

**Bakı Dövlət Universitetinin və Tarix fakültəsinin
100 illik yubileylərinə həsr olunmuş**

**Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin
Tarix fakültəsinin yeri və rolu**

mövzusunda respublika elmi konfransının

M A T E R İ A L L A R I

8-9 oktyabr 2019-cu il

Bakı - 2020

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Çapa məsul: dosent Səidə Quliyeva
dosent Sevinc Ruintən
böyük elmi işçi Ulduz Paşayeva

Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu. Bakı Dövlət Universitetinin və Tarix fakültəsinin 100 illik yubileylərinə həsr olunmuş Respublika elmi konfransının materialları. 8-9 oktyabr 2019-cu il. Bakı, _____ 2020. — 216

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	8
 I bölmə. Azərbaycan xalqının milli sərvəti – Bakı Dövlət Universiteti	
Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı Bakı Dövlət Universiteti	
Anar İsgəndərov - Bakı Dövlət Universiteti,	
Ulduz Paşayeva - Bakı Dövlət Universiteti	10
Bakı Dövlət Universitetinin inkişafında Heydər Əliyev mərhələsi	
İradə Hüseynova - Bakı Dövlət Universiteti	22
XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan tarixşünaslığında Bakı Dövlət Universiteti	
Naibə Əhmədova - Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.....	27
Bakı Dövlət Universitetinə sovet ideologiyasının təsiri və 20-30-cu illərdə fakültə quruculuğu prosesi	
Boran Əziz - Bakı Dövlət Universiteti,	
Elvin Əzizbəyov - Bakı Dövlət Universiteti,	
Nigar İsmayılova - Bakı Dövlət Universiteti,	
Səidə Quliyeva - Bakı Dövlət Universiteti	33
 II bölmə. 100 yaşlı Tarix fakültəsi	
Tarix fakültəsinin beynəlxalq əlaqələrinin inkişafında türk xalqları tarixinə dair tədqiqatların rolu	
Əsməd Muxtarova - Bakı Dövlət Universiteti	52
Azərbaycanda tarix elminin yaranması və inkişafında Bakı Dövlət Universitetinin rolu	
Zemfira Hacıyeva - AMEA, Elmi İrs Mərkəzi;	
Soroka Yuri Mixayloviç - Ukrayna, T.Şevçenko adına Kiyev Milli Universiteti	55
Universitetin Tarix fakültəsi II Dünya müharibəsi illərində	
Rövşən Hətəmov - Bakı Dövlət Universiteti	61
Krımın Azərbaycana gələn yol: repressiya, deportasiya, bəraət	
Sevinc Ruitən - Bakı Dövlət Universiteti	74
SSRİ dövrü və müstəqillik illərində Tarix fakültəsinin strukturunun müqayisəli təhlili	
Səidə Quliyeva - Bakı Dövlət Universiteti	77
Tarix fakültəsi və Qarabağ döyüşləri	
Günel Əliyeva-Məmmədova - Bakı Dövlət Universiteti	88
Tarix elminin inkişafında Vətən tarixinin yeri	
Zəhra İslamova - Bakı Dövlət Universiteti	93
Tarix-filoloji fakültəsi XX əsrin 20-30-cu illərində	
Hicran Mahmudova - Bakı Dövlət Universiteti,	
Gülənarə Abidi - Bakı Dövlət Universiteti	101

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

III bölmə. Tarixi araşdırmalar

Tarix elmi mənbələrdə

Tahirə Həsənzadə - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Əlyazmalar İnstitutu;

Hicran Mahmudova - Bakı Dövlət Universiteti 105

Tarixin tədqiq edilməmiş problemlərinin qadın araşdırmaçıları: Sara xanım Aşurbəyli

Sevinc Qasımova - Bakı Dövlət Universiteti 112

Arxeologiya elminin inkişafında yeni mərhələ

İradə Avşarova - Bakı Dövlət Universiteti 118

Azərbaycan xalqının tarixi demoqrafiyasına dair elmi biliklər

Aydın Məmmədov - Bakı Dövlət Universiteti 122

Respublikamızın ictimai-siyasi həyatında fəaliyyət göstərən BDU məzunlarının elmi əsərlərində Azərbaycan həqiqətləri

Kəmalə Məmmədova - Bakı Dövlət Universiteti 130

IV bölmə. Bakı Dövlət Universitetində yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı BDU-nun yaranması – Azərbaycanda yüksək ixtisaslı milli kadr hazırlığının başlanması

Cəmilə Rüstəмова - Bakı Dövlət Universiteti,

Azad Rzayev - Bakı Dövlət Universiteti,

Kəmalə Nəcəfova - Bakı Dövlət Universiteti 132

Arxeoloji tədqiqatlar və təcrübələr üçün kadr ehtiyacının təmin edilməsi məsələləri

Tarix Dostiyev - Bakı Dövlət Universiteti 139

Müstəqillik illərində Tarix fakültəsində tədrisin təşkilinin müqayisəli təhlili

Bəxtiyar Nəbiyev - Bakı Dövlət Universiteti 144

Azərbaycanın dünya təhsil sisteminə inteqrasiyası: yeni ixtisasların açılması

Aytən Abbasova-Quliyeva - Bakı Dövlət Universiteti 146

1970-80-ci illərdə Azərbaycanda yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasında Bakı Dövlət Universitetinin rolu

Anar Həmidov - Bakı Dövlət Universiteti 148

V bölmə. Bakı Dövlət Universiteti və Tarix fakültəsi tələbələrin gözü ilə

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: Bakı Universitetinin təsis tarixindən 150

Tahir Cəbbarlı – magistrant, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Bakı Dövlət Universiteti müasir təhsil sistemində: müqayisəli təhlil

Sevinc İbadova 157

Bakı Dövlət Universiteti 1969-1982-ci illərdə

Aytac Rüstəmli - tələbə, Bakı Dövlət Universiteti,

Güləy Məmmədova - tələbə, Bakı Dövlət Universiteti 163

XX əsrin 20-40-cı illərində tarixçi milli kadrların hazırlanması: problemlər və çətinliklər

Nigar Abbasova – tələbə, Bakı Dövlət Universiteti 168

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

VI bölmə. Bakı Dövlət Universitetində elm və təhsilə gənclərin baxışları	
Tarix fakültəsinin inkişafında alimlərimizin yeri və rolu: Tarix	
Fakültəsinin görkəmli məzunu Əliövsət Quliyev	
Nəsibə Mirzəyeva - Türkiyə Cümhuriyyəti, Erciyez Universiteti, magistrant	177
Dünya paleolitşünaslığını zənginləşdirən görkəmli alim	
Aynur Orucova - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Tarix İnstitutu	182
Tarix elminə gənclərin baxışı	
Təranə Babazadə - magistrant, Bakı Dövlət Universiteti,	
Fidan Gözəlova - magistrant, Bakı Dövlət Universiteti,	
Günəl Nəbisoy, tələbə - Bakı Dövlət Universiteti	190
Bakı Dövlət Universitetindən Nobel mükafatına aparan yol	
Fatimə Carullazadə - Bakı Dövlət Universiteti	199
Konfransdan fotolar	205

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

ELMI-TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

AMEA-nın müxbir üzvü Aydın Kazımzadə Professor İbrahim Zeynalov	Bakı Dövlət Universiteti, Elm və İnnovasiyalar üzrə prorektor, sədr Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsinin dekanı, sədrin müavini
Dosent Səidə Quliyeva	Bakı Dövlət Universiteti, Dünya azərbaycanlıları: tarixi-demoqrafiya ETL-i, böyük elmi işçi, məsul katib
Dosent Bəxtiyar Nəbiyev	Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsinin dekan müavini
Dosent Kəmalə Nəcəfova	Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsinin dekan müavini
Professor Əsməd Muxtarova	Bakı Dövlət Universiteti, Türk xalqları tarixi kafedrasının müdiri
Rəşad Cabbarov	Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsinin dekan müavini
Ulduz Paşayeva	Bakı Dövlət Universiteti, Dünya azərbaycanlıları: tarixi-demoqrafiya ETL-i, böyük elmi işçi
Rəna Hüseynova	Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi ETL-i, böyük elmi işçi
<i>(elmi ad və əlifba sırası ilə)</i>	
Akademik Yaqub Mahmudov	Bakı Dövlət Universiteti, Qədim dünya və orta əsrələr tarixi kafedrası; AMEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru
AMEA-nın müxbir üzvü Musa Qasımlı Professor Anar İsgəndərov	AMEA, Qafqazşünaslıq İnstitutunun direktoru Bakı Dövlət Universiteti, Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və metodika kafedrası
Professor Cəmilə Rüstəмова	Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan tarixi (humanitar fakültələr üzrə) kafedrası
Professor Ədalət Qasımov	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Tarix İnstitutu
Professor Əmrah Dadaşov	Bakı Dövlət Universiteti, Qədim dünya və orta əsrələr tarixi kafedrası
Professor İradə Hüseynova	Bakı Dövlət Universiteti, Qafqaz xalqları tarixi kafedrası
Professor Qabil Əliyev	Bakı Dövlət Universiteti, Qafqaz xalqları tarixi kafedrası
Professor Qüdrət İsmayılzadə	Bakı Dövlət Universiteti, Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrası
Professor Məmməd Fətəliyev	Bakı Dövlət Universiteti, Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrası
Professor Sevdə Süleymanova	Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələri üzrə) kafedrası

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Professor Şirin Bünyadova	Bakı Dövlət Universiteti, Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrası
Professor Tahir Baxşəliyev	Bakı Dövlət Universiteti, Slavyan ölkələri tarixi kafedrası
Professor Tarix Dostiyev	Bakı Dövlət Universiteti, Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrası
Tarix elmlər doktoru Tahirə Həsənzadə	AMEA, Əlyazmalar İnstitutu
Tarix elmlər doktoru Tofiq Nəcəfli	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Tarix İnstitutu
Tarix elmlər doktoru Zəmfəra Hacıyeva	AMEA, Elmi İrs mərkəzi
Dosent Abutalıb Cəlilov	Bakı Dövlət Universiteti, Slavyan ölkələri tarixi kafedrası
Dosent Arzu Məmmədova	Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələri üzrə) kafedrası
Dosent Azad Rzayev	Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan tarixi (humanitar fakültələr üzrə) kafedrası
Dosent Boran Əziz	Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan tarixi (humanitar fakültələr üzrə) kafedrası
Dosent Elvira Lətifova	Bakı Dövlət Universiteti, Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrası
Dosent Firdovsiyyə Əhmədova	Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Ümumi tarix kafedrası
Dosent İqbal Ağayev	Bakı Dövlət Universiteti, Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrası
Dosent Kərəm Məmmədov	Bakı Dövlət Universiteti, Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrası
Dosent Qənirə Pirquliyeva	Bakı Dövlət Universiteti, Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrası
Dosent Mehman Abdullayev	Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələri üzrə) kafedrası
Dosent Mübariz Ağalarov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan tarixi kafedrası
Dosent Naibə Əhmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan tarixi kafedrası
Dosent Rövşən Hətəmov	Bakı Dövlət Universiteti, Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrası
Dosent Səidə Əli qızı	Bakı Dövlət Universiteti, Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və metodika kafedrası
Dosent Sevinc Ruintən	Bakı Dövlət Universiteti, Türk xalqları tarixi kafedrası
t.f.d.Günəl Əliyeva- Məmmədova	Bakı Dövlət Universiteti, Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrası

ÖN SÖZ

2019-cu il oktyabrın 8-9-da Bakı Dövlət Universitetində Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin 100 illik yubileylərinə həsr olunmuş *“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”* mövzusunda Respublika elmi konfransı keçirilib.

Konfransdan əvvəl fakültənin professor-müəllim və tələbə heyəti Fəxri xiyabanda və Şəhidlər xiyabanında olublar. Tarix fakültəsinin məzunları olan dövlət və elm xadimlərinin, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda döyüşlərdə canlarından keçmiş şəhidlərin məzarını ziyarət ediblər, onların xatirəsini yad ediblər.

Konfrans Azərbaycan himninin səslənməsi ilə başlayıb. BDU-nun rektoru Elçin Babayev tədbiri giriş sözü ilə açaraq Tarix fakültəsinin yaranma tarixi və inkişaf mərhələlərindən, onun Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatındakı rolundan bəhs edib. BDU-nun 100 illik yubileyi münasibətilə keçirilən silsilə tədbirlərin davamı olaraq baş tutan bu konfransın əhəmiyyətini qeyd edən rektor onun işinə uğurlar arzulayıb.

Tarix fakültəsinin dekan vəzifəsini icra edən İbrahim Zeynalov konfrans barədə məlumat verərək bildirib ki, 2019-cu ilin noyabr ayında Bakı Dövlət Universitetinin, həmçinin onun ilk fakültələrindən olan Tarix fakültəsinin yaradılmasının 100-cü ili tamam olur. Bu münasibətlə fakültədə 2019-cu ilin əvvəlindən başlayaraq silsilə tədbirlər həyata keçirilir. O, fakültədə konfransın təşkili və keçirilmə prosedurları barədə qısa məlumat verib.

Daha sonra Milli Məclisin deputatı, BDU-nun Tarix fakültəsinin professoru Fəzail İbrahimli, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kafedra müdiri, Tarix fakültəsinin məzunu Firdovsiyyə Əhmədova, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Siyasi idarəetmə fakültəsinin dekanı, Tarix fakültəsinin məzunu professor Elçin Əhmədov, AMEA Fəlsəfə İnstitutunun direktor müavini professor Eynulla Mədətli, AMEA Gəncə bölməsinin mütəxəssisi Elnur Həsənov Universitetin və Tarix fakültəsinin elm və tədris nailiyyətlərini sadalayaraq yubiley münasibətilə kollektivi təbrik ediblər.

Təbrik çıxışlarından sonra Plenar məruzələr dinlənilib. Azərbaycan tarixi kafedrasının professoru İbrahim Zeynalov “Bakı Dövlət Universitetinin təşəkkülü və Tarix fakültəsi” mövzusunda, Bakı Dövlət Universitetinin Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının müdiri, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru akademik Yaqub Mahmudov “Tarixi tədqiqatlarda dövlətçilik ideologiyası” mövzusunda məruzə ediblər.

Açılış mərasimindən sonra isə Tariximizin canlı tarixi adlı müəllim-tələbə görüşü keçirilib.

2 gün davam edən konfrans 8 bölmədə davam etdirilib. Məruzələr Azərbaycan

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

xalqının milli sərvəti – Bakı Dövlət Universiteti; 100 yaşlı Tarix fakültəsi; Tarixi araşdırmalar; Bakı Dövlət Universitetində yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı; BDU və Tarix fakültəsi tələbələrin gözü ilə; BDU-da elm və təhsilə gənclərin baxışları bölmələrində dinlənilib, Cümhuriyyətimizin yadigarı, Azərbaycanın ilk Universiteti Bakı Dövlət Universitetinin, həmçinin Tarix fakültəsinin yaradılması, fəaliyyəti, keçdiyi tarixi yol, bugünü ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilib, müzakirələr aparılıb.

Oktyabrın 9-da konfransın bağlanış mərasimi keçirilib. Bağlanış mərasimində Tarix, Filologiya, Şərqşünaslıq fakültələrinin və SABAH qruplarının tələbələrinin yubiley konfransına hazırladıqları təbrik xüsusi marağa səbəb olub. 1930-cu illərin repressiyasının universitetə vurduğu ziyan, baş vermiş proseslərin təhsilə təsiri BDU-nun ilk azərbaycanlı rektoru Tağı Şahbazi barədə səhnəcikdə tam əks olunub. Səhnəcik Tarix fakültəsinin dosenti Azad Rzayevin "Simurqun yuxuları" adlı əsəri əsasında hazırlanıb.

Yekun iclasda bölmə sədrlərinin hesabatı və konfransın yekunları müzakirə edilib. Fakültənin yeni gerbi, bayrağı təqdim edilib. Konfransın yekunu olaraq Təşkilat komitəsi və könüllülərə təşəkkür edilib. Tədbir Azərbaycan elminin və təhsilin daim yüksəklərdə olmasını simvolizə edən şarların hava buraxılması ilə başa çatıb.

Əlavə edək ki, yubiley tədbirlərinin davamı olaraq keçirilən konfransda iştirak üçün respublikanın müxtəlif ali təhsil və elmi müəssisələrindən, Türkiyə Cümhuriyyəti və Ukraynadan 142 tezis daxil olub. Onlardan 34 tezis Elmi komitə tərəfindən seçilmişdir. Elmi komitəyə BDU mütəxəssisləri ilə yanaşı AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun, Azərbaycan Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun araşdırmaçıları da daxil ediliblər.

Konfransda Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Qərbi Kaspi Universiteti, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, AMEA Elmi İrs Mərkəzi, AMEA Gəncə filialı, Türkiyə Cümhuriyyəti Erciyez Universiteti və Ukrayna T.Şevçenko adına Kiyev Milli Universitetindən olan professor-müəllim heyəti və gənc tədqiqatçılar (həmçinin, bakalavriat və magistratura səviyyəsində təhsil alan gənclər) iştirak ediblər.

Məruzələr konfransdan sonra məqalə və ya tezis şəklində Elmi komitəyə təqdim edilib. Elmi komitə məqalələrin əsas məzmununa xələl gətirmədən redaktə dəyişiklikləri və ixtisarlar etmək hüququnu özündə saxlayıb.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

I BÖLMƏ. AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ SƏRVƏTİ – BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN YADİGARİ BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

Anar İsgəndərov

*Bakı Dövlət Universiteti, Mənbəşünaslıq, Tarixşünaslıq və metodika kafedrasının
müdiri, professor
tarixmenbe@mail.ru*

Ulduz Paşayeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Dünya azərbaycanlıları: tarixi-demoqrafiya elmi tədqiqat
laboratoriyasının böyük elmi işçisi
star.miri@mail.ru*

Yaşa, çiçəklən, var ol!

Bakı Universiteti

V.İ.Razumovski, BDU-nun ilk rektoru

Açar sözlər: Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, təhsil,
Bakıxanov, Zərdabi

Keywords: Baku State University, Azerbaijan Democratic Republic, education,
Bakikhanov, Zardabi

Xalqı kütlə düşüncəsindən ayıran, cəmiyyətin fəal üzvünə çevirən, onu mübariz edən elm və təhsildir. Azərbaycan xalqı hər zaman təhsilə böyük önəm vermişdir. Məqalədə sübut olunur ki, Bakı Dövlət Universitetinin yaranması illər boyu Azərbaycan xalqının öz mədəni və milli dirçəlişi uğrunda apardığı mübarizənin nəticəsi idi. Maarifçilik hədəfatı A.Bakıxanov, M.Kazımbəy, M.F.Axundzadə, M.Ş.Vəzəh, M.C.Topçubaşov, H.Zərdabi və başqaları tərəfindən uğurla davam etdirilmişdi. Onların səylərinə baxmayaraq bir əsrdən çox Cənubi Qafqazı işğal altında saxlayan çarizm süqut edənə qədər burada ali məktəb açmadı. Bu çarizmin müstəmləkəçilik, qeyri-rus xalqlarına zülm etmək və onları mənəvi əsarətdə saxlamaq siyasətinin bilavasitə təzahürü idi. Lakin xalq öz dövlətini yaratmaqla ali təhsil müəssisəsi açmaq arzusuna nail olur. Milli hökumət ilk gündən xalqın maariflənməsini ön plana çəkdi. Hökumətin xalq maarifinin inkişafına çox mühüm təkan verən ilk tədbirlərdən biri Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi ilə bağlı verdiyi qərar oldu. Təhsil sahəsində həyata keçirilən mühüm tədbirlərdən biri də məktəblərin milliləşdirilməsi oldu.

Tədqiqat zamanı Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı olması faktlarla əsaslandırılır, tarixi mənbələr, Cümhuriyyət parlamentinin bu mövzuda olan iclasları təhlil edilir.

The First Azerbaijan Democratic Republic left behind memory it is Baku State University

Distinctive feature of the people, making him active member of community, making him critical thinking through the science and education. The people of Azerbaijan have always attached great importance to education. Present article proves that the establishment of Baku

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

State University was the result of years of struggle of the Azerbaijani people for their cultural and national revival. The enlightenment movement was successfully continued by A.Bakikhanov, M.Kazimbey, M.F.Akhundzade, M.Sh.Vazeh, M.T.Topchubashov, H.Zardabi and others. Despite their efforts, they did not open a university here until the fall of tsarism, which had occupied the South Caucasus for more than a century. This was a primary manifestation of the tsarist policy of colonialism, oppression of non-Russian peoples and their enslavement. However, by creating their own state, the people achievements was remained as the dream of opening a higher education institution. New Azerbaijan Democratic Republic from the first day of national government activities focused on national education. One of the first measures taken by the government to give a very important impetus to the development of national education was the decision to declare the Azerbaijani language as the state language. One of the important measures taken in the field of education was the nationalization of schools.

During the research, the fact that Baku State University is a monument and memories of the First Azerbaijan Democratic Republic is substantiated by facts, historical sources, sessions of the Parliament of the Republic on this topic are analyzed.

Tarixdə xalqlar öz sayına görə yox, elm, təhsil, mədəni səviyyəsinə görə tanınır və yad olunur. Belə ki, qədim dövlətlər olan - Misir, Yunanıstan, Hindistan, Çin və Mesopotamiya apardıqları saysız-hesabsız müharibələrə görə yox, dünyaya verdikləri elmi kəşflərə görə tarixə düşmüşdür. Xalqı kütlə düşüncəsindən ayıran, cəmiyyətin fəal üzvünə çevirən, onu mübariz edən elm və təhsildir.

Bakı Dövlət Universitetinin təsis olunmasından 100 il keçir. Bu illərdə universitetin təşkili ilə bağlı çox tarixlər yazılıb. Min bir əziyyətə qatlaşıb bu ali məktəbi təsis edənlər ittiham da olunub, olmazın böhtanlara məruz qalanları da olub. Bu təhsil ocağının qurulmasında haqqı olanları nəhaq çıxarmaq üçün bəzən onun yaranma tarixini bir il qabağa atanlar da olub. Bəziləri onu 1917-ci il oktyabr çevrilişinin yetirməsi kimi qələmə veriblər. Sovet dönməndə Universitetin yubileyi ilə bağlı yazılan məqalələrin, nəşr edilən kitabların, keçirilən yubileylərin çoxu Azərbaycanın sovet Rusiyası tərəfindən işğal edilməsinin ildönümünə salınırdı. Lakin xalqımızın tarixi bu prosesin maarifçilik prosesinin davamı olduğunu göstərir. Bu tarixi hadisə illər boyu Azərbaycan xalqının öz mədəni və milli dirçəlişi uğrunda apardığı mübarizənin nəticəsi idi.

VII əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycanda İslam dini yayılmağa başladı və bu Azərbaycanda yaşayan xalqların vahid etnos halında formalaşmasına təkan verdi. İslam dini təbliğ edirdi ki, elm Çində olsa belə, onun ardınca getmək lazımdır.

IX əsrin II yarısından başlayaraq Azərbaycan hökmdarları maarif və elmin inkişafına xüsusi qayğı göstərir, qabaqcıl elm adamlarını saraya toplayır, möhtəşəm məscidlər ucaldır, mədrəsələr açırırlar. Azərbaycanın bütün şərqdə məşhur olan Gəncə, Bərdə, Marağa, Şamaxı, Dərbənd, Təbriz, Ərdəbil və başqa şəhərlərində mükəmməl təhsil verən çoxlu məktəb və mədrəsələr fəaliyyət göstərirdi. Məscidlərdə "Qurani-Kərim"-lə yanaşı müxtəlif elm sahələrinə dair ilkin məlumatlar verilir, mədrəsələrdə dini biliklər, şəriətlə yanaşı, məntiq, şərq dilləri və təbiət elmlərinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi.

Avropada ilk universitetlər XI əsrdən təsis olunmağa başladı. Amma bu yol nə qədər şərəfli olsa da, onun uğurla başa çatdırılması çətin və üzücü olurdu. Belə ki, orta əsrlər Avropasında kilsə hər şeyi öz təsiri altına almışdı. Din xadimlərinə belə gəlirdi ki, din adamları savad sahibi və hər şey haqqında hökm vermək iqtidarında olduqları üçün dünyəvi təhsilə ehtiyac yoxdur. Ona görə ayrı-ayrı adamların dünyəvi təhsillə

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

bağlı çağırışları uğursuzluğa düşürürdü. Amma zaman öz sözünü deyirdi, dini hakimiyyət yavaş-yavaş zəifləyir, dünyəvi elmlər üçün yollar açılırdı. Buna ən bariz nümunə 1088-ci ildə İtaliyada Boloniya Universitetinin təsis edilməsi oldu. 1096-cı ildə Oksford, 1209-cu ildə Kembriç, 1303-cü ildə Roma, 1348-ci ildə Praqa, 1365-ci ildə Vyana, 1453-cü ildə Barselona və İstanbul universitetləri fəaliyyətə başladıqları halda, Şərqdə universitetlər bunlardan bir neçə on illər öncə yaranıb.

Vaxtilə N.Tusinin Marağa şəhərində açdığı rəsədxana, Rəşidəddinin Təbrizdə təsis etdiyi "Dar-üş şəfa" (müalicə kompleksi), "Nizamiyyə" mədrəsəsi, Şah İsmayıl Xətəinin dövründə Təbrizdə açdığı kitabxana xalqımızın ən böyük uğurları sırasında yer almışdır. Təbriz kitabxanasının yaradılmasının nəticəsi idi ki, bu saraya "Şərqin Rafaeli" adı ilə məşhurlaşmış, Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"-sinin əlyazmasına çəkilmiş miniatürləri ilə hazırda İstanbulun Topqapı və Londonun Britaniya muzeylərini bəzəyən Kəmaləddin Behzad kimi rəssamlar toplaşdı.

Nadir şahın ölümündən sonra Azərbaycanda yaranan müstəqil xanlıqların daim təhdid altında olması, həm xaricdən, həm də daxildəki təhlükələr elmin və təhsilin inkişafı üçün maneələr törədirdi. Xanlıqların əsas məqsədləri öz ərazilərini qorumaqdan ibarət olduğundan, çox təəssüflər olsun ki, Azərbaycan deyilən məmləkətdə rahat yaşamaq, müstəqil söz sahibi olmaq, öz dini dəyərlərinə etiqad etmək və ən nəhayət, bu torpağın sahibi kimi hökm vermək uzun çəkmədi. XIX əsrin əvvəllərindən Azərbaycan torpaqlarının Rusiya imperiyası tərəfindən işğalına başlandı. Xanlıqların müstəqilliyinə son qoyan 1813-cü il Gülistan və 1828-ci il Türkmənçay müqavilələrindən sonra Şimali və Cənubi Azərbaycan ifadələri meydana gəldi. Türkmənçay müqaviləsinin XV bəndi xalqımızın gələcək həyatı üçün faciələrin bünövrəsini qoydu: İran ərazisində yaşayan ermənilər istənilən vaxt Azərbaycan ərazisinə köçə bilər, Azərbaycanın istənilən torpağında yurd sala bilərdi və s. Çar Rusiyası gəlmə erməniləri hər vasitəylə və açıq şəkildə himayə edirdi. Bu azmış kimi çar I Nikolay Azərbaycanın tarixi torpaqları olan Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının ərazisində erməni vilayətinin yaradılması haqqında fərman verdi.

Beləliklə, zorla işğal edilən Azərbaycan torpaqlarında özgə dil, özgə din, özgə hakimiyyət fəaliyyətə başladı. Bu işğal dünyada mövcud olan portəgiz, ispan və ingilis işğalına bənzəmədi. Bu işğalın mahiyyətində tək cəsarət zənciri yox, həm də erməniyə dayaq durmaq yerli müsəlman əhalisinin torpaqlarının əlindən alınaraq yadlara verilməsi və min illər boyu bu ərazidə məskunlaşan insanlara qarşı soyqırım siyasəti var idi.

Çar Rusiyası Azərbaycan xalqını öz mənəvi dəyərlərindən məhrum etmək üçün Şimali Azərbaycanı müsəlman qonşularından təcrid etməyə nail oldu. Albaniyanın keçmişləri ilə bağlı tarixi abidələri məhv etdi və ya erməni idarəçiliyinə verdi. Hətta 1836-cı ildə Alban kilsəsini ləğv edərək, onun bütün səlahiyyətlərini erməni kilsəsinə verdi.

XIX əsrin 40-cı illərində çar Rusiyası tərəfindən həyata keçirilən inzibati islahatlar azərbaycanlıları çox şeydən məhrum etdi. İnzibati islahat adı altında mülkədarbəylərin irsi torpaqları əllərindən alındı. Yerli xalq milli-mənəvi dəyərlərindən uzaqlaşdırıldı. Din adamlarının ən barışmaz zümrə olduğunu hiss edən çarizm Tiflisdə Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsinə təsis etdi. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, bu idarə çarizm tərəfindən təşkil olunsada, bütün fəaliyyəti dövründə öz xalqının maraqlarına zidd heç bir hərəkətə yol vermədi. Əksinə, milli-mənəvi dəyərlərimizi qorumaq üçün ziyalılarımızla əl-ələ verdilər. Hətta bu idarənin bəzi din xadimləri çar

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

üsul-idarəsinə müqavimət göstərə bilməyəndə istefa verməkdən belə çəkinmədilər.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan xalqının tarixində yeni bir istiqamət formalaşmağa başladı. Çarizmin işğalına qədər bütün fəaliyyətini müsəlman ölkələri ilə quran Azərbaycan xalqı özündən asılı olmayaraq, üzünü Rusiyaya çevirməyə məcbur edildi. Azərbaycanın yeni ziyalı nəsli yetişməyə başladı. Azərbaycan tarixşünaslığının banisi, maarifçi-demokratik istiqamətin ilk nümayəndəsi A.Bakıxanov çarizmə qarşı mübarizənin daha sivil yolunu seçdi. 1837-ci il Quba üsyanının təşkilatçılarından sayılan A.Bakıxanov bu hərəkətin uğur qazana bilməməsinə ancaq təəssüflənə bildi. Üsyan iştirakçılarının hamısı ağır cəzalandırıldı. Xan ailəsindən çıxan, işğal ağrıları yaşayan və uğursuzluğun şahidi olan A.Bakıxanov azərbaycanlı əhalinin savadlanması üçün təhsil ocaqlarının – məktəblərin açılmasını vacib sayırdı. Hətta bu barədə ən yuxarı instansiyalara məktublarla müraciət etdi. A.Bakıxanov maarifçi-demokratik istiqamətin ilk qaranquşu idi.

A.Bakıxanov Quba kimi bir əyalət şəhərində elə bir kitabxana yaratmışdı ki, həmin mənbələr əsasında Şərq və Qərb tarixinə, fəlsəfə və coğrafiyaya, məntiq və əxlaqa dair qiymətli elmi əsərlər qələmə almışdır. A.Bakıxanovun son dərəcə zəngin və qiymətli kitabxanası olduğunu bilən Qafqaz canişini Vorontsov-Daşkov onun ölüm xəbərini aldıqdan bir neçə gün sonra gənc şərqşünas N.Xanikovu həmin kitabların siyahısını tutmaq və onların satınalma şərtlərini öyrənmək üçün təcili Qubaya göndərdi. Sonralar həmin kitabxananın mühüm bir hissəsi Peterburq Universitetinə bağışlandı.

A.Bakıxanovun maarifçi missiyası M.Kazimbəy, M.F.Axundzadə, M.Ş.Vazeh, M.C.Topçubaşov və başqaları tərəfindən uğurla davam etdirildi. Mirzə Fətəlinin Azərbaycan ədəbi, ictimai-siyasi mühitində xidmətləri danılmazdır. Mirzə Fətəli ilə davam olunan yola inqilabçı-demokratların ilk qaranquşlarından olan H.Zərdəbi qoşuldu. Həsən bəy bütün ömrünü millətin təhsilinə həsr etdi. Hətta öz evində məktəb açdı, şagirdlərin kitablarını da, müəllimlərin məvacibini də öz cibindən ödəməli oldu. Xalqına xidmət baxımından Həsən bəy zirvədir.

Həsən bəyin həyat yoldaşı Hənifə xanım bu barədə sonralar öz xatirələrində yazırdı: *"Moskva Dövlət Universitetinin rektoru, görkəmli rus tarixçisi A.Solovyov Şərqlə, xüsusən də islamla çox maraqlanırdı. Onun ailəsində Həsən bəyin Qafqaz, bu diyarın adət-ənənələri, əxlaqı barəsindəki söhbətlərinə böyük maraqla qulaq asırdılar. A.Solovyov tez-tez Həsən bəyin islamla bağlı məsələlərə dair izahatlarını dinləyir, eşitdiklərinin çoxunu qeyd edirdi. Daim Solovyovların evində olan Həsən bəy onun qızını həqiqi məhəbbətlə sevirdi. Bu məsələdə qızın da münasibəti eyni dərəcədə həqiqi və ciddi idi. Lakin Həsən bəy yaxşı bilirdi ki, əgər o, ali təhsil almış ilk müsəlman, xristian qızı ilə evlənsə, xalq həm özündən, həm də xanımından birdəfəlik üz döndərər. Ona görə də Həsən bəy ürəkdən sevdiyi qızla nikaha girməkdən imtina etdi və təhsilini başa vuran kimi doğma xalqına xidmət üçün vətənə qayıtdı".*

Sovet rejimi dindar Həsən bəyi gözdən salmaq, onun böyüklüyünü kiçiltmək üçün onu bizə "Əkinçi"nin naşiri kimi təqdim etdi. Amma bu gün kimi aydındır ki, 56 sayı işıq üzü görən "Əkinçi" Həsənbəyin fəaliyyətinin yalnız iki ilini təşkil edir.

"Əkinçi" sözünün altında böyük rəmzi məna, geniş və əhatəli fəaliyyət proqramı gizlənirdi. Azərbaycan kəndlisini daha yaxşı, çağdaş üsullar əsasında daha səmərəli işləməyə öyrətmək yox, həm də onun ürəyinə, şüuruna maarif toxumu səpmək lazım idi.

Uzun illər boyu bir-birinə böyük hörmətlə yanaşan yaşlı Mirzə Fətəli ilə gənc Həsən bəy arasında təhsillə bağlı bir fikir ayrılığı var idi. Mirzə Fətəli rus-tatar

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

məktəbi, Həsən bəy isə türk-tatar məktəbinin tərəfdarı idi. Son nəticədə isə hər iki maarifçi xalqın savadlanması üçün əlindən gələni etdi.

Avropada təhsil missiyasını milli burjuaziya öz üzərinə götürmüşdü. Orta əsrlərdə sexlər yaradan, sonradan sexləri manufakturalara çevirən bu bacarıqlı insanlar bir neçə əsr sonra zavod və fabrik sahibi oldular. Elm və təhsilin cəmiyyətin həyatında oynadığı rolu dərk edən bu varlı şəhər burjuaziyası təhsilə böyük önəm verərək, bu sahədə ciddi addımlar atdı, hakimiyyətə gəlmək üçün burjua inqilablarını həyata keçirdi. Beləliklə, Avropada elm və təhsilin başında milli burjuaziya dayanmalı oldu. Bunu Azərbaycanın milli burjuaziyası haqqında demək çətindir. Çünki bu bərkətlə torpağın sahibi yerli xalq yox, rus çarizmi idi.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq hümmətçilik düşüncələrindən millətçiliyə qədəm qoyan milli ziyalılarımız ağır bir yükün altına girdilər. Bu işdə milli burjuaziya milli ziyalılara yaxından dəstək oldu. Milli burjuaziya var-dövləti ilə, milli ziyalılarımız isə milli düşüncələri ilə azərbaycançılıq məfkurəsinin yaradılmasına başladılar. XX əsrin əvvəllərində xalqı qəflət və cəhalətdən qurtarmağı əsas vəzifə kimi qarşılarına qoyan demokratik düşüncəli ziyalılarımız milli burjuaziyanın yaxından iştirakı ilə milli ruhu təbliğ edən qəzet, jurnal, müxtəlif xeyriyyə və mədəni-maarif cəmiyyətlərinin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində buna nail ola bilirdi. Bu tədbirlərin mərkəzində xalqı savadlandırmaq, maarifləndirmək, milli dildə məktəblər açmaq dururdu.

Gəncənin vətənpərvər ziyalılarından olan Ələkbər bəy Rəfibəyli yazırdı: *“Nə qədər ki, milli məktəb yoxdur, milli tərbiyə də olmayacaqdır”*. Gəncədə milli məktəbin açılmasına təkid edən Ələkbər bəy Rəfibəyliyə çar üsul-idarəsinin rəsmiləri belə cavab verdilər: *“Qoy, sizin çocuqlar rus məktəblərində Quranı rus dilində oxusunlar, sonra da sizə axundluq, mollalıq və yaxud da əfəndilik etsinlər”*. 100 il ərzində Azərbaycan xalqı təhsillə bağlı çar idarələrindən buna oxşar cavablar alırdılar.

Bir əsrdən çox Cənubi Qafqazı işğal altında saxlayan çarizm süqut edənə qədər burada ali məktəb açmadı. Bu çarizmin müstəmləkəçilik, qeyri-rus xalqlarına zülm etmək və onları mənəvi əsarətdə saxlamaq siyasətinin bilavasitə təzahürü idi.

Hələ XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Qafqazın siyasi mərkəzi Tiflisdən Sankt-Peterburqa universitet açılması ilə bağlı xahişnamələr göndərilirdi. Kiyev və Varşavada ilk politexnikumlar açıldıqdan sonra bu istiqamətdə məktubların sayı artdı. Əslində çarizm bu məsələyə etiraz etmədiyi kimi, razılığını da dilə gətirmirdi. Beləliklə, bu məsələ illərlə uzandı. XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın Dövlət Dumasında azərbaycanlı, gürcü və erməni deputatlarının birgə qərar verdiyi məsələlərdən biri də Qafqazda Universitetin təşkili ilə bağlı idi. Çox təəssüflər olsun ki, Rusiya Dövlət Duması Qafqazdan olan deputatların bu tələbini qulaqardına vurdu. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, Qafqazda Universitetin təşkilinə icazə verilməsinə nail olmaq üçün milli demokratik ziyalılarımızla yanaşı, Azərbaycanın milli burjuaziyası da böyük fəallıq göstərirdi. Hətta bu ali məktəb Tiflisdə açılsaydı belə, milli burjuaziyamız ona hərtərəfli maddi yardım göstərməyə hazır olduğunu bəyan etmişdi.

1914-cü ildə I dünya müharibəsi başladı. Çar Rusiyası Fransa və İngiltərə ilə müttəfiq olaraq Almaniya bloku ilə vuruşurdu. Osmanlı Türkiyəsi də Almaniya tərəfdən bu müharibəyə qoşuldu. Uzun sürən müharibə Rusiyanı çökdürdü və 1917-ci ilin fevralında Rusiyada 300 ildən artıq hakimiyyətdə olan Romanovlar sülaləsi devrildi. Rusiya əsarətindən qurtulmaq üçün xalqlar yollar arayırdı. Bu mücadilədə ilk qurtulan, müstəqilliyə qovuşan polyaklar və finlər oldu. Azərbaycanın milli düşüncəli

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

ziyalıları Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli və başqaları Azərbaycanın gələcək siyasi xəritəsini cızdılar. Bu yolda kifayət qədər çətinliklər vardı. Gah tatar, gah dağıstanlı, gah müsəlman, gah türk, gah da müxtəlif adlar altında milli-dini zülmə məruz qalan Azərbaycan xalqı istiqlala qovuşmaq üçün fürsəti əldən vermək istəmədi. Bədnam qonşumuz da dinc dayanmırdı, Azərbaycan torpaqları hesabına qondarma "böyük erməni dövləti" yaratmaq xülyasını reallaşdırmağa çalışırdı. Bu işdə ona həm qərb, həm də Rusiya kömək edirdi. Azərbaycan xalqını öz tarixi torpaqlarından didərgin salmaq üçün S.Şaumyanın başçılığı ilə Bakı Soveti qurumu yaradıldı. Azərbaycan xalqı ilə heç bir əlaqəsi olmayan bu qurum daşnak qüvvələri ilə birləşərək 1918-ci ilin martında təkcə Bakı şəhərində 11 mindən artıq insanın həyatına son qoydu. Şamaxı qəzasında 18 min, Quba qəzasında 16 min, Qərbi Azərbaycanda 10 minlərlə, Zəngəzurda 10 min, Cənubi Azərbaycanda 80 min günahsız insan soyqırma məruz qaldı. 10 minlərlə insan qaçqın və köçkün vəziyyətinə salındı. Bu qırğınlar işıqlı səhərə gedən yolun zülmət gecəsi idi. Azərbaycanın demokratik ziyalıları yüz il əsarətdə olduğu Rusiyadan əlini üzərək üzünü Osmanlıya tutdular.

Beləliklə, 1918-ci ilin mayın 28-də Tiflisdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olundu. Milli Hökumət iyunun 17-də Gəncəyə, sentyabrın 15-də isə Qafqaz İslam Ordusunun köməyi ilə Bakı şəhərinə köçdü. Milli hökumət ilk gündən xalqın maariflənməsini ön plana çəkdi. Hökumətin xalq maarifinin inkişafına çox mühüm təkan verən ilk tədbirlərindən biri Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi ilə bağlı verdiyi qərar oldu. Təhsil sahəsində həyata keçirilən mühüm tədbirlərdən biri də məktəblərin milliləşdirilməsi oldu. Hökumətin qərarında göstərilirdi ki, bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsil şagirdlərin öz ana dilində aparılmalı və dövlət dili olan Azərbaycan dilinin tədrisi icbari surətdə həyata keçirilməlidir. Hökumətin xüsusi qərarı ilə Xalq Maarif Nazirliyində ali və orta ixtisas təhsili, xalq təhsili və peşə təhsili işləri üzrə şöbələr yaradıldı. Ölkənin hər yerində müxtəlif pillələrdən olan məktəblər, gimnaziyalar, qız məktəbləri, uşaq bağçaları, qısa müddətli müəllim kursları və kitabxanalar açılırdı.

Hələ 1917-ci ildə Romanovlar sülaləsinin devrilməsindən sonra Müvəqqəti hökumət keçmiş imperiyanı, o cümlədən Cənubi Qafqazı əlində saxlamaq üçün Tiflis Şəhər Dumasına göndərdiyi şifrəli teleqramda Tiflisdə Rus Universitetinin təşkili üçün təcili surətdə layihə və smeta tərtib olunmasını təklif etmişdi. Bu məqsədlə Tiflis ali qadın kurslarının professorlarından ibarət Komissiya yaradıldı. I dünya müharibəsi ilə bağlı Qafqaz ordusunun baş cərrahı təyin olunmuş V.Razumovskiye ali qadın kurslarının tibb fakültəsi üçün layihə hazırlamaq tapşırıldı. İşin öhdəsindən uğurla gələn V.Razumovski Universitet Komissiyasının sədri təyin edildi. Beləliklə, V.Razumovskinin başçılıq etdiyi Komissiya Universitetin layihə və smetasını hazırlayıb, Zaqafqaziya Komissarlığının müzakirəsinə verilməsi üçün Xalq Maarif Naziri Fətəli xan Xoyski ilə görüşdü. Universitetin layihə və smetası hazırlanan dövrdə Cənubi Qafqazın siyasi həyatında mühüm dəyişikliklər baş verdi. 1917-ci ilin oktyabrında Rusiyada bolşeviklər çevriliş yolu ilə hakimiyyətə gəldilər. Müvəqqəti hökumət devrildi. Müvəqqəti hökumətin devrilməsinə etiraz olaraq Zaqafqaziya Komissarlığı Rusiyadan ayrıldığını elan etdi. Belə bir vaxtda Maarif Naziri F.X.Xoyski Universitetin Bakıda açılmasını Komissiya sədrinə təklif etdi. Siyasi hadisələr bir-birini əvəz etməyə başladı. Zaqafqaziya Komissarlığı istefa verdi, onu Zaqafqaziya Seymi əvəz etdi.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

1918-ci il mayın 26-da gürcü deputatları Zaqafqaziya Seymindən çıxaraq Gürcüstanın müstəqilliyini elan etdilər. 1918-ci ilin iyulunda Tiflisdə V.Razumovskinin rektor seçildiyi və tədrisin rus dilində aparılması nəzərdə tutulan Zaqafqaziya Universiteti açıldı. Əslində bu ali məktəb üç xalqın maraqlarını təmin edə bilən təhsil qurumu kimi nəzərdə tutulmuşdu. Eyni zamanda, ali məktəbin maliyyə xərclərini də bu üç respublika ödəməli idi. Tarixi Azərbaycan torpaqlarında erməni dövlətini təşkil edən Ararat Respublikası Azərbaycana qarşı ərazi iddialarından əl çəkmir, eyni zamanda, Ermənistanla Gürcüstan arasında Borçalı torpaqları üstündə müharibə yaşanırdı. Ermənistan Qafqaz Universitetinə maliyyə yardımı göstərməkdən imtina etdi. 1918-ci ilin fevralında yaradılan Tiflis Universiteti həmin ilin sentyabrında Tiflis Dövlət Universitetinə çevrildi. (Tiflis Universitetinin ilk rektoru, gürcü tarixçisi İvane Cavaxişvili olmuşdur. Bu Universitet hazırda onun adını daşıyır). Beləliklə, gürcü dilində tədrisə başlayan Tiflis Universiteti ilə rəqabət aparmaqda çətinlik çəkən rusdilli Zaqafqaziya Universiteti ya fəaliyyətini dayandırmağa, ya da başqa şəhərə köçməli idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Zaqafqaziya Universitetinin Bakıya köçürülməsi məsələsini müzakirə etmək üçün Xalq Maarif Nazirinin müavini Həmid bəy Şaxtaxtinskini Tiflisə danışıqlara göndərdi. Milli Hökumət Zaqafqaziya Universitetinin bütün çatışmazlıqlarına baxmayaraq, onun Bakıya köçürülməsində ısrarlı idi. Doğrudur, təhsilin rus dilində olması çoxlarının ürəyincə deyildi, amma bu ali məktəbi tezliklə Azərbaycan dilində tədris aparmağa məcbur etmək də mümkün deyildi. Çünki çar Rusiyası həyatın bütün sahələrində azərbaycandilli mütəxəssislərin sayını heçə endirmişdi. Milli orduda vəziyyət daha ağır idi.

Zaqafqaziya Universiteti ilə bağlı mübahisəli vəziyyət Universitetin öz daxilində də davam edirdi. Bakıya köçməyin tərəfdarları ilə əleyhdarları arasında vəziyyətə aydınlıq gətirmək üçün Bakıya nümayəndə heyətinin göndərilməsi qərara alındı. Üç nəfərdən ibarət nümayəndə heyəti, rektor V. Razumovski və tələbələri təmsil edən bir nəfər Bakıda oldu. Nümayəndə heyətini mehribanlıqla qəbul edən Azərbaycan hökumət rəsmiləri Bakıda Universitetin açılması üçün bütün şərtləri yerinə yetirməyə hazır olduqlarını bəyan etdi. Milli Hökumətin rəsmi şəxsləri Tiflisdən gələn nümayəndə heyətinə onu da bildirdilər ki, Zaqafqaziya Universiteti Bakıya köçməyə də, Bakıda Universitet açılacaqdır. 1919-cu il mayın 1-ə kimi nümayəndə heyətinə vaxt verildi, Tiflisdən cavab gəlmədi. Mayın əvvəllərində Azərbaycan Xalq Maarifi Nazirinin müavini H.Şaxtaxtinski Razumovskiye teleqrama göndərərək onu Bakıya dəvət etdi. Nazir müavini hökumətin adından V.Razumovskiye Bakıda Universitetin təşkilinə yardım göstərmək üçün komissiya yaradılmasını təklif etdi. V.Razumovski bu təklifi məmnuniyyətlə qəbul edərək Bakıya gəldi və bu istiqamətdə fəaliyyətə başladı.

1919-cu il mayın 19-da V.Razumovskinin başçılıq etdiyi Universitet Komissiyası Milli Hökumət tərəfindən təsdiq olundu. Mayın 21-də Universitet Komissiyasının ilk iclası keçirildi və qısa müddət ərzində Universitetin yaradılması ilə bağlı layihə Xalq Maarif Nazirliyinə təqdim olundu. İyulun 7-də Milli Hökumət Universitetlə bağlı layihəni geniş müzakirə edərək qəbul etdi.

Universitetin təsis olunması ilə bağlı layihə Parlament müzakirəsinə çıxarıldı.

1919-cu ilin avqustun 18-də Azərbaycan Parlamentinin 66-cı iclasında Universitetin təsis edilməsi haqqında qanun layihəsinin ilkin müzakirəsinə başlandı. İclasın sədri Həsənbəy Ağayev ilk sözü Mustafa Mahmudova verdi. Mustafa Mahmudov

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

təklif etdi ki, Universitetin açılması ilə bağlı məsələ onların fraksiyalarında müzakirə olunmadığı üçün gələn iclasa qədər təxirə salınsın. Məsələnin müzakirəsi səsvermə yolu ilə növbəti iclasa keçirildi.

Avqustun 21-də parlamentin 67-ci iclası bütövlükdə Universitetin təşkili haqqında məsələyə həsr olundu. İlk əvvəl "Müsavat"ın üzvü Mehdi bəy Hacınski hökumətin Universitetin təşkili ilə bağlı gördüyü işlər haqqında ətraflı məlumat verdi. Məlum oldu ki, universitetin təşkili ilə bağlı parlamentə qədər və parlament müzakirələrində iki fikir mövcuddur. Birinci fikrin tərəfdarları heç bir səbəb göstərmədən Universitetin tezliklə açılmasının tərəfdarı idilər, ikinci fikrin müdafiəçiləri isə vaxtın azlığını nəzərə alaraq hələlik gözləməyi məsləhət bilirdilər. Mehdi bəy Hacınski parlamentə xitabən sual etdi: "Bakıda darülfünün olması mümkündürmü? Hökumət bəyan edir ki, mümkündür, çünki professor-müəllim heyəti Bakıya gəlməyinə etiraz etmir, tədris müəssisəsi kimi kommerçeski məktəbin binası hazır, tibb şöbəsi üçün alət-avadanlıq nümunələri var və s. Universitetin açılması üçün daha nə lazımdır?"

"İttihad" partiyasının sədri Qara bəy Qarabəyli Universitetin açılmasına etiraz etmirdi, amma iddia edirdi ki, bilmirik, universiteti kimlər açır, kimlər oxuyacaq, şərtlər necə olacaq?

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin parlamentdəki çıxışı uzun vaxt aparsa da, məzmunu etibarilə hətta opponentlərini də razı saldı. Çıxışın ana xəttini aşağıdakılar təşkil edirdi: *"Bizə nə üçün Universitet lazımdır? Biz nə üçün rus dilində təhsilə möhtacıq? Milli darülfünün arzusunda olanlar nə üçün dərd çəkməməlidir?"* M.Rəsulzadə deyirdi: *"Elmin vətəni yoxdur, rus dilində hər hansı bir elmin tədrisi rus işğalı üçün şərait yaratmır. Rus darülfünunlarında təhsil edənlərdən zərər görən olmayıb. Ən əsası, bu darülfünün get-gedə milliləşəcək".* Əslində M.Rəsulzadənin bu çıxışı Universitet təşkil etməklə nəyə nail ola bilərik, təşkil etməsək nələri itirə bilərik sualına ən tutarlı cavab idi. Məhəmməd Əmin çıxışını bu sözlərlə bitirdi: *"Heç bir millət tarixin ilk addımında milli bir darülfünunə sahib olmamışdır. Əvvəlcə özgələrdən istifadə edərək, sonra get-gedə qüvvət kəsb etmişdir. Darülfünün hər dildə olsa da olsun, açıb oxumalıyıq. Çünki bu müəssisə ilə biz bir ürfən müəssisəsi qururuq və öz gənclərimizi onun vasitəsi ilə ziyalandırırıq, istədiyimiz milli professorlarımıza tədrisən sahib olacağıq".*

"Əhrar" partiyasının təmsilçisi iddia edirdi ki, büdcə get-gedə xalqımızın boynunu əyir, əgər darülfünün büdcəsini də bura əlavə etsək, insanların vəziyyəti daha da ağırlaşacaq. Nə qədər ki, milli tələbələrımız yoxdur, nə qədər ki, milli müəllimlərimiz yoxdur, darülfünün açılmasına da hələlik ehtiyac yoxdur.

Həmişə müxalif yönümlü çıxışları ilə diqqəti cəlb edən sosialistlərin nümayəndəsi Səməd ağa Ağamalıoğlu nə üçün bizə Univeritet lazımdır sualını belə cavablandırdı: *"Burada söyləyirlər ki, Universitet 18 milyon pul aparır. Ona görə onu hələlik açmaq olmaz. Mən isə deyirəm ki, Universiteti açmaqla biz gələcəkdə 18 milyon yox, bəlkə 18 milyard mənfəət götürdük. Bu Universitet bir palıd ağacına bənzəyir, basdırsan, iyirmi ildən sonra nəhəng ağaca çevrilər. Bir halda ki, fürsət və məqam özü gəlib, professorlar var, özləri gəlib işləmək istəyirlər, onları əldən buraxmaq olmaz".*

"Əhrar" partiyasının digər nümayəndəsi Muxtar Əfəndizadə darülfünün açılmasına tərəfdar olduğunu bildirsə də, bu fikir də ona məxsus idi: *"Hökumət dairələrində bu vaxta qədər hər iş rus dilində gedir. Qonşularımız erməni və gürcülər bizə gülürlər ki, bizim məmləkətdə ana dili işləndiyi halda, Azərbaycanda hələ rus dili işlənir. Çünki onlar istiqlallarını elan etdikləri gündən etibarən yazılarını, müamillələrini*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

milliləşdirdilər. Fəqət hər nədənsə hala bu hərəkət bizdə yoxdur". Sosialist Əliheydər Qarayev Universitetin açılmasına tərəfdar olduğunu aşağıdakı şəkildə izah etdi: *"Doğrudur, darülfünün öz ana dilimizdə milli olmalı idi. Bir mədəniyyət ki, füqərayi-kasibə üçün gəlir, siz barmağınız ilə onu tutmayın, qoyun, o işıq Azərbaycan füqərayi-kasibəsi üzərinə düşsün"*.

Gərgin keçən müzakirələrin sonunda Maarif naziri Rəşid bəy Kaplanov və Mehdi bəy Hacinski Universitetin tezliklə açılması üçün hamını həmrəyliyə çağırdı. Maarif Naziri bütün tərəddüdlərə son qoymaq üçün üzünü parlament üzvlərinə tutaraq dedi: *"Bizə ruhu yüksəldəcək bir elm ocağı lazımdır, o da, darülfünundan başqa bir şey deyildir. Madam ki, darülfünün açılması qabildir, madam ki, bunun əhəmiyyəti-siyasiyyə və milliyyəsinə təsdiq edirik, o zaman tərəddüdə lüzum yoxdur"*. İclasın sonunda layihənin maddə-maddə səsə qoyulması qərara alındı.

Avqustun 25-də parlamentin 68-ci iclasında Mehdi bəy Hacinski darülfünün təşkili haqqında qanun layihəsini maddə-maddə səsə qoymağı təklif etdi. "İttihad"ın sədri Universitetə muxtariyyət hüququnun verilməsini yolverilməz saydı. Onun fikrincə yabancı professorlardan ibarət bir quruma muxtariyyət hüququ verilə bilməz. Məsələyə aydınlıq gətirmək istəyən Mehdi bəy Hacinski bildirdi ki, 72 maddədən ibarət darülfünün nizamnaməsində Universitetə muxtariyyət hüququ verilir və bu muxtariyyət nizamnamə daxilində olacaqdır. Bu maddəyə münasibət bildirən Məhəmməd Əmin dedi: "Onların muxtariyyəti siyasi bir muxtariyyət deyil, nizamnamə daxilində elmi muxtariyyətdir. Darülfünunu bu şəkildə qəbul edib, ona muxtariyyət verilməlidir. Əgər muxtariyyət verilməsi ilə bir təhlükə mövcud olsa, hökumət əlinizdədir, hər şeyi yapa bilərsiniz".

"İttihad" partiyası Universitet üçün ayrılan beş milyon büdcənin nəyə xərclənəcəyini tələb edəndə Maarif Naziri Rəşid bəy Kaplanov məsələni belə izah etdi: *"Smeta haqqında sizlərə dürüst məlumat vermək istəsək də, bu mümkün deyil. Çünki bir halda qiymətlərin təfəvvüti on manat ilə min manat arasında olur, onun smetasını düzəltmək gücdür. Amma dəqiq bilirəm ki, sizlərə smeta yaxın vaxtlarda təqdim olunacaq"*.

Parlament müzakirəsi zamanı ən çox mübahisə doğuran maddələrdən biri tibb fakültəsinin professor heyətinə veriləcək əmək haqqı ilə bağlı idi. Bu məsələ haqqında açıqlama verən Maarif Naziri dedi: *"O mütəxəssislər ki, buraya gəlmək arzu edirlər, onların maaşları təhdid edilməməlidir. Əgər maaşları təhdid edilərsə, onlar bura gəlməzlər"*.

Avqustun 28-də parlamentin 69-cu iclasının ikinci məsələsi qanun layihəsinin ikinci müzakirəsi idi. Lakin vaxt çatışmazlığı üzündən məsələnin müzakirəsi növbəti iclasa keçirildi.

Sentyabrın 1-də parlamentin 70-ci iclasında qanun layihəsinin üçüncü qiraəti keçirildi. Bu məsələ ətrafında parlament üzvlərindən Əliheydər Qarayev, Rəhim Vəkilov, Mehdi bəy Hacinski və Qasım bəy Camalbəyov fikir mübadiləsi apardılar. Təkliflər səsə qoyulub, qəbul edildi.

Həmin iclasda Azərbaycan Parlamenti hökumətin təklifinə əsasən 100 nəfər azərbaycanlı gəncin dövlət hesabına təhsil alması üçün xarici ölkələrə göndərilməsi haqqında qanun qəbul etdi. Parlament xaricə göndərilən gəncləri seçmək üçün Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin sədrliyi ilə Mehdi bəy Hacinski, Əhməd bəy Pepinov, Qara bəy Qarabəyov və Abdulla bəy Əfəndiyevdən ibarət xüsusi müsabiqə komissiyası yaratdı. Komissiya iki həftə ərzində müsabiqəni uğurla həyata keçirərək bu barədə hökumətə yazılı açıqlama verdi. Nəticədə Xalq Maarifi Nazirliyi tələbələrə 49

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

nəfərə Almaniya, 27 nəfərə Fransa, 4 nəfərə İtaliya, 1 nəfərə İngiltərə, 6 nəfərə isə Türkiyənin müxtəlif ali məktəblərinə göndərilməsi haqqında rəsmi sənəd verdi. Rusiyada vətəndaş müharibəsi getdiyi üçün müsabiqədən keçən 13 nəfər gənci ora göndərmək mümkün olmadı. 1920-ci ilin aprelində Şimaldan əsən soyuq bolşevik küləyi böyük ümidlərlə xaricə yola salınan bu gəncləri acı və məşəqqətli həyat yaşamağa məhkum etdi.

Sentyabrın 18-də parlamentin 74-cü iclasında Universitet professorlar şurasında tələbələrə yer verilməsi, rektorun iki və ya üç illiyə seçilməsi, seçilən rektorun Maarif Naziri tərəfindən təsdiq edilməsi maddələri qızğın mübahisəyə səbəb oldu. Məhəmməd Əmin bu haqda dedi: *"Professorlar şurasına bir tələbə nümayəndəsini daxil etmək elmi nöqteyi-nəzərinə fayda gətirməz. Rektorun maarif nəzarəti tərəfindən təsdiq edilməsi tərəfdarıyam. Fəqət başqa məmləkətlərdə də darülfünun var, bu darülfünunlarda maarif nazirləri bu işi təcrübə etmişlərdi. Tazə iş başına keçmiş olan şəxsə işi əlinə almaq üçün uzun müddət lazım gəlir. Üç sənə də böyük bir vaxt deyildir. Onun üçün də mən böylə bilirəm ki, üç sənəni iki sənəyə endirmək əməli olaraq faydası olmaz"*.

Müzakirələrə parlament üzvlərindən Əhməd bəy Cövdət, Əliheydər Qarayev, Mehdi bəy Hacınski, Stanislav Vonsoviç, Şəfi bəy Rüstəmbəyov qoşuldu. İclasın sonunda nizamnamənin ikinci fəslə səsvermə yolu ilə qəbul olundu.

Sentyabrın 22-də parlamentin 76-cı iclasında qanun layihəsinin müzakirəsi davam etdirildi. İlk sözü alan Əhməd bəy Cövdət yenə də israr etdi ki, tələbələrin Universitet şurasında iştirak etməsi arzuolunandır. Əliheydər Qarayev bu məsələdə daha israrlı idi: *"Biz Azərbaycan cəməatinin nıcatını o tələbələrdən gözləyirik. Əgər onları darülfünunda müstəbid fikirlər ilə dolaşırsaq, onlardan heç bir nəf gözləmək olmaz"*. Maarif Naziri Rəşid bəy Kaplanov bu məsələyə bir daha aydınlıq gətirdi: *"Azərbaycan kimi hüquqi-siyasiyyəyi təmin edən bir məmləkətdə tələbələrin hüquqi-siyasiyyələrindən bəhs etmək lazım deyil, siyasət ilə iştigal edən böyük məclisimiz Parlaman və siyasi firqələrdir. Mən Şurada tələbələrin iştirakını qətiyyənlə razı bilmirəm"*.

Sentyabrın 29-da parlamentin 79-cu iclasında qanun layihəsinin müzakirəsi davam etdirildi. Qızğın müzakirəyə səbəb olan əsas məsələ kimlərin Universitet tələbəsi ola bilmələri idi. Çıxış edənlərdən Mehdi bəy Hacınski, Əliheydər Qarayev, Əhməd bəy Cövdət, Qasım bəy Camalbəyov, Sultan Məcid Qənizadə, Arşak Malxazyan tələbələrin Universitetə qəbul edilməsinə müxtəlif müstəvidə yanaşırdılar. Mübahisənin əsas predmeti Universitetə qəbul zamanı imtahanların olub-olmaması məsələsi idi. Səmədağa Ağamalioğlunun bu məsələyə münasibəti belə idi: *"Biz istəyirik, indi Azərbaycanda oxuyan çox olsun. Ona görə də darülfünun qapısı gərək hamının üzünə açıq olsun. Əgər gördü ki, oxuya bilməyir, oradakı elmləri qanmayır, o adam özü gedəcək"*. Mehdi bəy Hacınski isə bu məsələyə münasibətdə fərqli mövqedən çıxış etdi: *"Mən şəxsi olaraq təklif edirəm ki, realnin altıncı və gimnaziyanın yeddinci klassını bitirmiş olanlar, biləcərlə digər kursların imtahanlarını vermək və Azərbaycan təbəəsi olmaq şərtlə bu sənəyə, məxsus olaraq darülfünunə qəbul edilsinlər"*.

İclasın sədri Həsən bəy Ağayev Universitetin nizamnaməsinin üçüncü qiraətinə keçdi. Nizamnamə bütün təklif və əlavələrlə qəbul olundu.

İclasın sonunda Sultan Məcid Qənizadənin növbədənənkənər bəyanatı oldu: *"Darülfünun layihəsini qurtardıq. Bu gün nizamnaməsi də oxunub təsdiq olundu. Bu gündən darülfünuna iqdām olunacaq. Tazə bina qoyduğumuz darülfünunun iki böyük məktəbdə - kommerçeski və gimnaziyada olacaqdır. Güman edirəm Parlamanın*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

üzvləri ərz edəcəyimi unutmamış olsunlar. Keçmiş mart ayında bir hadisə oldu. O hadisədən bir neçə gün qabaq Milli Şuranın ixtiyarında olan əsgərlər Lənkəranda idilər. Məşhur Hacı Zeynəlabdin Tağıyevin övladı Məhəmməd də orada idi. Orada bir faciə oldu. Məhəmməd fət oldu. Onun cənəzəsi bura gətirilib dəfn edildikdə, neçə min adam müşayiət edirdi. O vaxt Hacı cənabları adamların hüsurunda uca səslə dedi: "Həzarət! Mən hazırlaşdım ki, oğluma toy edirəm. Lakin qəza belə gətirdi ki, oğlum əlimdən getdi. Ona görə mən oğlumun yadigarı olaraq millətin xeyri üçün, gələcəkdə cavanlar xoşbəxt olsunlar deyə, istəyirəm ki, burada bir darülfünun təsis olunsun. Onun təsisindən ötrə ös passajımı darülfünuna bəxş edirəm". İndi özümüz Cümhuriyyət olduq və özümüzün darülfünunu olduğu üçün Hacıdan vəd etdiyi bu təmiratı bu darülfünun ixtiyarına alaq. İndi təklifim budur ki, Hacı ilə bu məsələni danışaq və həmin passaj darülfünun təsriə verilsin".

1919-cu il avqustun 21-dən başlayan parlament müzakirələri sentyabrın 29-da başa çatdı. Parlament yetmiş iki maddədən ibarət Universitet nizamnaməsini qəbul etdi.

Beləliklə, 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Universitetinin haqqında qanun, sentyabrın 29-da isə Bakı Universitetinin nizamnaməsi təsdiq olundu. Parlamentin qəbul etdiyi qanunla Universitetin Tarix-filologiya (Şərq şöbəsi daxil olmaqla), Fizika-riyaziyyat, Hüquq və Tibb fakültələrindən ibarət təşkil olunması nəzərdə tutuldu.

1919-cu il sentyabrın 8-də universitetin Təşkilat Komissiyası V.Razımovskini rektor, N.Dubrovskini Tarix-filologiya fakültəsinin, prof.İ.Şirokoqovoru Tibb fakültəsinin dekanı seçdi. Yeri gəlmişkən, 1909-cu ildə Saratovda, 1918-ci ildə Tiflisdə, 1919-cu ildə isə Bakıda Universitetin əsasını qoymaq şərəfi V.Razımovskiyə nəsis olmuşdur.

1919-cu il noyabrın 10-da Universitet Şurasının ilk iclası keçirildi. İclasda professor-müəllim heyətinin tərkibi təsdiq olundu, noyabrın 15-i universitetdə ilk dərs günü elan olundu.

1919-1920-ci tədris ilində tarix-filologiya fakültəsinin I kursuna 509 həqiqi tələbə qəbul edildi. Onlardan 125 nəfər müsəlman, 178 nəfər yəhudi, 121 nəfər rus, 67 nəfər erməni, 5 nəfər gürcü, 13 nəfər polyak və alman idi.

Bakı Universitetinin fəaliyyətə başlaması münasibətilə V.Razımovski yazırdı: *"Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı, türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Asiya ilə Avropanın qovşağında yeni məşəl yandı".*

Ey böyük elm məbədi, sənə şərəfli tarixin vətən tarixçilərini sınağa çəkdi. Bəziləri göz görə-görə, faktları təhrif edə-edə sənə təsis olunmağında əməyi olan insanları gözdən salmağa cəhd etdi.

Heç on il olardı-olmazdı ki, yaranmışdın, yorulmusan dedilər və sənə sahə institutlarına böldülər. Amma bacarmadılar. Yenidən əvvəlki adla bərpa olundun və yaşadın. Bu barədə çox yazmaq olar. Amma fikirləşəndə ki, bayramındır, 100 yaşın tamam olur, haqqında ancaq xoş sözlər söyləmək lazımdır, susmaq istəyirsən. Ancaq tarix də olduğu kimi yazılarda daha maraqlı olur, çoxlarına da ibrət olur.

Uzun illər ərzində gözüünün qarşısında sənə həyat verən Cümhuriyyət xadimləri nə qədər tənqid olunub, böhtanlara məruz qalıb, sən bunların hamısının şahidisən. Amma ümidini itirmədin. Bilirdin ki, sənə həyat verənlər bu xalqın gözüünün işığı olublar. Bu gün uşaqdan böyüyə Fətəli xan Xoyskinin Universitetlə bağlı bu fikrini əzbər bilir: "Bəs niyə Tiflisdə? Bəlkə də universiteti Bakıda açmaq daha düzgün olardı".

Sənə 100 yaşın tamam oldu. Sən heç zaman bu qədər əzəmətli görünməmişdin.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Sənin şıltaq və tənbel tələbələrin də, kobud müəllimlərin də olub. Amma sənə şöhrət gətirənlərin sayı qat-qat çox olub. İndiyə qədər çoxlu tədris binaların olub, bəzilərinin şəraiti heç qənaətbəxş olmayıb. Bu əsas deyil, əsas olanı odur ki, sən elm və təhsil məbədi olaraq həmişə zirvədə dayanıbsan.

Sən yadigarısan! Sən elə bir dövlətin, elə bir hökumətin, elə bir parlamentin yadigarısan ki, bizim hamımız - uşaqdan-böyüyə onunla fəxr edirik. O dövlətin himni, bayrağı bu gün də başımız üstündə şərəflə dalğalanır. Sən Cümhuriyyətin yadigarısan. Onun səndən böyük övladı olmayıb. Sən də böyük övlad adını şərəflə doğrultdun.

Ədəbiyyat siyahı:

1. Aslan Atakişiyev. M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin tarixi. İki hissədə. I hissə. Bakı, Bakı Universitetinin nəşriyyatı, 1991, 528 səh.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cild. I cild. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 440 səh.
3. İsgəndərov Anar, Səidə Əli qızı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı: Bakı Dövlət Universiteti – 100. Bakı, 2019, 176 s.
4. Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsil tarixi. I cild. Bakı, “Təhsil”, 2011, 296 səh.
5. Razumovski V.İ., Makovelski A.O.. Bakı şəhərində universitetin yaradılması. Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2014, 112 s.
6. Азербайджанский Государственный Университет за 50 лет: исторический очерк /Х.О.Алимирзоев (ред. В. П. Джалогония, Н.Н.Мельников, Н.Я.Макеев; худож. А. Козлов). Баку: Азернешр, 1969. 465 с.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV MƏRHƏLƏSİ

İradə Hüseynova

Bakı Dövlət Universiteti, Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının müdiri, professor
iradahuseynova@bsu.edu.az

Açar sözlər: Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Razumovski, SSRİ, Heydər Əliyev, Qafqaz

Keywords: Baku State University, Azerbaijan Democratic Republic, Mohammad Rasullzade, Razumovsky, USSR, Heydar Aliyev, Caucasus

Azərbaycanda ali təhsilin təşkili və inkişafı tarixi bilavasitə Bakı Dövlət Universitetinin yaranması tarixi ilə başlanır. Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti tərəfindən təsis edilmişdir. Müsəlman Şərqində ilk Avropa tipli ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Universiteti milli kadr hazırlığındakı müstəsna yerə və rola malikdir. Bu ali təhsil ocağı bu gün də aparıcı qüvvəsini müasir dünya standartlarına uyğun, elmi- pedaqoji potensialını saxlamaqdadır.

Haydar Aliyev stage in the development of Baku State University

The history of the organization and development of higher education in Azerbaijan begins with the establishment of Baku State University. Baku State University was founded by the Parliament of the Azerbaijan Democratic Republic. Baku State University, the first European-style higher education institution in the Muslim East, has an exceptional place and role in national training. Today, this higher education institution maintains its leading force in accordance with modern world standards and scientific and pedagogical potential.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı olan, 100 illiyini qeyd etdiyimiz Bakı Dövlət Universiteti respublikamızın ən mötəbər ali təhsil ocağıdır. Bu təhsil müəssisəsinin yaranması xalqımızın müasir, dünyəvi, Avropa standartlı təhsil almasını istəyən M.F.Axundov, H.Zərdabi, C. Məmmədquluzadə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev, M.Ə.Rəsulzadə, F.Xoyski, Ə.Topçubaşov, Ü.Hacıbəyli kimi mübariz, maarifpərvər ziyalılarımızın apardığı davamlı, ardıcıl mübarizənin nəticəsi idi.

Millətimiz yüzilliklər boyu arzusunda olduğu azadlığa 1918-ci il mayın 28-də qovuşduqdan sonra ölkədə ümumtəhsil hərəkəti keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoymuş, milli hökumət, parlament səviyyəsində savadsızlığın ləğvi istiqamətində mühüm qanun və qərarlar qəbul edilmiş, sistemli tədbirlər görülmüşdür. Məhz bu dövrdə Azərbaycan dilinin dövlət dili qəbul edilməsi, məktəblərin milli köklər üzrə yenidən qurulması, Azərbaycan dilinin təhsil-tədris və təlim-tərbiyə dilinə çevrilməsi, ana dilli məktəblər şəbəkəsinin yaradılması, ümumi icbari ibtidai təhsilə keçid, çoxsaylı pedaqoji kursların və müəllim seminariyalarının açılması, Azərbaycanda ilk müasir ali təhsil və elm ocağı olan Universitetin təsis edilməsi, dövlətin himayəsi altında ilk məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin əsasının qoyulması, milli hərbi məktəblərin yaradılması, dövlət səviyyəsində azərbaycanlıların xaricdə təhsil almağa göndərilməsi, əlifba islahatı, ana dilində yeni dərslik və proqramların hazırlanması və digər istiqamətlərdə mühüm addımlar atılmışdır. Azərbaycanda ali təhsilin təşkili və inkişafı tarixi bilavasitə Universitetin yaranması tarixi ilə başlanır. Bu əlamətdar

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

hadisə sonrakı dövrlərdə də respublikamızda təhsilin və xalq maarifinin inkişafında, milli kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı Dövlət Universiteti çox təlatümlü bir dövrdə yaradılmışdı. Yeni elan edilmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin məhdud maliyyə imkanlarına, daxildən və xaricdən sıxan təhlükələrə və təzyiqlərə baxmayaraq bu dövlətin qurucuları milli universitetin əhəmiyyətini başa düşərək bu təhsil ocağını yaratmaqda qərarlı idilər.

Arxiv sənədləri də göstərir ki, Müsavat partiyası ilə yanaşı Azərbaycan parlamentində təmsil olunmuş fraksiyaların əksəriyyəti öz fəaliyyətində ölkədə təhsilin, maarifin inkişaf etdirilməsi məsələlərinə mühüm yer ayırmışdır. Respublikada xalq maarifi və təhsilin inkişafı, savadsızlığın və geriliyin aradan qaldırılması, eləcə də məktəb-təhsil işinin geniş surətdə yayılmasına nail olunması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti və hökumətinin qarşısında duran vacib məsələlərdən biri idi.

1919-cu ilin mayın 31-də parlamentdə Bakı Dövlət Darülfünunun açılması haqqında qanun layihəsinin bəyannaməsi oxunur [1. v. 20-23]. Bəyannaməyə əsasən universitetin yaradılması üzrə professor Razumovskinin sədrliyi ilə komissiya təşkil edilir. Uzun sürən müzakirələrdən sonra 1919-cu il sentyabrın 1-i darülfünun açılması haqqında qanun qəbul edilir. Sənəddə yeni açılan ali məktəbin dörd fakültədən: Tarix-filologiya, Fizika-riyaziyyat, Hüquq və Tibb fakültələrindən ibarət olduğu, strukturu, ştatı, smeta cədvəli maddi-texniki bazası, maliyyələşməsi və.s. göstərilmişdi [1, v.38-44].

Bakı Dövlət Universiteti 1919-cu il sentyabrın 1-dən etibarən fəaliyyətə başlamış sayılırdı. Müsəlman şərqində ilk dəfə olaraq universitetə kişilər ilə yanaşı qadınlar da bərabər hüquqla qəbul olunurdular. Qəbulda Azərbaycan vətəndaşlarına üstünlük verilirdi. Universitetin təsis haqqında qanunun Parlament tərəfindən təsdiq olunması münasibətilə V.İ.Razumovski Parlamentdəki çıxışında demişdi: *"Azərbaycanda, hətta müsəlman dünyasında bu böyük hadisənin - Darülfünunun təsis mərasimi təntənəsini qeyd etməyə, nəinki Parlamənı, buraya toplaşan kütlələrin şəxsində ictimai fikri də gördüyümə hədsiz xoşbəxtəm..."* [2. s. 218].

Universitetin təşkilat komissiyası V.İ.Razumovskini yekdilliklə universitetin rektoru, görkəmli tarixçi, publisist N.A.Dubrovskini Tarix-filologiya fakültəsinin, prof. İ.İ.Şirokoqorovu isə Tibb fakültəsinin dekanı seçdi. İ.İ.Şirokoqorov bu zaman Bakıda olmadığına görə prof. A.M.Levin tibb fakültəsində müvəqqəti olaraq dekan vəzifəsini icra etdi.

İlk tədris ilində universitetdə təhsil alan tələbələrin sayı 877 nəfər idi. Bundan başqa, universitetə 217 azad dinləyici qəbul edilmişdi. BDU özünün ilk bəhrəsini 1922-ci ildə verdi: 30 nəfər gənc ali təhsilli həkim adına layiq olmaları barədə universitet diplomu aldı [2. s. 219].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1920-ci ilin 28 aprel işğalından sonra Bakı Dövlət Universiteti yeni tarixi şəraitdə fəaliyyət göstərdi. Artıq universitetdə təlim-tərbiyə və elmi fəaliyyətin əsas istiqamətləri sinfi mübarizə və kommunist partiyası prinsipləri əsasında qurulurdu. Azərbaycan Müvəqqəti İnqilab Komitəsinin 1920-cu il 10 və 22 may tarixli dekretləri ilə universitetdə yenidənqurma işləri aparıldı [3. s. 98].

1920-ci ildə qəbul edilmiş "Bakı Dövlət Universiteti haqqında" yeni Əsasnamədə [3. s. 107] bütün əsas kursların və məşğələlərin müvəqqəti olaraq rus dilində aparılması nəzərdə tutulurdu. 1920-cu ilin dekabrında universitetdə Fəhlə fakültəsi açıldı. Bununla belə, 1920-22-cu illər ərzində universitetin həyatında nisbi müstəqillik dövrü olmuşdur.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

1920-ci ildə Fizika-riyaziyyat, 1922-ci ildə Şərqşünaslıq fakültələri təşkil edildi. Azərbaycan Xalq Maarifi Komissarlığının 1922-ci il 6 dekabr tarixli qərarı ilə universitetin əvvəlki adı dəyişdirilərək, Azərbaycan Dövlət Universiteti adlandırıldı. 1923-cü ildə Tarix-filologiya fakültəsi ictimai elmlər fakültəsinə çevrildi, 1924-cü ildə isə İctimai elmlər və Fizika-riyaziyyat fakültələri əsasında Pedaqoji fakültə yaradıldı. 1924-cü il yanvarın 23-də universitetə V.İ.Leninin adı verildi. 1927-ci ildə Hüquq şöbəsi açıldı və həmin şöbə bir ildən sonra müstəqil fakültəyə çevrildi. Onillik fəaliyyəti dövründə universitetin kafedra, laboratoriya və klinikalarında diqqətəlayiq elmi-tədqiqat işləri aparılmışdı. Birinci onilliyin sonunda İqtisadiyyat fakültəsi yaradıldı.

1930-cu il yanvarın 12-də universitetin onillik yubileyi təntənəli surətdə qeyd edildi və cəmi bir neçə aydan sonra isə bu ali təhsil müəssisəsi bağlandı və onun yenidən açılmasına yalnız 1934-cü ilin mayın 15-də Oktyabr bayramı münasibəti ilə qərar verilir [4, v. 3].

XX əsrin 30-cu illərinin repressiyaları Bakı Dövlət Universitetinin timsalında öz bariz nümunəsini göstərir. Bu dövrdə universitetin 4 rektoru ən ağır cəzaya güllələnməyə məhkum edilir. Təkcə 1937-ci ildə 100 nəfər universitet əməkdaşı güllələnir. Bu dövrdə 20-ci illərdə qəbul olunan əsasnamələrdən artıq söhbət belə getmir. Fakültə dekanları belə Mərkəzi komitənin əmri ilə təyin edilməyə başlanırlar [5, v. 2].

Bütün bu terror və təzyiqlərə, hətta II Dünya müharibəsi kimi SSRİ üçün ağır olan bir zamana baxmayaraq BDU-nun kollektivi elmi pedaqoji fəaliyyətini məhsuldarlığını saxlamaqla yanaşı həm də cəbhədə təşviqat və döyüş ruhunun yüksəldilməsində təbliğat briqadaları vasitəsi ilə iştirak etmişdir [10, s. 154].

Müharibədən sonrakı dövrdə Bakı Dövlət Universitetinin strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə işlər aparılır, maddi texniki bazası gücləndirilir. Bu məqsədlə fakültələrin və kafedraların sayı artırılır, yeni laboratoriyalar istifadəyə verilərək yeni avadanlıqlarla təchiz edilir [10, s. 160].

Ümumiyyətlə Bakı Dövlət Universiteti yarandığı vaxtdan mötəbər elm və təhsil ocağı kimi təhsil və elmin inkişafında Azərbaycan milli məfkurəsinin inkişaf edib qorunmasında müstəsna rol oynamış, respublikada sovet dövründə milli kadrların hazırlanmasını təmin etmiş və ölkənin əsas kadr bazasına çevrilmişdi.

BDU-nun məzunları içərisində dünya şöhrətli mütəxəssislər az deyil. Ümumdünya tarixinin dahi şəxsiyyətləri sırasında layiqli yer tutan Heydər Əliyev BDU-nun Tarix fakültəsinin məzunudur [7, s. 167]. Universitetin çoxminli kollektivi öz dahi məzununu Heydər Əliyevlə fəxr etdiyi kimi, Heydər Əliyev də BDU-nun məzununu olmağı ilə fəxr etdiyini dəfələrlə bildirmişdir: *"Mən çox xoşbəxtəm ki, Bakı Dövlət Universitetinin məzunuyam"*.

Buna görə də 1969-cu ildə Heydər Əliyevin respublikanın rəhbəri kimi məhz Bakı Dövlət Universitetin 50 illik yubileyi mərasimində doğma Azərbaycan dilində çıxışı heç də təsadüfi deyildi. Qeyd etmək lazımdır ki, Universitetin yubileylərindən dördü Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrə təsadüf edir və onun adı ilə bağlıdır [6, s. 41-60]. Bu əlamətdar hadisə bütün respublikada böyük sevinc və razılıqla qarşılandı. Azərbaycan rəhbərinin cəsarətli hərəkəti yubileydə iştirak edən Moskvadan gəlmiş rəhbər işçiləri və xarici qonaqları təəccübləndirmişdi. Çünki respublikanın Moskvanın nəzarəti altında olduğu o dövrdə belə bir addımı atmaq böyük cəsarət, eyni zamanda milli təsəbbüslərlə tələb edirdi. Elə həmin il universitet Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif olundu.

XX əsrin 70-ci illərində universitetin maddi-texniki bazası gücləndirildi və tədris prosesində texniki vasitələrdən istifadə olunmasında əsaslı dəyişikliklər baş verdi.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

1970-ci illərdə universitetin beynəlxalq əlaqələri yeni mərhələyə daxil oldu. 70-90-cı illərdə universitetin 40-dan artıq müəllimi müxtəlif ölkələrə pedaqoji işə göndərilmiş, həmin müddət ərzində universitetin 300-dən artıq müəllim və tələbəsi Asiya və Afrika ölkələrində tərcüməçi işləmiş, 30 nəfər müəllim və elmi işçisi Avropa ölkələrinə, ABŞ və Yaponiyaya uzun müddətli elmi məzuniyyətə göndərilmiş, 50-dən artıq müəllim xarici ölkələrdə qısamüddətli səfərlərdə olmuşdur. Universitetin professor və müəllimləri xarici ölkələrdə 50 müxtəlif beynəlxalq simpozium və konfranslarda iştirak etmişlər. Heydər Əliyevin universitetə diqqət və qayğısı nəticəsində universitetin əldə etdiyi müvəffəqiyyətlər Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin 1987-ci il 13 mart tarixli qərarı ilə yüksək qiymətləndirildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin Tarix fakültəsinə və elminə münasibəti xüsusi olmuşdur. 1994-cü ildə Bakı Dövlət Universitetinin 75 illik yubiley mərasimindəki çıxışında o Tarix fakültəsinin də adını vurğulayaraq onun ölkəmizdə elmin inkişafında müstəsna rolundan danışmışdır [9].

31 yanvar 1997-ci il Azərbaycan Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşdə ulu öndər Heydər Əliyev *“xüsusən millətin, xalqın tarixi, ya ümumiyyətlə tarix onun ədəbiyyatının, mədəniyyətinin tarixidir. Bu, indi bizim üçün xüsusilə lazımdır. Əlbəttə, müstəqil Azərbaycanda fizika, riyaziyyat, biologiya, kimya, yaxud başqa fənlərin hamısı inkişaf etməlidir. Ancaq bunların hərəsinin özünəməxsus çərçivəsi var. Amma tarix hər bir insan üçün yeniyetməlikdən başlayaraq ömrünün sonuna qədər lazımdır. O cümlədən, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, elmimizin tarixi lazımdır”* sözləri ilə tarix elminin müstəsna rolunu, əhəmiyyətini bir daha vurğulamışdır [8].

Görkəmli yazıçı, şair, mədəniyyət və dövlət xadimlərinin böyük bir dəstəsi Bakı Dövlət Universitetinin məzunlarıdır. Bu gün Azərbaycanın aparıcı ali məktəbi olan universitet milli təhsil konsepsiyasının həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır, həmçinin respublika prezidentinin qayğısı və diqqəti sayəsində BDU-nun beynəlxalq şöhrəti də günü-gündən genişlənir. Universitet bu günə qədər dövlət idarəçiliyinin, xalq təsərrüfatının, elmin, təhsilin, mədəniyyətin müxtəlif sahələrində müvəffəqiyyətlə çalışan 100 minlərlə artıq yüksək ixtisaslı milli kadr hazırlamışdır.

Bu gün də Bakı Dövlət Universiteti respublikamız üçün yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlamaqda davam edir. Buna nümunə kimi Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının yaranmasını da misal göstərə bilərik. XXI əsrdə Qafqaz regionunun geostrateji əhəmiyyəti əvvəlki dövrlərlə müqayisədə dəfələrlə artması fonunda, Qafqaz respublikaları ilə qarşılıqlı münasibətlərin öyrənilməsinə, xüsusən Ermənistan respublikasının qonşu dövlətlərə qarşı əsassız ərazi iddialarının, Qafqaz regionunda sabitliyin yaranması və Ermənistanın destruktiv mövqeyi, böyük dövlətlərin Ermənistanla bağlı siyasəti və s. bu kimi məsələlərin dərindən araşdırılmasına, xüsusi elmi-tədqiqatlar aparılmasına böyük ehtiyacın yaranmasını nəzərə alaraq 2011-ci ildə Qafqaz xalqları tarixi kafedrası yaradıldı.

Respublikamızın Qafqaz regionunda yerləşməsi və Qafqaz xalqları ilə tarixi qonşuluğu baxımından həmin xalqların tarixinin, dilinin, mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin daha dərindən və hərtərəfli öyrənilməsi vacib məsələlərdən biridir. Bununla yanaşı beynəlxalq müstəvidə qonşu dövlətlərlə ictimai-siyasi münasibətlərin daha səmərəli qurulması üçün yüksək ixtisaslı qafqazşünas kadrların hazırlanmasına böyük zərurət yaranmışdır. Qafqaz xalqları tarixi kafedrasında bu sahə üzrə yüksək ixtisaslı və səriştəli professor-müəllim heyyyəti fəaliyyət göstərir. Qafqazşünaslığın aktual

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

problemləri ilə bağlı kafedrada mühüm elmi araşdırmalar aparılır, dərslilər, dərş vəsaiti, tədris proqramları, elmi monoqrafiyalar dərc olunur. Kafedrada Azərbaycan, rus və ingilis dillərində tədris aparılır. Son 5 ildə kafedrada 4 dərslilik, 7 monoqrafiya, 4 dərş vəsaiti, 19 tədris proqramı, 360 elmi məqalə, 250 tezis çap olunmuşdur.

Universitetin 100 illik fəaliyyəti dövründə hazırladığı yüksək ixtisaslı mütəxəssislər respublikada, eləcə də Rusiya Federasiyasında, ABŞ-da, İngiltərədə, Fransada, Çində, Türkiyədə, İranda, Yaponiyada, Kubada, bir çox Asiya və Afrika ölkələrində çalışır, həmin ölkələrdə Azərbaycan xalqının, onun elminin, mədəniyyətinin şöhrətlənməsində böyük rol oynayırlar. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra BDU-nun beynəlxalq nüfuzu artmış, dünya dövlətləri və xalqları ilə əlaqələri genişlənməmişdir. Ölkəyə rəsmi səfərə gələn bir çox dövlət rəhbərləri, siyasət və mədəniyyət xadimlərinin universitetin fəxri doktoru adına layiq görülməsi onun böyük nüfuza malik olduğunu sübut edir, dünya şöhrətini daha da artırır. BDU-nun fəxri doktoru adını şərəflə daşıyan Süleyman Dəmirəl, İslam Kərimov, Marat Baqlay, Corc Robertson, Zbiqnev Bjezinski, Kotaro Matsuura, Eduard Şevardnadze, Frederiko Mayor, Petro Luçinski və başqaları kimi siyasi və dövlət xadimləri, Lütifzadə, İren Məlikova, Tadeuş Svyatoçovski, Cavad Heyət, İhsan Doğramacı, Əhməd Şimide, Xəlil Çin kimi görkəmli alimlər onun şöhrətinin bütün dünyaya yayılmasında yaxından iştirak ediblər.

Bakı Dövlət Universiteti prezident İlham Əliyev hakimiyyətə gəldiyi dövrdən etibarən onun diqqət mərkəzində olmuşdur. BDU 2003-cü ildən daha sürətlə inkişaf etmiş, elmi potensialını daha da artırmışdır. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyinin yüksək səviyyədə keçirilməsi, professor-müəllim heyətinin mükafatlandırılması onun bu köklü təhsil ocağına diqqət və qayğısının göstəricisidir.

Hazırda Bakı Dövlət Universiteti ölkəmizin ali təhsil müəssisələri arasında öz fəal statusunu qoruyaraq, tarixinə, elmi-pedoqoji ənənələrinə söykənərək, elm və təhsil yolunda gələcəyə inamla addımlayır və inkişaf edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv. Fond № 805, siyahı № 3, iş № 73.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası. İki cildə. I cild. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004, 440 səh.
3. Atakişiyev A. M. Ə. Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin tarixi. İki hissədə, I h.. Bakı, Bakı Universitetinin nəşriyyatı, 1991, 528 s.
4. Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv. Fond № 1006, siyahı № 10, iş № 47
5. Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv. Fond № 1640, siyahı № 10, iş № 1
6. Магерамов А.М.. Бакинский Государственный Университет. Баку: изд. «Бакинский университет», 2017, 652 səh.
7. Hüseynova İ.M. Tarix. Zaman. Düşüncələr. Çoxcildli əsər. I cild. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, 512 səh.
8. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşdə Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. Prezident sarayı, 31 yanvar 1997-ci il. <https://lib.aliyevheritage.org/az/4211308.html>
9. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Məmməd Əmin Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin 75 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə nitqi - Respublika Sarayı, 26 noyabr 1994-cü il. <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=3631526>
10. Атакишиев А. Азербайджанский Государственный Университет. Баку, Азернешр, 1969, 465.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN TARİXŞÜNASLIĞINDA BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

Naibə Əhmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan tarixi kafedrasının dosenti
naiba.ahmedova@mail.ru

Açar sözlər: *XX əsrin əvvəlləri, Bakı Dövlət Universiteti, tarixşünaslıq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti*

Ключевые слова: *начало XX века, Бакинский Государственный Университет, историография, Азербайджанская Демократическая Республика*

Azərbaycan milli hökuməti yarandığı ilk günlərdən həlli mühüm olan bir sıra iqtisadi və siyasi problemlərlə üzləşsə də, xalqın maariflənməsi üçün çox ciddi addımlar atmış, bütün məktəblərdə təhsilin icbari olması və ana dilində aparılması sahəsində konkret tədbirlər həyata keçirmişdir. Bu tədbirlərin içərisində bütün müsəlman Şərqində ilk Avropa tipli ali məktəb kimi fəaliyyətə başlayan, hazırda Azərbaycan Respublikasının aparıcı ali təhsil müəssisəsi olan Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması xüsusi yer tutur. Şərq dünyasına respublika məfkurəsini və demokratik idarə üsulunu gətirən Azərbaycan xalqının və dövlətinin həyata keçirdiyi nəhəng tarixi hadisələrdən biri, şübhəsiz, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması olmuşdur. Məqalədə Azərbaycan tarixşünaslığında Bakı Dövlət Universiteti və XX əsrin əvvəllərində mədəniyyətin inkişafına təsiri məsələləri araşdırılmışdır.

Бакинский Государственный Университет в Азербайджанской историографии в начале XX века

С момента своего создания национальное правительство Азербайджана столкнулось с рядом важных экономических и политических проблем, предприняло очень серьезные шаги для обязательного обучения населения на родном языке во всех школах. Среди этих событий особое место занимает учреждение Бакинского Государственного Университета, первого университета европейского типа на всем мусульманском Востоке, сегодня, ведущего вуза в Азербайджанской Республике. Несомненно, создание Бакинского Государственного Университета было одним из важных исторических событий, претворённых в жизнь азербайджанским народом и государством, которые реализовали республиканскую идеологию и демократическое управление на Востоке. В статье рассматривается влияние Бакинского Государственного Университета на развитие культуры в азербайджанской историографии в начале XX века.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatı, çarizm əsarətindən xilas olmaq uğrunda mübarizə genişləndi. Xalqı qəflət və cəhəltədən xilas etmək uğrunda qabaqcıl ziyallıların, elm xadimlərinin əzmkarlığı sayəsində yaradılan, nəşr edilən qəzetlər, jurnallar, fəaliyyət göstərən müxtəlif xeyriyyə və mədəni maarif cəmiyyətləri Bakıda, Gəncədə, Şuşada, Şamaxıda, Şəkiddə və Azərbaycanın bir sıra başqa şəhərlərində diqqətəlayiq səmərəli tədbirlər həyata keçirməyə başladılar. Bu tədbirlərin mərkəzində xalqı savadlandırmaq, maarifləndirmək, milli məktəblər yaratmaq ön plana keçirilirdi. Çar idarə-üsulu, onun sadıq və müti mühafizəkarları azadlıq hərəkatını boğmağa, onun bütün təzahürlərini rüşeymdə yox etməyə cəhd edirdilər.

1918-ci il mayın 28-də elan olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti həmin ilin iyun ayının 17-də Gəncəyə, sentyabr ayında isə yeni yaranan Cümhuriyyət idarələrini

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Bakıya köçürdür. 1918-ci il dekabrın 7-də Cümhuriyyət Parlamentinin ilk iclası açılır.

Yarandığı ilk günlərdən məktəb sisteminin dağıdılmasını dayandırmaq Azərbaycan Cümhuriyyətinin qarşısında mühüm vəzifə kimi dururdu. Milli hökumət bu yolda ümumi ibtidai təhsil layihəsi hazırlayıb, kəndlərdə və şəhərlərdə yeni məktəblər açır, müəllim hazırlanması vəzifəsini həll etmək üçün Seminariyalar şəbəkəsini genişləndirirdi. 1918-ci ildə məşhur Qori Seminariyasının Azərbaycan bölməsini Qazaxa köçürür.

1918-1919-cu illərdə Gəncədə müəllimlər seminariyası milliləşdirilir. Bakıda, Şəkidə Pedaqoji kadrlar hazırlayan Seminariyalar açılır. Zaqatala, Ağdam, Şuşa şəhərlərində də Seminariyaların açılması nəzərdə tutulur. İbtidai məktəblərin müəllimlərə olan ehtiyacını təmin etmək məramı ilə Gəncədə, Şəkidə, Şuşada 200 nəfər müəllim hazırlayan kurslar açılır.

1919-cu il fevralın 25-də F.Xoyski səhhəti ilə əlaqədar olaraq istefa verəndən sonra Nəsim bəy Yusifbəylinin təşkil etdiyi yeni kabinetin məramnaməsinin əsas maddələrindən biri də ali təhsil bazası yaratmaq idi. 1919-cu ilə qədər Azərbaycanda ən yüksək təhsil ocaqları gimnaziyalar və müəllim seminariyaları idi. Azərbaycan gəncləri ali təhsil almaq üçün qonşu dövlətlərə, ilk növbədə Rusiya və Avropaya üz tuturdular.

Vətənpərvər ziyalıların əksəriyyəti Avropanın qabaqcıl universitetlərində təhsil almış şəxsiyyətlər olmuşdur. Məsələn, Əlimərdan bəy Topçubaşov Sankt Peterburq Universitetini, Fətəli xan Xoyski Moskva Dövlət Universitetini, Nəsim bəy Yusifbəyli Odessa Universitetini, Əhməd bəy Ağayev Parisdə Hüquq Məktəbini və Sorbonna Universitetini, Behbud xan Cavanşir Almaniyada Dağ-Mədən Akademiyasını, Mir Hidayət Seyidov Kazan Universitetini, Aslan bəy Səfikürdski Sankt-Peterburq Universitetini, Məmməd rza Vəkilov Xarkov Universitetini bitirmişdilər. Onlar mükəmməl təhsilin bəhrələrini öz gözləri ilə görmüş, həyat təcrübələrində sınaqdan keçirərək, bunu öz vətənlərində həyata keçirmək arzusu ilə yaşamışdılar. Vətən mücahidlərinin əlinə belə bir fürsət yalnız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra düşmüşdü.

1917-ci ildə Zaqafqaziya Komissarlığı Tiflisdə ali məktəb – “Rus Universiteti” açmaq məqsədilə komissiya yaratmaq təşəbbüsü ilə çıxış edir. Zaqafqaziya Komissarlığında Maarif Naziri vəzifəsini icra edən Fətəli xan Xoyski cəsarətlə bildirir ki, Tiflisdə politexnikum var, ona görə də Universitetin Bakıda açılmasının məqsəduyğun olduğunu bildirir. Hadisələrin sonrakı gedişatı Tiflisdə Universitet açılmasının uğursuzluğunu göstərdi. Bunun üçün maliyyə vəsaiti yox idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti liderləri elm, təhsil məsələlərinə həssaslıqla yanaşaraq Universitetin Bakıda açılmasında ciddi fəaliyyət göstərdilər.

Dövlət quruculuğunun daha möhkəm təməllərlə həyata keçirilməsi və müstəqilliyin qorunub saxlanması üçün ali təhsilli milli kadrların hazırlanmasının əhəmiyyətini başa düşən Cümhuriyyət xadimləri bu vəziyyətin düzəldilməsindən ötrü addımların atılmasının vacibliyini dərk edərək xalqın sivil dünya elminə və təhsilinə yiyələnməsi üçün universitetin yaradılması qənaətinə gəlmişdilər. İyirmi üç aylıq fəaliyyətlərinin on ayı ərzində bu dövlət xadimləri gərgin mübahisə və müzakirələrdən sonra həyatlarının bəlkə də ən böyük arzusunu – müstəqil dövlətin müstəqil ali təhsil ocağını Bakı Dövlət Universitetini yaratmağa nail olmuşdular. Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması tarixinə nəzər saldıqda, təsis edildiyi günə kimi onun nə qədər çətinliklərlə üzləşdiyini müşahidə etmək olar.

Həmin dövrün rəsmi sənədləri, həmin vaxt yazılan tarixi əsərlər bu prosesi hər-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

tərəfli izləməyə imkan verir.

1919-cu ilin aprelində V.İ.Razumovski başda olmaqla N.A.Dubrovski, L.A. İsakov və həkimlər A.M.Levin və Sitoviçdən ibarət Universitetin təsis üçün işçi komissiyası yaradıldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 1919-cu il 8 aprel tarixli iclasında Bakı Universiteti açmaq məsələsi müzakirə edildi. Xalq Maarif Nazirliyinə tapşırıldı ki, ümumi həcmi 10 milyon manat olmaq şərti ilə smeta hazırlayıb hökumətə təqdim etsin. Hökumətin qərarına əsasən Bakı Universiteti Kommersiya məktəbinin binasında yerləşdirilməli idi.

Sonralar bu münasibəti minnətdarlıqla xatırlayan V.İ.Razumovski yazırdı: *“Aydın oldu ki, Azərbaycan hökuməti (başda Yusifbəyov olmaqla) Bakıda universitet olmasında ciddi şəkildə maraqlıdır, cəmiyyətin bütün siniflərinin... əhvali-ruhiyyəsi universitetin dərhal açılmasına köklənib... Bizi başa saldılar ki, hətta Zaqafqaziya rus universiteti köçməyə də, Bakıda universitet yaradılacaqdır; ultimativ formada müddət də göstərilmişdi”*. [8]

1919-cu il may ayının əvvəllərində məşhur cərrah ”Əhliyyət kəsb etmiş” professor Vasili İvanoviç Razumovskinin başçılığı ilə Bakı Dövlət Darülfünunun (Universitetinin) təsis ilə əlaqədar sənədləri və tədbirləri hazırlayacaq xüsusi komissiya yaradıldı. V.İ.Razumovski görkəmli alim və mahir cərrah olmaqla yanaşı, gözəl pedaqoq və təşkilatçı idi. 1917-ci ildə Qafqaz Ordusunun baş cərrahı təyin olunaraq Tiflisə gəlmişdir. O. Tiflisdə Ali qadın kursları və Tibb fakültəsi açmaqla məşğul olmuşdur. 1918-ci ilin yayında Ali qadın kursları Zaqafqaziya Universitetinə çevrilmiş və o, Universitetin rektoru (1918-1919) seçilmişdir. V.İ.Razumovski dünya elm və təhsil tarixinə üç Universitetin (Saratov, 1909; Zaqafqaziya, 1918, Bakı, 1919) təsisatçısı və ilk rektoru kimi daxil olmuşdur, Prof. V.İ.Razumovskinin rəhbərlik etdiyi Darülfünun komissiyası olduqca az vaxtda – bir neçə həftə ərzində böyük, həm də diqqətəlayiq səmərəli iş görmüş, 10 maddədən ibarət qanun qəbul edilmişdir.

Parlamentdə Universitetin yaradılması barədə aparılan müzakirələr, qəbul edilən qərarlar mövzu ilə əlaqəli əsas mənbələrdir və tarixşünaslıqda geniş istifadə edilir. Sənədlərin təhlilinə nəzər salaq.

Parlamentin qəbul etdiyi 10 maddəlik qanunda Darülfünunun 4 fakültəsi Şərq şöbəsi olan Tarix-filologiya, Fizika-riyaziyyat, Hüquq və Tibb nəzərdə tutulurdu. 1919-1920-ci tədris ilində tibb fakültəsinin ilk 4 kursu, Tarix-filologiya fakültəsinin isə birinci kursu üçün müvəqqəti, birillik ştat və smeta təsdiq edilir.

Universitetin yaradılmasında gərgin mübahisəyə səbəb olan məsələlərdən biri təhsilin hansı dildə, rus ya Azərbaycan dilində olması ilə bağlı idi. Bu məsələdə “Universitetin və maarifin həqiqi dostları” adlandırılanlar, o cümlədən M.Ə.Rəsulzadə, N.Yusifbəyli, R.Kaplanov, S.Ağamalıoğlu və başqaları xüsusi olaraq fərqləndirilərdi.

Bakıda Universitet açılmasını müdafiə edənlər həmin elmi-təhsil ocağını milli müstəqilliyin, demokratik, azad, dünyəvi dövlətin əsas atributlarından biri sayır, onun xalqın intellektual potensialının, elm, təhsil və mədəniyyətinin, milli ruhunun, milli özünüdərkinin inkişaf etdirilməsinə, millətimizin müstəqil və azad yaşamağa layiq olduğunu bütün dünyaya sübut etməyə xidmət edəcəyinə inanırdılar.

Parlamentin həmin tarixi iclasında Bakıda Universitet yaradılmasının tarixi-mədəni və sosial-siyasi əhəmiyyətini əsaslandıran Maarif naziri R.Kaplanov Universitet açmağın əleyhdarlarına cavab olaraq deyirdi: *“Biz məsələni dövlətin mənafeyi nöqtəyi-nəzərindən tədqiq və mülahizə etməliyik. Biz cahanə elan edirik ki, hürr*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

yaşamağa haqlı müstəqil bir millətlik, bunu yalnız elanımız kafi deyildir. Təzahüratı – milliyyətimizi daha ziyadə təhdid etmək və onu atiyə hazırlamaq lazımdır. Biz millətin ruhunu bu surətdə yüksəldərsək, əmin olalım ki, istiqbalda gözəldilmiş məhfuz olan bütün fənalıqların önünü almış və millətimizi sahil-səlamətə sövq ilə fəlakətdən və fənalıqdan qurtarmış oluruq. ... Bulunduğumuz əsrdə yaşaya bilmək vəsaiti – maddiyyədən ziyadə vəsaiti-mənəviyyə olan elmə müvəffəqdir... İştə o pərdəni yırtacaq və ruhu yüksəldəcək bir elm ocağı lazımdır ki, o da darülfünundan başqa bir şey deyildir” [7,s.343-344]. O, tamamilə doğru olaraq “Darülfünunun mövcudiyyətilə biz vətənimizi daha başqa bir surətdə Avropaya qarşı göstərəcək və yaşamağa layiq bir millət olduğumuzu da bu surətlə ədə və isbat edəcəyik” – nəticəsinə gəlirdi [3, s.25].

Universitetdə tarixi reallıq üzündən milli kadrlar olmadığını, tədrisin rus dilində aparılacağını milli faciə kimi qələmə verənlərə qarşı haqq səsinə ucaldan “Universitetin və maarifin dostları” belə hesab edirdilər ki, təlimin rus dilində olması millətin və dövlətin mənafeələrinə heç bir xələl gətirməz, əksinə bu prosesə daha tez başlanmalıdır ki, az müddətdən sonra milli kadrlar yetişsin. Dünyanın bir çox ölkələrində yeni yaranan Universitetlərin ilk mərhələdə əcnəbi dildə təhsil vermələri artıq sınanmış təcrübədir və Universitetdə tədrisin hansı dildə aparılmasına baxmayaraq, o, Azərbaycan dövlətinə, xalqına, Vətəninə xidmət edəcəkdir. Həm də qanun layihəsinə görə, Universitetdə ana dilimiz məcburi tədris ediləcəkdir. Elmin ümumbəşəri olduğu, hansı dildə olursa-olsun, onu öyrənməyin vacibliyi xüsusi olaraq vurğulanırdı.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bu məsələdən danışarkən deyirdi: “Onların dəfələri rus elmi, rus mədəniyyəti deyərək təkrar etmələri əfkari-ümumiyyəni qorxudanmaz... Üstüm və fünün bitərəfdir. Dünyada rus elmi deyil, beynəlmiləl bir elm var. Biz bu beynəlmiləl elmi hər bir millətin ağzından eşitdiyimiz kimi, rus professorları ağzından öyrənə bilərik. Çünki bizə ...elmi və fənni, Çində belə olsa öyrənməyi tövsiyyə etmişlər. Binaən – ileyh Çində öyrənilməsi lazım gələn bir elmi Azərbaycan paytaxtında bir çinli ağzından öyrənməkdən bizim üçün heç bir fərq və xətar yoxdur. Biz rusluq mərkəzində, rus darülfünunlarında təhsil edənlərdən zərər görmədik... Darülfünunun faydalarından birisi də budur ki, burada bir kərə elmi bir müəssisə vücudə gələcək. Bununla məmləkətin məchul qalmış bir çox xüsusiyyəti öyrəniləcəkdir. Camaət arasında elmə və fənnə nə qədər həvəs artacaqdır... Digər tərəfdən xaricə getməyə imkanı olmayan tələbələr elm və fənn hasil etmək imkanında olacaqlar. Vəqtilə bu darülfünun get-gedə milliləşəcək... Heç bir millət tarixən ilk addımında milli bir darülfünuna sahib olmamışdır. Darülfünun hansı dildə olursa da olsun açıb oxumalıyıq...” [3,s.11-12].

Universitetdə milli dil məsələsi ətrafında müzakirələrdə Səməd ağa Ağamalıoğlu böyük uzaqgörənliklə deyirdi: “Darülfünun olmasa, dil də güclənməyəcəkdir. Darülfünun olan yerdə dil də böyüyür” [3,s.18]. Tədrisi rus dilində olacaq universitetin açılmasının əleyhdarları tələbə gənclər arasında da fəal təbliğat işi aparırdılar. Bu cəhətdən xüsusilə şovinist «Daşnaksütyun» partiyasından olan erməni millətçiləri, mürtəcə «Slavyan - rus cəmiyyəti», eləcə də «İttihad», «Əhrar» partiyaları, «Müsəlman sosialist bloku» daha çox fərqlənirdilər. Mətbuatda tədrisi rus dilində aparacaq universitetin açılmasına mənfi münasibət bəsləyən yazılar və gənclər qrupunun qəbul etdiyi qətnamələr çap edilməyə başlayır. Hətta belə təkliflər də səslənir ki, Azərbaycan üçün universitet yaratmaq əvəzinə, müəyyən sayda gənci təhsil almaq üçün Qərbi Avropaya göndərmək daha sərfəlidir. Bu zaman universitetin bir mədəniyyət ocağı kimi bütün bölgə üçün əhəmiyyəti, həm də onun təkcə himayəsi və maddi imkanı olan

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

bir qrupa deyil, maariflənmək, biliklərə yiyələnmək, dünya mədəniyyətinə qovuşmaq arzusunda olanların hamısına xidmət göstərəcəyi ya unudulur, ya da qəsdən yada salınırmıdı. Hər bir halda bunun təsadüfi deyil, qəsdən müəyyən qüvvələr tərəfindən yönəldilən bir proses olduğunu bu gün aydın görmək olur və buna heç bir şübhə qalmır. Vəziyyətin belə olduğunu görən universitet komissiyasının sədri V.İ.Razumovski hökumətin və parlamentin nüfuzlu üzvləri, eləcə də ictimaiyyət arasında söz sahibi olan qabaqcıl ziyalılarla görüş keçirib onları əmin edir ki, yeganə məqsədləri gənclərə elm öyrətməkdən ibarət olacaqdır. Universitetin əleyhinə olan əsassız iddialar mütləq və uzaqgörən parlament üzvləri və qabaqcıl ziyalılar tərəfindən qətiyyətlə rədd edildi. Onlar elmin milli deyil, həmişə beynəlmiləl dəyərlərə söykəndiyini, milli ziyalılarımızın böyük əksəriyyətinin Rusiyada təhsil aldıklarını, lakin onların ruslaşmadıklarını əsaslandırma bildilər.

Bakı Dövlət Darülfünunun təsisinin əleyhdarları Parlament hökumət dairələrində və mətbuat səhifələrində isbat etməyə çalışırdılar ki, tədrisin rus dilində aparılması nəticəsində dəvət olunan rus professorları tələbələr arasında “ruslaşdırma” təbliğatı aparacaq, professorluqdan çox misyonerlik edərək “çarın siyasətini” davam etdirəcəklər. Darülfünün türk dilində təhsil verməlidir. Buna görə də öz milli professorlarımızı yetişdirənə dək gözləməliyik. Lakin bu əsassız iddialar mahiyyət etibarilə Universitetin təsisinə yol verməmək məqsədi güdüdü. Bunlar Parlamentin uzaqgörən üzvləri tərəfindən rədd edildi, elmin milli deyil, beynəlmiləl olduğunu, milli ziyalılarımızın böyük əksəriyyətinin Rusiyada, təhsil aldıklarını, heç də ruslaşmadıklarını göstərildilər. O vaxt Parlament üzvlərindən biri Mustafa Məmmədov demişdir: *“Biz bu gün artıq Universitetin möhtəşəm binasının təməldəşini qoyduğu Parlament tərəfindən həmin qanun layihəsinin qəbul edilməsi tariximizdə ən əhəmiyyətli aktlardan biri olacaqdır. Artıq Universitetin taleyindən narahat olmağa dəyməz. Parlamentdə tarixi bir gün baş verdi”* [7,s.343].

Beləliklə, Azərbaycan parlamenti 1919-cu il sentyabrın 1-də “Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında” qanun qəbul etdi. Həmin qanunda deyilirdi:

Maddə 1. Dörd fakültədən ibarət Bakı şəhərində Dövlət Darülfünunun təsis edilir. Şərq şöbəsi ilə bərabər tarix və lisanə fakültəsi, riyaziyyat fakültəsi, hüquq fakültəsi və tibb fakültəsi.

Maddə 2. Hələlik tibb fakültəsinin dörd əvvəlinci kursları, tarix və lisanə fakültəsinin birinci kursu üçün 1919 sənəsi sentyabr ayının birindən müvəqqəti bir sənə müddətinə Darülfünunun ştatı və smetası təyin edilir.

Professor V.İ.Razumovskinin 1922-ci ildə çap etdirdiyi “Bakı şəhərində Universitetin əsasının qoyulması” adlı məqaləsindən məlum olur ki, Azərbaycan Dövlət Universitetinin yaranması təşəbbüsü Fətəli xan Xoyskiyə məxsusdur. F.Xoyski 1918-ci il 26 dekabrda təşkil etdiyi hökumət kabinetində də Nazirlər Şurasının sədri və Xarici İşlər Naziri vəzifəsini tuturdu. Vətən qayğısı və millət duyğusunu hər şeydən yüksək tutmaq çağırışını F.Xoyskinin söylədiklərindən: *“Bu gün öylə böyük və mübarək gündür ki, bunu biz azərbaycanlılar yuxumuzda da görə bilməzdik”*, kəlamını Bakıda Universitet təsisinə dair qətnaməni öz dediyi kimi sevinə-sevinə, zövq ala-ala yazır.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin yaranmasında M.Ə.Rəsulzadənin böyük xidmətləri vardır. Bu məsələ ilə əlaqədar o bir neçə dəfə Azərbaycan parlamentində çıxış etmiş və Universitetin açılmasını tələb etmişdir. Universitetin rektoru prof. V.İ.Razumovski 1922-ci ildə çap etdirdiyi “Bakı şəhərində Universitetin əsasının

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

qoyulması” adlı xatirə məqaləsində yazır: *“M.Ə.Rəsulzadənin sayəsində, onun gücü, maarifçilik köməyi ilə “Musavat” partiyasında Universitetin açıq və gizli düşmənləri partiyanın qərarlarına tabe olmağa məcbur olmuşlar, biz öz tərəfimizdə artıq iki partiya malim idik, “musavat” və “sosialistlər”, bu da parlamentdə çoxluğu təmin edirdi [3], 1920-ci ildə Bakıda rus dilində çapdan çıxmış “1920-ci il üçün Azərbaycan Respublikasının təqvim ünvanı”nda oxuyuruq ki, M.Ə.Rəsulzadə Tarix-filologiya fakültəsində “Osmanlı ədəbiyyatı tarixindən” dərslər demişdir.*

N.Yusifbəyli Parlamentin 22 dekabr 1919-cu il tarixli, 109-cu iclasında yenidən bəyannamə ilə çıxış etmişdir. Bəyannamədə deyilirdi: *“...Hökumət ibtidai məktəblərin artırılmasına, ali ibtidai məktəblərin və ords təhsil müəssisələrinin təşkilinə, peşə məktəblərinin sayının artırılmasına və bütün bu təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsinə köməklik göstərəcəkdir. Hökumət yeni açılan Universitetin elm mərkəzinə çevrilməsinə, ölkənin rifahı, mədəniyyətin təkmilləşdirilməsi, dogma ədəbiyyatın, tarixin tədqiqi və onların genişləndirilməsi mənbəyi olmasına çalışacaqdır. Ruhənilərimizin mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə mədrəsələrimizin islahatı məsələsi də yaddan çıxarılan deyil...Ümumiyyətlə maariflənmə işinə biz heç nəyi əsirgəməməliyik. Bu günlərdə təhsil almaq üçün Avropaya yüz tələbə göndəririk. Məktəblər üçün dərslilər nəşr edilir və kifayət sayda müəllimlər dəvət olunur. İnənirəm ki, siz də və biz də bu istiqamətdə bütün mərhumiyyətlərə gedəcəyik...” [7,s.243].*

Qeyd etmək lazımdır ki, universitetin yaradılması Cümhuriyyət xadimlərinin Azərbaycan xalqı qarşısında böyük tarixi xidmətlərindən biri idi. Bakı Universitetində ilk dərslər Dubrovskinin ümumi tarix mövzusunda oxuduğu mühazirəsi ilə açıldı. Parlament, hökumət üzvləri, professor-müəllim heyəti, tələbələr bu mühazirəni dinlədilər. Əbəs deyil ki, Cümhuriyyət dövrünün Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Rəşid bəy Kaplanov və başqaları kimi bir sıra dövlət və siyasi xadimləri həvəslə universitet auditoriyalarında mühazirələr oxuyurdular. Bu mühazirələr, tələbələrlə qurulan ünsiyyət təkcə elm və təhsilə olan marağı artırmırdı, eyni zamanda, xalqın özünə inamının, milli dövlətçilik, vətənpərvərlik hisslərinin daha da güclənməsinə təsir edirdi.

Sovet dövründə Universitetin yaranması barədə faktlar ideologiyaya uyğun yazılmış, ya təhrif olunmuş, ya da üzərindən keçirilmişdir. Yubiley konfransında bu məsələlərə bir daha nəzər salmağı vacib hesab etdik.

Ədəbiyyat siyahı:

1. Azərbaycan Demokratik Respublikası: tarix, ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyat. Məqalələr toplusu. Bakı, 1992. – 191 s.
2. Azərbaycan Demokratik Respublikası: Azərbaycan hökuməti (1918-1920). Bakı, Gənclik, 1990. – 96 s.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). II cild. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998. - 992 səh.
4. Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri. №2, 1922.
5. Bakı Dövlət Darülfununun təsisi (sənədlər toplusu). Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1989. – 89 s.
6. Əmrahov Z. İsmayilov S. Bakı Dövlət Universitetinin tarixi. Bakı, 2019
7. Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2014. – 431 s.
8. Razumovski V.İ., Makovelski A.O.. Bakı şəhərində universitetin yaradılması. Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2014, 112 s.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİNƏ SOVET İDEOLOGİYASININ TƏSİRİ VƏ 20-30-CU İLLƏRDƏ FAKÜLTƏ QURUCULUĞU PROSESİ

Boran Əziz, BDU-nun dosenti, boranaziz@bsu.edu.az
Səidə Quliyeva, BDU-nun dosenti, saidaquliyeva@bsu.edu.az
Nigar İsmayılova, BDU-nun dosenti, niqarismayil@bsu.edu.az
Elvin Əzizbəyli, BDU-nun dosenti elvinazizbekoff@bsu.edu.az

Müəlliflər tərəfindən hazırlanan bu materialdan “Bakı Dövlət Universiteti. 100 ilin elm və təhsil məbədi” monoqrafiyasının hazırlanmasında istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: Bakı Dövlət Universiteti, sovet ideologiyası, milliləşdirmə siyasəti, Tarix-filologiya fakültəsi, Şərq fakültəsi, Hüquq fakültəsi, İctimai elmlər fakültəsi, Pedaqoji fakültə

Keywords: Baku State University, Soviet ideology, nationalization policy, Faculty of History-philology, Faculty of Law, Faculty of Oriental, Faculty of Social Sciences, Faculty of Pedagogy

Azərbaycanın ilk ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Universitetinin tarixinin araşdırılması bu təhsil ocağının Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi həyatında roluna dair yeni faktları üzə çıxarır.

Cəlb edilən mənbələr və müxtəlif tədqiqatlar təsdiq edir ki, Bakı Dövlət Universiteti ilk gündən cəmiyyətin ideoloji mərkəzinə çevrilmişdir. Sovet Rusiyasının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini işğalı Universitetin tarixində mürəkkəb və yeni bir dövrün başlanğıcını qoymuşdu. Bolşevik ideologiyasına uyğun olaraq Universitetdə təhsilin xarakteri dəyişdirilmiş, kadr hazırlığı Sovet ideologiyasının tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. 20-30-cu illərdə Universitetdə aparılan bütün proseslər Azərbaycan xalqının deyil, işğalçıların marağına uyğun qurulmuşdu. Fakültə quruculuğu prosesinin Sovet ideologiyasına uyğun aparılmasına universitet ziyalılarının mövqeyi daha sərt tədbirlər görülməsi ilə nəticələnmiş və 1930-cu ildə Universitetin bazasında bir neçə institut yaratmaqla onun fəaliyyəti dayandırılmışdır.

Bu proseslərin hərtərəfli araşdırılması 100 yaşlı BDU-nun tarixinə dair yeni tədqiqatların aktuallığını sübut edir.

Influence of Soviet ideology on Baku State University and the process of faculty building in the 20-30s

The study of the history of Baku State University, the first higher education institution in Azerbaijan reveals new facts about the role of this educational institution in the socio-political life of the Azerbaijani people. The sources involved and various studies confirm that from the first day Baku State University has become an ideological center of society. The occupation of the Azerbaijan Democratic Republic by Soviet Russia marked the beginning of a complex and new era in the history of the university. In accordance with the Bolshevik ideology, the nature of education at the University was changed, staff training was adapted to the requirements of Soviet ideology. All the processes carried out at the university in the 1920s and 1930s were built in the interests of the occupiers, not the Azerbaijani people. The position of university intellectuals to lead the faculty building process in line with Soviet ideology resulted in more stringent measures and in 1930, the university stopped its activities by establishing several institutions on the basis of the university. A comprehensive study of these processes proves the urgency of new research on the history of 100 old year BSU.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Giriş. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin “Bakı şəhərində Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında” 1919-cu il 1 sentyabr tarixli Qanununda 4 fakültənin açılmasını nəzərdə tutulmuşdu: Tarix-filoloji (Şərq şöbəsi olmaqla), Təbiət-riyaziyyat, Hüquq və Tibb fakültələri. Lakin Bakı Dövlət Universiteti (BDU) dövrün çətinliklərinə görə 2 fakültə ilə fəaliyyətə başlamışdı. 1920-ci il aprel 28-də Sovet Rusiyasının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə son qoyması və bolşeviklərin Azərbaycanı işğal etməsi BDU-nun tarixində də mürəkkəb və yeni bir dövrün başlanğıcını qoymuşdu. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaratdığı təsisatları, dövlət rəmzlərini və atributları ləğv edən bolşeviklər ilk addımlarını atan Universitetdə təhsilin də xarakterini dəyişməyə başlamışdılar.

İlk qərarlardan biri Universitetin adının dəyişdirilməsi olmuşdur. 1922-ci il dekabrın 6-da Xalq Maarifi Komissarlığı Kollegiyasının qərarına əsasən, Universitetin təkcə Azərbaycan üçün deyil, qonşu respublikalar üçün də mədəniyyət ocağı olması əsas tutularaq, adı dəyişdirilmiş və Azərbaycan Dövlət Universiteti (ADU) adlandırılmışdır. 1924-cü il yanvarın 23-də isə universitetə bolşeviklərin rəhbəri V.İ.Leninin adı verilmişdir¹.

Qarşılaşdığı çətinliklərə baxmayaraq, BDU 71 il ərzində müstəqilliyini və dövlətçiliyini itirməyə məcbur qalmış xalqımızın milli ruhu qoruyub saxlamaq, Azərbaycan xalqında özünüdərk meyllərini gücləndirmək istiqamətində, xalqın öz milli təhsil sistemini və milli-mənəvi tərbiyə formalarının qorunmasında Universitetin mühüm xidmətləri formalaşmış, xalqın ən nüfuzlu ali təhsil ocağı olmuşdur.

Tarixi proseslər təsdiq etdi ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və dövrün mütərəqqi ziyalıları tərəfindən yaradılan BDU bolşevik ideologiyasının təsiri altında da milli və ictimai tərəqqiyə səbəb olmuş, ictimaiyyətin mənəvi qidasına çevrilmişdi. Sovet dövründə universitetin həyatı və respublikada baş verən hadisələr qarşılıqlı vəhdətdə olmuşdur.

Bakı Dövlət Universitetində sovet ideologiyasının təsirləri və fakültə quruculuğu prosesi. Azərbaycan SSR-nin yaradıldığı ilk illərdən Universitetdə yeni fakültə və ixtisasların açılması, müəllim heyəti ilə təmin edilməsi və maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi prosesi davam etdirilmişdi. İşğaldan qısa müddət sonra - 1920-ci il mayın 11-də Xalq maarifi komissarı Dadaş Bünyadzadənin verdiyi sərəncamda cəmiyyətin əsas mənəvi-ideoloji mərkəzlərindən birinə çevrilməkdə olan Universitetin təlim və tərbiyə işinin yenidən təşkil ediləcəyi, Sovet Rusiyası ilə əlaqə yaradılacağı, oradan müəllimlərin dəvət olunacağı bildirilmişdi [19]. 1920-30-cu

¹ Yarandığı dövrdən universitet Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Darülfünunu, Azərbaycan Darülfünunu, Türk Darülfünunu kimi də adlandırılmışdır. Universitetin Cümhuriyyət tərəfindən yaradıldığını unutdurmaq məqsədilə Sovet hakimiyyəti illərində onun adı dəfələrlə məqsədli şəkildə dəyişdirilmiş, ona sovet dövlətinin rəhbərlərinin adları verilmişdir. 1930-cu ildə Universitetin Pedaqoji fakültəsinin əsasında yaranan Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna V.İ.Leninin adının verilmişdir. Bu səbədən Universitet bərpa edildikdən sonra - 1939-cu il yanvarın 16-da Azərbaycan Dövlət Universitetinə vaxtilə Azərbaycan Kommunist Partiyasına rəhbərlik etmiş S.M.Kirovun adı verilmişdir. 1989-cu il oktyabrın 27-də Universitetin yaradıldığı dövrdəki adı – Bakı Dövlət Universiteti adı bərpa edilir və ona 1991-ci il yanvarın 4-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin və Universitetin qurucularından olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin adı verilmişdir. 2000-ci il iyunun 13-dən etibarən Universitet ilk təsis edildiyi kimi - Bakı Dövlət Universiteti adlandırılır.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

illərdə Rusiyanın, əsasən Moskva, Peterburq, Kiyev, Kazan və Odessa ali məktəblərinin akademik heyəti və məzunları, elmi və pedaqoji sahədə yüksək nailiyyətləri olan alimləri Universitetə dəvət edilmişdi. Sovet dövründə universitetə gələn ilk alimlər Kazan universitetindən idi. Xalq maarif komissarı Dadaş Bünyadzadənin imzaladığı 1920-ci il 7 iyul tarixli dekret ilə müəllimlərin işə qəbulu seçki ilə aparılacaqdı. Tədris burda müxtəlif elm sahələrinə aid güclü potensial formalaşdı.

Bu tədbirlər nəticəsində universitetin ideya-siyasi istiqaməti, elmi fəaliyyəti və təlim-tərbiyə işi Azərbaycan xalqının deyil, işğalçılar tərəfindən yaradılan “fəhlə-kəndli hakimiyyəti”nin marağına uyğun, sinfilik və partiyalılıq prinsipləri əsasında qurulmağa başlamışdı. Bu proseslərdə, bir tərəfdən, sovet ideologiyasına etiraz edən universitet ziyalılarının bir hissəsi mühacirət etməyə məcbur olur, digər tərəfdən universitetə təzyiqlər güclənir, ideoloji “təmizləmə” işləri aparılır, ziyalılar “qırmızı terror”un qurbanı olurdular. Əsas məqsəd yeni yetişən nəsli, respublikanın ixtisaslı kadrlarını sovet ruhunda formalaşdırmaq idi. Bütün bunlara baxmayaraq, dövlət nəzarətinə götürülmüş universitetin təlim-tərbiyə prosesində və sosial həyatında bir sıra mühüm işlər görüldü. Azərbaycan İnqilab Komitəsi tərəfindən müəllim və tələbələrin maddi və sosial, o cümlədən yataqxana ilə təminat, tədrisdə fasilənin yaranmaması məqsədilə hərbi səfərbərlikdən azad edilmə və digər məsələlərlə əlaqədar dekretlər qəbul edilmişdi. Müxtəlif illərdə dövlət təqaüdlərinin həcmi artmış, ayrı-ayrı müəssisələrə Xalq maarif komissarlığının qərarı ilə tələbələrə təqaüd ayırmağa icazə verilmişdi [19].

Universitetin ilk fakültələrində tədris prosesi siyasi hadisələrə baxmayaraq davam edirdi. **Tarix-filoloji fakültəsinin** 3 şöbəsində - Tarix, Lisanıyyat və Şərq şöbələrində dərslər müxtəlif millətlərin nümayəndələri tərəfindən tədris edilirdi (ümumiyyətlə, XX əsrin sonunda dünyada baş verən qlobal dəyişikliklərə qədər fakültə heyəti çoxmillətli olmuşdur). Mənbələrdə bu illərin müəllimləri və tədris edilən fənlər barədə məlumatlar vardır [13, 312-313 (286-287)].

Rusiya alimləri arasında yeni yaradılan bu təhsil ocağına böyük marağın olması sistemin etibar etdiyi alimlərin Universitetə cəlb edilməsi prosesinə əhəmiyyətli təsir etmişdir. 1920-ci ilin oktyabrında Kazan Universitetindən Aleksandr Qulyayev, Aleksandr Makovelski və Pantaleymon Juze, Smolensk Universitetindən İyaçeslav İvanov¹ Universitetə gəlirlər və Tarix-filoloji fakültəsində fəaliyyətə başlayırlar. 1920-ci ildə arxeoloq, numizmat Yevgeniy Paxomov Universitetdə Azərbaycan tarixi, Şərq numizmatikası və Azərbaycan arxeologiyasından mühazirələr oxumağa başlamışdır. 1922-ci ildə Arxeologiya və numizmatika kafedrasını yaratmış və ona başçılıq etmişdir. 1923-cü ildən Çuvaş Xalq Təhsili İnstitutundan Nikolay Aşmarin² Şərq fakültəsində türkologiya fənninin tədrisinə başlayır. 1924-cü ilin noyabr və dekabr aylarında tanınmış rus alimi şərqşünas Vasili Bartold Şərq fakültəsində türk-tatar xalqlarının tarixi barədə mühazirələr demişdir. Bu mühazirələr universitet tələbələrinin təşəbbüsü ilə 1925-ci ildə “Müsəlman dünyası tarixində Xəzəryanı bölgələrin yeri” adı ilə Bakıda çap edilmiş və

¹ Vyacheslav İvanov (1866-1949). Şair, dramaturq, filoloq, tarixçi. 17.11.1920-ci ildən Tarix-filoloji fakültəsinin professoru, Klassik filologiya kafedrasının müdiri (1921-1923). Ölkədəki və Universitetdəki siyasi sistemə və təzyiqlərə etiraz edərək Romaya emiqrasiya etmişdir.

² Nikolay İvanoviç Aşmarin (1870-1933). Türkoloq. Universitetdə çalışdığı illərdə I Diyarşünaslıq (1924) və I Türkoloji qurultaylarında (1926), Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətinin tarix-etnoqrafiya seksiyasının üzvü. Universitetdə türkologiya üzrə müdafiə etmişdir və elmlər doktoru dərəcəsi almışdır. 1931-ci ildə Kazan – Şərq Pedaqoji İnstitutuna qayıtmışdır.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

böyük elmi marağa səbəb olmuşdur. 1927-ci ildə geniş ictimaiyyət üçün akademik Marrın mühazirəsi təşkil edilmiş və o, bundan sonra universitetdə dərslərə başlamışdır. Bu illərdə görkəmli türkoloq Fuad Körpülüzadə də Bakı səfəri zamanı Universitetdə qədim türk ədəbiyyatı kursundan mühazirələr oxumuşdu. Türk-islam dünyasının qədim tarixi və mədəniyyətinə rəğbət bəsləyən dünya şöhrətli alimlər – akademiklər Aleksandr Samoylovich, Sergey Oldenburq, Aqafangel Krımski, Vladimir Qordlevski, İvan İvanoviç Meşşaninov, professorlar Aleksandr Baqri, Pyotr Fridolin, Yevgeniy Baybakov, Əziz Qubaydulin¹, Bəkir Çobanzadə², Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Rozaliya Şor və başqaları 20-ci illərdə tədrisin təşkili və kadr hazırlığı prosesinə qoşulmuşdular [3; 4, 10; 14; 22, 312-313, 356-357, 465-470].

İyirminci illərin əvvəllərində kafedralar da ideologiyaya uyğun təşkil edilmişdir. Universitetin fəaliyyət göstərdiyi ilk illərdə Lisaniyyət şöbəsində “Rus dili və ədəbiyyatı” ixtisası, Şərq şöbəsində isə Türk³ dili (indiki “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı”) ixtisası olmuşdur. Tələbələr Azərbaycan dili və ədəbiyyatı üzrə mütəxəssis kimi hazırlanmaqla yanaşı ərəb, fars, türk dillərini, bu dillərdə danışan xalqların ədəbiyyatını və tarixini də dərinlən öyrənirdilər. 1922-ci ilə qədər hər iki şöbə bir fakültənin tərkibində idi. 1922/23-cü tədris ilindən “Rus dili və ədəbiyyatı” ixtisası Tarix-filoloji fakültəsinin müstəqil şöbəsi, Türk dili ixtisası isə Şərq fakültəsinin müstəqil bölməsi kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Fakültədə fənlərin sayının artırılması və akademik heyətin gücləndirilməsi prosesinə işğaldan sonra baş verənlər, xüsusilə Azərbaycanın SSRİ-nin tərkibinə daxil edilməsi mühüm təsir etmiş, fakültənin ideoloji xüsusiyyəti, milli mədəni dəyərləri əhatə etməsi əsas götürülmüşdü. Bu səbəblərdən Universitetə olan təzyiqlərin əsas istiqaməti bu fakültəyə yönəlmiş, işğalın ilk günlərindən fakültənin tam olaraq bolşevik ideologiyasının tələblərinə uyğun formalaşdırılması siyasətinə başlanılmışdır. İlk olaraq Şərq şöbəsi müstəqil fakültəyə çevrilmişdir. Daha sonra fakültənin ictimai rolu nəzərə alınaraq profili dəyişdirilmişdir. 1923-cü ildə muxtəlif instansiyalarda iki aydan çox çəkən muzakirələrdən sonra aprelin 19-da 1923/24-cü tədris ilindən fakültənin bazasında **İctimai elmlər fakültəsi** yaradılması qərara alınmışdır. Fakültənin Tarix, İqtisadiyyat və Lisaniyyət şöbələri təşkil edilmişdir [17, 87-88; 18, 274-275]. Lisaniyyət şöbəsində Rus dili və ədəbiyyatına aid fənlər tədris edilirdi. Əvvəldən mövcud olan kafedralarla yanaşı Tarixi materializm, Sovet konstitusiyası, Sosializmin tarixi və Təsərrüfat formalarının tarixi kafedraları yaradılmışdır. Fakültəyə yönələn təzyiqlər bununla bitməmiş və 3 il sonra kadr hazırlığı profili

¹ Əziz Salixoviç Qubaydulin (Ubaydullin, Qazis, 1887-1937). Türkoloq, tarixçi, ədəbiyyatçı. 1926-cı ildən ADU-nun Türk xalqları tarixi kafedrasının dosenti, Şərq fakültəsinin dekanı, 1927-ci ildən professor, SSRİ tarixi kafedrasının müdiri (1936-1937). I Türkoloji qurultayın təşkilatçısı və iştirakçısı. Repressiya qurbanı.

² Bəkir Vahab oğlu Çobanzadə (1893-1938). Türkoloq. Dilçi və ədəbiyyatşünas. Budapeşt Universitetinin Tarix-filologiya fakültəsinin məzunu (1918). ADU-nun Şərq fakültəsinin dekanı (1924-1927), Türkologiya və Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedralarının müdiri. Əlifba islahatı komissiyasının üzvü. Azərbaycan dilçiliyinin əsaslarının yaradıcısı. Repressiya qurbanı.

³ Cənubi Qafqazın əsas əhalisi olan türk-müsəlmanlar 1921-ci il materiallarında türk-azərbaycanlılar, 1933-cü il materiallarında türklər kimi göstəriliblər. Stalinin hakimiyyəti dövründə isə Azərbaycan Sovet Respublikasında və Cənubi Qafqazda yaşayan türk-müsəlmanlar azərbaycanlılar adlandırıldılar. Məqalədə 1920-30-cu illərə aid məsələlərdən bəhs edilərkən türk dili və Azərbaycan dili anlayışları sinonim kimi istifadə edilmişdir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

dəyişdirilmişdir: 1924-cü ildə Pedaqoji fakültə yarananda İctimai elmlər fakültəsi şöbələrə çevrilmişdi.

Mərkəzin tapşırığı ilə keçmiş Rusiya imperiyasının sərhədlərindən kənarda yaşayan müsəlmanlar arasında sosializm ideyalarını yaymaq, Şərq ölkələri ilə tarixi bağlılığı olan Bakıda şərqşünaslıq məktəbi formalaşdırmaq üçün türk və İran xalqlarının tarixini, dilini, ədəbiyyatını bilən kadrlara ehtiyac var idi. Şərq şöbəsinin genişləndirilməsi barədə ilk dəfə 1921-ci ildə Tarix-filoloji fakültəsinin professoru Pantaleymon Juzenin məruzəsi dinlənilmişdir. Tarix-filoloji fakültəsinin heyəti yeni fakültənin yaradılması üçün Misir, Türkiyə, Qərbi Avropadan alimlərin də cəlb edilməsini nəzərdə tuturdular. Yeni fakültənin yaradılması prosesi respublika rəhbərliyinin – Xalq Komissarları Sovetinin nəzarətində idi. Bu səbəbdən təkrar struktur olmaması üçün Şərq xalqları qurultayının (1920, Bakı) qərarına əsasən yaradılan Bakı Şərqşünaslıq İnstitutu Moskvaya köçürülmüşdür. Hətta yeni yaradılacaq fakültənin strukturu, tədris planı və tədris metodikası Petroqrad Universitetinin (Rusiya Federasiyasının indiki Sank-Peterburq Universiteti) və Lazarev İnstitutunun (Şərq Dilləri İnstitutu, 1953-cü ildə bağlanıb) Şərqşünaslıq fakültəsindən fərqlənməli idi. Beləliklə, 1922-ci il iyulun 13-də Tarix-filoloji fakültəsinin tərkibindəki **Şərq** şöbəsi müstəqil fakültəyə çevrilir [1; 5, 496; 14, 48-49]. Əlavə edək ki, 1927-ci ildə Şərq fakültəsinin dekanı Əziz Qubaydulina universitetin Türk-tatar tarixi kafedrasının professoru elmi adı verilmişdir [10]. Bu fakt Universitetin yüksək nailiyyətlərindən biri kimi qeyd olunmalıdır, çünki o sovet rejimi şəraitində SSRİ-nin bütün türk-tatar xalqları arasında ilk professor adını alan şəxs idi.

Fakültə Tarix və Lisanıyyat (türk və İran ixtisasları) şöbələrindən ibarət idi. Fakültədə şərq xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı və dili, o cümlədən Azərbaycan dili və ədəbiyyatı yeni metodlarla tədqiq və tədris edilirdi. Fakültədə bu fənləri tədris etmək üçün 22 kafedra yaradılmışdı. Şərq fakültəsində məruzələr türk və rus dillərində dinlənilirdi [16, 90; 17, 84 (132)]. Fakültədə tədris edilən fənlərin siyahısı buradakı akademik heyətin güclü potensialının göstəricisidir.

Görkəmli türkoloqlar Nikolay İvanoviç Aşmarin 1923-cü ilin oktyabrından, Bəkir Çobanzadə isə 1925-ci ilin martından Türkologiya kafedrasının müdiri olmuşlar. Məşhur türkoloq, akademik Aleksandr Samoyloviç bu kafedra üzrə mühazirələr oxumuşdur. Bu illərdə fakültədə yuxarıda adları göstərilən alimlərlə yanaşı Aleksandr Baqriy, Yakob Ratqauzer, Pyotr Fridolin, Vsevod İvanoviç Zummer, Tarxun Lazareviç Berin, Boris Borisoviç Komarovskiy, Aleksandr Qulyayev, Yevgeniy Paxomov, Sergey Sredinskiy, Mirzə İbrahimov, Əhməd Zəkizadə, Əbdülrəhim bəy Haqverdiyev, Həmid bəy Şahtaxtinski ¹, Uaruar İbrahim Əsədov, Məryəm Qubaydulina-Xalfina, Vəli Xuluflu² və digərləri dərs deyirdilər. Ümumiyyətlə, Şərq

¹ Həmid bəy Şahtaxtinski (1880-1943). Odessa Universitetinin Hüquq fakültəsinin məzunu. AXC dövlət xadimi. BDU-nun yaradılmasında fəal iştirak etmişdir. BDU-da Dil və Psixologiya fənlərindən dərs demişdir. Aprel işğalından sonra Universitetdə çalışmaqda davam etmiş, 1920-1925-ci illərdə prorektor vəzifəsində çalışmışdır. 1930-cu ildə Universitetin 10 illik yubileyi münasibətilə ona professor elmi adı verilmişdi. 1940-cı ildə həbs edilmiş, Arxangelskə sürgün olunmuş və həbsxana şəraitinə dözməyərək orada vəfat etmişdir.

² Vəli Xuluflu (1894-1939). Folklorşünas, tarixçi, ədəbiyyatçı. ADU-nun 1928-ci il məzunu. Təhsilini başa vurduqdan sonra fakültədə saxlanılmışdır. Tarix üzrə ilk azərbaycanlı professor. I Türkoloji qurultayın iştirakçısı. Əlifba islahatı komissiyasının üzvü. Respressiya qurbanı.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

fakültəsinin akademik və tələbə heyəti arasında azərbaycanlıların sayı digər fakültələrdən çox olmuşdur.

Həmin dövrdə dünyada şərq tarixinə maraq böyük olduğundan yaradıldıqdan qısa müddət sonra SSRİ-nin digər regionları ilə yanaşı, Türkiyə və İrandan da təhsil almaq üçün Şərq fakültəsinə müraciət edilirdi. Şərq fakültəsinin məzunları texnikum, Fəhlə fakültələri və məktəblərdə tarix və ədəbiyyatdan dərs demək hüququ qazanırdılar.

Universitetdə aparılan islahatlara uyğun olaraq, fakültə 1924-cü ildən Azərbaycan dilli məktəblər üçün müəllim hazırlığına uyğun qurulmuşdu, bir sıra yeni fənlər tədris edilməyə başlamışdı. 1926-cı ildə isə fakültənin şöbələri yenidən təşkil edilmiş, Tarix şöbəsi ləğv edilmiş, Etnoloji dilçilik və Təsərrüfat hüququ şöbələri yaradılmışdır. Bununla da, fakültə diyarşünaslıq üzrə istiqamətləndirilmişdi. 1927/28-ci ildən fakültənin Hüquq şöbəsi yaradılmışdır.

İşğaldan sonra başlayan bütün proseslərə və dəyişikliklərə baxmayaraq, Universitetdə tədris prosesinin təşkili və yeni fakültələrin yaradılması davam etmiş, 1919-cu ildə açılması nəzərdə tutulan digər 2 fakültə də yaradılmışdır. 1920-ci ildə **Təbiət-riyaziyyat fakültəsinin** yaranması ilə Azərbaycanda təbiət və riyaziyyat elmlərinin inkişafına mühüm töhfələr verilmiş, bu ixtisaslar üzrə fənlərinin orta və ali məktəblərdə tədrisinin əsası qoyulmuşdur. Fakültənin Təbiət və Riyaziyyat şöbələri var idi. Fakültənin təşkili və tədris prosesinin qurulmasında Leonid Leybenzon, Pyotr Kuzneçov, Vladimir Razdorski, Pyotr Lunik, Vladimir Smirnov-Loqinov, Semyon Usatıy və digər görkəmli alimlər iştirak etmişlər. Fakültənin ilk azərbaycanlı müəllimləri Sadiq Hüseynov və Aynul xanım Usubbəyova olmuşlar. Digər fakültələrlə müqayisədə bu fakültənin pedaqoji heyətlə təmin edilməsində problemlər var idi. Dəqiq riyaziyyat və Tətbiqi riyaziyyat (sonralar Nəzəri mexanika adlanmışdır) kafedraları fakültənin ilk kafedraları idi.

1924-cü ildə Pedaqoji fakültə təşkil edilərkən Təbiət-riyaziyyat və İctimai elmlər fakültələri birləşdirilmiş və fakültə şöbəyə çevrilmişdir. 1929-cu ildə isə Pedaqoji fakültənin yenidən qurulması prosesində ayrı-ayrılıqda Fizika-riyaziyyat və Təbiət şöbələri təşkil edilir.

Universitet təsis ediləndə yaradılmış fakültələrdən biri də **Tibb fakültəsi** idi. Tibb fakültəsində dərslər 1919-cu il noyabrın 20-də başlamışdır. İlk mühazirə Oşman¹ tərəfindən III kurs tələbələrinə oxunmuşdur [23, 163]. Fakültə 1920-ci illərdə formalaşma prosesini tam başa çatdırmış, digər fakültələrlə müqayisədə akademik heyəti və maddi-texniki bazası daha yaxşı təchiz edilmişdi. Fakültənin 25 kafedrasında keçirilən bütün dərslər dövrün tələblərinə tam uyğun idi [16, 84-87; 17, 84 (132)]. Tibb fakültəsinin klinika və laboratoriyalarındakı avadanlıq və təhsilin keyfiyyəti Rusiyanın ən yaxşı universitetlərinə bərabər hesab edilirdi. Universitetdə tibb sahəsində məhz belə bir mühitin yaradılması müxtəlif elm və səhiyyə mərkəzlərindən görkəmli alimlərin bura gələrək, nəzəriyyə və təcrübələrini artırmasına imkan yaratmışdı. 1920-ci ilə aid Ünvan-təqviminə əsasən fakültənin ilk professor-müəllim

¹ Arkadiy Aleksandroviç Oşman (1869-1956). Cərrah. Tibb elmləri doktoru. 1919-cu ildə BDU-ya dəvət edilmişdir. BDU-nun ilk 12 professorundan biri. Tibb fakültəsinin dekanı (1927). Universitetdə formalaşan 3 tibb elmi məktəbindən birinin yaradıcısı. Tibb fakültəsində ilk mühazirəni Oşman oxumuşdur. Tibb fakültəsinin, həmçinin müstəqil Tibb İnstitutunun formalaşmasında mühüm xidmətləri olmuşdur. 1930-cu ildə Moskvaya getmişdir. 1934-cü ildə repressiya olunmuşdur. 1942-ci ildə həbsdən azad edilmişdir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

heyəti barədə məlumat əldə edirik. Həmin məlumatın təhlili göstərir ki, 1919/20-ci tədris ilində dərslər əsasən qeyri-azərbaycanlılar tərəfindən keçirilirdi [13, 312-313]. Respublikanın tibb sahəsində tanınmış mütəxəssisləri və təcrübəli həkimləri tədris prosesinə cəlb edilmiş, tədrisin idarə edilməsində iştirak etmişdilər. Məsələn, xəstəxanaların prorektorları həmin xəstəxananın bazasında yerləşən kafedralara rəhbərlik edirdilər. 1920-ci ilin yazında Tibb fakültəsinin Cərrahiyyə klinikasına ordinator seçilən Mustafa Topçubaşov, Rıza bəy Sultanov, Kamil Balakışiyev, Baba Babayev, Ədilə xanım Şahtaxtinskaya¹ və başqaları ilk azərbaycanlı kadrlar hesab edirlər.

Azərbaycan K(b)P MK-nın 1926/27-ci tədris ilindən bütün ali məktəblərdə ictimai-siyasi fənlərin məcburi tədrisi barədə qərarı Tibb fakültəsində də ictimai fənlərin tədrisini zəruri etmişdi. Fakültədə Siyasi iqtisad, Sovet Konstitusiyası, Tarixi materializm və digər fənlərin tədrisinə başlanılmışdır [16, 124-125].

Universitetdə tibb təhsilinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi Azərbaycanda tibb elminin formalaşması və yüksək ixtisaslı tibb kadrları hazırlamaqla bərabər, səhiyyə sisteminin inkişafına, xüsusilə əhalinin sağlamlığına xidmət edirdi. Tibb fakültəsinin akademik heyəti respublikada yaradılan tibb müəssisələri, institutları və cəmiyyətlərin fəaliyyətində, səhiyyə xidmətinin bütün əhali üçün təşkil edilməsində fəal iştirak etmişdilər. Yerli dili bilən, xüsusilə qadın həkimlərə ehtiyac olduğundan qəbul zamanı belə abituriyentlərə güzəştlər edilirdi. Tibb Universitetinə İnqışetiya və Dağıstandan müraciət edənlərin sayı çox idi [23, 162]. Tibb fakültəsini bitirən məzunlar SSRİ-nin hər yerində həkim işləyə bilirdilər [18, 27 (95)].

Beləliklə, 1924-cü ildə ADU-da yeni islahatlar başlayanda 4 fakültə fəaliyyət göstərirdi: Tibb fakültəsi, İctimai elmlər fakültəsi (Tarix və Ədəbiyyat şöbələri), Təbiət-riyaziyyat fakültəsi (təbiət və riyaziyyat şöbələri), Şərq fakültəsi (Tarix və ədəbiyyat şöbəsi).

Bütün SSRİ-də, o cümlədən Azərbaycanda əhalinin savadlılığını artırmaq üçün həmin dildə danışan, yeni ideologiyaya xidmət edən kadrlara ehtiyac var idi. Bu məqsədlə, Azərbaycanda ali məktəblər, texnikum və məktəblər üçün yerli - türk müəllimlərin hazırlığı prosesini gücləndirmək məqsədilə universitetdə də islahatlar aparılmışdı. 1923-cü il dekabrın 12-də Xalq Maarif Komissarlığının kollegiyası ali məktəblərin tədris planları və proqramlarının nəzərdən keçirilib dəqiqləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etmişdi. Bu məqsədlə, yaradılan xüsusi komissiyaya öz fəaliyyətində aşağıdakı direktivləri rəhbər tutmaq tövsiyə olunmuşdu: Təbiət-riyaziyyat fakültəsini və İctimai elmlər fakültəsini yenidən təşkil etmək, onlara pedaqoji təmayül vermək, tədris metodlarını dəyişdirib seminarları, laboratoriya işlərini və praktiki işlərin başqa növlərini gücləndirmək, habelə nəzəri fənlərin proqramlarını ləğv və ya ixtisar etmək hesabına ictimai fənləri gücləndirmək.

1924-cü il oktyabrın 22-də Xalq Maarif Komissarlığı kollegiyasının iclasında komissiyanın hazırladığı məruzə dinlənilmiş, hazırlanmış yeni dərslər planları nəzərdən keçirilmişdi. Mühazirə saatlarının azaldılması və təcrübəli məşğələlərin çoxaldılması tədris planlarının ümumi cəhəti idi. Mahiyyətə, universitet yarımpedaqoji tədris müəssisəsinə çevrilmişdi. 1924/25-ci tədris ilində Təbiət-riyaziyyat fakültəsinin və İctimai elmlər fakültəsinin bazasında ADU-da **Pedaqoji fakültə** yaradılmışdı. Fakül-

¹ Ədilə xanım Şahtaxtinskaya (1894-1949). ADU-nun Tibb fakültəsini bitirdikdən sonra Genekologiya kafedrasında saxlanılmışdır. 1930-cu ildə tibb elmləri doktoru adı alan ilk azərbaycanlı xanım. Repressiya qurbanı.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

tənin İctimaiyyət-tarix, Riyaziyyat və Təbiət şöbələri yaradılmışdı. Bakı Xalq Təhsili İnstitutu da Pedaqoji fakültənin tərkibinə verilmişdir. İctimai elmlər fakültəsinin Pedaqoji fakültəyə birləşməsi zamanı Dil-ədəbiyyat şöbəsinin fəaliyyəti dayandırılmışdır. Fakültənin yeni profilinə uyğun islahatlar aparılmış, yeni tədris planları, fənn proqramları hazırlanmış, kafedra və akademik heyət gücləndirilmişdi [2, 49].

Növbəti qərarlar isə ixtisasından asılı olmayaraq bütün fakültələrdə sovet ideologiyasının təbliğinə yönəldilmişdi. Belə ki, AK(b)P MK-nın 5 noyabr 1926-cı il tarixli qərarı ilə 1926/27-ci tədris ilindən bütün ali məktəblərdə ictimai-siyasi fənlərin tədrisi məcburi idi. Universitetdə ictimai fənlərin tədrisini təşkil etmək üçün fakültəyə yerli kadrların cəlb edilməsinə və Azərbaycan dilində mühazirələrin aparılmasına xüsusi diqqət yetirilirdi.

İslahatların yeni mərhələsində və yeni Nizamnamənin qəbulundan sonra fakültələrin yenidən təşkili Universitet təhsilinə növbəti zərbə vurmuşdu. Pedaqoji fakültədə Azərbaycan məktəbləri üçün kadr hazırlığına başlanmasından və Şərq fakültəsinin profili dəyişdirildikdən sonra hər iki fakültədə eynilik özünü göstərirdi. Bu səbəbdən, Şərq fakültəsi 1928-ci ildə Pedaqoji fakültəyə birləşdirilmişdir. ADU-nun Şərq və Pedaqoji fakültələrini yenidən təşkil etmək haqqında AK(b)P MK Rəyasət Heyətinin 12 noyabr 1928-ci tarixli iclas protokolundan çıxarışda Pedaqoji fakültənin yenidən təşkili ilə əlaqədar qərarlar əks olunmuşdur:

- a) Şərq fakültəsi Pedaqoji fakültənin tərkibində şöbəyə çevrilsin;
- b) İqtisadi-hüquq şöbəsi Şərq fakültəsindən ayrılıb müstəqil Hüquq fakültəsi yaradılsın;
- c) Dilçilik şöbəsi Pedaqoji fakültənin Ədəbiyyat şöbəsi ilə birləşdirilsin. Eyni zamanda, Dilçilik şöbəsində etnologiya üzrə ixtisaslaşmaq istəyənlər üçün etnologiya istiqaməti yaradılsın;
- d) Birləşmə 1929/20-cu tədris ilindən tətbiq edilsin [24].

Bu dəyişiklik Şərq fakültəsinin son kursuna şamil edilmirdi, onlar təhsillərini öz profilləri üzrə bitirəcəkdilər. Məzunların orta dərəcəli məktəblərdə türk və rus dilindən dərs deyəcəkləri nəzərdə tutulmuşdu.

Noyabrın 17-də isə Şərq şöbəsində Jurnalizm və bibliologiya kafedrası açılır və Dövlət Mühərrirlik İnstitutunun professoru Sergey Sredinski Bakıya dəvət edilir. Bununla da, Universitetdə mətbuat üçün kadr hazırlığına başlanılmışdır.

1928-ci il dəyişikliyindən sonra Pedaqoji fakültədə Tarix-ictimaiyyət, Təbiət-riyaziyyat (Təbiət və Riyaziyyat bölmələri), Lisaniyyət və maddi-mədəniyyət (Rus dili və ədəbiyyatı bölmələri) şöbələri və 44 kafedra fəaliyyət göstərirdi. Həmin kafedralarda tarix, dil, ədəbiyyat, etnoqrafiya, arxeologiya, ictimai elmlər, jurnalistika, fizika, riyaziyyat, mexanika, geofizika, geologiya, biologiya, kimya, astronomiya, iqtisadiyyat və digər fənlərin tədrisi və elmi tədqiqi həyata keçirilirdi [16, 127-128].

Azərbaycan K(b)P MK Rəyasət Heyətinin 12 noyabr 1928-ci tarixli qərarından göründüyü kimi, 1919-cu ildə açılması nəzərdə tutulan **Hüquq fakültəsi** 1928-ci il dekabrın 17-də müstəqil fakültəyə çevrilmiş və milli hüquqşünas kadrların çatışmazlığının aradan qaldırılması üçün əsas elm-tədris ocağı olmuşdur. Bu hadisə Azərbaycan xalqının tarixində ilk dəfə olaraq məhkəmə və inzibati-dövlət aparatı orqanlarında çalışa bilən milli hüquqşünas kadrların hazırlanmasının başlanğıcı idi [15, 436]. Hüquq fakültəsi iki şöbədən – Məhkəmə və İnzibati-təsərrüfat şöbələrindən ibarət idi. Həmin dövrdə Hüquq fakültəsinin təşkili və formalaşdırılması prosesi çox çətin

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

şəraitdə getmişdir. Çünki, Azərbaycanda elmi dərəcəli milli hüquqşünas kadrlar, ali hüquq təhsilli pedaqoqlar, demək olar ki, yox idi. Hüquq fakültəsinin fəaliyyətini təmin etmək üçün rus alimlərinə müraciət etmək qaçılmaz idi. Hökumət orqanları məsələni məhz bu yolla həll etməyə üstünlük vermişdi. Bunu nəzərə alan rəhbər orqanlar Moskva, Saratov və digər universitetlərdən hüquqşünas alimləri Bakıya dəvət etmişdilər. Beləliklə, Rusiyanın müxtəlif ali məktəblərindən Bakıya dəvət olunmuş alimlərin köməyi ilə ADU-nun Hüquq fakültəsi fəaliyyətə başladı [2, 51].

1929/30-cu tədris ilində - bağlanmadan öncə son tədris ilində Universitetdə **Pedaqoji** (İctimaiyyat-tarix, Təbiət, Riyaziyyat, Lisanıyyat və maddi-mədəniyyət şöbələri), **Hüquq** (Hüquq və ədliyyə və İnzibati-təsərrüfat şöbələri) və **Tibb fakültələri** var idi. Burada 2400 tələbə təhsil alır, 28 institut, kabinə və laboratoriya fəaliyyət göstərirdi [7].

Əlavə edək ki, 1934-cü ildə Universitet yenidən fəaliyyətə başlayarkən Pedaqoji fakültənin bazasında Fizika-riyaziyyat, Tarix, Biologiya və Kimya, 1939-cu ildə isə Filologiya fakültələri yaradılmışdır.

SSRİ təhsil sistemində aparılan bütün islahatlar ADU-ya da şamil edilmişdi. İstehsalatda çalışanların savadlılığını artırmaq məqsədilə respublika üzrə Fəhlə fakültələri yaradılmışdır. İlk **Fəhlə fakültəsi** Universitetdə 1920-ci ilin dekabrında yaradılmışdır. Fakültənin İctimai-iqtisadi, Təbiyyat və Fizika-riyaziyyat şöbələri, “Qara şəhər”, Balaxanı və Lenin adına zavodda filialları var idi. Dərslər rus və türk dillərində keçirilirdi. Fəhlə fakültəsi əsasən, universitetə hazırlıq məqsədi daşıyırdı, Universitet tələbələri ilə eyni hüquqlara malik idi və oranı bitirənlər imtahansız ali məktəblərə qəbul ola bilərdilər. Yazıb-oxumağı, 4 hesab əməlini bilən, yaşı 18-dən yuxarı olanlar fakültəyə 4 illik təhsil müddətinə qəbul edilirdilər. Burada təhsilin səviyyəsi SSRİ üzrə yüksək qiymətləndirilmiş və RSFSR-in Fəhlə fakültələri səviyyəsində hüquq və üstünlüklər verilmişdir [16, 93-98; 17, 84 (132)]. Fakültə 1923-cü ildə Universitetdən alınaraq SSRİ Fəhlə fakültələri şəbəkəsinə tabe edilmişdir.

Sovet ideologiyasının əsas hərəkətverici qüvvəsi gənclər hesab edilirdi. Universitetdə gənclərin geniş dünyagörüşünün formalaşmasına və şəxsiyyət kimi yetişməsinə əlverişli mühitin olması bolşeviklərin ali məktəbləri və tədris prosesini tam nəzarətə götürmələrinin əsas səbəbi idi. Dövlətin siyasətini həyata keçirən mütəxəssislərə ehtiyac var idi. Bu səbəblərdən gənc nəslin ideologiyaya uyğun yetişdirilməsi vacib idi. Hətta tələbə qəbulunda sosial qruplara görə fərq qoyulurdu.

Universitetin ilk illərində yaradılan tələbə təşkilatları qısa müddətdə ləğv edilmiş, üzvləri nəzarətə götürülmüşdü. Misir Mərdanov “Azərbaycan təhsilinin tarixi” kitabında Universitetin sovet dövrü tarixi barədə yazır ki, təkcə 1923/24-cü tədris ilində siyasi baxışlarına və sosial mənşəyinə görə 129 tələbə Universitetdən xaric edilmişdi [6, 369]. 1923-cü il rektorluq seçkiləri zamanı Universitetin Qrup nümayəndələri Şurasının fəaliyyətinə son qoyulur. Tələbələrin ictimai təşkilatları olmadığından fərdi ictimaiyyətçilər meydana çıxır. Yaradılan tələbə təşkilatları Kommunist partiyasının əsas təbliğat və nəzarət qurumları idi. Bu qurumlardan biri tələbələrin həmkarlar bölməsi idi. İlk 5 illik plan qəbul ediləndən sonra Universitet tələbələri cəmiyyətdə savadsızlığın aradan qaldırılması prosesinə də cəlb edilmişdilər. Bu illərdə Universitet tələbələrinin 1500 nəfəri işçilərin savadsızlığının aradan qaldırılması üçün səfərliyə alınmışdır. Bu illərdə kadr hazırlığı işi, tədris prosesi ciddi tələblər əsasında təşkil edilmiş, müəllim və tələbələr arasında nizam-intizam sistemi

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

möhkəmləndirilmişdi. Qəbul prosesi zamanı müraciət edənlər çox olsa da, təhsil vaxtı tələblərin yüksək olması məzunların sayının az olması ilə nəticələnmişdi. Əsas diqqət kəmiyyətə yönəlmişdi [2, 53-55; 11].

O dövrdə mühacirlərin Avropa mətbuatında dərc etdirdikləri məqalələrində Universitetlə əlaqəli materiallara rast gəlinir. Bolşevik işğalından sonra Universitetdə baş verən mənfi hallarla yanaşı ilk dövrdə mövcud olan akademik həyatın qiymətləndirilməsi maraqlıdır. 1923-cü il martın 12-də Parisdə çap edilən “Zveno” qəzetində Bakı və Tiflis universitetlərinin akademik həyatı barədə məqalədə Rusiya universitetləri və Tiflis universiteti ilə müqayisədə BDU-da akademik həyatın və heyətin daha mütərəqqi olduğu göstərilirdi, burada hərbi komissarın olmaması və heyətin təqib edilməməsi yazılırdı. Ali məktəblərdə çalışan ən yaxşı akademik heyət bura toplaşmışdı. Müntəzəm olaraq dissertasiya müdafiələri keçirilirdi. Tiflis Universitetində isə müəllimlərin əksəriyyətinin elmi dərəcəsi yoxdur və müdafiələr keçirilmir, təhsil tamamilə gürcü dilində aparılır, rus dilli təhsil yoxdur [21].

Həqiqətən də, Universitet hər zaman elm və təhsilin vəhdəti baxımından Azərbaycanın digər ali məktəblərindən fərqlənmişdir. 1919-cu ildən başlayaraq universitetdə elmi işlər, əsasən, kafedralar, laboratoriyalar və klinikalarda aparılmış, elmi-tədqiqat işlərinə ümumi rəhbərliyi Elm komitəsi həyata keçirmişdir. Komitədə tibb, tarix, filologiya, təbiət elmlərinə dair onlarla məruzə dinlənilmiş, elmi xəbərlər müzakirə edilmişdir. 1921-ci ildən başlayaraq Universitetdə elmi dərəcə almaq üçün dissertasiya müdafiələri keçirilməyə başlamışdır [2, 55-58; 25, 141-144].

Universitetdə fəaliyyət göstərən elmi cəmiyyətlər Azərbaycanda elmin inkişafına mühüm töhfələr və təkan vermişdi. Universitetdə ilk cəmiyyətlər 1919-cu ilin dekabrında yaradılmış “Müsəlman Şərqini öyrənən Cəmiyyət” və “Tarix, ədəbiyyat və hüquq Cəmiyyəti” olmuşdur. Aprel işğalından sonra bu cəmiyyətlərin fəaliyyətləri dayandırılmış, yeni cəmiyyətlər yaradılmışdır. Kafedra və laboratoriyalarda elmi fəaliyyətə cəlb edilən tələbələr sonralar Azərbaycan elminin inkişafında müstəsna xidmətləri olan şəxslər kimi formalaşmışdılar. Elmi-tədqiqat işlərinin genişlənməsi elmin müxtəlif istiqamətlərində kəşflər etməyə, dərsliklər hazırlamağa imkan vermişdi. Universitetdə ilk mühazirələrdən sonra tələbələrin təklifi ilə mühazirələrin nəşrinə başlanılmış, Universitetin Redaksiya şöbəsi, daha sonra isə elmi jurnalı yaradılmışdır [2, 58-59].

Bu dövrdə universitetdə elmlərarası əlaqələr də inkişaf etdirilirdi. Maraqlı bir faktı qeyd etmək kifayətdir: Tibb fakültəsinin Anatomiya kafedrasının professoru Nikolay İvanoviç Anserov¹ tarixçilərlə birlikdə arxeoloji-etnoqrafik tədqiqatlarda iştirak etmiş, əhalinin antropoloji müayinəsini keçirmişdi. Bununla da, həmin dövrdən əhalinin antropoloji tədqiqatının əsası qoyulur. Baxmayaraq ki, bu cəmiyyətlərin fəaliyyəti bolşevik ideologiyasının təsiri altında idi, burada çalışan alimlər elmin inkişafına töhfə verir və milli dəyərlərə sadıq qalırdılar. Bu səbəbdən də, onların əksəriyyəti repressiya illərində siyasi təqiblərə məruz qalmışlar.

2 fakültə ilə yaradılan universitetin 10 il ərzində strukturu genişlənməmiş, fakültələri artmış, yeni institutlar, klinikalar, laboratoriyalar yaradılmış, 100 min adda kitab fonduna malik kitabxana formalaşdırılmışdır. Universitet bu illərdə AXC Parlamenti

¹ Nikolay İvanoviç Anserov (1893-1945). Antropoloq, anatom. Moskva Universitetinin Tibb fakültəsinin məzunu. ADU-nun Normal anatomiya kafedrasının professoru (1926-1937). Kafedra muzeyinin genişləndirilməsində, həmçinin Tibb fakültəsinin müstəqil instituta çevrilməsində fəal iştirak etmişdir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

tərəfindən ona ayrılan binalarda yerləşmişdi [13, 226-227]¹.

Universitet ziyalıları universitetdə elmi-pedaqoji fəaliyyətlə kifayətlənmir, cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi proseslərdə, xalqın maariflənməsi prosesində fəal iştirak edirdilər. Universitet təhsili və elmi inkişaf edib genişləndikcə Azərbaycanın öz milli kadrları da yetişməkdə idi.

Bolşevik ideologiyasına əsaslanan ali məktəb islahatlarının universitet həyatına təsiri və Bakı Dövlət Universitetinin bağlanması. Bu illərdə Universitetdə təlim-tədris prosesinin təşkili, yeni fakültələrin yaradılması, professor-müəllim və tələbə heyətinin formalaşması, maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi Universitet kollektivinin səyləri ilə həyata keçirilsə də, dövlət rəhbərliyinin ideoloji göstərişi prosesə ciddi təsir göstərmişdi. İlk Nizamnaməsinə əsasən Universitetin muxtariyyət statusu var idi. Buna görə də, Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Xalq Komissarları Sovetinin Universitetin tədris və təsərrüfat fəaliyyətinə müdaxilə etmək imkanı yox idi. Bu səbəbdən də, əsas təzyiqlər ilk növbədə Nizamnamənin dəyişdirilməsinə yönəlmişdi.

V.İ.Razumovski işğaldan sonra universitetə olan təzyiqlərə və baş verən hadisələrə cavab olaraq, xüsusilə, Nizamnamənin dəyişdirilməsinə etiraz edərək, 1920-ci il mayın 26-da rektor vəzifəsindən istefa etmişdir. Bir müddət universitetə Tibb fakültəsinin dekanı prof. İvan Şirokoqorov və A.M.Levin, Tarix-filoloji fakültəsinin dekanı prof. Nikolay Dubrovski rəhbərlik etmişdilər. Noyabrda Moskva Universitetinin məzunu professor Sergey Davidenkov rektor seçilmişdir. Lakin təzyiqlərə görə, o da, seçki müddəti sona çatana kimi – 1923-cü ilin 29 sentyabrında rektor işləməkdən imtina etmişdir.

Həmin ildə Kazan Universitetinin Tarix-filologiya fakültəsinin məzunu, görkəmli filosof və məntiqşünas, professor Aleksandr Qulyayev (1870-1935) rektor seçilmişdi (1923-1926). O, 1920-ci ildən universitetin Tarix-filoloji fakültəsində qədim dövrün fəlsəfəsinə dair mühazirələr oxumuşdur. Onun rektorluğa gətirilməsi və rus dilinin aparıcı dil kimi qəbul edilməsi 1922-ci ildə SSRİ-nin yaradılmasının nəticəsi idi.

İşğaldan sonra Universitetdə ciddi dəyişikliklər başlamışdı. Lakin 1923-cü ildə ADU-nun və Azərbaycan Texniki İnstitutunun bəzi fakültələrinin tələblərə uyğun fəaliyyət göstərmədiyi, təhsil planlarının islahatlara uyğun olmadığı, bir sıra fənlərin zamanın tələbinə uyğun olmadığı göstərilərək, yenidənqurma prosesinin zəruri olduğu tələb edilirdi. Universitetin yeni rektoru Aleksandr Qulyayev məsələyə fərqli yanaşaraq, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin və elmi işçilərin hazırlanmasını əsas istiqamət olaraq irəli sürür. Bu proseslər **Pedaqoji fakültənin** yaradılması ilə davam etmiş, Universitetdə aparılan islahatlara uyğun olaraq, fakültə müəllim hazırlığına uyğun qurulmuş, bir sıra yeni fənlər tədris edilməyə başlanmışdı.

Universitetin 1919-cu ildə təsdiq edilən Nizamnaməsi fəaliyyətinin ilk on ilində dörd dəfə (1920, 1922, 1923, 1926) dəyişdirilmişdi. Başlayan islahatların davamı olaraq Universitet rəhbərliyindən Nizamnamənin yenilənməsi və təsdiq üçün Azərbaycan

¹ 1930-cu ildə Universitet bağlanana qədər kitabxana, seminar və laboratoriya auditoriyaları, Tibb fakültəsinin bir sıra kafedraları (Histologiya və digər kafedra) Kommersiya məktəbindəki Əsas binada (ADPU-nin indiki Z.Əliyeva küçəsindəki binası), Tibb fakültəsi isə I kişi gimnaziyasının binasında (indiki Füzuli küçəsi, 61. Burada uzun müddət 4 saylı Bakı şəhər kliniki xəstəxanası yerləşmişdi) və şəhərin müxtəlif xəstəxanalarında yerləşmişdi. Universitet 1934-cü ildə bərpa edildəndən 1976-cı ilə qədər Əsas binası İstiqlaliyyət küçəsi 8 ünvanında (indiki UNEC-in binası) yerləşmişdi.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

K(b)P Mərkəzi Komitəyə təqdim edilməsi tələb edilmişdi [14, 44]. RSFSR universitetlərinin nizamnaməsi əsas götürülməklə, bütün ali məktəblər üçün vahid əsasnamə hazırlanmışdı. Bu Nizamnaməyə görə Universitetə rəhbərlik 3-5 nəfərdən ibarət idarə heyətinin əlində cəmləşdi, fənn komissiyaları, bölmə büroları və dekanlıqlar kimi Azərbaycan üçün yeni olan ali təhsili idarəetmə orqanları yaradıldı. Nizamnamə, həmçinin fakültə və şuraların səlahiyyətlərini məhdudlaşdırdı, rektorun, dekanın səlahiyyətlərini isə genişləndirdi [6, 368]. 1923-cü il Nizamnaməsində Universitet yüksək ixtisaslı mütəxəssis və elmi-tədqiqatçı hazırlayan elm-tədris mərkəzi kimi nəzərdə tutulmuşdur. 1926-cı il Əsasnaməsinin hədəfi isə Universitetin fəaliyyətinin tədrisə yönəlməsi idi. Universitetin muxtariyyət hüququ ləğv edilmişdir. Bu Əsasnamə 1930-cu ilə qədər Universitetin fəaliyyətini tənzimləyən 5-ci Nizamnamə oldu.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra qəbul edilən təhsil siyasətinə uyğun olaraq, təhsilin türk (Azərbaycan) dilində aparılmasına diqqət yetirilirdi. Əlavə edək ki, Cümhuriyyət hökumətinin universitetdə tədrisən yerli kadrların artırılmasını nəzərdə tutan siyasətinə uyğun olaraq, Universitet Elmi Şurası 4 fevral 1920-ci il tarixli qərarla Tarix-filoloji fakültəsinin türk dilini bilməyən müəllimləri üçün türk dili kurslarının təşkili barədə qərar vermişdi. Məhəmməd Ağa Şahtaxtinski¹ və Mirzə Rəhim Mirzəyevə tarixçilər, dilçilər və həkimlər üçün türk dilinin tədrisi planının hazırlanması tapşırılmışdı [23, 163-164]. Nəriman Nərimanov da çıxışlarında bu məsələyə xüsusi yer ayırırdı. Təhsili milli potensial hesabına inkişaf etdirmək və ali təhsilli, yerli türk-müsəlman kadrlara olan ehtiyac nəzərə alınaraq, 1921-ci ilin may ayında I Ümumazərbaycan sovetlər qurultayında təhsilin türk dilində aparılması barədə qərar qəbul edilmişdi. Bu qərar tədrisin türk (Azərbaycan) dilində aparılması üçün yeni vəzifələr müəyyən etmiş, Azərbaycan dilini bilməyən akademik heyətin Azərbaycan dilini öyrənməsi, akademik heyət üzvlərinə mükafat nəzərdə tutulmuşdu [2, 61-64; 25, 138-139].

Dövlət səviyyəsində orta məktəblərdə türk dilində tədrisə aid tədbirlərin uğurla başa çatmasının növbəti mərhələsi ali məktəblərin, o cümlədən ADU-nun milliləşdirilməsi məsələsinin həlli idi. Universitetdə bu işin həlli üçün qəbul edilən qərarlar və prosesin başlanması birmənalı qarşılanmır, universitetin türkləşdirilməsi² məsələsi geniş müzakirə edilirdi. Digər millətlərdən olan professor-müəllim heyəti bunu öz mənafeyinə təhlükə kimi qarşılamış, türk millətinin intellektual səviyyəsinin aşağı olması iddiası ilə çıxışlar edirdilər. Buna baxmayaraq, universitetdə türkləşdirmə siyasəti ehtiyatla, digər millətlərdən olanların maraqlarına toxunmadan, onları narahat etmədən həyata keçirilmişdi. Kollektivin bu söyləri sovet siyasətinə də uyğun idi. Belə ki, sovetləşmə siyasətinə əsasən azərbaycanlı əhali arasında dayaq yaratmaq, yerli sovet ideologiyasına sadıq kadrların, akademik işçilərin, o cümlədən tələbələrin sayını artırmaq lazım idi. Tədrisin Azərbaycan dilində aparılması həmin məsələnin ən həlledici yolu idi. Sovetlər tərəfindən cəmiyyətdə həyata keçirilənlərə etiraz edən milli ziyalıların mühacirəti səbəbindən universitetdə Azərbaycan dilində mühazirə oxuyan müəllimlərin sayı kəskin azalmışdı. Bu səbəbdən, kənardan mütəxəssislər dəvət edil-

¹ Məhəmməd Ağa Şahtaxtinski (Şahtaxlı, 1846-1931). Publisist, maarifçi, ictimai xadim. Leypsiq Universitetinin Fəlsəfə, tarix və hüquq fakültəsinin məzunu (1869). BDU-nun yaradılmasında xidmətləri olmuşdur. BDU-nun ilk müəllimlərindən biri.

² Bu proses mənbələrdə və elmi ədəbiyyatda milliləşdirilmə, türkləşdirilmə və azərbaycanlaşdırılma adı ilə göstərilir. Məqsədi tələbə və müəllimlər arasında yerli əhəlinin sayının artırılması idi.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

məklə yanaşı, Azərbaycanın professorlar Mir Abdulla Mirqasımov (cərrah), Süleyman Kazımov (ilk azərbaycanlı professor, terapevt), Həmid bəy Şahtaxtinski (dilçi və psixoloq), Mirzə İbrahimov (fars dili), Məmmədbəy Əfəndiyev (riyaziyyatçı), Sadıq Hüseynov (kimyaçı), Məhəmmədkazım Ələkbərli (yazıçı, 1934-1935-ci illərdə rektor), Tağı Şahbazi (yazıçı), Əbdülrəhim bəy Haqverdiyev (yazıçı), Böyükağa Talıblı (hüquqşünas), Cahangir Nağıyev (fəlsəfə), Mustafa Quliyev (yazıçı), Müseyib Şahbazov (yazıçı, 1929-cu ildə ADU-nun rektoru), Fətulla Rzabəyli (zooloq), Ağaxan (Mir Əbülfət) Talışinski (travmatoloq), Mustafa Topçubaşov (cərrah), Rıza bəy Sultanov (cərrah), Əsəd Hacıyev (ordinator), Aynul xanım Usubbəyova (riyaziyyatçı), Abdulla bəy Sübhanverdixanov (dilçi, tarixçi) kimi tanınmış ziyalıları, dövlət, elm və mədəniyyət xadimləri, adi həkimlər, assisentlər, ordinatorlar universitetin tədris prosesinə cəlb edilmişdilər. Bu illərdə Universiteti bitirən məzunlar tədricən rus alimlərini əvəz edirdi: ilk illərdə müəyyən çətinliklər olsa da, 30-cu illərin sonunda Azərbaycan dili, ədəbiyyatı və tarixinin tədrisi və tədqiqi prosesində yerli alimlərin sayı artmışdı.

Faktiki olaraq, bu dövrdə mövcud olan 4 fakültənin əməkdaşları arasında milli kadrlar çox az idi. Məhz onlar Azərbaycan dilində tədrisin həyata keçirilməsi, dərslərin hazırlanması prosesində fəal iştirak etmişdilər. Eyni zamanda, Universitetdə yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı hesabına türk dilli müəllimlərin sayı artırılmışdı. 1923/24-cü tədris ilində universitetdə 26 nəfər azərbaycanlı müəllim var idi [2, 62; 16, 98-99; 25, 139-141].

Kommunist partiyasının və Sovet hökumətinin Azərbaycanda həyata keçirdiyi milli ruhdan uzaqlaşdırma, yaxud simasızlaşdırma siyasəti ciddi narazılıq yaratmaqla bərabər işğal sisteminə qarşı müqavimət hərəkətini meydana çıxartmışdı.

Vətəndən uzaqlarda yaşayan Azərbaycan mühacirlərinin – Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və silahdaşlarının xarici ölkələrdə yazdıqları əsərlərdə, məqalələrdə, müxtəlif beynəlxalq təşkilatların iclaslarında bolşeviklərin Azərbaycanda həyata keçirdiyi siyasətin mahiyyətinin işğalçı xarakter daşdığını konkret faktlarla sübut edirdilər. Onlar göstərirdilər ki, bolşeviklər bu siyasəti üç istiqamətdə – siyasi, iqtisadi və mənəvi sahədə həyata keçirirlər. Mənəvi sahədə isə üç başlıca istiqamət seçilmişdi. Onlardan biri təhsil, biri dil, digəri isə din idi. Yeni rejim, həqiqətən də, bütün kargüzərlik işlərini və ali məktəblərdə dərsləri rus dilində aparır, rəhbər vəzifələrə qeyri-azərbaycanlıları təyin edir, tələbə və müəllimlərin arasında türklərin sayının artmasına imkan vermirdilər. Azərbaycan mühacirlərinin xaricdə – Avropa, Türkiyə və İranda bolşeviklərin işğalçılıq siyasətinin əleyhinə apardığı mübarizənin geniş yayılması və müəyyən uğurlar qazanması Kommunist partiyasının Moskvadakı rəhbərliyini və onun Azərbaycandakı əlaltılarını təşvişə salır və ciddi narahat edirdi. Hətta iş o yerə çatdı ki, Sovet rəhbəri Stalin 1923-cü ildə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və onun silahdaşlarına qarşı aparılacaq əks-təbliğat kompaniyasının əsas istiqamətləri haqqında Azərbaycanın kommunist rəhbərliyinə preambula, altı maddə və sonda üç abzasdan ibarət məktub yazmışdı. Bu “rəhbər və istiqamətverici” məktubdan sonra mühacirətdə olan həmin müxalif qüvvələrin iddialarını təkzib etmək üçün bolşevik rəhbərliyi milli məsələlərlə bağlı siyasətlərində bir sıra dəyişikliklər etmək məcburiyyətində qalmışdı.

Elə həmin il iyulun 15-də Azərbaycan K(b)P MK katibliyi qərar qəbul etdi ki, ali məktəbə tələbə qəbulu zamanı azərbaycanlılara üstünlük verilsin. Bundan başqa, 1924-cü ilin aprelində AK(b)P MK-nın Rəyasət Heyəti ali məktəblərin işini müzakirə edərək, Xalq Maarif Komissarlığına tapşırırdı ki, fəhlə, tələbə, həmkarlar təşkilatı ilə birlikdə

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

daha çox azərbaycanlının işə cəlb edilməsini təmin etsin. Paralel olaraq, tədris dili məsələlərinə də diqqət artır. XMK-nın 14, 16, 18 və 22 oktyabr 1924-cü il tarixində keçirilən genişləndirilmiş kollegiya iclasında qəbul edilən proqram diqqəti cəlb edir. Qərarların birində göstərilirdi ki, bütün ali məktəblərin I və II kurslarında həftədə 4 saat olmaqla Azərbaycan dili fənni tədris edilsin və II kursun sonunda imtahan verilsin [2, 63; 16, 116]. Bu islahatlardan biri də Universitetdə Pedaqoji fakültənin yaradılması olur.

Qəzalarda Azərbaycan dilini bilən müəllimlərə böyük ehtiyac duyulduğundan yerli millətdən olan tələbələrin sayı nəzərə cəpacaq dərəcədə artmışdı. Bu dövrdə ADU-nun türkləşdirilməsi prosesinin gücləndirilməsi işi üç əsas istiqamətdə gedirdi. Birincisi, universitetə qəbul edilənlər arasında azərbaycanlıların sayını daha da artırmaq, ikincisi, akademik işçilərin tərkibində azərbaycanlıların və Azərbaycan dilini bilən şəxslərin faizini artırmaq istiqamətində. Üçüncüsü, Azərbaycan dilində dərsliklər və dərs vəsaitlərini hazırlamaq və nəşr etmək prosesini gücləndirmək. Bütün bunlar Azərbaycan dilində mühazirələrin, təlim məşğələlərinin artması ilə nəticələnmişdi.

Azərbaycan K(b)P MK-nın 1925-ci il 14 fevral tarixli “Ali məktəblər barədə” qərarına əsasən Sovet hakimiyyətinin milli siyasəti qətiliklə həyata keçirilməli, buna mane olanlar, “böyük dövlətin gücünə” qarşı çıxanlar barədə cəza tədbirləri görülməli idi [25, 139].

Türkləşdirmə prosesində əsas hadisələrdən biri 1926-cı ildə universitetə ilk azərbaycanlı rektorun – Tağı Şahbazinin¹ təyin olunması idi. Tağı Şahbazinin gəlişi ilə Universitetdə türk (Azərbaycan) dilində təhsilin genişləndirilməsi, Azərbaycan bölmələrinin açılması və azərbaycanlı müəllimlərin işə cəlb edilməsi sahəsində xeyli işlər görülmüşdü [25, 140]. 1929-cu ilin yanvarında Universitetdə “Tələbə Müəllimlər” institutu təşkil edilmiş, yuxarı kurs tələbələrinə aşağı kurslarda dərs demək imkanı yaradılmışdır. Bu tədbirlər ana dilində təhsilin keyfiyyətinin və elmi-pedaqoji kadrların sayının artması ilə nəticələnmiş, məzunlar arasından potensialı olan gənclər universitetdə saxlanılmış və elmi-pedaqoji işə cəlb edilmişdilər, ana dilində müxtəlif elm sahələrinə dair tədqiqat əsərləri və dərsliklər hazırlanmışdı. Bu kadrlar ancaq Universitetdə deyil, digər institutlarda da türk dilində təhsilə töhfə verirdilər. Eyni zamanda, yeni qəbul edilən tələbələr arasında türk tələbələrin sayı artmışdı. Lakin Şərq fakültəsindən başqa digər fakültələrdə hələ də Azərbaycan dilində təhsilə tam nail olunmamışdır. Tədrisin, əsasən, rus dilində aparılması səbəblərindən biri də Azərbaycan dilində dərsliklərin çatışmazlığı idi.

Eyni zamanda təhsil üçün ən vacib məsələ həll edilməli idi: AXC dövründə başlamış əlifba islahatı davam etdirilmiş və I Türkoloji qurultayın əsas mövzusu olmuşdu. Qurultayda müzakirələr və qərarlar əsasən universitet ziyalılarının mövqeyi ilə qəbul edilmişdi. Yaradılan islahat komissiyasının üzvləri arasında da universitet alimləri fəal iştirak etmiş, dərsliklərin hazırlanması işinə rəhbərlik etmişdilər. Görülən işlərin nəticəsi olaraq 1929-cu il fevralın 1-dən rəsmi olaraq latın qrafikasına keçirilmişdi. Lakin biz daha sonra şahidi oluruq ki, 1939-cu ildə qrafikanın yenidən dəyişdirilməsi bütün təhsil sisteminə, o cümlədən Universitet tədrisinə zərbə olmuşdu. Bu proses bolşevik ideologiyasına uyğun islahatların milli dəyərlərə, təhsilə mənfi təsirini sübut etmişdir.

¹ Tağı Abbas oğlu Şahbazi (1892-1938). Görkəmli ictimai xadim, yazıçı, publisist. ADU-nin ilk azərbaycanlı rektoru (1926-1929). Repressiya qurbanı. 2017-ci il avqust ayının 30-da BDU-nun 100 illik yubileyi ərəfəsində yaşadığı evin qarşısında xatirə barelyefinin açılış mərasimi keçirilmişdir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Azərbaycan K(b)P MK-nın Rəyasət Heyəti 1927-ci il aprelin 3-də ADU-nun türkləşdirilməsi – tələbə və müəllimlər arasında yerli əhalinin sayının artırılması məqsədilə xüsusi qərar qəbul etməli olmuşdu. Qərarda XMK-ya tapşırırdı ki, yaxın bir neçə il ərzində partiya və hökumətin göstərişləri əsasında universitetin azərbaycanlaşdırılmasını təmin etsin. XMK Kollegiyası bu qərara əsasən “Ali məktəblərin azərbaycanlılaşdırılmasının ümumperspektiv plan”ını qəbul etmişdi. Planda Pedaqoji və Şərq fakültələri yaxın altı ilə azərbaycanlaşdırılması nəzərdə tutulmuşdu. Tibb fakültəsinə müəyyən səbəblər üzündən konkret vaxt qoyulmasa da, bu işə başlanması nəzərdə tutulmuşdu. Lakin qısa müddət sonra Şərq fakültəsi ləğv edilərək Pedaqoji fakültəyə birləşdirilmiş, islahatlar Universitetin elm və tədris mərkəzi kimi fəaliyyət funksiyasını dəyişdirmişdi.

Ali sənaye məktəbləri idarəsinin müdiri N.Məmmədlinin 1929-cu ildə Kommunist qəzetində dərc edilən müsahibəsində universitetdə aparılan islahatlar, qəbul prosesi, akademik heyətin təşkili barədə maraqlı faktlar verilmişdir. Göstərilir ki, türklərin və işçi kəndlilərin sayının artırılmasına xüsusi diqqət verildiyi üçün Universitetə qəzalardan və şəhərlərdən 313 türk, 74 rus, 37 erməni, 15 yəhudi və 22 nəfər digər millətlərin nümayəndələri qəbul edilmişdir. Bundan əlavə, türk elmi işçilərin sayının artırılması məqsədilə sonuncu kursların ictimai halı düzgün olan (!) tələbələrindən ibarət qrup yaradılmış, onlara 120 manat təqaüd ayrılmışdır [11]. Azərbaycanlı gənclərin Universitetə qəbulu üçün dövlət tərəfindən təqaüdlər ayrılır və güzəştlər edilirdi.

1929-cu il 1 aprel tarixinə olan məlumatda universitetin 232 nəfər professor-müəllim heyətindən 123 nəfərinin türk olduğu göstərilirdi. Fakültələr üzrə milli tərkibə nəzər saldıqda, Şərq fakültəsinin əməkdaşlarının 79%, Tibb fakültəsinin əməkdaşlarının 56%, Pedaqoji fakültənin Tarix-ictimaiyyət şöbəsinin əməkdaşlarının 45%, Təbiət-riyaziyyat şöbəsinin əməkdaşlarının 37%, Hüquq fakültəsinin əməkdaşlarının 30%-nin türk olduğu məlum olur¹. Bu məlumat, tədris edilən fənlər və elm sahələri üzrə dövrün milli potensialını əks etdirir. Həmin heyət növbəti illərdə milli kadrların hazırlanması, Azərbaycan dilində bir çox elm sahələrinin inkişafına baza yaradır.

Milliləşdirmə siyasəti nəticəsində fakültələr və universitet üzrə müqayisə apardıqda məlum olur ki, Tibb fakültəsinin tələbələrinin tərkibində azərbaycanlıların sayı demək olar ki, ciddi dəyişməmişdir. Tarix-filoloji fakültəsində (sonra İctimai elmlər fakültəsi və Pedaqoji fakültənin müvafiq şöbəsi) azərbaycanlıların sayı 1921-ci ildə 12%-dən 1929-cu ildə 57,6%-ə, Təbiət-riyaziyyat fakültəsində (daha sonra Pedaqoji fakültənin müvafiq şöbəsi) 4%-dən 76%-ə çatmışdır. Şərq fakültəsi isə bütün dövrlərdə milli tərkibində azərbaycanlıların sayının 80%-dən çox olması ilə digər fakültələrdən fərqlənmişdir. Bütünlükdə, universitet üzrə əgər 1921/22-ci tədris ilində azərbaycanlı tələbələrin sayı 16% idisə, 1926-cı ildə 29% çatmışdır [16, 104; 17, 87 (136); 25, 80].

Qeyd edək ki, SSRİ-də və respublikada həyata keçirilən ali məktəb islahatları həm ideologiyaya uyğun, həm də istehsalatın artırılmasına xidmət edən mütəxəssis hazırlığını nəzərdə tuturdu. Sovetlərin V Ümumittifaq qurultayının qərarına əsasən xalq təsərrüfatının inkişafı üçün ilk 5 illik plan təsdiq edilmişdir. Sosializm cəmiyyətinin

¹ 1919-1930-cu illərə aid mənbələrdə və bu dövrə aid tədqiqatlarda akademik və tələbə heyəti barədə fərqli rəqəmlər göstərilir. Biz əsasən dövrün ünvan təqvimlərinə və hesabatlara müraciət etmişik.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

quruculuğu illəri kənd təsərrüfatı və mədəniyyətdə inqilablar dövrü hesab edilir. Bu inqilabı həyata keçirəcək yeni kadrların formalaşması məqsədilə Ümumittifaq Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin 1929-cu ilin noyabrında keçirilən plenumu 1928-ci ilin iyul Plenimunun bu barədə qərarını həyata keçirməyi sürətləndirdi: ali məktəblərin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, təhsil illərinin azaldılması, tələbələrin sosial tərkibinin yaxşılaşdırılması, yəni onların arasında fəhlə-kəndlilərin sayının artırılması, istehsalat təcrübəsinin müddətinin artırılması vəzifləri irəli sürüldü [25, 81]. Bu plenumların qərarlarına əsasən Azərbaycan K(b)P MK-i müvafiq tədbirlərə başlamışdı, yeni müstəqil institutlar yaradılmışdı. 1929-cu ilin sonundan isə tədris planları və proqramları ciddi şəkildə yenilənmiş, təhsil müəssisələrinin müxtəlif qurumlara tabe edilməsinə başlanılmışdı.

Maraqlıdır ki, yubiley dövründə və tədbirlərdən sonra universitetin yenidən qurulması, fakültələrin yenidən təşkili, universitet üçün şəhərçiyn və tələbə yataqxanasının tikilməsi, tələbələr üçün xüsusi təqaüdlərin təsis, xaricə daimi ezamiyyətlərin verilməsi nəzərdə tutulduğu halda, 1930-cu ilin aprelindən universitetin fakültələrinin ayrı-ayrı institutlara çevrilməsi məsələsi müzakirə edilməyə başlanmışdı.

1929-cu ildə universitetin yaranmasının 10 illik yubileyinin ümumrespublika səviyyəsində qeyd edilməsi qərara alınmışdı. Yubiley komissiyasına Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin və Xalq Komissarları Sovetinin sədri Qəzənfər Musabəyov sədrlik etmişdi. Tədbirlər Bakıdakı müəssisələrlə yanaşı digər şəhərlərdə və qəzalarda da keçirilirdi. Yubiley 1930-cu il yanvarın 12-də indiki Opera və Balet teatrının binasında partiya, sovet təşkilatlarının və ictimaiyyətin nümayəndələri, rəsmi qonaqların iştirakı ilə təntənəli surətdə qeyd edilmişdi. Yubiley münasibətilə mətbuatda Universitet barədə silsilə məqalələr dərc edilmiş, Universitetdəki təhsil və elmi mühit, Universitetin vəzifələrinin sovet sisteminə uyğun icrası təhlil edilmiş, tədbirlərin bayram abu-havası yaradılmışdı [7; 8; 9; 25, 146]. Universitetin rektoru Maqşud Məmmədovun universitetin 10 illiyinə həsr olunmuş məqaləsi məzmunu etibarilə xüsusilə maraq doğurur. Rektor, Universitetin yaranmasını, dövrün ideologiyasına uyğun olaraq, Bakı bolşeviklərinin AXC Hökumətinə qarşı mütəşəkkil təzyiqinin nəticəsi kimi dəyərləndirmişdir. Məqalə Universitetin strukturu, vəzifələri, universitetin iş sistemi, akademik həyatı və kadr hazırlığı, partiya və hökumət tapşırıqlarının icrası, həmçinin universitet üçün zəruri islahatı əhatə etmişdir [7].

İslahatlardan əlavə, Universitetə qarşı planlarda daha vacib məqamlar var idi. Bütün təzyiqlərə, o cümlədən “proletkult”luluq ideologiyasının təzyiqlərinə baxmayaraq, Universitetin cəmiyyətdə mövqeyi, qısa bir zamanda intellektual səviyyəsi çox yüksək olan milli ziyalıların Universitetə toplaşması, milli şüur və mənliliyini qoruyub saxlayan müəllim və tələbə heyətinin potensialı, xalqını – Azərbaycanın gələcəyini düşünən ziyalıların yetişməsi, azərbaycanlı müəllim və tələbələrin bir qisminin milli ideologiyanın əsas daşıyıcısı olması, buranın elm və maarifin əsas mərkəzlərindən birinə çevrilməsi fərqli baxışlı gücdən qorxan bolşevik rəhbərlərini paralel güc kimi ciddi narahat edirdi. I Türkoloji qurultay (1926, Bakı) və Latin qrafikasına keçid (1929) kimi əlamətdar hadisələrə ziyalıların müsbət reaksiyası da siyasi rejim üçün təhlükəli hesab edilmişdi [2, 67].

Bu səbəblərdən Universitet 1930-cu ildə həyata keçirilən islahatların mərkəzində dayanmışdı. İlk olaraq, Azərbaycan SSR XKS-nin 1930-cu il 9 may tarixli qərarı ilə Tibb fakültəsi Tibb institutuna çevrilmiş və XKS-nin tabeliyindən Xalq

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Səhiyyə Komissarlığının tabeliyinə verilmişdi. Beləliklə, Tibb fakültəsi büdcə, ştat, avadanlıq, laboratoriya, kitabxana, yataqxana, tədris-təsərrüfat inventarları ilə birlikdə ADU-dən ayrılaraq müstəqil ali məktəbə çevrilmişdir [26, 287].

1930-cu il noyabrın 19-da Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti «Azərbaycan SSR ali məktəb və ali texniki məktəblərini yenidən qurmaq, rayonlaşdırmaq və onları müvafiq təsərrüfat orqanlarına və xalq komissarlıqlarına vermək haqqında» qərar qəbul etmişdi. Qərarın 4-cü bəndində Universitetin yenidən təşkili ilə müstəqil institutların yaradılması göstərilirdi:

- a) İqtisadiyyat fakültəsinin əsasında təhsili türk dilində nəzərdə tutulan Ticarət Sənaye institutu yaradılmışdır.
- b) İqtisadiyyat fakültəsinin Sənaye-iqtisad şöbəsi isə müstəqil fakültə kimi Neft İnstitutuna birləşdirilmişdir.
- c) Universitetin Pedaqoji fakültəsi və Ali Pedaqoji İnstitut birləşdirilərək XKS-in tabeliyində vahid Pedaqoji institut yaradıldı. Təhsil türk dilində aparılmalı idi.
- d) Hüquq fakültəsi Azərbaycan SSR-in Mərkəzi İcra komitəsinin tabeliyində Sovet Quruculuğu və Hüququ İnstitutuna çevrilir. Təhsil türk dilində aparılmalı idi.
- e) Tibb fakültəsi barədə 9 may 1930-cu il tarixli qərarı qvvədə qalırdı. Təhsil türk və rus dillərində aparılmalı idi.

Bununla da, Universitetin fəaliyyəti dayandırılmış, onun ayrı-ayrı fakültələrinin bazası əsasında yeni müstəqil institutlar (Azərbaycan Tibb İnstitutu, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu, Sovet Quruculuğu və Hüququ İnstitutu, Azərbaycan Ticarət Kooperasiya İnstitutu) yaradılmışdı [2, 68, 6, 11, 368; 25, 83; 27, 400].

Qərara əsasən Zaqafqaziyada ixtisaslaşmış ali məktəblər yaradılmış, ADU, API, Neft institutu, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutu və digər ali məktəblərdə də dəyişikliklər aparılmışdır. 1930/31-ci tədris ilinin əvvəlində respublikada müxtəlif sahələri əhatə edən 10 institut var idi.

Fəaliyyəti dayandığı üçün Universitetdə aparılan elmi-tədqiqat işləri də dayandırılırdı. Qərarla ali və ali texniki məktəblər üçün elmi dərəcəli kadr hazırlığı Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutuna tapşırılmışdı [26, 400].

Respublikada yeni institutların açılması ölkənin həyatında ali təhsilin inkişafında irəliyə doğru atılmış bir addım olsa da, əslində, bunun arxasında daha dərin problemlər dayanırdı. Bu tədbirləri universiteti bağlamadan da həyata keçirmək olardı. İmperiya qüvvələrinin məqsədi Azərbaycanın düşünən beyinlərindən, milli ruhlu ziyalılarından qorxduqları üçün onların birliyini parçalamaq, ayrı-ayrı institutlara göndərmək idi.

Yekun. Tədqiqatlar göstərir ki, Aprel işğalından sonra Universitetin müəyyən qədər saxlanılan müstəqilliyinə SSRİ yaradıldıqdan sonra son qoyulmuş; universitet kommunist ideologiyasına və sovet siyasi sisteminə tabe edilmiş, universitetlə bağlı qərarlar mərkəzdə qəbul olunmuş, onların icrası məcburi xarakter daşımış, tədris proqramları və dərslilər mərkəzdən göndərilmişdi. Bununla da, bolşeviklər milli ruhlu alimlərin və müəllimlərin tədris prosesindən uzaqlaşdırılması siyasətini daha fəal həyata keçirməyə başlamışlar. Ölkədə qurulan sovet rejimi ilk illərdən Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik ənənələrini, milli ruhunu məhv etməyə çalışmışdı. Bütün SSRİ-də olduğu kimi, ADU-da da təhsil sovet ideologiyasına xidmət etmiş, hər şey yeni qurulan dövlətin sosial-iqtisadi tələblərinə uyğunlaşdırılmışdı.

Bu dövrdə universiteti dövlət siyasətini həyata keçirmək üçün mühüm orqana

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

çevirmək yolunda müxtəlif addımlar atılsa da, Azərbaycanın milli mənafeyi uğrunda mübarizə aparan qüvvələrin səyi nəticəsində bütövlükdə universitet sovet dövründə özünün əsl simasını qoruyub saxlaya bilmişdi. Eyni zamanda, Kommunist Partiyasının Bakıda və əyalətlərdə yeritdiyi siyasət və digər məsələlər uzun müddət Azərbaycan rəhbərliyində ən çox mübahisə və ciddi münaqişəyə səbəb olan məsələlərdən olmuş, rəhbər dairələrdə qarşıdurma ilə nəticələnmişdi.

1920-30-cu illərdə Azərbaycan ziyalılarının BDU-nu milliləşdirmək, milli zəmində inkişaf etdirmək uğrunda mübarizəsi azadlıq ideyalarının, milli özünüdərkini təşəkkül tapmasına çalışmaları sovet çərçivəsində düşünüən sərt rejim tərəfdarlarını təşvişə salmış və proses Universitetin parçalanması ilə bitməmişdir. 1934-cü ildə Universitetin fəaliyyəti bərpa ediləndə yenidən universitetə qayıdan ziyalıların belə mövqeyi daha sərt tədbirlərə - repressiyalara yol açmışdı.

Ədəbiyyat siyahı:

1. Azərbaycan Dövlət Universitetində Şərq fakültəsinin yaradılması haqqında 1929-cu il tarixli arayış. ЦГА ОР Азерб.ССР, ф.1640, оп.1, д.59, лл. 1-3
2. Bakı Dövlət Universiteti. 100 ilin elm və təhsil məbədi. Bakı, Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2019, 296 s.
3. Bartold V.V.. Müsəlman dünyası tarixində Xəzəryanı bölgələrin yeri. Bakı, Elm, 1999, 160 s.
4. Hacıyev S.T., Süleymanov R.C. Tarix fakültəsinin tarixi. 1919-2009. Bakı, “Nurlar” nəşriyyatı, 2010, 272 s.
5. Məhərrəmov A., Bakı Dövlət Universiteti 95. Bakı, “Bakı universiteti” nəşriyyatı, 2014, 576 s.
6. Mərdanov M.C. Azərbaycan Təhsil Tarixi. IV cildə. II cild (1920-1991-ci illər). Bakı, Təhsil Nəşriyyatı, 2011, 704 s.
7. “Kommunist” qəzeti, 12 yanvar 1930, №9 (2822),
8. “Kommunist” qəzeti, 14 yanvar 1930, № 11 (2824)
9. “Kommunist” qəzeti, 20 iyun 1930, №134
10. “Kommunist” qəzeti, 27 noyabr 1927
11. “Kommunist” qəzeti, 31 oktyabr 1929, №256
12. Yaqublu N.. Cümhuriyyət qurucuları. Bakı, Nurlar NPM, 2018, 504 s.
13. Адрес-Календарь Азербайджанской Республики на 1920-й год. Баку, “Нагыл Еви”, 2011, 336 стр.
14. Азербайджанский Государственный Университет за 50 лет: исторический очерк /Х.О.Алимирзоев (ред. В. П. Джалогония, Н.Н.Мельников, Н.Я.Макеев; худож. А. Козлов). Баку: Азернешр, 1969. 465 с..
15. Алибекова Э. Древний Азербайджан в Российской историографии (II). // <http://www.kavkazoved.info/news/2011/10/17/drevnij-azerbajdzhan-v-rossijskoj-istoriografii-ii.html>. 13.07.2019
16. Атакишиев А. История Азербайджанского Государственного Университета. Баку, Изд.о Азербайджанского Университета, 1989. – 830 с.
17. Весь Азербайджан: адресная и справочная книга на 1924 год / сост. С. Е. Альтшулер. Баку, 1925, 360 с.
18. Весь Баку: городская справочная и адресная книга на 1927 год / сост. Ал. Ходаков. - 1-е изд. - [Баку: Бакинский рабочий, 1926]. - XXII, 276 с.
19. Декреты Азревкомы (1920-1921 гг.). Сборник документов. Баку, Азербайджанское государственное издательство, 1988, 520 стр.
20. Историко-филологический факультет, ФОН и Педфак А. Г. У.: (Краткий отчет за время с 1919 по 1925 г.). с. 329-336// Известия Азербайджанского государственного

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

- университета имени В. И. Ленина. Т. 2-3. Общественные науки. Баку, 1925.
21. Каспий. 23 февраля 2019. № 37. с.9,15 // http://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2019_1089.htm
22. Керимова Тамилла. Из истории Национальной Академии Наук Азербайджана, Баку, «Тахсил», 2005. – 568 с.
23. Назарлы А.Э.. Народное образование в Азербайджанской Республике (1918 1920 гг.). Баку, Нурлан, 2008, 224 стр.
24. Партархив Азербайджанского филиала ИМЛ при ЦК КПСС, ф.1, оп.74, д.282, л.126
25. Развитие высшей школы в Советском Азербайджане. Баку, «Маариф», 1984, 414 стр.
26. СУ Азербайджанской ССР, 1930, №18, стр.287
27. СУ Азербайджанской ССР, 1930, №26, ст.400
28. ЦГАОР Азерб.ССР, ф.57, оп. 1, д.550, л.22

II BÖLMƏ. 100 YAŞLI TARİX FAKÜLTƏSİ

TARİX FAKÜLTƏSİNİN BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA TÜRK XALQLARI TARİXİNƏ DAİR TƏDQİQATLARIN ROLU

Əsməd Muxtarova

Bakı Dövlət Universitetinin professoru, Türk xalqları tarixi kafedrasının müdiri
asmadmukhtarova@bsu.edu.az

Açar sözlər: *Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, Tarix fakültəsinin beynəlxalq əlaqələri, mübadilə proqramları, Türk xalqları tarixi kafedrası*

100 illik yubileyini qeyd etdiyimiz Bakı Dövlət Universitetinin yaşıdı olan Tarix fakültəsində hər zaman tədris fəaliyyəti və elmi tədqiqatlar paralel aparılmışdır. Bu tədqiqatlar heç vaxt Universitet divarları arasında qalmamış, hətta Azərbaycandan kənarda da yayılmış, elmi əlaqələr qurulmuşdur. Fakültədə bir çox dünya şöhrətli alimlər çalışmış və ya burada tədqiqat aparmış; dünyanın bir sıra elm və təhsil mərkəzləri ilə əlaqələr yaradılmışdır. Sadaladığımız bu proseslərdə özünəməxsus yeri olan kafedralardan biri Türk xalqları tarixi kafedrasıdır. Hazırda Tarix fakültəsinin, həmçinin bütövlükdə Bakı Dövlət Universitetinin beynəlxalq əlaqələrinin inkişafında Türk xalqları tarixi kafedrasının, türk tarixinə dair tədqiqatların da özünəməxsus çəkisi vardır.

Bildiyimiz kimi, Universitetin fəaliyyətinin ilk illərində Tarix fakültəsində mövcud olmuş kafedralardan biri də “Türk xalqları tarixi” kafedrası olmuş, kafedra türkologiya sahəsində tarixi və ədəbi tədqiqatların mərkəzi olmuşdur. Fakültədə yaranan elmi cəmiyyətlərdə türk xalqlarının tarixinə aid tədqiqatlar mühüm yer tuturdu. Lakin sonradan məlum səbəblərə görə həmin kafedra ləğv edilmişdi. Repressiya illərində demək olar ki, bütün türkoloqlar repressiya olunmuşdur. Bu səbəbdən də Sovet hakimiyyəti illərində türk xalqlarının tarixinə aid tədqiqatlar başqa mövzuların tərkibində başqa adla aparılmış, şərqşünaslıq, ədəbiyyat və dil baxımından araşdırılmışdır. Ötən əsrin 90-cı illərində Azərbaycan xalqı özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, 1992-ci ildə fakültə Elmi Şurasının qərarı ilə əvvəlki “SSRİ tarixi (sovet dövrü)” kafedrasının əsasında fakültədə yenidən “Türk xalqları tarixi” kafedrası fəaliyyətə başlamışdır. Bununla da, Azərbaycanda türk xalqları tarixinə dair tədqiqatlara geniş imkanlar yaranmışdır.

Kafedra fəaliyyətini bərpa etdiyi gündən türk dünyası ilə elmi əlaqələr yaratmış, fakültənin beynəlxalq əlaqələrində fəal iştirakı ilə fərqlənmişdir. Məruzədə Türk xalqları tarixi kafedrasının hazırkı heyətinin fakültənin beynəlxalq əlaqələrində iştirakı, yeri və rolu haqqında məlumat veriləcəkdir. Hazırda kafedranın ştatında 7 nəfər professor-müəllim çalışmaqdadır.

Kafedranın beynəlxalq əlaqələri tədris və elmi münasibətlər olmaqla iki istiqamətdə qurulmuşdur. Əlaqələr kafedranın əməkdaşlarının, magistrant və doktorantlarının beynəlxalq konfranslarda və mübadilə proqramlarında iştirakı, elmi araşdırmaların

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

nəticələrinin beynəlxalq elmi ictimaiyyətə çatdırılması, xarici universitetlərlə birbaşa əlaqələrin qurulması formalarında həyata keçirilir.

Beynəlxalq konfranslarda və mübadilə proqramlarında iştirak. Kafedranın əməkdaşları hər il müxtəlif ölkələrdə keçirilən beynəlxalq konfranslarda, simpoziumlarda, seminarlarda iştirak edir; xaricdə keçirilən beynəlxalq konfransların elmi komitələrinin üzvü seçilir, bölmələrə rəhbərlik edirlər. Müxtəlif illərdə professorlar Əsməd Muxtarova, Nisbət Mehdiyeva və İsmayıl Məmmədov, dosent Sevinc Ruintən Türkiyədə, Qazaxıstanda, Qırğızıstanda, Özbəkistanda, Rusiyada, Hindistanda keçirilən beynəlxalq konfranslarda və simpoziumlarda; ABŞ Dövlət Departamentinin Təhsil və Mədəniyyət məsələləri bürosu ilə birlikdə həyata keçirdiyi “Xarici qonaqlar liderliyi” proqramı çərçivəsində “Din və təhsil məsələləri” layihəsində; Böyük Britaniyada yay məktəbində; Avropa İttifaqının Universitet təhsili üzrə Trans-Avropa hərəkətilik proqramı olan TEMPUS proqramı çərçivəsində Bakı Dövlət Universiteti və Xəzər Universitetində keçirilən PACT layihəsi üzrə treninqlərdə; Belfast Kral Universiteti, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu və Kaspi Təhsil şirkətinin təşkilatçılığı ilə keçirilən “Azərbaycanda təhsilin idarə olunması sahəsində gender bərabərsizliyinin azaldılması” mövzusunda Böyük Britaniya – Azərbaycan birgə layihəsində və bir çox digər layihə və qrantlarda iştirak ediblər.

Həmçinin BDU ilə beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində Türkiyədən, Qazaxıstandan, Rusiyadan, Şərqi Avropa ölkələrindən mübadilə proqramları ilə Tarix fakültəsinə gələn müəllim və tələbələr, fakültənin digər kafedraları ilə bərabər Türk xalqları tarixi kafedrasında da təcrübə keçir, dərslərdə iştirak edir; Türkiyədən olan tələbələr magistratura və doktorantura təhsil səviyyələrində təhsil alırlar.

Kafedranın əməkdaşları və magistrantları BDU-nun beynəlxalq mübadilə proqramlarında iştirakı çərçivəsində də fəallıq nümayiş etdirirlər. Belə ki, kafedranın dosenti Sevinc Ruintən 2019/2020-ci tədris ilində Mövlana mübadilə proqramı ilə Türkiyənin Akdeniz Universitetində dərslər demək hüququ qazanıb. Bundan öncə isə, kafedranın magistrantları Səkinə Abbasova 2009/2010-cu tədris ilində Avropa İttifaqının müəllim və tələbə mübadiləsi proqramı olan “Erasmus” proqramı ilə Yunanıstanda, Xəyalə Hüseynova isə 2018/2019-cu tədris ilində Türkiyənin “Mövlana” mübadilə proqramı ilə Hacəttəpə Universitetində təhsil alıblar.

Elmi araşdırmaların nəticələrinin xaricdə nəşr etdirilməsi. Kafedranın professorları Əsməd Muxtarova, Nisbət Mehdiyeva və İsmayıl Məmmədovun, dosent Sevinc Ruintənin elmi araşdırmalarının nəticələri olan məqalələr Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistanda nəşr olunan jurnallarda, konfrans materiallarında nəşr etdirilir. Kafedranın professoru İsmayıl Məmmədovun Azərbaycan tarixi ilə bağlı kitabları Türkiyədə, Böyük Britaniyada və ABŞ-da nəşr etdirilib, daha sonra isə Hindistanda beynəlxalq konfransda təqdimatı keçirilib.

Beynəlxalq elmi ictimaiyyətlə, xarici universitetlərlə birbaşa əlaqələrin qurulması çərçivəsində kafedranın Türkiyə Universitetləri ilə birbaşa əməkdaşlığı mövcuddur. Bursanın Uludağ Universiteti İqtisadi və İdarə Bilimlər fakültəsinin Beynəlxalq münasibətlər bölümündən “Siyasi tarix” kafedrası ilə, Manisa Cəlal Bayar Universitetinin Fənn-Ədəbiyyat fakültəsinin Tarix bölümündən “Qədim dünya tarixi” kafedrası ilə əlaqələr mövcuddur. Hər iki kafedranın müdirləri - Prof.Dr. Barış Özdal və Prof.Dr. Hatice P.Erdemir – müxtəlif illərdə kafedranın qonağı olublar. Görüşlər zamanı kafedralar arasında əməkdaşlığın istiqamətləri müzakirə edərək müəyyənləş-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

dirilib. Kafedraların magistrantlarının, dissertant və doktorantlarının dissertasiyalarına ikili rəhbərlik həyata keçirilir; tədris-metodik vəsaitlərin hazırlanması zamanı müzakirələr aparılır; Türk xalqları tarixi kafedrasının əməkdaşları tərəfdən kafedralarda stajkeçmədə iştirak edirlər.

Prof.Dr. Barış Özdal 2016-cı ildə kafedranın təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə keçirilmiş Mustafa Kamal Atatürkün 135 illik yubileyinə həsr edilən “Türkiyə Cümhuriyyəti azərbaycanlı gənc mütəxəssislərin araşdırmalarında” adlı Respublika konfransının açılış iclasında məruzə etmiş, həmçinin konfransın bölmə iclaslarında müzakirələrdə iştirak etmişdir.

Kafedranın beynəlxalq əlaqələrinin mühüm istiqamətlərindən biri də 1997-ci ildən nəşrinə başlanmış, bu günə qədər 88 sayı nəşr olunmuş, Azərbaycan Respublikası Ali Attestasiya Komissiyasının nüfuzlu nəşrləri siyahısına daxil edilmiş “Tarix və onun problemləri” elmi, nəzəri, metodik jurnal vasitəsilə qurulmuş əlaqələndirici. Jurnal vasitəsilə ABŞ, Almaniya, Rusiya, Türkiyə, İran, İsrail, Özbəkistan, Qırğızistanın elmi ictimaiyyəti ilə, həmçinin həmin ölkələrdəki Azərbaycan diasporasının nümayəndələri ilə əlaqələr qurulmuşdur. Bu əlaqələr Türk xalqları tarixi kafedrasının geniş mənada Bakı Dövlət Universitetinin, dar mənada isə Tarix fakültəsinin strukturunda özünün fəallığı, çalışqanlığı və elmi-tədris potensialı ilə sayılıb seçilən kafedralarından biri olduğunun əyani göstəricisi hesab edə bilərik.

Son olaraq, əvvəldə qeyd etdiyimiz fikri bir daha təkrar etmək istərdik ki, Türk xalqları tarixi kafedrasında aparılan tədqiqatlar, yaratdığı elmi əlaqələr və əməkdaşların xaricdə elmi fəaliyyəti Tarix fakültəsinin və Bakı Dövlət Universitetinin beynəlxalq əlaqələrinin inkişafına təkan verir və əlaqələrin həyata keçirilməsində kafedra mühüm yer tutur.

Ədəbiyyat siyahı:

1. Hacıyev S.T., Süleymanov R.C. Tarix fakültəsinin tarixi. 1919-2009. Bakı, Nurlar nəşriyyatı, 2010, 272 s.
2. Azərbaycanın mühüm tədris və tədqiqat mərkəzi. Türk və Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının 10 illik yubileyinə həsr olunmuş məqalələr toplusu. Bakı, 2002.
3. Muxtarova Ə. Bakı Dövlət Universiteti “Türk xalqları tarixi” tədrisinin mərkəzidir // Tarix və onun problemləri (Bakı Dövlət Universitetinin 95 illik yubileyinə həsr olunmuş Xüsusi buraxılış). №4. Bakı, Adiloğlu, 2014, s.17-26.
4. Türk xalqları tarixi kafedrasının 25 illik yubileyinə həsr olunmuş “Azərbaycanda türk xalqları tarixinin tədqiqi və tədrisi məsələləri” mövzusunda Respublika elmi-praktik konfransı. Bakı Dövlət Universiteti, 18-19 May 2017-ci il. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2017, 249 s.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

РОЛЬ БАКИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ В РЕСПУБЛИКЕ

Земфира Али гызы Гаджиева

*Руководитель центра научного наследия при Президиуме НАН Азербайджана,
доктор исторических наук, доцент*
zemfira.hajiyeva@outlook.com

Сорока Юрий Михайлович

*Заведующий кафедры архивоведения и специальных отраслей исторической
науки исторического факультета им. Т. Шевченко Киевского национального
университета, доктор исторических наук, профессор*
arhivy@ukr.net

Açar sözlər: AXC, ADU, I Türk Ümumittifaq Qurultayı, AMEA-nın Elmi İrs Mərkəzi

Ключевые слова: АДР, АГУ, I Всесоюзный Тюркологический съезд, Центр
научного наследия НАНА

*Məqalədə AMEA RH “Elmi İrs mərkəzi” və Ukrayna Milli Elmlər Akademiyasının arxiv
sənədlərindən istifadə edərək ADU yaranması, inkişaf yolu və ilk təhsil müəssisəsi kimi
Azərbaycan xalqının zəngin intellektual potensialının formalaşmasında olan rolu, tarix elminin
inkişafı mərhələləri, milli kadrların hazırlanması problemi araşdırılmışdır.*

The role of Baku State University in formation and development, of historical science in the Republic

*Present article research the role of ASU in formation of rich potential of the Azerbaijani
people aalong side with development and the first educational institution, stages of development of
historical science, the problem of training of national personnel using archive documents of the
“Scientific heritage center” of ANAS and the National Academy of Sciences of Ukraine.*

В центре научного наследия Азербайджана при Президиуме Национальной академии наук Азербайджана хранятся уникальные архивные материалы, представляющие ценность для исследования становления исторической науки в республике.

История становления и развития научно-исследовательских и высших учебных заведений в первой четверти XX века началась с создания Азербайджанской Демократической Республики в 1918 году. После приобретения независимости произошли структурные изменения во всех областях социально-общественной жизни страны. Следовательно, для укрепления государственной структуры и формирования национальных высококвалифицированных кадров необходимо было создать в республике ведущие научные учреждения.

Правительство АДР создало Комиссию под председательством Совета министров Насиб бека Юсифбейли, министра народного просвещения Рашидхан Капланова и ученого-хирурга Василия Ивановича Разумовского. Комиссия разработала систему образования по соответствующим стандартам европейских стран. В этот период интеллигенция для получения высшего образования уезжала в

Германию, Францию, Россию, Украину, Турцию и Иран. Надо было решить проблему образования. Стоял вопрос о подготовке высококвалифицированных национальных кадров, проведении научных исследований во всех областях науки.

Для решения этой стратегически важной миссии правительством, на заседании парламента АДР от 1 сентября 1919 г., был принят закон об учреждении в Баку Государственного университета. Согласно постановлению правительства от 8 сентября 1919 г.: *«Избранных университетской комиссией заслуженного профессора по кафедре оперативной хирургии В.И. Разумовского – ректором, профессора по кафедре патологической анатомии утвердить И.И.Широкогорова – деканом медицинского факультета, доцента по кафедре всеобщей истории Н.А.Дубровского допустить к исполнению обязанностей декана историко-филолого-востоковедческого факультета Бакинского государственного университета».*

15 ноября 1919 г. в университете начались занятия. Первоначально в университете функционировали только два факультета: историко-филолого-востоковедческий и медицинский, вместо предусмотренных четырех факультетов: историко-филолого-востоковедческого, юридического, медицинского и физико-математического.

По просьбе руководства университета в Баку были приглашены для чтения лекций видные ученые, новаторы в сфере языкознания, фольклора, востоковедения, истории, этнографии и археологии. Видные деятели в области развития гуманитарных наук в лице академика Николая Яковлевича Марра (1864-1934). Научная деятельность Н.Марра аккумулировалась в сфере языкознания, фольклора, этнографии и археологии. Н.Марр являлся основоположником «яфетической теории» в языкознании, общие принципы которых впервые изложил в 1928 г. в стенах переименованного Азербайджанского государственного университета. Прочитанные Н.Марром курсы лекций были изданы университетом отдельной книгой, впоследствии получившей широкую известность в гуманитарной сфере науки под названием «Бакинского курса». Академик Н.Марр был почетным членом научного учреждения «Общества обследования и изучения Азербайджана» и «Азербайджанского государственного научно-исследовательского института».

Успешное реформирование научно-образовательной сферы ставило целью максимально раскрыть потенциал отдельных заведений, объединив образование и науку, создать синтез интеллектуального фонда Азербайджана, позволяющий наряду с интеграцией научно-образовательного потенциала республики в динамичную, постоянно обновляющуюся систему новейших знаний.

И в 1924 году для чтения знаменитых научных курсов - лекций в Баку был приглашен академик Василий Владимирович Бартольд (1869-1930) – видный российский и советский востоковед, тюрколог, арабист, исламовед, историк, архивист, филолог. Ему принадлежат исследования, посвященные истории, фольклору и литературе Азербайджана.

Значение его научных исследований по изучению древней истории Азербайджана и народов Средней Азии и Востока трудно переоценить. Фундаментальное исследование В.Бартольда «Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира» – это последовательно изложенная история Азербайджана с древнейших времен до нового времени. Причем история Азербайджана излагается на широком фоне в тесной связи не только с соседними странами, но и областями,

довольно отдаленными от центра. Очень важное и установочное значение имеет статья В.Бартольда «Обзор истории Азербайджана». Особо следует отметить утверждение В.Бартольда в вопросе происхождения названия Азербайджан, сделанное им в бескомпромиссном тоне «... Малая Мидия, получившая имя Атропата новое название, передаваемое греками в форме *Ατροπαιτινή*, отсюда – Азербайджан».

В Баку академик В.Бартольд также встречался с видными азербайджанскими учеными, преподавателями, с местной администрацией, осматривал музеи, мечети, шахский дворец, крепости, усыпальницы и кладбище. Научная деятельность В. Бартольда в Баку была обширной, он занимался проблемой сохранения мавзолеев видных средневековых просветителей: Низами, Фирдоуси и Деде Горгута. В. Бартольд один из первых перевел азербайджанский эпос «Сказание о Деде Горгуте». В.Бартольд был первым ученым, кто вопреки доминирующим в науке взглядам, предостерегал от искусственного омолаживания одного из ведущих сюжетов «Книги Горгута» - легенды о Горгуте. Называя книгу «старотюркской» (старотюркской по С.Алиярлы) поэмой он писал, что легенда эта «более древнего происхождения и огузы знали ее в начальный период их передвижений ...» (5, с. 90, 526). Исключительно важным является высказывание Бартольда: «Век огузов, т.е. время жизни героев книги Горгута (по С.Алиярлы) относится к далекому прошлому, первому веку ислама» (там же с. 480). К высказываниям можно добавить, что «веку огузов» датируемое В.В.Бартольдом VII в., предшествовала ранняя эпоха передвижений древнеогузских племен – первая половина I тысячелетия н.э. Он основательно изучил рукописи из собрания библиотеки Азербайджанского университета и библиотеки имени М.Сабира.

Как уже ранее отмечалось, он выступал с докладами на заседаниях историко-этнографической секции «Общества обследования и изучения Азербайджана», в «Бакинском Доме просвещения». Сведения, собранные им о городе Баку, входят в статью «Баку» в его труде «Энциклопедия ислама».

На историческом факультете университета В.В.Бартольд вел лекции по истории архивного дела для слушателей Архивных курсов, объяснял важность и состояние библиотек, способствовал становлению библиотечного и рукописного отдела Азербайджанского государственного университета (Бакинского государственного университета) и «Общества обследования и изучения Азербайджана».

Указанные исследования академика В. Бартольда были изданы «Обществом обследования и изучения Азербайджана» и «Азербайджанского комитета охраны памятников старины, искусства и природы» в 24-26 годах XX века.

В.Бартольд был одним из соорганизаторов проведения в Баку 1926 г. I-го Всесоюзного Тюркологического съезда. Организацией съезда занимался Центральный Совет Общества. Была создана организационная комиссия в составе 9 человек во главе с С. Агамалиоглы.

С 26 февраля по 6 марта 1926 г. во Дворце Тюркской культуры по инициативе «ООИА» в Баку начал свою работу I-й Всесоюзный Тюркологический съезд. На съезд приехали 131 делегатов-ученых всех тюркских народов Советского Союза, специалисты Академии Наук СССР, Научная Ассоциация Востоковедения Украинской Академии, Закавказская Ассоциация Востоковедения и зарубежная делегация ученых, в том числе профессора из Турции, Германии, Венгрии, Австрии и Персии (Иран). Съезд был открыт в торжественной обстановке председателем

ЦИК и СНК Азербайджанской ССР Г. Мусабековым.

В Президиум съезда были избраны: С.Агамалиоглы, Р.Ахундов, В.В.Бартольд, А.Крымский, Г.Джабиев, М.Ф.Кеprюлюзаде, Дж.Горхмазов, С.Ф.Ольденбург, М.П.Павлович, Б.Чобанзаде, Т.Менцель, А.Б.Байтурсун, И.Н.Бороздин, А.Н.Самойлович и др. (всего 22 участника). Среди иностранных делегатов, приглашенных на съезд, были Мехмет Фуад Кеprюлюзаде, Алибек Гусейнзаде, Теодор Менцель, Юлиус Мейсарош, Омар Техсин, М.Гортен, Игнатий Конуш, Меджид Солтанэ, Дени Мункачи, Л.Бонели, Сетелэ, Томпсон, В.Банг, Обергуммер, Пауль Витек, Вальтер Радебольд. Первый Всесоюзный тюркологический съезд сыграл большую роль в истории развития тюркологии в Советском Союзе. Такие важные вопросы, как общий язык, алфавит, орфография, общность в области терминов, выдвинутые на I-ом Тюркологическом съезде, так и не были осуществлены и остались запрещенными для научного исследования. В 30-х годов XX века многих участников съезда обвинили в пантюркизме, национализме, контрреволюционной деятельности, подвергли репрессиям и расстреляли.

Агафангел Ефимович Крымский (1871-1942), украинский и советский историк, востоковед, арабист, исламовед, тюрколог и иранист опубликовал множество научных трудов в области изучения истории Азербайджана. Ученый имел крымско-татарские корни. Его исследование является важным звеном в АГУ: А.Е.Крымский «Лекции по Корану» (1902), «История мусульманства» в трех частях (1903-1904), «История Турции и ее литературы» в двух томах (1910-1916), «Страницы из истории Северного и Кавказского Азербайджана» (1943) и т.д.

Сергей Иванович Руденко (1885-1969) видный украинский и советский археолог, антрополог, этнолог, гидролог, действительный член Русского географического общества (1911), член Парижского антропологического общества (1914). В 1926 г. принял участие в I Тюркологическом съезде с докладом «Современное состояние и ближайшие задачи этнографического изучения турецких племен». В докладе ученый сообщил о языковой группе тюркских народов, о жилищах, нравах, одежде и традициях тюркского мира.

В Азербайджанском Государственном Университете преподавали А.О.Маковельский, В.М.Сысоев, И.И.Мещанинов, Мехмед-Фуад Кеprюлюзаде, азербайджанские писатели Абдуррагимбек Асадбек оглы Ахвердов, Таги Аббас оглы Шахбази, востоковед-историк Абдул-керим Али оглы Ализаде, юрист Агалар Сейфаддин оглы Керимов и другие, связавшие свою судьбу с университетом и историческим факультетом.

Выпускники первого и последующих десятилетий исторического факультета БГУ стали корифеями азербайджанской науки, внесшими неоценимый вклад в развитие истории, археологии, этнографии и нумизматики. Это Алескер Алекперов (историк, археолог, этнограф), Сара Ашурбейли «Очерки истории средневекового Баку (VIII начало XIX вв.)» (1964), Гюлли Абилова «О находке селадона в Азербайджане» (1956), Зия Буниятов «История Азербайджана в VII-IX вв.» (1965), Играр Алиев «История Мидии» (1960), Камал Алиев «Античная Кавказская Албания» (1992), Солмаз Кашкай «Из истории Маннейского царства» (1977), Октай Эфендиев «Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке» (1981), Ягуб Махмудов «Двухсторонние связи государств Ак-коюнлу и Сефевидов со странами Европы (вторая половина XV века начало XVII века)» (1991), Мая

Расулова «Торгово-экономические и культурные связи Кавказской Албании с античным и эллинистическим миром: IV век до н.э. - III век н.э.» (2008), Али Раджабли «Нумизматика Азербайджана» (1997), Рамиз Мехтиев «Нагорный Гарабаг: история, прочитанная по источникам» (2014), Тамилла Ибрагимова «Духовная жизнь азербайджанского народа и ее роль в создании материальной культуры» (2012) и многие другие.

Историографическая база этих авторов освещает историю Азербайджана с древнейших времен до настоящего времени. Бакинский государственный университет и по сей день является одним из ведущих научно-образовательных учреждений, считающимся великим достижением в формировании высококвалифицированных кадров страны. Его выдающиеся выпускники внесли неоценимый вклад в создание единого научного центра и способствовали открытию Национальной академии наук Азербайджана. Одним из видных выпускников исторического факультета был выдающийся политический деятель с мировым авторитетом Гейдар Алирза оглы Алиев.

Сегодня мы отмечаем 100-летие БГУ. Это целая эпоха. Несмотря на то что, раньше, когда Азербайджан входил в состав большой империи, в республике выполнялись фрагменты научных исследований, тем не менее, перечень важнейших научных достижений страны включал более тысячи (1000) результатов исследований.

Любая сфера нашей жизни, а тем более, столь важное, как образование и наука, развиваются и совершенствуются благодаря постоянному влиянию свежих идей, подготовке молодых и талантливых кадров, смене поколений ученых.

Ныне в области гуманитарных исследований специалисты отмечают активизацию таких перспективных направлений как политология, конфликтология и религиоведение. Это также история, лингвистика, философия, исследования в области азербайджанского языка и литературы, востоковедение и искусствоведение, экономика. Ведутся научные разработки, касающиеся внешнеполитической концепции государства, новых стандартов безопасности, социально-экономического и политического положения нашей страны и за ее пределами. Это связано с необходимостью повышения общего уровня образования в целом, научных исследований, совершенствования важнейших направлений в области изучения современного глобализирующегося общества и применения идеологии азербайджановедения.

В «Центре научного наследия» при Президиуме Национальной академии наук Азербайджана по сей день бережно хранятся уникальные архивные документы - первоисточники, отчеты видных ученых-новаторов отечественной истории, с помощью которых можно проследить тысячелетнюю историю азербайджанского народа. Эти артефакты раскрывают неизвестные страницы исторической, экономической, политической и культурной жизни целого народа.

Список использованной литературы:

1. «Центр научного наследия» при Президиуме Национальной Академии наук Азербайджана. Первый Всесоюзный Тюркологический съезд. 26 февраля - 5 марта Баку, 1926, (стенографический отчет), с. 540. Фонд № 1.
2. «Центр научного наследия» при Президиуме Национальной Академии наук Азербайджана. //Материалы протоколов заседаний организационной комиссии по созыву тюрко-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

- логического съезда. Материалы заседаний I-го Краеведческого съезда. Фонд № 1, ед.х. 115, кор. 5
3. Əliyərli S. Tariximiz açıqlanmamış mövzuları ilə. Bakı, “Mürtəcim” 2012.
4. Храмов Ю.О. Национальной академии Украины-95 // Наука и наукознатство. 2013. № 4(82). (на укр. яз.)
5. Hacıyeva. Z.Ə. AMEA Prezidentləri. Şanlı yolu mərhələləri. Bakı, 2014.
6. Hacıyeva Z.Ə. AMEA Prezidentləri. Şanlı yolu mərhələləri (əlavələr). Bakı, 2015.
7. Гаджиева З.А. Вклад тюркских народов в мировую историю и культуру. // Материалы IV форума гуманитарных наук «Великая Степь». Часть II, НУР-СУЛТАН: 2019

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

UNİVERSİTETİN TARİX FAKÜLTƏSİ İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ İLLƏRİNDƏ

Rövşən Hətəmov

*Bakı Dövlət Universiteti, Avropa və Amerka ölkələrinin yeni və müasir tarixi
kafedrasının dosenti
rovshanhatamov@gmail.com*

Açar sözlər: *Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, tədris prosesi, Azərbaycan tarixi, müharibə*

Keywords: *Baku State University, Faculty of History, teaching process, history of Azerbaijan, war*

II Dünya müharibəsi istər ümumilikdə, bəşəriyyətin tarixində, istərsə də ayrılıqda hər bir xalqın, ölkənin XX əsr tarixində dərin iz buraxmışdır. Tarix fakültəsi öz fəaliyyəti dövründə ilk dəfə tədris və elmi-tədqiqat işlərini müharibə dövrünün tələb etdiyi qaydalara müvafiq olaraq qurmaq məcburiyyətində qaldı.

Fakültənin müəllim və tələbə kollektivi II Dünya müharibəsinin başlanmasını və hərbi əməliyyatların miqyasının genişlənməsini böyük narahatlıq ilə izləyirdi. Fakültədə tələbələrə və müəllimlərə hərbi hazırlıq təlimlərinin daha geniş həcmdə keçirilməsinə başlandı. Tələbə qızların tibb bacıları, oğlanların isə müxtəlif hərbi peşələrə uyğun döyüşçü kimi hazırlığı dövrün tələbinə uyğun quruldu.

Müharibənin ilk dövründə “parçalanmış xalqlar”a qarşı tarixi ədalətsizliyin aradan qaldırılması mövzusunun aktuallaşması fakültədə böyük maraqla qarşılandı.

Almaniya-SSRİ müharibəsinin başlanmasının ilk günlərindən fakültənin müəllim və tələbələrindən bəziləri könüllü olaraq cəbhəyə getdilər. Fakültədə təhsillərini davam etdirənlər isə müharibə dövrünün şərtlərinə uyğun olaraq tətbiq edilən sərt nizam-intizam qaydalarına riayət etməli, tədris ilə yanaşı təşkil edilən müdafiə işlərində fəal iştirak etməli idilər.

Fakültənin tədris planı və əksər fənlərin proqramlarına yenidən baxıldı, onlara hərbi iş və ölkənin müdafiəsi ilə bağlı mövzular daxil edildi. “Böyük Vətən müharibəsi” adlı yeni fənnin tədrisinə başlandı. Elmi-tədqiqat işlərinin tematikasında hərbi-müdafiə və iqtisadi xarakterli mövzular ilə yanaşı faşizmin ifşa edilməsinə və Azərbaycan xalqının yadellilərə qarşı mübarizəsinə həsr olunmuş mövzular da yer almışdı.

Fakültənin tələbələri sırasında azərbaycanlıların sayının az olması müharibənin bütün illəri boyunca dəyişməz olaraq qaldı. Bu fakültənin ideoloji xüsusiyyətinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi ilə əlaqədar tələbələr sırasına daha etibarlı şəxslərin daxil edilməsi, dərslərin və elmi ədəbiyyatın əsasən rus dilində olması səbəbindən rayonlardan gələn gənclər üçün tədrisin çətinliyi amili ilə bağlı idi. Respublika rəhbərliyi ali məktəblərin tələbə və professor-müəllim heyətində azərbaycanlıların sayının artırılmasına böyük əhəmiyyət verirdi.

Ordu sıralarına əsasən oğlanların çağırılmaları səbəbindən məktəblərdə onların sayı azalmış, qızların sayı isə artmışdı. 1943-cü ildən etibarən döyüşən ordudan tərxis olunanların Universitetə qəbul olunmalarından sonra bu nisbət dəyişməyə başladı.

II Dünya müharibəsinin ağır şəraiti SSRİ-nin bütün ali məktəbləri kimi Universiteti də ciddi sınaqlar qarşısında qoydu. Tarix fakültəsinin professor-müəllim kollektivi müharibə şəraitində Azərbaycanda ali təhsilin qorunub saxlanılması və daha inkişaf etdirilməsi üçün səylərini əsirgəmədilər.

Faculty of History of university during World War II

World War II left a deep mark on the history of humanity and separate peoples,

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

countries in XX century. For the first time in its activity, the Faculty of History was required to establish educational and research works in accordance with the rules of the war.

The teachers and students of the faculty were very concerned about the outbreak of World War II and the expansion of military operations. At the faculty, military training for students and teachers started to be carried out on a larger scale. The female students' training as nurses and boys as soldiers for various military occupations was established according to the requirements of the time.

During the first period of the war, the faculty showed great interest to the urgency of the problem of eliminating historical injustice against “separated peoples”.

From the first days of the Germany-USSR war, some of the teachers and students volunteered to go to the front. Those who continued their education at the faculty had to observe the strict disciplinary rules applicable to the wartime conditions, and to take an active part in defense activities along with teaching.

The curriculum of the faculty and the programs of most subjects were reviewed, including topics related to military work and defense of the country. Teaching a new subject “The Great Patriotic War” began. The topics of the research work included military and economic issues, as well as topics related to the exposure of fascism and the struggle of the Azerbaijani people against foreign conquerors.

The small number of Azerbaijanis among the students of the faculty remained unchanged throughout the war. Due to the importance of the ideological nature of this faculty, the inclusion of more reliable individuals in the ranks was due to the difficulty of teaching young people from the regions because textbooks and scientific literature were mainly Russian. The leadership of the republic attached great importance to increasing the number of Azerbaijanis in the students and teaching staff of higher education institutions.

Due to the recruitment of boys according to the army, their numbers in schools decreased and the number of girls increased. The rate began to change since 1943 when those who were demobilized from the fighting army were admitted to the University.

The harsh conditions of World War II put the University to the serious tests as all universities in the USSR. The teaching staff of the Faculty of History made every effort to preserve and further develop higher education in Azerbaijan in war.

Təsis olunduğu dövrdən etibarən fəaliyyətini dinc quruculuq şəraitində, mürəkkəb və ağır şərtlər daxilində davam etdirən Universitetin Tarix fakültəsi 1939-1945-ci illərdə tədris prosesini və elmi mövzuların tədqiqatlarını hərbi şəraitin tələblərinə müvafiq olaraq qurmaq məcburiyyətində qalmışdı. Müharibənin törətdiyi böyük məhrumiyyətlər Tarix fakültəsinin qarşısında ənənəvi fəaliyyət istiqamətləri ilə yanaşı həmçinin, daha bir mühüm istiqamət də yaranmışdı. Bu respublika ictimaiyyətinin siyasi-mənəvi cəhətdən daha da mətinliyinin təmin edilməsi və insanlarda qələbəyə qəti inam hisslərinin aşılınması məqsədi ilə geniş ideoloji-təbliğat fəaliyyəti ilə əlaqədar idi. Əhalinin ideoloji cəhətdən səfərbər edilməsi sahəsində müəllimlərin rolunu yüksək qiymətləndirən respublikanın siyasi rəhbəri M.C.Bağirov 1939-cu ilin iyulunda etdiyi çıxışında qeyd edirdi ki, heç bir ziyalı təbəqəsi müəllimlər kimi xalq ilə geniş təmas qura bilmək imkanında deyildir. O, müəllimlərin müstəsna rolunu onunla izah edirdi ki, xalq kütlələrini arxasınca aparan ziyalı qruplarını da məhz müəllimlər yetişdirilər.

Tarix fakültəsi özünün ideoloji xüsusiyyəti səbəbindən totalitar rejimin ciddi nəzarəti altında idi. Fakültədə təhsil verən və alanların istər ölkənin, istərsə də xarici dövlətlərin tarixləri ilə daha dərinlən tanış olmaq, onun müəyyən mərhələləri ilə bağlı elmi tədqiqatlar aparmaq imkanlarının digər fakültələr ilə müqayisədə daha geniş olması hər zaman kommunist ideologiyasının keşiyində dayanan partiya-sovet funk-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

sionerləri üçün ciddi təhlükə mənbəyi olaraq qalmışdır. Tarix fakültəsində totalitar sovet ideologiyasının bütün təzyiqlərinə və inzibati orqanların sərt nəzarətinə rəğmən hadisələrə daha müstəqil düşüncə və müqayisəli təhlil əsasında yanaşma potensialı var idi. Bir sıra hallarda fənləri tədris edən müəllimlər mühazirədə toxunulan məsələlər ilə gerçək həyatda oxşarlıqlar axtarmağa həvəsli olan tələbələrin sualları qarşısında çıxılmaz vəziyyətdə qalırdılar.

Bu hal II Dünya müharibəsi ərəfəsində dünyada baş verən hadisələrin fonunda SSRİ – Almaniya yaxınlaşması ilə bağlı da müşahidə edilirdi. Respublikanın ziyalıları, o cümlədən Tarix fakültəsinin müəllim və tələbələri ölkədə bir neçə illər ərzində aparılan antifaşist təbliğatına rəğmən 1939-cu ilin avqustunda sovet dövlətinin xarici siyasətində baş verən bu radikal dəyişikliyin səbəblərini anlamaqda çətinlik çəkirdilər. Müəllim və tələbələr arasında bu yaxınlaşmanın yanlış addım olması, Almaniyanın tezliklə SSRİ ilə müharibə aparacağı ilə bağlı fikirlər də bildirilirdi.

Müharibənin başlandığı zaman BDU yenidən fəaliyyətə başlamasının 5-ci ilini yaşayırdı. Universitetin Tarix fakültəsi SSRİ XKS və ÜİK(b)P MK-nın 1934-cü il mayın 16-da qəbul etdiyi “SSRİ-nin məktəblərində mülki tarixin tədrisi haqqında” qərara müvafiq olaraq Moskva və Leningrad Dövlət Universitetlərində yaradıldıqdan sonra ölkədə təşkil edilən üçüncü belə fakültə idi. Tarix fakültəsinin qarşısında respublikanın ali məktəbləri, orta məktəblər və elmi-tədqiqat müəssisələri üçün “marksistcəsinə mətin” ixtisaslı kadrların hazırlığı vəzifəsi qoyulmuşdu. Tədris müddəti 5 il olan fakültədə tələbələrə qədim dünya, orta əsrlər, yeni dövr tarixləri, SSRİ tarixi, Azərbaycan və Zaqafqaziya tarixi, müstəmləkə və asılı ölkələrin yeni tarixin fənnindən başqa kommunist partiyasının tarixi, siyasi iqtisad, dialektik və tarixi materializm və s. bu kimi fənlər də tədris olunurdu. Fənlərin mühazirələr və seminarlar formasında tədrisi tələbələrə yalnız ümumdünya tarixi ilə bağlı məlumatlar vermir, eyni zamanda tarixi sənədlər ilə müstəqil işləmək və təhlil aparmaq bacarığı aşılayırdı. Mühazirələrin oxunması üçün ölkənin aparıcı universitetlərindən tanınmış alimlər dəvət olunurdular. Bununla yanaşı tələbə kontingentinin daha etibarlı olması üçün əsasən partiya üzvlərini və komsomolçuları qəbul edirdilər. Məsələn, 1940-cı ilin mayında Tarix fakültəsində təhsil alan 272 tələbədən 68-i partiya üzvü və üzvlüyə namizədlər, 184 nəfəri isə komsomolçular idilər.

Cədvəl 1

Tarix fakültəsində kurslarda təhsil alan tələbələr haqqında məlumat.

1 may 1940-cı il

kurslar	Tələbələrin cəmi sayı	Milli tərkibi				Sosial mənsəyi			
		Azərbaycanlı	rus	erməni	digərləri	fəhlə	Qulluqçu	kəndli	Kustar
I	62	31	13	5	1	15	28	16	3
II	84	49	10	18	10	18	34	27	5
III	57	25	9	16	12	17	16	21	3
IV	38	12	4	14	14	12	13	8	5
V	31	8	6	11	4	5	10	13	3
Cəmi	272	125	42	64	41	67	101	85	19

1939/40-tədris ili üçün Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən müəyyən edilmiş BDU-ya tələbə qəbulu planı 500 nəfər yerə qarşı 779 nəfər abituriyent ərizə ilə müraciət etmişdi. Qəbul imtahanlarının yekununda Universitetə

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

qəbul olunmuş 538 nəfər tələbədən 62 nəfəri Tarix fakültəsində oxuyurdular. Tələbə sıralarına daxil olanlardan 222 nəfəri azərbaycanlı idi ki, onlardan 31 nəfəri Tarix fakültəsində təhsil alırdılar. Bu zaman BDU-da fəaliyyət göstərən 5 fakültədə — Tarix, Filologiya, Kimya, Fizika-Riyaziyyat, Biologiya təhsil alan 1472 nəfər tələbə [1] təhsil alırdı ki, onların 648 nəfəri azərbaycanlılar idilər [2].

Universitetdə fəaliyyət göstərən 39 kafedrada 204 nəfər professor-müəllim heyəti çalışırdı [1]. Bu sahədə ən başlıca çətinliklərdən biri əvəzçilik əsasında müəllimlərin fəaliyyət göstərməsi idi. Tarix fakültəsində 16 nəfər professor-müəllim heyətində 2 nəfər professor ştatda, 2 nəfəri isə əvəzçiliklə, 4 nəfər dosent, 1 nəfər əvəzçiliklə baş müəllim, 4 nəfər ştatda və 3 nəfər əvəzçiliklə müəllim çalışırdı. Onlardan 9 nəfəri azərbaycanlı, 3 nəfəri rus, 2 nəfəri erməni və 2 nəfəri digər millətlərdən idilər.

Universitet professor-müəllim heyəti ilə əsasən təmin olunsa da bəzi fakültələrdə kafedraların elmi dərəcəli akademik heyət ilə təmin olunmasında çatışmazlıqlar qalmaqda idi. Məsələn, Tarix fakültəsində fəaliyyət göstərən 4 kafedranın müdirlərindən heç biri professor elmi adına malik deyildi. Onlardan 2-də kafedra müdirləri professor vəzifəsini icra edir, birinə dosent, digərinə isə baş müəllim rəhbərlik edirdi. Universitetin Azərbaycan bölməsində əsas tədris fənlərini baş müəllimlər keçirdilər [3]. 1940/41-ci tədris ilinin əvvəlində Tarix fakültəsində Azərbaycan SSR tarixi, SSRİ tarixi, Qədim dünya və orta əsrlər tarixi, Yeni dövr tarixi, Asılı və müstəmləkə ölkələrin tarixi kafedraları fəaliyyət göstərirdi. 1941-ci ilin fevralında Azərbaycan SSR-nin tarixi kafedrası yaradıldı. Kafedra müdiri vəzifəsi müvəqqəti olaraq dosent Z.İbrahimova həvalə edildi.

Tədris ilində tələblərin dərəcə sərbəst davamiyyəti qaydası tətbiq edildikdən sonra bu sahədə ciddi problem yarandı. Tələblərin dərəcə davamiyyətlərinin aşağı olmasının səbəblərindən biri bəzi müəllimlərin tədris etdikləri fənn üzrə hazırladıqları mühazirələrin elmi səviyyəsinin aşağı olması səbəbindən dərslərin tələblər üçün maraqsız olması ilə bağlı idi [4]. Əvvəlki illərdə bəzi fakültələrdə tələbələrə tədris proqramı üzrə müəyyən olunmuş fənlərdən 2-3-ü ya tədris olunmur, ya da müəllimlərin səhiyyələrindəki problemlər ilə bağlı tam olaraq tədris edilmirdi. 1939/40-cı tədris ilində bu hallar xeyli azalsa da tam aradan qaldırılmamışdı. Məsələn, Tarix fakültəsinin IV kursunda təhsil alan tələbələrə “Arxeologiyanın əsasları” fənni tədris olunmamışdı.

1939-cu ilin payızında Universitetdə yoxlamalar aparan SSRİ ali məktəb işləri üzrə Komitə Tarix fakültəsində tədris prosesinin təşkili, pedaqoji heyətin hazırlığı və intizam səviyyəsini qeyri-qənaətbəxş qiymətləndirdi.

Auditoriyaların saylarının azlığı tədris prosesinin təşkilinə mənfi təsir göstərirdi. Tələbələrin sayı əvvəlki illər ilə müqayisədə xeyli artdığı üçün auditoriya çatışmazlığı getdikcə daha çox hiss edilirdi. Tədris ilinin imtahan sessiyaları bütün bu çətinliklərə rəğmən tələbələrin tədris proqramını əsasən mənimsədiklərini göstərdi. Fakültələr üzrə bu göstəriciyə görə Tarix fakültəsi 3-cü olmuşdu.

1939-cu ildə latın qrafikalı əlifbadan kiril qrafikalı əlifbaya keçid haqqında qərarın qəbulu və həmin qərarın 1940-cı ilin əvvəlindən icrasına başlanılması bütün təhsil sisteminə, o cümlədən Universitet tədrisinə ağır zərbə vurmuşdu. Respublikanın millətçi əhval-ruhiyyəli ziyalıları bu islahatın nəticəsində azərbaycanlıların arasında savadsızlığın artacağını, xalqın ruslaşdırılacağını, buna qarşı çıxanların isə həbs olunaraq cəmiyyətdən təcrid olunacağını bildirirdilər [5].

Fakültənin akademik heyətinin elmi-tədqiqat işləri aparmaları üçün də zəruri

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

şərait yox idi. Onların yerinə yetirilməsi üçün zəruri şəraitin olmaması, kabinetlərin dərs otaqları kimi istifadə olunması, fakültə əməkdaşlarının bir çoxunun digər ali məktəblərdə əvəzçilik əsasında çalışmaları səbəbindən həddən artıq dərs ilə yüklənmələri onların elmi mövzuları üzərində məhsuldar çalışmalarına imkan vermirdi.

Tədris ili ərzində ilk dəfə olaraq universitetdə professor-müəllim heyətinin və tələbələrin 3 elmi konfransı keçirildi. Professor-müəllim heyətinin 2 elmi konfransında 42, tələbələrin elmi konfransında isə 38 elmi məruzə təqdim olunmuşdu [6].

Müharibənin ilk ayında sovet qoşunlarının Polşaya hücum edərək Qərbi Ukrayna və Qərbi Belarusiyanı “xilaskarlıq missiyası” ilə “parçalanmış xalqlara qarşı edilmiş tarixi haqsızlığı” aradan qaldırması, heç şübhəsiz, eyni vəziyyətdə olan Azərbaycan cəmiyyəti və onun ziyalı təbəqəsi üçün cəlbədicə mövzu idi. Azərbaycanın milli təfəkkürlü ziyalıları arasında SSRİ rəhbərlərinin XIX əsrin əvvəllərində Rusiya ilə İran arasında imzalanmış sülh müqavilələrini təftiş etmək niyyətinin mövcudluğuna və “parçalanmış xalqların birləşdirilməsi” prinsipindən çıxış edərək Azərbaycan əmilindən istifadə edəcəyinə əmin idilər. Bir qədər irəli gedərək qeyd etmək istərdim ki, 1941-ci ilin avqustunda sovet qoşunlarının İrana daxil olmasından sonra SSRİ rəhbərliyi tərəfindən Cənubi Azərbaycanda yürüdülməsinə siyasət respublikanın milli-vətənpərvər qüvvələri tərəfindən yüksək qiymətləndirilirdi. Respublika ictimaiyyətinin Azərbaycanın tarixi keçmişinə marağının artması səbəblərindən biri də məhz bu amil ilə bağlı idi.

Müharibə ərəfəsində respublikanın rəhbərliyi Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti və ədəbiyyatının tədqiqinə həssas yanaşır, onların haqqında saxtakarlıq hallarına qarşı çevik və qətiyyətli mövqe nümayiş etdirirdi. 1938-ci ildə S.V.Nefedovun müəllifi olduğu VII sinif şagirdləri üçün “SSRİ-nin fiziki coğrafiyası” dərsliyində türklərin Qafqaza Xəzər dənizindən şərqdə yerləşən ərazilərdən gəlmələri [7], V.V.Veymarn və B.P.Denikin həmmüəllifliyi ilə 1940-cı ildə Moskvada çap olunan “История искусства Азербайджана” (“Azərbaycanın incəsənət tarixi”) əsərində isə Azərbaycan ərazisinə yalnız Şimali Azərbaycanın aid edilməsi, Araz çayından cənuba doğru Urmiya gölünə kimi torpaqların isə İran ərazisi hesab olunmasına, Şah İsmayılın yaratmış olduğu Səfəvilər dövlətinin İran dövləti hesab edilməsinə qarşı kəskin etiraz bildirilmişdi [8]. Respublika rəhbərliyi tərəfindən tariximizə həssas yanaşma, tarixçilərin elmi tədqiqatlarının miqyasının genişləndirilməsi üçün əlverişli mühiti formalaşdırırdı. Daha qədim keçmişə müraciət arzusu səbəbindən respublika tarixçiləri daha çox Midiya tarixinə maraq göstərir, onu Azərbaycanda ən qədim dövlət hesab edirdilər. Azərbaycanın ən qədim tarixi üzrə yazılı mənbələrinin toplusunun (“Обзор источников по истории АзССР”, состав. Е.А.Пахомов. Баку, 1940) çap olunması mühüm elmi tədbir idi.

Gərgin beynəlxalq şəraitin xüsusiyyətlərindən irəli gələn vəzifələrdən biri də universitet kollektivinin hərbi-müdafiə sahəsində müəyyən olunmuş tapşırıqların öhdəsindən gəlinməsi və nəzərdə tutulmuş tapşırıqların yerinə yetirilməsi ilə bağlı idi. Tədris ilində universitetin professor-müəllim və tələbə heyətinin 1200 nəfərdən çox üzvü kütləvi-müdafiə və hərbi-idman tədbirlərində iştirak etmişdilər. Müəllim və tələbələrin iştirakı ilə əleyhqazla müəyyən məsafələrə yürüşlər edilmişdi. Həmçinin, müəyyən edilmiş akademik saatlarda tələbə və müəllimlər əleyhqazla iştirak etmişdilər. Tələbələr sırasından atıcı, pulemyotçu, snayper, qumbaraatan, hərbi dənizçi hazırlanmışdı. Bundan başqa fakültələrdə radio qrupları, paraşütçü dərnəyi fəaliyyət göstərirdi. Tələbə qızlardan 135 nəfəri tibbi bacısı hazırlığı keçmişdi [1]. Universitetdə 70

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

nəfərdən ibarət özünü-müdafiə qrupu yaradılmışdı. Daha hazırlıqlı atıcılardan ibarət təşkil olunmuş 65 nəfərlik komanda İrəvan dövlət universiteti ilə keçirilən qiyabi atıcılıq yarışında qalib gəlmişdi. Tələblərin bəziləri təyyarəçi hazırlığı kursu keçirdilər [9].

Tələbələrin siyasi-tərbiyə işinə xüsusi əhəmiyyət verən universitet rəhbərliyi akademik qruplarda və yataqxanalarda professor-müəllim heyəti tərəfindən müxtəlif mövzularda məruzə və mühazirələrin oxunması ilə kifayətlənməyərək təbliğatın əyani metodlarından istifadə edirdi. Tədris ilində universitetdə quraşdırılmış kinoqurğu ilə 34 kinoseans təşkil olunmuş, dövlət estradası və filarmoniyanın kollektivləri 10 konsert proqramı ilə müəllim və tələblərin qarşısında çıxış etmişdilər [10].

BDU-ya 1940/41-ci tədris ili üçün müəyyən edilmiş 500 nəfər tələbə qəbulu planına qarşı 800 nəfər ərizə ilə müraciət etmişdi. Müsabiqənin yekununa görə universitetin I kursuna 549 nəfər qəbul edildi ki, onlardan 83 nəfəri (onlardan 37 nəfəri azərbaycanlı) Tarix fakültəsinə aid idi [11]. Yeni tədris ilinin ilk yarım ili üçün tədris planları və proqramları Tarix fakültəsindən başqa digər fakültələrdə tam yerinə yetirilmişdi. Tarix fakültəsinin beynəlmiləl şöbəsinin V kurs tələbələri üçün 40 saatlıq mənbəşünaslıq fənni mütəxəssisin olmaması səbəbindən tədris olunmamışdı.

1940-cı ilin sentyabrında Universitetdə təhsil alan 1803 nəfər tələbənin 796 nəfəri (44,1%), 1941-ci ilin aprelində 1.524 nəfər tələbənin 685 nəfəri (44,5%) azərbaycanlılar idilər. Rayonlardan gəlmiş tələbələrin Universitetə məxsus 155 otaqdan ibarət 2 yataqxanası yalnız 400 nəfərinin yerləşdirilməsinə kifayət edirdi.

Azərbaycan SSR-də 1939-cu ildə 21.592 nəfər ali təhsilli şəxs var idi. Əhalinin hər min nəfərinə 6,7 nəfər ali təhsilli düşürdü ki, bu meyara görə Azərbaycan müttəfiq respublikalar arasında yalnız Gürcüstan və Ukraynadan geri qalırdı [12]. Respublikada əhalinin savadlılığının yüksəldilməsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi bir dövrdə – 1940-cı il oktyabrın 2-də SSRİ XKS 1860 sayılı qərarı ilə 1940-cı il sentyabrın 1-dən etibarən orta məktəblərin 8-10-cu siniflərində və ali məktəblərdə təhsil alanlardan ödəniş alınması nəzərdə tutulmuşdu [13, s.910]. Bəzi tələbələr, xüsusilə, təhsildə geri qalan və hazırlıq səviyyələrinin aşağı olmasına baxmayaraq ali məktəblərə qəbul faizinin yerinə yetirilməsi məqsədilə qəbul edilmiş tələbələr, Azərbaycanın rayonlarından oxumağa gəlmiş tələbələr arasında təhsilin dayandırılması və rayonlara geri dönmələri fikri güclü idi [14]. Müəllimlər arasında da qərar ilə bağlı kəskin fikirlər bildirilirdi [15].

1940-cı ilin sonu – 1941-ci ilin əvvəlində universitet istər tədris-metodik, istərsə də elmi-tədqiqat potensialını xeyli möhkəmləndirə bilmişdi. 1940-cı il dekabrın 15-ə olan məlumata görə, universitetdə daimi ştatda 151 nəfər akademik işçi, əvəzçilik əsasında isə 39 nəfər akademik işçi çalışırdı [16]. Universitetin akademik heyətinin elmi dərəcələrə malik olmaları ilə bağlı ciddi problemlər hələ də qalmaqda idi.

Bir sıra kafedralarda ixtisas üzrə müəllim heyəti tam formalaşmamışdı. Müəllimlərin əksəriyyəti əvəzçilik əsasında digər ali məktəblərdə çalışdıqlarından onlar həddən artıq dərs ilə yüklənmişdilər. Tarix fakültəsinin Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasında müəyyən olunmuş 3 ştat vahidindən cəmi 1 tutulduğu halda əvəzçilik əsasında 5 nəfər çalışırdı. Buna bənzər hallar digər kafedralarda da müşahidə olunurdu.

Respublika rəhbərliyinin ali məktəblərin fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət verdiyi məsələlərdən biri tələbə və professor-müəllim heyətində azərbaycanlıların sayının artırılması idi. bu eyni zamanda, milli elmi kadrların yetişdirilməsi sahəsinə də aid idi. Universitetin rəhbərliyi milli elmi kadrların yetişdirilməsi zamanı bəzən mövcud qaydalardan kənara çıxmağı da bacarırdı. Məsələn, 1941-ci ilin əvvəllərində Universitetin

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

aspiranturasına elan olunmuş əlavə qəbul zamanı imtahanların birindən qeyri-kafi qiyməti almış B.E.Şükürzadənin Azərbaycan SSR-nin tarixi ixtisası üzrə aspiranturaya qəbul olunmalarını xahiş etmişdi [17].

Universitetdə təhsilin əsasən rus dilində olan dərslərlər və elmi ədəbiyyat əsasında tədrisi, respublikanı kənd rayonlarında orta məktəblərdə tədrisin, o cümlədən, rus dilinin tədrisinin zəruri səviyyədə olmaması, yerli hakimiyyət orqanlarının və müəssisə və təşkilat rəhbərlərinin işçi qüvvəsini qoruyub saxlamaq niyyəti ilə tətbiq etdikləri müxtəlif maneələr və digər səbəblər azərbaycanlı gənclərin ali təhsilə cəlb edilməsi işini ləngidirdi. Ali təhsilin ödənişli olması və yalnız yüksək tədris göstəriciləri olan tələbələrə təqaüdlərin verilməsi qaydası, tələbələrin yataqxanalarda yerləşdirilməsi sahəsindəki çətinliklər də problemin kəskin xarakter almasında müəyyən rol oynayırdı.

Universitet rəhbərliyinin milli kadrları irəli çəkmək sahəsində ciddi səylərinə nümunə kimi Tarix fakültəsinin dekanı vəzifəsinə təyinat məsələsində mövqeyini göstərmək olar. 1939/1940-cı tədris ilindən etibarən 1941-ci ilin əvvəllərinə kimi dekan vəzifəsinə təyinat məsələsi ilə bağlı universitetin rektoru C.Ələsgərov istər şifahi, istərsə də yazılı olaraq dəfələrlə respublika Xalq Maarif Komissarlığına məlumat versə də məsələ həllini tapmamışdı. Tarix fakültəsinin dekanı K.V.Lukyanovun elmi dərəcəsi və elmi adı yox idi. 1941-ci il yanvarın 7-də C.Ələsgərov respublikanın Xalq Maarif Komissarlığına müraciət edərək onun bu vəzifədə qalmasının qeyri-mümkünlüyünü bildirdi və həmin vəzifəyə 3 nəfərin namizədliyini irəli sürdü. Onlardan ikisi azərbaycanlı – Cəlil Rəhimov və Əlizadə, biri isə erməni – Petrosyan idi [18]. Yuxarı rəsmi instansiyalarda ideoloji əhəmiyyət kəsb edən fakültədə dekan vəzifəsinə azərbaycanlı kadrların namizədliklərini qəbul etmədilər.

Universitetin tədris və elmi fəaliyyətində kitabxana xidmətinin mühüm rolu var idi. 1940-cı il iyulun 1-də burada 84.653 nüsxə müxtəlif ədəbiyyat saxlanılırdı ki, onun əksər hissəsi – 69.163 nüsxəsi rus dilində idi. Azərbaycan dilində 11.473 nüsxə, SSRİ xalqlarının dilində 172 nüsxə, xarici dillərdə 3.845 nüsxə kitab toplanmışdı. 1941-ci il yanvarın 1-də 13 minə qədər kitab əlavə olundu ki, nəticədə kitabxananın ümumi fondu 97.278 kitab oldu. Onlardan 80.760-ı rus dilində, 12.168-i Azərbaycan dilində, 4.170-i xarici dildə və 180-i SSRİ xalqları dillərində idi [19].

Almaniyanın SSRİ üzərinə hücumundan sonra ölkənin müdafiəsi ilə əlaqədar yaranmış yeni və mürəkkəb vəzifələr, ciddi çətinliklər və sərt sınaqlar qarşısında qalan elm və ali məktəb, onun professorları, müəllimləri, əməkdaşları və tələbə gəncləri ilk günlərdən fədakarlıq nümayiş etdirirdilər. Universitetin fakültələrində keçirilən mitinqlərdə müəllim və tələbələr bütün qüvvələrini düşmənin darmadağın edilməsinə yönəltmək əzmində olduqlarını bildirirdilər.

Müharibənin ilk günlərində universitetin 1940/41-ci tədris ilinin buraxılışı olan oğlanlar və qızlar, tələbələr və müəllimlərin bir çoxu da ordu sıralarına qoşuldular [20]. Müharibənin ilk iki ili ərzində SSRİ-də tələbələrin sayı 72% azalaraq, 227,4 min nəfər olmuşdu. Tələbə kontingentinin sayının və keyfiyyətinin azalması təkcə onların cəbhəyə səfərbər olunmaları ilə bağlı deyildi. Bir çox hallarda tələbələrin təhsildən yayınmaları onların təhsil və məişət şəraitlərinin pisləşməsi ilə də əlaqədar olmuşdur. Ali təhsil almaq istəyində olanların da sayı kəskin şəkildə azalmışdı [21, s.140].

1941/42-ci tədris ili üçün universitetə 500 nəfərlik tələbə qəbulu planına qarşı 600 nəfər abituriyent ərizə ilə müraciət etmişdi [22]. Onlardan 530 nəfəri Universitetin tələbəsi adını qazandılar. 1941-ci il sentyabrın 1-dən dekabrın 31-ə kimi Universitetdə

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

1842 nəfər təhsil alırdı. Tələbələrin sayındakı kəskin artım bir neçə ali məktəbin universitetə birləşdirilməsi ilə bağlı idi [23]. Qiyabi Pedaqoji İnstitutun Universitetə birləşdirilməsi nəticəsində universitetdə ali təhsilin qiyabi forması tətbiq edildi.

Adi şəraitdə ali məktəblərin və onun bölmələrinin rəhbərlərindən yüksək diqqət tələb edən tədris prosesinin təşkili müharibə illərində tükənməz problemlər axınına çevrildi. Tədris ilinin ixtisar edilməsi, tələbələrin müdafiə məsələləri ilə bağlı işlərə cəlb edilməsi səbəbindən dərslərin keçirilməsində davamlı fasilələrin baş verməsi, auditoriya və müəllim kadrlarının çatışmaması və s. kimi mürəkkəb şəraitdə təlim prosesi həyata keçirilirdi. Dərslərin keçirilmə müddəti azaldı. Onlar soyuq və zəif işıqlandırılan auditoriyalarda aparılırdı. Dərslilər və yazı kağızı çatışmırdı.

Müharibə şəraitində mütəxəssislərin qısa müddət ərzində hazırlanması zərurəti kəskin artdığı üçün hökumət tədrisin təşkilində müəyyən dəyişikliklər etməli oldu. Universitetlərdə təhsil alan tələbələrin təlim müddəti qısaldıldı. 1941/42-ci tədris ilində Universitet ali təhsilin 3 illik qaydasına keçdi. Bununla əlaqədar tələbələrin qış tətili ləğv edildi, müəllim və tələbələrin əmək intizamı gücləndirildi. Lakin müharibə dövrünün ilk təcrübəsi əsas nəzəri fənlərin qısa müddət ərzində tədrisinin tələbələr tərəfindən keyfiyyətli mənimsəmələrini təmin etmədiyini göstərdi. Qısaldılmış tədris planlarının qüsurlarını nəzərə alan SSRİ XKS 1942-ci il iyunun 18-də qəbul etdiyi qərar ilə 1942/43-cü tədris ilindən etibarən ölkənin ali məktəblərinin müharibədən əvvəlki normativ tədris planları ilə ali təhsilli kadrların 5 illik hazırlığına keçmələrini müəyyən etdi [24, s.543].

1941-ci il sentyabrın 9-da Universitetin Elmi Şurası fakültə rəhbərlərindən tədris proqramlarına hərbi iş və ölkənin müdafiəsi ilə bağlı mövzuların daxil edilməsini tələb etdi [25]. Tarix fakültəsində sovet ordusunda siyasi maarifləndirmə işinin metodikası tədris olunmağa başlandı. 1942/43-cü tədris ilinin sonlarından etibarən ali məktəblərdə “Böyük Vətən müharibəsi” adlı yeni fənnin tədrisinə başlanıldı [26, s.145].

Tədris planlarının və proqramlarının kəmiyyət baxımından yerinə yetirilməsinə baxmayaraq onların yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə tam nail olunmamışdı. Bu neqativ amillər səbəbindən bir sıra hallarda tələbələrin cavablarında biliyin aşağı səviyyədə olması, elmi ədəbiyyat ilə yolverilməz məlumatsızlıq, müstəqil düşünmə qabiliyyətinin olmaması, cavablarında nitq qabiliyyətlərinin yarıtmaz olması və s. bu kimi ciddi çatışmazlıqlar müşahidə olunurdu [27]. Tələblərin dərş məşğələlərinə hazırlıqsız olmalarının səbəblərin sırasına dövrün ağır maddi-məişət vəziyyəti ilə yanaşı, həm də dərşlik və dərş vəsaitlərinin çatışmaması daxil idi. Bu xüsusilə, Azərbaycan bölməsində təhsil alan tələbələr üçün ciddi problemə çevrilmişdi.

Azərbaycanın siyasi rəhbərliyi istər respublika cəmiyyətini, istərsə də orduda vuruşan azərbaycanlı döyüşçüləri alman qoşunlarına qarşı mübarizəyə səfərbər etmək üçün təsirli təbliğat vasitələrindən istifadə olunmasına xüsusi diqqət yetirir və Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixinə daha tez-tez istinadlara üstünlük verirdi. 1941-ci il iyulun 10-da AK(b)P MK-nin katibi M.C.Bağırov cəbhədə vuruşan azərbaycanlı əsgər, matros və zabidlərə etdiyi müraciətində deyilirdi: *“Azərbaycan xalqı öz qəhrəman oğulları ilə fəxr edir...Xalq heç zaman qəhrəmanlarını unutmur. Koroğlu və Babək kimi onların adları əsrlərlə yaşayacaqdır”* [28]. 1941-ci ilin iyulunda Azərbaycan tarixinin marksist-leninçi konsepsiyası mövqeyindən yazılmış ilk ümumləşdirici əsər – “Azərbaycan tarixinin qısa öçerkləri” çap olundu.

Tarix fakültəsinin əməkdaşlarının elmi tədqiqat işlərinin planı sovet xalqlarının,

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

xüsusilə, rus və Qafqaz xalqlarının, ayrıca olaraq, Azərbaycan xalqının azadlıq və müstəqillik uğrunda tarixi mübarizəsinin bir sıra aktual problemlərini əhatə edirdi. Müharibə illərində ölkənin siyasi rəhbərliyinin xalqların öz tarixi keçmişləri ilə bağlı geniş tədqiqat işləri aparmalarına razılıq vermələri və bunu hərtərəfli şəkildə müdafiə etmələri Tarix fakültəsində elmi araşdırmaların miqyasının genişləndirilməsinə səbəb oldu. 1942-ci ilin II rübündə Tarix fakültəsinin professor əvəzləri Erivanskinin “Egey mədəniyyəti məsələsində alman faşizminin ifşası”, Ə.Şahmalıyevin “Qədim almanlar ilə bağlı faşist saxtakarlığı”, dosent Abdullayevin “Rus xalqının alman işğalçılarına qarşı mübarizəsi”, dosent Z.İ.İbrahimovun “Tarixçilər və yazıçılar Azərbaycan xalqının şücaəti və qəhrəmanlığı haqqında”, Tokarjevskinin və Qazıyevin “Qırmızı Ordu və vətəndaş müharibəsi illərində Azərbaycanın azad edilməsi” və s. elmi əsərləri dərc edilmişdi [29].

Professor-müəllim, texniki heyət və tələbə kontingentinin qarşıya qoyulmuş vəzifələrin vaxtında və tam yerinə yetirilməsi üçün səylərini səfərbər etmək məqsədi ilə onların arasında ideya-tərbiyə işinin aparılmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. Universitetin Elmi şurasının 1941-ci il dekabrın 29-da keçirilən iclasında hərbi dövrün şəraitində tələbələr arasında siyasi-tərbiyə işinin gücləndirilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Bütün fakültələr üzrə təşviqat kollektivləri təşkil edildi. Əhali arasında, hərbi hissələrdə, hospitallarda və müəssisələrdə təbliğat və təşviqat işlərinin aparılması üçün 80 nəfər təşviqatçı təyin edilmişdi. Bundan başqa universitetin iki bədii təşviqat briqadası da müntəzəm olaraq Bakı şəhərində və respublikanın ayrı-ayrı rayonlarında çıxışlar edirdilər [30].

1942-ci ilin yanvarından etibarən I–IV kurs tələbələri üçün 110 saatlıq ümumi hərbi təlimin keçirilməsi müəyyən edildi. Təlimlərdə iştirak məcburi xarakter daşıdığı üçün burada iştirak etməyənlərə qarşı sərt cəzalar tətbiq edilirdi. Hərbi hazırlıq təlimi əsasən rus dilində aparıldığından rayonlarda orta məktəbləri bitirmiş, rus dilini pis və ya heç bilməyən, eyni zamanda ibtidai hərbi hazırlıq səviyyəsi aşağı olan tələblər üçün böyük çətinlik yaradırdı.

Cəbhədə gedən ağır döyüşlər və sovet ordusunun canlı qüvvə və texnika sarıdan verdiyi nəhəng itkilər, düşmən ordularının 1942-ci ilin yayında Qafqazı ələ keçirmək üçün geniş miqyaslı hücum əməliyyatları Universitetin müəllim-tələbə kollektivini ciddi narahat edirdi. Respublikanın aparıcı ziyalılarının çalışdıqları Universitetdə “antisovet” ruhlu fikirlərin olması haqqında inzibati orqanların hazırladıqları arayışlar respublika rəhbərliyinə təqdim olunurdu. Bunların qarşısının alınması üçün siyasi rejim 1937-1938-ci illərin kütləvi repressiya təcrübəsindən istifadə etməyə cürət etmirdi.

1942/43-cü tədris ili üçün universitetə tələbə qəbulunun planı respublika Xalq Maarif komissarlığı tərəfindən 575 nəfər müəyyən edilsə də abituriyentlərin sayı xeyli azalmışdı. Ali təhsil müəssisələrinə qəbul olmaq niyyətində olanların səylərini asanlaşdırmaq məqsədi ilə qəbul komissiyalarının praktikasına yeni qaydalar əlavə edildi. Orta məktəbləri “yaxşı” və “əla” qiymətlər ilə bitirənləri qəbul imtahanı keçirilmədən ali təhsil müəssisələrinə qəbul edir, boş yerlər qaldıqda isə hətta təhsil şəhadətnaməsində bir neçə kafi qiymətləri olanlara da bu imkan verirdilər [31, s.56]. 1942/43-cü tədris ilinin tələbə qəbulu artıqlaması ilə (800 nəfər) yerinə yetirildi. Qəbul planında 575 yerdən 325-i azərbaycanlılar üçün müəyyən edilsə də buna nail olunmamışdı. Belə bir vəziyyət, ilk növbədə, onların çalışdıqları müəssisə və təşkilatların rəhbərlərinin, yerli hakimiyyət orqanlarının səhlənkarlığı ilə əlaqədər idi.

Universitetin I kursunda təhsil alan 79 nəfər azərbaycanlı tələbədən 2 nəfəri

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Tarix fakültəsində idilər. Ordu sıralarına əksəriyyət hallarda oğlanların çağırıldıqlarından ali məktəblərdə onların sayı azalır, qızların sayı artırdı. Tarix fakültəsində təhsil alan 95 nəfər tələbənin 29-u oğlan, 66-ı qız idi. 1943-cü ilin tələbə qəbulundan etibarən abituriyentlərin sırasına ordudan təxsis olunan Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçıları da daxil olmağa başladılar. Onlar təhsildə və ictimai işlərdə böyük fəallıqları ilə seçilirdilər. Tələbələrin 25 nəfəri azərbaycanlı, 23 nəfəri rus, 20 nəfəri erməni və 27 nəfəri digər millətlərin nümayəndələri idilər [32]. 1942-ci il oktyabrın 1-ə olan məlumata əsasən, Tarix fakültəsində I, II, IV və V kurslarında Azərbaycan bölməsində tələbə təhsil almırdı. Yalnız III kursda Azərbaycan bölməsində 1 qrup təşkil olunmuşdu.

1942/43-cü tədris ilində universitetdə professor-müəllim ştatının azalması bir tərəfdən tələbə kontingentinin azalması, digər tərəfdən böyük mühazirə birləşmələrinin yaradılması ilə bağlı idi [33]. Tarix fakültəsində Azərbaycan bölməsi üçün 3 müəllim kadri çatışmırdı [34]. Tədris ilinin qış imtahan sessiyasının nəticələrinə əsasən Tarix fakültəsində 85 tələbədən 74 nəfəri (87%) akademik borca malik idilər ki, bu göstəriciyə görə fakültə Universitetdə ilk yerdə gedirdi.

1942-ci il avqustun 24-də Bakı şəhəri və onun rayonlarında hərbi vəziyyət elan edildi [35]. 1942-ci il sentyabrın 1-dən etibarən Azərbaycanda müdafiə sədlərinin inşasına başlandı. Bu işlərin vaxtında tamamlanması üçün hər gün 148 min nəfər işçi qüvvəsinin cəlb olunması lazım idi. 1942-ci il sentyabrın 11-də Bakı xüsusi müdafiə rayonu yaradılırdı. Bakı şəhəri və respublikanın rayonlarından müdafiə sədlərinin inşasına cəlb olunan əhali ilə yanaşı burada Universitetin də tələbələri iştirak edirdilər. Cəbhə xəttinin Bakıya doğru yaxınlaşdığı zaman alman qoşunlarının Bakıya soxulmaq ehtimalı nəzərə alınaraq Universitetin təxliyə planı hazırlanmışdı.

1943/44-cü tədris ili üçün Universitetin 8 fakültəsinin tələbəsi adını 489 nəfər qazanmışdı. Bu plan ilə nəzərdə tutulduğundan 89 nəfər çox idi. Qış imtahan sessiyasında tələblərin imtahanlarda göstəricilərinin aşağı olmasının əsas səbəbi ilk növbədə yeni qəbul olunmuş tələbə kontingentinin əksəriyyətinin bilik səviyyəsinin və dünyagörüşlərinin aşağı səviyyədə olması, müstəqil çalışma bacarığına malik olmamaları, Azərbaycan dilində dərslik və dərs vəsaitlərinin çatışmaması və s. amillər ilə bağlı idi.

Cədvəl 2

**Tarix fakültəsində təhsil alan tələbə kontingenti haqqında məlumat.
1 yanvar 1944-cü il [36]**

Fakültə	I kurs		II kurs		III kurs		IV kurs		V kurs		Tələbələrin ümumi sayı
	Qrupların sayı	Tələblərin sayı	Qrupların sayı	Tələblərin sayı	Qrupların sayı	Tələblərin sayı	Qrupların sayı	Tələblərin sayı	Qrupların sayı	Tələblərin sayı	
Tarix	2	32	1	14	2	41	2	19	2	20	126
Universitet üzrə cəmi	22	579	14	205	13	207	15	198	8	112	1301

1944-cü il yanvarın 1-də Tarix fakültəsində təhsil alan tələbələrin milli tərkibinə

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

gəlinə, I kursda 8 nəfər (24 nəfəri digər millətlərin nümayəndələri), II kursda 2 nəfər (12), III kursda 9 nəfər (32), IV kursda 8 nəfər (11), V kursda 5 nəfər (14), ümumilikdə 32 nəfər azərbaycanlı tələbə təhsil alırdı. Onlardan 22 nəfəri qızlar idilər [37].

Azərbaycanda milli elmi kadrların hazırlığının sürətləndirilməsi haqqında Azərbaycan SSR XKS-nin 30 yanvar 1944-cü il tarixli qərarına əsasən, Universitetin bir neçə əməkdaşının elmi dərəcələr almaq üçün dissertasiyalar üzərində tədqiqatlarını başa çatdırmaq məqsədi ilə uzunmüddətli elmi ezamiyyətə göndərilmələri qərara alındı. Doktorluq dissertasiyası üzərində tədqiqatlarını başa çatdırmaq məqsədi ilə Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının dosenti Ədhəm Mürsəl oğlu Şahmalıyev və tarix elmləri namizədi Mehdi Məmməd oğlu Erivanski 6 ay müddətinə SSRİ EA-nın Tarix İnstitutuna elmi məzuniyyətə göndərildilər [38]. 1943/1944-cü tədris ilində tarixçilərdən Ə.Sumbatzadə, Ə.Əlizadə, Ə.Şahmalıyev, Y.Tokarjevski elmlər namizədi dissertasiyalarını müdafiə etdilər [26, s.152]. Dissertasiya üzərində işləyən əməkdaşlar yazı kağızı, maşinistka və Bakıda və ya Moskvada elmi rəhbərlə təmin olunmuşdular. Bəzilərində universitetin hesabından maddi yardım göstərildi [39]. Bu zaman Tarix fakültəsində 1 nəfər elmlər doktoru-professor, 3 nəfər elmlər namizədi-professor, 5 nəfər elmlər namizədi-dosent, 4 nəfər isə elmi dərəcəsi olmayan müəllimlər idilər.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının 24-cü ildönümü ilə əlaqədar “Azərbaycan Böyük Vətən müharibəsində” adlı kitabın 1944-cü il aprelin 1-də çap olunması nəzərdə tutulmuşdu. Kitabın girişində Azərbaycan xalqının tarixi inkişaf yolu, onun yadelli işğalçılara qarşı mübarizəsi, Vətən müharibəsi günlərində yenidən dirçələn xalq ənənələri, 1941-ci ilin iyununda Azərbaycan xalqının Vətənin müdafiəsinə necə qalxmasından bəhs ediləcəkdə.

1944/45-ci tədris ili üçün universitetə tələbə qəbulu planı 650 nəfər müəyyən edildiyi halda 900 nəfər abituriyent ərizə ilə müraciət etmişdi. Bu ilin tələbə qəbulunun ən mühüm yekunu respublikanın rayonlarından gəlmiş 400 nəfər abituriyentin universitetin tələbələri sırasına daxil olmaları idi. 1944-cü ildən etibarən ali məktəblərə qəbul qaydası əvvəlki kimi müsabiqə sınaqları ilə aparılmağa başladı.

Tədris ilində tələblərin qarşılaşdıqları əsas çətinlik hərbi hazırlıq fənninin mənimsənilməsi ilə bağlı idi. Bu fənn I və II kurs tələblərinə tədris olunurdu. Hərbi hazırlıq fənninin əsasən rus dilində tədris olunması, Azərbaycan dilində dərs materiallarının olmaması, tələbələrin ibtidai hərbi hazırlıq səviyyələrinin qənaətbəxş olmamaları və s. səbəblərdən davamiyyət sahəsində ciddi problem yaranmışdı.

1945-ci il iyulun 15-də Universitetdə təhsil alan 1212 nəfər tələbədən 164 nəfəri məzun oldu. Onlardan 22 nəfəri Tarix fakültəsinin tələbəsi idilər. Məzunların 8 nəfəri Azərbaycan, 14 nəfəri rus bölmələrində təhsil almışdılar. Məzunlardan 4 nəfəri təhsillərini fərqlənmə diplomu ilə başa vurdular.

Müharibə illərində Universitetin elmi potensialının xeyli artması və tədris prosesinin miqyasının genişlənməsi ali məktəbin professor-müəllim kollektivinin istənilən vəzifənin öhdəsindən gəlmələrinə imkan verirdi. Bu amili nəzərə alan Universitetin rəhbərliyi ali məktəbin nəzdində respublikanın kəskin ehtiyac duyduğu mütəxəssislərin hazırlanması üçün müvafiq kafedraların və tədris qurumlarının təşkil edilməsi təşəbbüsü ilə çıxış edirdi.

Azərbaycan SSR-də geniş muzey, teatr və bədii-incəsənət müəssisələrinin, AzFAN-nın və digər elmi-tədqiqat müəssisələrinin fəaliyyət göstərmələrinə baxmaya-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

raq onların kəskin ehtiyac duyduqları Azərbaycanın incəsənəti üzrə mütəxəssis heç bir ali məktəbdə hazırlanmırdı. Universitetin rektoru A.Qarayev 1945-ci il yanvarında və iyulunda göstərilən kafedranın təşkil edilməsinə razılıq verilməsi ilə bağlı SSRİ hökuməti qarşısında vəsatətlə çıxış etdi. Kafedraya rəhbərlik etməsi üçün prof. M.Rəfilinin namizədliyi irəli sürülürdü [40]. Kafedranın dərslər yükü 1550 saat həcmində müəyyən edilmişdi. Kafedra Tarix və Filologiya fakültələrində incəsənət tarixi və teatr tarixi fənlərindən dərslər aparmalı idi [41].

Universitetin rəhbərliyi həmçinin, Tarix fakültəsi nəzdində Fəlsəfə şöbəsinin təşkil edilməsi ilə bağlı müraciət etdi. Rektor A.Qarayevin bununla bağlı yuxarı instansiyalara göndərdiyi məktubunda respublikanın ali məktəblərinin və texnikumlarının fəlsəfə üzrə ixtisaslaşmış mütəxəssislərə kəskin ehtiyac duyduqları qeyd edilirdi. Fəlsəfə şöbəsinin hələ 1941-ci ilin əvvəllərində prof. Heydər Hüseynovun rəhbərliyi ilə qurulmuş Fəlsəfə kafedrasının əsasında təşkil olunması nəzərdə tutulmuşdu [42]. Hər iki məsələ ilə bağlı müraciətlərin müsbət cavablandırılması müharibədən sonra baş verdi.

Beləliklə, BDU-nun Tarix fakültəsi II Dünya müharibəsi illərində dövrün irəli sürdüyü şərtləri nəzərə alaraq tədris və elmi-tədqiqat proseslərini yeni şəraitə müvafiq qurmaqla olmuşdu. Tədris prosesinin və elmi tədqiqatların normal aparılması üçün zəruri şəraitin olmamasına rəğmən fakültənin fəaliyyəti dayandırılmadı. Tarixçi alimlərin elmi tədqiqatlarının tematikası daha aktual problemlər üzrə müəyyən olundu. Azərbaycanın tarixinin tədqiqinə və tədrisinə maraq xeyli artdı. Milli elmi kadrların hazırlanması daim respublikanın və universitetin rəhbərliyinin diqqətində olmuşdur. Bu illərdə fakültənin müəllim və tələbə kollektivi qarşısında duran ən mühüm vəzifə ölkənin müdafiəsində yaxından iştirak etmək idi. Fakültədə ənənəvi olaraq ixtisaslı elmi və pedaqoji kadrların hazırlanması ilə yanaşı, eyni zamanda onlara ordu sıralarında siyasi işləri apara bilmək üçün zəruri bilik və vərdislər də aşılanırdı. Fakültə kollektivinin hərbi-idman təlimlərində və müdafiə sədlərinin inşasında fəal iştirakına xüsusi diqqət yetirilirdi. Fakültənin elmi-pedaqoji və tələbə kollektivi qarşıya qoyulan vəzifələrin öhdəsindən şərəflə gəlməyi bacardılar.

Mənbə və ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f.1640, siy.4, iş 73, v.1
2. ARDA, f.1640, siy.4, iş 73, v.2^a
3. ARDA, f.1640, siy.4, iş 73, v.8
4. ARDA, f.1640, siy.4, iş 75, v.54
5. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi (ARRİİ SSA),f.1,siy.22, iş 345, v.145
6. ARDA, f.1640, siy.4, iş 73, v.42
7. ARPIİSSA. f.1, siy.26, iş 723, v. 7
8. ARPIİSSA. f.1, siy.26, iş 723, v. 22-24
9. ARDA, f.1640, siy.1, iş 73, v.72
10. ARDA, f.1640, siy.4, iş 73, v.64
11. ARDA, f.1640, siy.4, iş 75, v.2
12. ARPIİ SSA,f.1,siy.23, iş 227, v.18
13. Собрание постановлений и распоряжений правительства Союза Советских Социалистических республик № 27. // <http://istmat.info/node/10536>
14. ARRİİ SSA,f.1,siy.23, iş 203, v.50

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

15. ARRİİ SSA,f.1,siy.23, iş 203, v.52
16. ARDA, f.1640, siy.4, iş 75, v.1
17. ARDA, f.57, siy.1, iş 1497, v.39
18. ARDA, f.57, siy.1, iş 1497, v.10
19. ARDA, f.1640, siy.4, iş 75, v.52
20. ARDA, f.57, siy.1, iş 1533, v.6
21. Круглянский, М. Р. Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны. Москва: Высшая школа, 1976. - 314 с.
22. ARDA, f.57, siy.1, iş 1512, v.37
23. ARDA, f.57, siy.1, iş 1533, v.5
24. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. В 6 т. Т. 2. Москва: Воениздат, 1961. – 682 с.
25. ARDA, f.1640, siy.4, iş 11, v.51-52
26. Алимйрзоев Х.О. Азербайджанский Государственный Университет за 50 лет. Исторический очерк. Баку, Азербайджанское государственное издательство, 1969. – 470 с.
27. ARDA, f.57, siy.1, iş 1533, v.9-10
28. ARPIİ SSA,f.1,siy.26, iş 670, v. 14-15
29. ARPIİ SSA, f.1, siy.27, iş 734, v.22
30. ARDA, f.57, siy.1, iş 1533, v.6
31. Высшая школа: основные постановления, приказы и инструкции / сост. М. И. Мовшович; под ред. А. М. Ходжаева. Москва: Сов. наука, 1945. – 410 с.
32. ARPIİ SSA, f.1, siy.27, iş 734, v.65
33. ARDA, f.57, siy.1, iş 1533, v.111
34. ARDA, f.57, siy.1, iş 1533, v.117
35. ARPIİ SSA,f.1,siy.27, iş 305, v.3
36. ARDA, f.57, siy.1, iş 1581, v.10
37. ARDA, f.57, siy.1, iş 1581, v.11
38. ARDA, f.57, siy.1, iş 1554, v.2
39. ARDA, f.57, siy.1, iş 1560, v.1
40. ARDA, f.1640, siy.1, iş 98^a, v.3
41. ARDA, f.1640, siy.1, iş 98^a, v.6
42. ARDA, f.1640, siy.1, iş 98^a, v.5

KRIMDAN AZƏRBAYCANA GƏLƏN YOL: REPRESSİYA, DEPORTASIYA, BƏRƏƏT

Sevinc Ruintən

*Bakı Dövlət Universiteti, Türk xalqları tarixi kafedrasının dosenti
sevinjruintan@bsu.edu.az*

***Açar sözlər:** SSRİ, repressiyalar, Krım tatarlarının deportasiyası, deportasiya olunmuş xalqların bəraət alması, repatriasiya hüququ almayan xalqlar, Uzeynova Gülnara Bilalovna*

Hər bir insanın ömrü oxunmamış kitab kimidir. Ətrafımızda tanımadığımız o qədər tanışlar var ki... Birlikdə oxuyuruq, birlikdə işləyirik, bərabər yaşayırıq və elə bilirik ki, bir-birimizi tanıyıq. Əslində isə, günlərin bir günü məlum olur ki, illərdir “tanıyıq” dediyimiz hansısa bir insanı, sən demə bir o qədər də tanımamışıq. Belə inşalardan biri əksəriyyətimizin uzun illərdir ki, “tanıyıram” dediyimiz, 91 illik ömrünün təxminən 50 ilini Bakı Dövlət Universitetinin auditoriyalarında keçirmiş, hazırda təqaüddə olan, Əmək veteranı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Gülnara xanım Uzeynovadır.

*Tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent Uzeynova Gülnara
Bilalovna*

Gülnara xanımın həyat yolu, onun həqiqətən canlı tarix olduğunun çox aydın şəkildə göstəricisidir. O, özünün 91 illik həyat yolunda SSRİ tarixinin demək olar ki, bütün hadisələrinin şahidi olub (repressiyalar, II Dünya müharibəsi, deportasiyalar, bəraət; siyasi sistemin mülayimləşməsi, durğunluq və yenidənqurma dövrləri və s.), SSRİ-nin demək olar ki, bütün rəhbərlərinin: Baş katibləri və prezidentinin (İ.V.Stalin, G.Malenkov, N.S.Xruşşov, L.İ.Brejnev, Y.V.Andropov, K.U.Çernenko və M.S.Qorbaçov) zamanında yaşayıb və SSRİ-nin süqutunun canlı şahidi olub. II Dünya müharibəsindən sonra dünya sosialist sisteminin yaranması və 90-cı illərdə çökməsini, beynəlxalq münasibətlərdə “soyuq müharibə”nin başlanmasını və sona çatmasını görüb.

Krım tatarı Gülnara Bilalovna Uzeynovanın (4 yanvar 1928) Krımda Baxçasaray şəhərində yaşayan ailəsi 30-cu illərdə repressiyalara məruz qalıb. Belə ki, Gülnara xanımın atası ruhani, anası isə müflisləşmiş bəy nəslinin nümayəndələri olublar və bu “səbəbdən” 1938-ci ildə atası “xalq düşməni” kimi repressiyaya məruz qalıb. Gülnara xanım və ailəsi, II Dünya müharibəsinin başlanması ilə yeni faciələrlə üz-üzə qalıb. Bu dəfə 1944-cü il may ayının 18-də ailəsi ilə birlikdə Krımdan Özbəkistana və Urala deportasiya olunan 200 minə yaxın (bəzi məlumatlara görə, 400 min) krım tatarının arasında olub.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Uzun sürən qeyri-müəyyənlikdən sonra, 1945-ci ildə Gülnara xanımın ailəsi Səmərqənd şəhərində məskunlaşıb. Nəticədə, Gülnara xanımın uşaqlıq və gənclik illəri “xalq düşməninin qızı” və “xüsusi məskunlaşan” (спецпоселенка) damğası ilə keçib. 1956-cı ildə SSRİ-də deportasiya olunmuş xalqlar bəraət alsalar da, 2 xalqa: krım tatarlarına və ahısxa türklərinə repatriasiya hüququ verilmədiyinə görə, Gülnara xanımın ailəsi öz yurd-yuvalarına geri dönmə bilməyib. Gülnara xanım Özbəkistanda ali təhsil alıb. 1946-cı ildə, “xüsusi məskunlaş”ların ali məktəblərə qəbul edilməsinə icazə verilmədiyi bir vaxtda, Səmərqənd Universitetinin Tarix fakültəsinə daxil ola bilib və tarixçi ixtisasına yiyələnib. Təhsilini başa vurduqdan sonra “Özbək xalqının tarixi və mədəniyyəti” muzeyində elmi katib, daha sonra isə, 1954-cü ildə Səmərqənd Universitetinin Tarix fakültəsində metodist vəzifəsində işləməyə başlayıb. Eyni zamanda Axşam məktəblərində tarix fənnini tədris edib. 1956-cı ildə krım tatarları “xüsusi məskunlaşan”lar siyahısından çıxarıldıqdan sonra, Gülnara xanım ailəsi ilə birlikdə Azərbaycana, qohumlarının yanına köçüb. İlk olaraq Azərbaycan tarixi muzeyində kiçik elmi işçi, daha sonra isə o vaxtki Azərbaycan Dövlət (indiki Bakı Dövlət) Universitetində müəllim olaraq çalışmağa başlayıb. 1963-1966-cı illərdə Azərbaycan tarixi muzeyinin aspirantı olub, 1967-ci ildə o vaxt Azərbaycan tarixi muzeyinin direktoru olan Püstəxanım Əzizbəyovanın rəhbərliyi ilə elmlər namizədi dissertasiyasını müdafiə edib, 1968-ci ildə tarix elmləri namizədi elmi dərəcəsinə, 1972-ci ildə isə dosent elmi adını alıb. 1969-cu ildən Azərbaycan Dövlət Universitetinə dəvət olunan Gülnara xanım əvvəlcə SSRİ tarixi (sovet dövrü), 1992-ci ildən isə Türk xalqları tarixi kafedrasında işləyib. BDU-da işlədiyi illər ərzində müxtəlif fənləri tədris edib, onların sırasında “Qədim və müasir Səmərqənd”, “Krım və krım tatarları”, “Türk xalqlarının

*Türk xalqları tarixi kafedrasının 25 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika
Elmi konfransı, 19 may 2017-ci il*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

müasir tarixi”, “Türkiyə tarixi” və s. fənlərin adını qeyd edə bilərik.

Gülnara xanım Azərbaycanı çox sevir, onu özünün ikinci vətəni hesab edir və bunu hər dəfə xüsusi olaraq vurğulayır. Azərbaycanda yalnız sevgi və anlayış gördüyünü, buna görə Azərbaycana, Azərbaycanda rastlaşdığı hər kəsə minnətdar olduğunu bildirir.

Biz, Tarix fakültəsinin müasir dövr tarixini tədris edən müəllimləri, tələbələrə tarix kitablarından, partiya-dövlət sənədlərindən oxuyub öyrəndiyimiz məsələlərdən danışanda, Gülnara xanım hər dəfə özünün canlı olaraq yaşadığı hadisələri, sözün əsil mənasında özünün həyat hekayəsini anladır. Bəlkə də bir çox hallarda, auditoriyada olan tələbələr, bəzən hətta biz özümüz də, bunun fərqi varmamışıq. Amma yeri də gəlib, yanımızda “tarixin bir parçasının” olduğunu, “tarixin nəfəsini” çox aydın hiss etmişik. Və şəxsən mən, hər dəfə bunu hiss etdikcə ağımdan bir fikir keçir: “Tarixi - onu yaradanların, yaşayanların, canlı şahidlərinin dilindən eşitmək, izahı heç də asan olmayan bir duyğudur”... Ətrafımıza bir qədər diqqətlə baxarsaq, bəlkə də elə bu anda yaxında, düşünə bildiyimizdən çox yaxında neçə canlı tarixin olduğunu görə bilərik... Bunun üçünsə, Mövlanə Cəlaləddin Ruminin dediyi kimi, yalnız baxmaqla kifayətlənməliyik, həm də görməyi öyrənməliyik.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Бахшалиев Т.Ш. Гульнаре Усейновой – 70 // Tarix və onun problemləri. №1. Bakı, Adiloğlu, 1998 s.268-271.
2. Бугай Н.Ф. Л.Берия – И.Сталину: «Согласно Вашему указанию...». Москва: АИРО-XX, 1995, 322 с.
3. Османов Ю.Б. Белая книга национального движения крымских татар. Симферополь, Бизнес-Информ, 2011, 391с. (Online). Mənbə: <http://ndkt.org/download/1.html> [Baxılıb: 26.09.2019]
4. Усейнова Г.Б. Депортация советским режимом тюркских народов в 1943-1944 гг. // Tarix və onun problemləri. №2. Bakı, Adiloğlu, 2010, s.108-111. (Online). Mənbə: <http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2010%20%202/108-111.pdf> [Baxılıb: 26.09.2019]

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

SSRİ DÖVRÜ VƏ MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ TARİX FAKÜLTƏSİNİN STRUKTURUNUN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Səidə Quliyeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, Dünya azərbaycanlıları: tarixi demografiya
elmi tədqiqat laboratoriyasının böyük elmi işçisi, dosent*
saidaquliyeva@bsu.edu.az

Açar sözlər: Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, kafedra, Azərbaycan tarixi

Keywords: Baku State University, Faculty of History, department, history of Azerbaijan

Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi ilə yaradılan Tarix-filoloji fakültəsinin fəaliyyətə başlaması Azərbaycanda tarix elminin tədrisinin və tədqiqinin əsasını qoyur.

Fakültənin strukturunda kafedralar mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən, kafedralardakı əsas dəyişikliklər XX əsrin 20-ci illəri, sovet dövrü və müstəqillik dövrünə uyğun olaraq müqayisə edilmiş, təhlil aparılmışdır.

Ümumi tarix, Arxeologiya, Asiya və Afrika ölkələri tarixi, Türk xalqları tarixi, Qədim dünya tarixi və Orta əsrlər tarixi kafedraları və digər kafedralar fakültədə tarixin tədrisini həyata keçirən əsas kafedralar olmuşlar. Azərbaycan tarix elmi inkişaf etdikcə və tarixin tədrisi məqsədilə yeni tədris planları hazırlanıqca zamana uyğun olaraq yeni kafedralar yaradılmışdır. Tədris olunan fənlərə və strukturun formalaşmasına Sovet ideologiyasının tələbləri mühüm təsir etmişdir. II dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar Vətən tarixinin tədqiqinin və tədrisinin gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan tarixi kafedrasının yaradılması respublikada və Tarix fakültəsinin tarixində Azərbaycan tarixi üzrə mütəxəssis hazırlığı istiqamətində ciddi inkişafa səbəb oldu. Tarix fakültəsində əsas ciddi quruculuq prosesi XX əsrin 70-80-ci illərində və müstəqillik dövründə aparılmışdır.

Fakültənin yarandığı dövrü, sovet dövrünü və müstəqillik dövrünü müqayisə etdikdə strukturda ciddi dəyişikliklərin baş verdiyi məlum olur. Tarix fakültəsinin strukturunun təşkilinə dövrün tələbləri, tarixçi ixtisası üzrə kadr hazırlığı üçün vacib olan bilik və bacarıqlar, tarix elminin mühüm nailiyyətləri ciddi təsir etmişdir.

Comparative analysis of the structure of the Faculty of History in the Soviet period and the years of independence

The establishment of the Faculty of History and Philology, established with the establishment of Baku State University, lays the foundation for the teaching and research of historical science in Azerbaijan.

Chairs are important in the structure of the faculty. For this reason, the main changes in the departments were compared and analyzed in accordance with the 20s, the Soviet and the independence period.

The departments of General History, Archeology, countries of Asia and Africa, History of Turkic Peoples, Department of Ancient World History and Medieval History and other departments were the main departments teaching history at the faculty. As Azerbaijan's history developed scientifically and new curricula were developed for the purpose of teaching history, new departments were established in accordance with the time. The requirements of Soviet ideology had a significant impact on the subjects taught and the formation of the structure. The establishment of the Department of Azerbaijani History in order to strengthen the study and teaching of the history of the homeland in connection with the outbreak of World War II has led to significant development in the country and in the history of the Faculty of History in the field of Azerbaijani history. The main serious creative process at the Faculty of History took

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

place in the 70s and 80s of the twentieth century and during independence.

Comparing the period of the faculty's establishment, the Soviet period and the period of independence, it is clear that significant changes have taken place in the structure. The requirements of the time, the knowledge and skills necessary for the training of historians, the important achievements of historical science had a serious impact on the organization of the structure of the Faculty of History.

Giriş. Bakı Dövlət Universiteti¹ (BDU) təsis edilərkən yaradılması nəzərdə tutulan dörd fakültədən biri Tarix-filoloji fakültəsi idi. Milli kadr hazırlığını nəzərdə tutan AXC Hökuməti və Universitet qurucuları ictimai düşüncənin formalaşması üçün xalqın tarixinin, ədəbiyyatının, dilinin və milli adət-ənənələrinin tədrisini vacib hesab edirdilər. Lakin arzu edilən fənləri tədris edəcək professor-müəllim heyətini qısa zamanda formalaşdırmaq problemi var idi [3, 33-38, 77, 88]. AXC Parlamentində əsas mübahisələr də məhz bu mövzularda gedirdi. Milli kadrların və ana dilində dərsliklərin olmaması, tədrisin əsasən rus dilində başlayacağı ciddi etirazlara və müzakirələrə səbəb olmuşdu. Tədqiqatlar göstərir ki, Parlamentdəki qızğın müzakirələrin nəticəsində, bütün çətinliklərə baxmayaraq, tədris prosesinə başlamaq qərarı verilmişdir. Milli hökumətin Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Rəşid bəy Qaplanov, Həmid bəy Şahtaxtinski kimi nümayəndələri Tarix-filoloji fakültəsinin ilk müəllimlərindən olmuşlar.

Universitetdə dərslər 1919-cu il noyabrın 15-də başlamışdır. İlk mühazirə Tarix-filoloji fakültəsinin dekanı Nikolay Dubrovski² tərəfindən Ümumi tarix fənnindən oxunmuşdur. Növbəti mühazirə isə Lev Zimin³ tərəfindən Şərq tarixinə aid idi. Bununla da, Azərbaycanda tarix elminin tədrisinin və tədqiqinin əsası qoyulmuşdur. Qısa müddətdə fakültənin strukturu formalaşdırılmış, kafedralar yaradılmışdır.

Kafedralar fakültənin idarə edilməsinin və strukturunun əsas qurumlarıdır. Kafedra akademik heyətin tədris prosesinin təşkilində və elmi fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət daşıyır. İlk kafedralar tədris prosesi və aparılan islahatlar nəticəsində tədricən ya genişləndirilmiş, ya da bağlanmışdır. Eyni zamanda, yeni kafedralar yaradılmışdı. Bu proses Tarix fakültəsinin tarixi və tarix elminin inkişafını izləmək üçün mühüm əhəmiyyətə malik olduğundan kafedralardakı dəyişiklikləri əsas mərhələlər üzrə araşdırmaq maraqlıdır. Məqalədə 20-30-cu illər, sovet dövrü və müstəqillik dövrünə uyğun dəyişikliklər müqayisə edilmişdir.

Mövzunun hərtərəfli araşdırılması üçün BDU-nun və Tarix fakültəsinin tarixi, tarixçi kadrların hazırlanması və müxtəlif təhsil islahatları barədə tədqiqatlar, fakültədə tədrisin təşkilinə dair arxiv sənədləri və cari sənədlər təhlil edilmişdir.

Tarix fakültəsinin təşkili tarixi. BDU-nun auditoriyalarında ilk dərs günündən bu günə qədər tarix fənninə aid mühazirələr dinlənir. Bu fakt onu digər fakültələrdən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Bu səbəbdən də Tarix fakültəsinə “Universitetin yaşıdı fakültə” deyilir.

¹ Bakı Dövlət Universiteti 06.12.1922-27.10.1989-cu il tarixlərində Azərbaycan Dövlət Universiteti (ADU) adlanmışdır.

² Nikolay Dubrovski (?-?). Universitetin Ümumi tarix kafedrasının professoru, 1919-1922-ci illərdə Tarix-filoloji fakültəsinin dekanı. 1923-cü ilin yanvarından Moskva Universitetinə getməsi ilə əlaqədar olaraq Universitetdən ayrılmışdır.

³ Lev Aleksandroviç Zimin (1886-1920). Rusiyanın görkəmli şərqşünası, türkoloq, ərəbşünas, iranist, arxeoloq və tarixçi. Akademik V.V.Bartoldun tələbəsi. 1919-cu ilin noyabrından BDU-nun dosenti. Respressiya qurbanı. 1920-ci il mayın 3-də həbs edilib və güllələnmişdir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

1919-cu ildə yaradılarkən Tarix-filoloji fakültəsində tədris Tarix, Şərq və Lisaniyyət şöbələrində aparılırdı. Sovet işğalından sonra cəmiyyətdə ciddi dəyişikliklər aparılır, bütün proseslər bolşevik ideologiyasına uyğun dəyişdirilirdi. Bu dəyişikliklər BDU-dan da yan keçmir. Universitetin Tibb və Tarix-filoloji fakültələrində müəyyən dəyişikliklər aparılmalı idi. Tibb təhsilindən fərqli olaraq tarix və ədəbiyyat tədris edilən auditoriyalar məhz cəmiyyətin düşüncəsini formalaşdıran mərkəzlər olduğundan ciddi nəzarətə götürülmüşdü.

1920-1922-ci illərdə Azərbaycan SSR xalq maarif komissarı olan Dadaş Bünyadzadə bu dövrdə Universitetin əsas vəzifələrinin siyasi dəyərlərə yönəldiyini irəli sürürdü: “...türkləşmə, proletarlaşma, sosialist quruculuğunun praktik tapşırıqlarına bilavasitə uyğunlaşdırılmasına yönəldilən fakültələrin məqsədlərinin dəyişdirilməsi, tələbələrin marksist və leninçi dünyagörüşü əsaslarına uyğun sosial-siyasi tərbiyələndirilməsi vəzifəsi və nəhayət, universitetin mədəni inqilab mərkəzinə çevrilməsi vəzifəsi...” [3, 77].

Qısa müddətdə ziyalıların bir hissəsi təqiblərə görə mühacirət etməyə məcbur olur.

SSRİ-nin yaradılması ilə fakültənin profili dəyişdirilməyə başlayır. Şərq şöbəsinin əsasən şərqşünaslıq mərkəzi kimi formalaşdırılması məqsədilə müstəqil fakültəyə çevrilməsi qərara alınır [5, 48-49; 10, 15-16]. Şöbənin fakültəyə çevrilməsində fakültə ziyalılarının da təşəbbüsləri var idi. Çünki qısa zamanda burada şərq tarixinə marağı olan görkəmli alimlər toplaşmışdı. Həmçinin, Tarix ixtisası ilə Şərq ixtisasının tədris planlarında fərqlər var idi. Əlavə edək ki, yeni yaradılan Şərq fakültəsi də Tarix və Lisaniyyət şöbələrindən ibarət idi.

Şərq fakültəsi ayrıldıqdan sonra 1923-cü ildə Tarix fakültəsinin auditoriyalarında ictimai düşüncəni formalaşdıran fənlərin tədris olunduğunu nəzərə alaraq, fakültə İctimai elmlər fakültəsi adlandırılmışdır. Tarix və Lisaniyyət şöbələri yaradılmışdır. Sənədlərdə 1923-cü ildə fakültənin daxilində İqtisadiyyat şöbəsinin yaradıldığı göstərilərsə də, 1924-cü ilə aid sənədlərdə Universitetdə həmin şöbə yoxdur [8, 274].

Respublikada aparılan kadr hazırlığı islahatları yerli düşüncəli sovet vətəndaşlarının formalaşdırılmasına üstünlük verirdi. Eyni zamanda, kütləvi savadsızlığın ləğvində yerli dilləri bilən müəllimlərə ehtiyac artmışdı. Bu səbəbdən pedaqoji təhsil verən digər təhsil müəssisələri ilə yanaşı Dövlət Universitetində kadr hazırlanan mövcud ixtisaslar üzrə müəllim hazırlığına qərar verilir. Bu səbəbdən, 1925-ci ildə İctimai elmlər və Təbiət-riyaziyyat fakültələrinin bazasında Pedaqoji fakültə yaradılır. Həmin fakültələr və onların şöbələri Pedaqoji fakültənin strukturuna daxil edilir. Beləliklə, 1919-cu ildə yaradılan Tarix-filoloji fakültəsi Pedaqoji fakültənin şöbəsinə çevrilir. Bununla da, tarixçi hazırlanması prosesi tarix müəllimi hazırlığı prosesinə çevrilir. Lakin tarixin tədrisi prosesinin əsasları gələcək tarixçi-tədqiqatçıların yetişməsinə də səbəb olurdu.

1930-cu ildə Universitetin bazasında yeni institutlar yaradılaraq fəaliyyətinə son qoyulana qədər fakültənin tarixində baş verən bu proseslər bütünlükdə təhsil sistemində sovet ideologiyasına uyğun aparılan siyasəti tam əks etdirir.

Beləliklə, 1930-1934-cü illərdə Universitetin fəaliyyəti dayandırılmışdır. Fakültə 1930-1934-cü illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun nəzdində İctimai-iqtisadi fakültənin İctimai-tarix şöbəsi kimi fəaliyyət göstərmişdir: 1921-ci ildə yaradılan Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu məktəblər üçün Tarix-filologiya ixtisası üzrə müəllim hazırlayırdı və dərslər Azərbaycan dilində keçirilirdi. ADU-da Pedaqoji fakültə

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

yaradıldıqdan sonra təhsil qurumları arasında eynilik olduğu əsas götürülərək 1926-cı ildə Ali Pedaqoji İnstitut ADU-nun Pedaqoji fakültəsinə birləşdirilmişdir. Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin 1930-cu il 19 noyabr tarixli «Azərbaycan SSR ali məktəb və ali texniki məktəblərini yenidən qurmaq, rayonlaşdırmaq və onları müvafiq təsərrüfat orqanlarına və xalq komissarlıqlarına vermək haqqında» qərarında Universitetin Pedaqoji fakültəsi və Ali pedaqoji institutun XKS-in tabeliyində vahid Pedaqoji institut kimi birləşdirilməsi və təhsilin türk dilində aparılması göstərilirdi¹ [10, 16-23].

Həmin illərdə API-nin müvafiq fakültəsi məktəblər üçün tarix müəllimləri hazırlayırdı və yeganə belə təhsil ocağı idi. Elmi tədqiqatçıların və yüksək ixtisaslı kadr hazırlığının dayandırılması, ali məktəblər və digər təhsil ocaqlarının müəllimlərə, bir sıra müəssisələrin isə yüksək ixtisaslı kadrlara olan ehtiyacı universitet təhsilinin vacibliyini göstərirdi [10, 16-23; 11, 83; 12, 400].

1934-cü ildə Dövlət Universiteti yenidən fəaliyyətə başlayanda həmin bazada həm ADU-nun Tarix fakültəsi, həm də API-də də Tarix fakültəsi yaradılmışdır. 1934-cü ildə fakültənin fəaliyyəti bərpa edilsə də, “islahat”lar və “təmizləmə” siyasəti davam etdirilir, fakültə ziyahıları, inzibati işçiləri, tələbələri hətta kafedralar da repressiya qurbanı olurlar. Repressiya illərindən sonra bir müddət fakültədə ciddi inzibati dəyişikliklərə rast gəlmirik. 1934-cü ildən başlayaraq Tarix fakültəsində tədris arasıkəsilmədən bu günə qədər davam etdirilir.

Tarix fakültəsinin strukturu: sovet dövrü və müstəqillik illərinin müqayisəsi. Fakültədə ilk dərslər başlayanda hələ struktur tam formalaşdırılmamışdır. Fakültənin bir kafedrasında çalışan müəllimlər hər 3 şöbəsində dərs deyirdilər.

Fakültədə tədris edilən ilk fənlərin siyahısı və işğaldan sonraya aid tədris planlarının müqayisəsi siyasi həyatın təhsilə təsirini əyani əks etdirir. Məsələn, Kommunist ideologiyasının tədrisi məqsədlə Kommunist partiyasının tarixini tədris və tədqiq edən kafedra təşkil edilmişdi. Və ya SSRİ-nin dövlət maraqlarını əks etdirən və bu siyasətə uyğun adlandırılan Müstəmləkə və asılı ölkələr tarixi kafedrası həmin ölkələrin tarixini tədris etməklə yanaşı oradakı işğal rejimlərinə dövlət münasibətini əks etdirirdi. Bu proseslər 1921/22-ci tədris ilindən başlamışdı.

XX əsrin 20-ci illərində tarixin müxtəlif istiqamətləri üzrə fənləri tədris edən kafedralar – Ümumi tarix; Qədim dünya və orta əsrlər tarixi (1922-ci ildə 2 kafedraya ayrılıb); Türk xalqları tarixi (mənbələrdə Türk-tatar xalqları, Türklərin tarixi adı ilə də verilir); Ümumittifaq Kommunist (b) Partiyasının tarixi; Azərbaycanda inqilabi mübarizə tarixi; Arxeologiya və numizmatika (1922, Şərq fakültəsinin tərkibində Arxeologiya, numizmatika, etnologiya və etnoqrafiya); İncəsənət tarixi; Yaxın Şərq tarixi (mənbələrdə Məsəlman Şərfinin ümumi tarixi (1922) adı ilə də verilir); İran tarixi; Yeni tarix; Rusiya tarixi kafedraları idi.

1923-cü ildə aparılan islahatlar nəticəsində Universitetin tibb və təbiət elmləri fakültələrində bütün ixtisaslarda ictimai fənlər tədris edilməli idi. Bu məqsədlə İctimai elmlər fakültəsində 3 yeni kafedra yaradılmışdı: Sosializm təlimlərinin tarixi; Təsərrüfat formalarının tarixi; Sovet Konstitusiyası. Yeni fakültənin hər iki şöbəsində 17 kafedra var idi.

Zahidə Əlizadə “Azərbaycan SSR-də ali tarix təhsilinin inkişafı və tarixi kadrların hazırlanması (1920-1941-ci illər)” adlı kitabında XX əsrin 20-30-cu illərində

¹ Yəni 1926-cı ildə API ADU-nun Pedaqoji fakültəsinə birləşdirilmiş, 1930-cu ildə Pedaqoji fakültə müstəqil institut kimi fəaliyyətə başlamışdır.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

mövcud olan tədris planlarını müqayisə edir və cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərin yüksək ixtisaslı tarixçi kadrların hazırlanması prosesinə təsirlərini izah edir. XX əsrin 20-30-cu illərində tarixin tədrisində iqtisadi formasıyalar, sosializm ideyaları, sosial-iqtisadi inkişaf mövzularını əhatə edən müxtəlif fənlərin tədrisi başlanılmışdır. Bu fənlər arasında Azərbaycanın tarixi, iqtisadiyyatı, coğrafiyası fənləri də olmuşdur. Azərbaycan tarixi fənni əsasən Şərqsünaslıq fakültəsinin strukturuna aid idi və həmin fakültədə tədris edilirdi [5, 94; 10, 33, 37-45].

1930-cu ildə Müsəlman Şərfinin ümumi tarixi kafedrasının adı dəyişdirilərək Asiya və müstəmləkə ölkələrinin tarixi adlandırılmışdır.

Beləliklə, fakültənin strukturunun 1919-cu ildən başlayan qısa 10 illik dövrü tarix fənnin tədrisi və elmi tədqiqatların siyasi inzibati sistemə tabe edildiyini təsdiq edir. Bununla yanaşı, bütün çətinliklərə baxmayaraq, bu 10 illik Azərbaycanda yüksək ixtisaslı tarixçi kadrların hazırlanmasında və elmi tədqiqatların aparılmasında müəyyən nəticələr əldə edilmişdir.

Xəlil Əlimirzəyev “Azərbaycan Dövlət Universiteti 50 ildə” adlı tarixi oçerkdə göstərir ki, fakültənin fəaliyyəti 1934-cü ildə bərpa edildikdə burada 7 kafedra fəaliyyət göstərirdi:

1. Ümumi tarix;
2. Qədim dünya və orta əsrlər tarixi;
3. SSRİ xalqları tarixi;
4. Müstəmləkə və asılı ölkələr tarixi;
5. Dialektik materializm;
6. Siyasi iqtisad;
7. Leninizm və Ümumittifaq Kommunist (b) Partiyasının tarixi [5, 123].

Artıq 20-30-cu illərdə mövcud olan Türk xalqları tarixi, İran tarixi, Rusiya tarixi, Arxeologiya və numizmatika, Sosializm təlimlərinin tarixi, Təsərrüfat formalarının tarixi, Sovet Konstitusiyası kafedraları müvafiq fənlər ya digər kafedralardan tədris edilməklə, ya da ləğv edilməklə aradan qaldırılmışdır. Əlbəttə ki, bu dəyişikliklər dövrün tələblərinə uyğun olaraq aparılmışdı.

Repressiya illərində universitetə və ziyalılara qarşı yönəldilən təqiblərlə yanaşı fakültənin strukturunda da islahatlar aparılmışdı. Bu islahatlar tarix elminin inkişafı ilə əlaqədar olsa da, sovet ideologiyasına uyğun kadr hazırlığı əsas götürülürdü. 1937-ci ildə Ümumi tarix kafedrası 3 müstəqil kafedraya ayrılır: 1) Qədim dünya tarixi; 2) Orta əsrlər tarixi; 3) Yeni tarix. 1938-ci ildə isə Fəlsəfə, Siyasi iqtisad və Ümumittifaq Kommunist (b) Partiyasının tarixi kafedralarının bazasında Marksizim-Leninizm kafedrası (1938) yaradılır. Bu kafedralarla yanaşı SSRİ xalqları tarixi; Müstəmləkə və asılı ölkələr tarixi (1938-ci ildə Ümumi tarix kafedrasına birləşdirilir) kafedraları da var idi [1, 20-21].

1940/41 tədris ilində fakültədə 5 kafedra fəaliyyət göstərirdi:

1. SSRİ xalqları tarixi
2. Müstəmləkə və asılı ölkələr tarixi
3. Qədim dünya və orta əsrlər tarixi
4. Yeni dövr tarixi
5. Azərbaycan SSR tarixi.

Fakültədə Azərbaycan tarixi fənni 30-cu illərdə tədris edilirdi. Lakin Universitet bərpa edilərkən Azərbaycan tarixi kafedrası yaradılmamışdı. Bu mövzuya aid müha-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

zirələr fakültativ kurs kimi və ya SSRİ xalqları tarixi fənninin tərkibində oxunurdu. [10, 43, 33]. Hətta 1938-1950-ci illərdə universitetin bütün fakültələrində Azərbaycan tarixi fənninin tədris edilməsi barədə faktlar vardır. Lakin kafedranın yaranması II dünya müharibəsi dövrünə təsadüf edir. Belə ki, müharibənin başlanması ilə əlaqədar ictimaiyyətdə vətənpərvərlik ideologiyasının təbliği, düşməyə qarşı mübarizə hissinin gücləndirmək məqsədilə tarixi qəhrəmanlar, real obrazlar lazım idi. 1941-ci ildə Vətən tarixinin tədqiqinin və tədrisinin gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan tarixi kafedrasının yaradılması respublikada və Tarix fakültəsinin tarixində Azərbaycan tarixi üzrə mütəxəssis hazırlığı istiqamətində ciddi inkişafa səbəb olmuşdu [1, 21].

Müharibə dövründə müəllim və tələbələrin cəbhəyə getməsi ilə kontingentin azalması, iqtisadi proseslər, həmçinin tədris prosesində baş verən dəyişikliklər fakültənin strukturunda ixtisarlara səbəb olmuşdur. 1945-ci ildə tədris prosesi və elmi tədqiqatlar 4 kafedra vasitəsilə təşkil edilirdi:

1. SSRİ xalqları tarixi
2. Yeni dövr, müstəmləkə və asılı ölkələr tarixi
3. Qədim dünya və orta əsrlər tarixi
4. Azərbaycan SSR tarixi.

Müharibədən sonrakı quruculuq və inkişaf prosesində arxeoloji tapıntıların artması və arxeologiya elminə olan maraq arxeoloq hazırlığını da tələb edirdi. Bunu nəzərə alaraq 1947-ci ildə Tarix fakültəsində Arxeologiya kafedrası yenidən açılmışdı. Lakin 50-ci illərin islahatlarında Ümumi tarix kafedrasına birləşdirilmişdi. 1949-cu ildə isə SSRİ-də aparılan iqtisadi quruculuq prosesi prosesinə uyğun olaraq, siyasi iqtisad ixtisaslaşması üçün qruplar təşkil edilmişdi [5, 160].

Müharibədən sonra Kommunist partiyası müharibədə qalib gələn ideologiyanın gücünü bütün dövlət orqanlarının işinin təşkilində əsas götürməklə kifayətlənmir, ölkədən xaricə də eksport edirdi. Ümumilikdə, bu işin təşkilində ali məktəblərin partiya komitələrinin üzərinə böyük iş düşürdü. Bu komitə həm kommunist, həm də komsomolu birləşdirir, tədris, elmi-tədqiqat və ideya-tərbiyə işini təşkil edirdi [4, 16]. Uzun müddət Universitetdə ideoloji iş partiya təşkilatları və Tarix fakültəsinin kafedraları ilə birlikdə aparılmışdır. Lenin ideyalarının həyata keçirilməsi və Kommunizm quruculuğu proseslərinin elmi əsaslarla tədqiq və tədris edilməsi məqsədilə 1946-cı ildə ümumuniversitet kafedrası olan Sov.İKP tarixi kafedrası yaradılmışdır [4, 93]. Lakin Yenidənqurma prosesində partiyanın hakim rolu əhəmiyyətini itirdikdə kafedra 1989-cu ildən Siyasi tarix kafedrası kimi təşkil edilmiş, 1999-cu ildə isə ləğv edilərək əməkdaşları universitetin digər kafedralarına, xüsusilə Azərbaycan tarixi kafedrasına keçirilmişlər. Əlavə edək ki, ümumuniversitet kafedraları olan Marksizim-Leninizm, Fəlsəfə, Siyasi iqtisad və Pedagogika kafedralarında da ictimai düşüncəni formalaşdıran ideologiyaya uyğun mühazirələr, həmçinin tarixi mövzularda tədqiqatlar aparılırdı. Bütünlükdə, tədris prosesində əsasən Sovet ideologiyasına uyğun mərkəzdə yazılmış əsərlərdən istifadə edilirdi. 1945-ci ildə Tarix fakültəsi nəzdində Fəlsəfə şöbəsi açılmış və ümumuniversitet Psixologiya, Fəlsəfə və siyasi iqtisad kafedraları onun tərkibinə daxil edilmişdir (1954-cü ildə bağlanılıb) [1, 21].

Müharibədən sonra cəmiyyətdə və təhsil sistemində baş verən proseslərə uyğun olaraq Tarix fakültəsinin strukturunda – kafedraların təşkilində dəyişiklik aparılmışdı. Xəlil Əlimirzəyev Universitetin 50 illiyi qeyd edilən dövrdə fakültədə 4 kafedranın olduğunu göstərir:

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

1. Azərbaycan tarixi
2. SSRİ xalqları tarixi
3. Asiya və Afrika ölkələri tarixi
4. Ümumi tarix [5, 301].

Müharibədən sonra aparılan struktur dəyişikliklərində Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrası və Ümumi tarix kafedrası birləşdirilmişdir. Şərqşünaslıq fakültəsi bağlanarkən Tarix fakültəsinə köçürülən Şərq xalqları tarixi kafedrası¹ (1950-1960) 1960-cı ildə növbəti dəfə Ümumi tarix kafedrasına birləşdirilmiş, 1965-ci ildə müstəqil Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrası adı ilə təşkil edilmişdir.

XX əsrin 70-80-cı illərində bütün SSRİ-də, həmçinin Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf əlaqədar olaraq islahatlar aparılırdı. Bu yeniliklərə uyğun kadr hazırlığı vacib idi. Bu proseslər təhsil sahəsində, o cümlədən Dövlət Universitetində də islahatlara, dövrün tələbinə uyğun yeni fakültə və yeni ixtisasların yaradılmasına səbəb oldu. Əlavə edək ki, bu illərdə Universitetin 60 illik yubileyi qeyd edildiyi üçün Universitet təhsili və onun respublikada yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı prosesində iştirakı diqqət mərkəzində idi. Universitetin 60 illik yubileyi qeyd edilərkən fakültədə 6 kafedra (SSRİ tarixi (Oktyabra qədərki dövr), SSRİ tarixi (sovet dövrü), Azərbaycan tarixi, Arxeologiya və etnoqrafiya, Ümumi tarix, Asiya və Afrika ölkələri tarixi) var idi [4, 61].

Baxmayaraq ki, islahatlar əsasən təbiət və texniki elmlərə aid yeni bacarıqlara malik yüksək ixtisaslı mütəxəssis hazırlığını zəruri edirdi, humanitar sahədə də mütəxəssis hazırlığının yenidən təşkili nəzərdə tutulurdu. Tarix fakültəsində yeni ixtisasların yaradılmasına biz məhz bu illərdə rast gəlirik. Hətta başlayan proses müstəqillik illərində də davam etdirilmişdir. 1982-ci ildə tarixçi, tarix və ictimaiyyət müəllimi (qəbul illəri: 1982-1986-cı illər), 1990-cı ildən başlayaraq arxivşünaslıq (1990), şərqşünaslıq (1990), tarixçi-şərqşünas (1990-1992), tarix-etno-psixologiya (1990), tarix-psixologiya (1990), tarix-sosial-psixologiya (1990), tarix-sosiologiya (1990), beynəlxalq münasibətlər (1990), tarix-azərbaycanşünaslıq (1991-1993), tarixçi-arxeoloq (1991-1992), tarixçi-etnoqraf (1993), tarix-ölkəşünaslıq (1993), tarix-türkşünaslıq (1993) ixtisasları açılmışdır. Lakin bu ixtisaslardan ancaq tarixçi-şərqşünas ixtisası üzrə buraxılış olmuşdur (1991-1996). 1991-ci ildə beynəlxalq münasibətlər ixtisasının bazasında Beynəlxalq hüquq və beynəlxalq münasibətlər (hazırda Beynəlxalq münasibətlər və iqtisadiyyat), etno-sosiologiya, etno-psixologiya, sosiologiya ixtisaslarının bazasında isə Sosial elmlər və psixologiya fakültələri yaradılmışdır. Digər ixtisaslar – arxivşünaslıq, şərqşünaslıq, tarix-azərbaycanşünaslıq, tarixçi-arxeoloq, tarixçi-etnoqraf, tarix-ölkəşünaslıq, tarix-türkşünaslıq ixtisasları tarixçi və tarix müəllimi ixtisasına birləşdirilmişlər. Əlavə edək ki, Sovet dövründə əsasən fakültədə tarixçi və tarix müəllimləri ixtisasları üzrə kadr hazırlanmışdır.

Tarix fakültəsində aparılan yenidən quruculuq prosesi nəticəsində yaradılan ixtisaslara uyğun olaraq mühüm struktur dəyişiklikləri baş vermiş, kafedralar bu prosesə uyğunlaşdırılmışdır. 1980-ci ildə mövcud olan kafedralar yenidən təşkil edilərkən fakültənin ilk kafedrası olan Ümumi tarix kafedrasının fəaliyyətinə son qoyulmuş, bazasında 3 yeni kafedra yaradılmışdır: Qədim dünya və orta əsrlər tarixi;

¹ II dünya müharibəsi Şərq xalqlarının tarixini öyrənməyi zəruri edirdi. Bu səbəbdən Azərbaycan KP(b) MK-nin və Azərbaycan SSR Xalq Kommissarları Sovetiin 1944-cü il 3 yanvar tarixli qərarı ilə Universitetdə Şərq xalqları tarixi kafedrası, həmçinin Filologiya fakültəsində iranşünaslıq və türkşünaslıq ixtisasları üzrə mütəxəssis hazırlayan Şərq şöbəsi yaradılmışdır [5, 138-139].

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi; Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və köməkçi tarix fənləri kafedraları. Beləliklə, nəticədə fakültədə tədris prosesi və elmi tədqiqatlar aşağıdakı kafedralarda təşkil edilir və həyata keçirilirdi:

1. Arxeologiya və etnoqrafiya
2. Asiya və Afrika ölkələri tarixi
3. Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi
4. Azərbaycan tarixi
5. Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və köməkçi tarix fənləri
6. Qədim dünya və orta əsrlər
7. SSRİ tarixi (Oktyabra qədərki dövr)
8. SSRİ tarixi (sovet dövrü)

100 illik fəaliyyəti dövründə BDU-nu Azərbaycanın digər ali məktəblərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri burada elm və tədrisin paralel mövcudluğuudur. Tarix fakültəsində elmi cəmiyyətlər yarandığı ilk gündən mövcud olsa da¹, elmi-tədqiqat laboratoriyalarının struktur kimi yaradılması XX əsrin 80-ci illərinə təsadüf etmişdir. İslahatlar nəticəsində fakültədə tarixi demoqrafiya və maddi-mədəniyyət tarixinin müxtəlif problemlərinin tədqiqi, həmçinin tarixi tədqiqatlarda kompüter texnologiyalarının tətbiqi məqsədilə 1989-cu ildə 3 elmi-tədqiqat, 1 tədris laboratoriyası yaradılmışdır:

1. Azərbaycanın Maddi Mədəniyyət Tarixi Elmi tədqiqat laboratoriyası;
2. Azərbaycanın tarixi demoqrafiyası Elmi tədqiqat laboratoriyası;
3. Kompüter tarixi tədqiqatlarda Elmi tədqiqat laboratoriyası;
4. Tarixi tədqiqatlarda Elektron hesablama maşınlarının və riyazi üsulların tətbiqi tədris laboratoriyası.

Strukturun yenidən təşkili, tədris və elmi fəaliyyəti istiqamətində görülən islahatlar tezliklə öz nəticəsini göstərməyə başladı. Fakültənin tədris və elmi fəaliyyəti, burada formalaşan ictimai düşüncə nəticəsində milli oyanışın mərkəzi olması ilə Universitetin aparıcı fakültələrindən biri oldu. Bu dövrdə fakültə akademik heyətinin potensialı və sayı, həmçinin tələbə kontingenti ilə də genişlənirdi. Göründüyü kimi, Tarix fakültəsində əsas quruculuq prosesləri XX əsrin 70-80-ci illərində və müstəqillik dövründə aparılmışdır.

İşğal dövründə baş verən proseslərin təhlili göstərdi ki, tədris olunan fənlərə və strukturun formalaşmasına Sovet ideologiyasının tələbləri mühüm təsir etmişdir. Buna uyğun olaraq fakültədə SSRİ tarixi; Sosializm təlimlərinin tarixi; Marksizm-Leninizm təlimləri; Ümumittifaq Kommunist (b) Partiyasının tarixi; Sov.İKP tarixi, Siyasi tarix kimi kafedralar fəaliyyət göstərmişdir. Müstəqilliyin ilk illərində belə kafedralar ləğv edilmiş, onların bazalarında yeni kafedralar təşkil edilmişdir. SSRİ tarixi (Oktyabra qədərki dövr) kafedrasının əsasında Şərqi Avropa xalqları tarixi kafedrası, SSRİ tarixi (Sovet dövrü) kafedrasının əsasında isə Türk və Qafqaz xalqları tarixi kafedrası təşkil

¹ İlk elmi cəmiyyətlər 1919-cu ildə yaradılmışdır. Professor-müəllim heyəti və elmi fəaliyyətə cəlb edilən tələbələr sonralar Azərbaycan elminin inkişafında müstəsna xidmətləri olan şəxslər kimi formalaşdılar. Bu cəmiyyətlərdə aktual problemlər barədə mühazirələr oxunur və müzakirə edilirdi. Onların fəaliyyətinin bolşevik ideologiyasının təsirində olmasına baxmayaraq, burada çalışan alimlər elmin inkişafına töhvə verir və milli dəyərlərə sadıq qalırdılar. Bu səbəbdən də sonrakı illərdə onların əksəriyyəti siyasi təqiblərə məruz qalırlar. 1930-cu ildə Universitet bağlananda bu cəmiyyətlər də bağlanmışdı. Universitet bərpa edildikdən sonra SSRİ tarixi kafedrası nəzdində tələbə elmi cəmiyyəti yaradılmışdır.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

olunmuşdu [1, 22-23]. Azərbaycan tarixinin daha geniş tədris edilməsi və tədqiqatların artması ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycan tarixi kafedrasının bazasında tarixi dövrlər üzrə 2 Azərbaycan tarixi kafedrası yaradılmışdır.

Beləliklə, müstəqillik illərinin əvvəllərində aparılan struktur dəyişiklikləri nəticəsində 1992-ci ildə fakültənin strukturunda 9 kafedra var idi:

1. Arxeologiya və etnoqrafiya
2. Asiya və Afrika ölkələri tarixi
3. Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi
4. Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixi
5. Azərbaycanın yeni və müasir dövr tarixi
6. Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və köməkçi tarix fənləri
7. Qədim dünya və orta əsrlər tarixi
8. Şərqi Avropa xalqları tarixi
9. Türk və Qafqaz xalqları tarixi kafedrası

2001-ci ildə aparılan islahatlar zamanı isə Şərqi Avropa xalqları tarixi kafedrası Slavyan ölkələri tarixi kafedrası adlandırılmışdır. Azərbaycan tarixi kafedralarının eyni zamanda bütün universitetdə Azərbaycan tarixi fənninin tədrisi ilə əlaqədar yenidən adları dəyişdirilir: Humanitar fakültələr üzrə Azərbaycan tarixi və Təbiət fakültələri üzrə Azərbaycan tarixi kafedraları adlandırılır. Bu son dəyişikliklər ancaq ad dəyişikliyi ilə əhatə edirdi, yeni struktur isə elmi tədqiqat sahəsində formalaşdırılır: Azərbaycanın Maddi Mədəniyyət Tarixi Elmi tədqiqat laboratoriyası və Dünya azərbaycanlıları: tarixi demoqrafiya Elmi tədqiqat laboratoriyası 2001-ci ildə «Azərbaycanşünaslıq» Elmi tədqiqat Mərkəzində birləşdirilmişdir. Nəticədə fakültədə 2001-ci ildə 9 kafedra, 1 elmi tədqiqat mərkəzi, Muzey və digər qurumlar var idi.

Müstəqillik illərində strukturun, tədris planlarının, tədqiqat mövzularının dövrün tələblərinə uyğun dəyişdirilməsi fakültənin inkişafına səbəb olmuşdur. Aparılan struktur dəyişiklikləri respublikada kadr ehtiyacı olan yeni ixtisasların açılmasına imkan yaratmışdı: tarixçi ixtisası ilə yanaşı Regionşünaslıq (Qafqazşünaslıq) (2000), Regionşünaslıq (Amerikaşünaslıq) (2004), Tarix müəllimi (2009), Antropologiya (2010) ixtisasları yaradılmış və bu ixtisaslarda kadr hazırlanmasına başlanılmışdır. Kadr hazırlığı istiqamətində baş verən bu yeniliklər fakültədə daha bir strukturun yaranması ilə nəticələnmişdir: 2011-ci ildə Türk və Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının əsasında 2 müstəqil kafedra – Türk xalqları tarixi və Qafqaz xalqları tarixi kafedraları yaradılmışdır.

Eyni zamanda, Azərbaycanşünaslıq elmi tədqiqat mərkəzində aparılan elmi tədqiqatları müvafiq kafedraların elmi-tədqiqatları ilə əlaqələndirmək, elmi yeniliklərin bilavasitə tədris prosesinə tətbiqini sürətləndirmək, elm və tədrisin vəhdətini yaratmaq məqsədilə 2010-cu ildə Dünya azərbaycanlıları: tarixi demoqrafiya ETL-i Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələri üzrə) kafedrasının, Azərbaycanın Maddi Mədəniyyət Tarixi ETL-i Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrasının, Tarix, dil, tədris və metodika mərkəzi isə Türk və Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının nəzdinə keçirilmişdi.

2012-ci ildə Kompüter tarixi tədqiqatlarda ETL-nin bazasında Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının nəzdində Erməni araşdırmaları ETL-i yaradılmışdır.

Hazırda 100 yaşı tamam olan fakültənin strukturuna 10 kafedra, 2 elmi tədqiqat laboratoriyası, 1 elmi-tədqiqat mərkəzi və digər qurumlar daxildir:

1. Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

2. Qədim dünya və orta əsrlər tarixi;
3. Arxeologiya və etnoqrafiya;
4. Asiya və Afrika ölkələri tarixi;
5. Təbiət fakültələri üzrə Azərbaycan tarixi;
6. Humanitar fakültələr üzrə Azərbaycan tarixi;
7. Azərbaycan tarixinin mənbəşünaslığı, tarixşünaslığı və metodika;
8. Slavyan ölkələri tarixi;
9. Türk xalqları tarixi;
10. Qafqaz xalqları tarixi;
11. Dünya azərbaycanlıları: tarixi demoqrafiya ETL-i;
12. Azərbaycanın Maddi Mədəniyyət tarixi ETL-i;
13. Erməni araşdırmaları elmi-tədqiqat və tədris mərkəzi;
14. Tarix, dil və metodika mərkəzi;
15. Amerikaşünaslıq mərkəzi;
16. M.M.Hüseynov adına Arxeologiya və etnoqrafiya Muzeyi;
17. Türk dünyası araşdırmaları mərkəzi.

Hazırda elmi tədqiqat laboratoriyaları fakültənin mühüm strukturu olaraq elmi-tədqiqatın təşkilində əhəmiyyətə malikdirlər. ETL-lərdə, müstəqillik dövrünün tələblərinə uyğun olaraq, Azərbaycan əhalisinin problemlərinin tədqiqi, diaspora və miqrasiya proseslərinin araşdırılması, Azərbaycanın maddi-mədəniyyət tarixinin müasir tələblər səviyyəsində araşdırılması aktuallıq kəsb edir.

Yekun. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan tarix elmi inkişaf etdikcə, həmçinin dövrün ideoloji tələbləri dəyişdikcə, ictimai düşüncənin əsas mərkəzi olan Universitetin Tarix fakültəsində fənlərin məzmunundan tutmuş fakültənin strukturuna qədər dəyişmiş, tarixin tədrisində yeni tədris planları hazırlanıqca yeni kafedralar yaradılmışdır.

İlk dərslər əsasən Ümumi tarix kafedrasından tədris edilmişdir. Müxtəlif illərdə Arxeologiya, Müstəmləkə və asılı ölkələr tarixi və digər kafedralar Ümumi tarix kafedrasına birləşdirilmişdir. 1980-ci ildə bu kafedranın bazasında iki kafedra – Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrası, Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrası yaradılmışdır. Fakültənin ilk kafedralarından biri olan Türk xalqları tarixi kafedrası sonrakı dövrlərdə baş verən siyasi proseslərlə əlaqədar digər kafedralara birləşdirilmiş, türk xalqlarına aid fənlər tədrisdən çıxarılmış və ya adı dəyişdirilmişdir. SSRİ-yə daxil olan türk xalqlarının tarixi SSRİ tarixi fənninin tərkibində eyni adlı kafedrada tədris edilmişdi. 1992-ci ildə kafedra Türk və Qafqaz xalqları tarixi adı ilə yenidən təşkil edilmiş, 2011-ci ildən Türk xalqları tarixi kafedrası adı ilə fəaliyyət göstərir. Qədim dünya tarixi və Orta əsrlər tarixi kafedraları müxtəlif dövrlərdə birləşmiş və ayrılmış, Ümumi tarix kafedrasının tərkibində olmuşdur. Kafedra 1980-ci ildən Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrası adı ilə fəaliyyət göstərir.

100 ildir fəaliyyət göstərən Tarix fakültəsinin yarandığı dövrü, sovet dövrünü və müstəqillik dövrünü müqayisə etdikdə strukturda ciddi dəyişikliklərin baş verdiyi məlum olur. Bütün dövrlərdə Tarix fakültəsinin strukturu təşkil edilərkən həmin dövrün tələbləri, tarixçi ixtisası üzrə kadr hazırlığı üçün vacib olan bilik və bacarıqlar, tarix elminin nailiyyətləri mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsi hər zaman cəmiyyətlə qarşılıqlı vəhdətdə olmuşdur. Bu səbəbdən də, Tarix fakültəsində həyata keçirilən tədris prosesində ideologiya və ictimai düşüncənin formalaşdırıcı, həmçinin dövlət siyasətini həyata

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

keçirəcək düşüncəyə sahib kadr hazırlığı hər zaman əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bununla yanaşı, fakültə tarixi tədqiqatların mərkəzi olmuş, zamanın tələbinə uyğun və ideologiyaya xidmət edən araşdırmalar aparılmışdır. Həm 20-30-cu illərdə, həm universitetin yenidən fəaliyyətə başlamasından sonrakı illərdə, həm də müstəqillik illərində fakültədə elmi dərəcəli kadr hazırlığı özünəməxsus şəkildə həyata keçirilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yüksəkixtisaslı tarixçi kadrlar hazırlanması siyasətinin təşkili üçün bu proseslərin nəticələrinin araşdırılması yeni tədqiqat mövzularını aktual və vacib edir. Eyni zamanda, professor-müəllim və tələbə heyətinin sayı, milli tərkibi, fakültənin milliləşdirilməsi, elmi dərəcəli kadrları, tədris planları, məzunların respublikanın ictimai-siyasi həyatında iştirakı, dövrlər üzrə əmək bazarında ehtiyac olan tarixçi ixtisasları və bir çox mövzuların tədqiqi aktualıq kəsb edir.

Ədəbiyyat siyahı:

1. Hacıyev S.T., Süleymanov R.C. Tarix fakültəsinin tarixi. 1919-2009. Bakı, “Nurlar” nəşriyyatı, 2010, 272 s.
2. Məhərrəmov A.. Bakı Dövlət Universiteti 95. Bakı, “Bakı universiteti” nəşriyyatı, 2014, 576 s.
3. Razumovski V.İ., Makovelski A.O.. Bakı şəhərində universitetin yaradılması. Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2014, 112 s.
4. S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti 60. Bakı, Işıq nəşriyyatı, 1980, 136 s.
5. Азербайджанский Государственный Университет за 50 лет: исторический очерк /Х.О.Алимирзоев (ред. В. П. Джалогония, Н.Н.Мельников, Н.Я.Макеев; худож. А. Козлов). Баку: Азернешр, 1969. 465 с.
6. Адрес-Календарь Азербайджанской Республики на 1920-й год. Баку, “Нагыл Еви”, 2011. 336 с.
7. Атакишиев А. История Азербайджанского Государственного Университета. Баку, Изд.во Азербайджанского Университета, 1989. 830 с.
8. Весь Азербайджан: адресная и справочная книга на 1924 год / сост. С. Е. Альтшулер. Баку, 1925. 360 с.
9. Весь Баку: городская справочная и адресная книга на 1927 год / сост. Ал. Ходаков. 1-е изд. XXII. Баку, Бакинский рабочий, 1926. 276 с.
10. Ализаде З.А. Развитие высшего исторического образования и подготовка кадров историков в Азербайджанской ССР (1920-1941 гг.). Баку, Издателський дом «Şərq-Qərb», 2011. 104 с.
11. Развитие высшей школы в Советском Азербайджане. Баку, «Маариф», 1984, 414 с.
12. СУ Азербайджанской ССР, 1930, №26, ст.400.
13. ЦГАОР Азерб.ССР, ф.1640, оп.1, д.59, лл. 1-3.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

TARIX FAKÜLTƏSİ VƏ QARABAĞ DÖYÜŞLƏRİ

Günəl Əliyeva-Məmmədova

*Bakı Dövlət Universiteti, Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrasının baş müəllimi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
gunel-aliyeva-mamedova@hotmail.com*

Açar sözlər: BDU, Tarix fakültəsi, nizami ordu, Dağlıq Qarabağ
Keywords: BSU, History faculty, regular army, Upper Karabakh

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlayandan sonra BDU-nun müəllim və tələbələri Vətən uğrunda döyüşlərə hazır olduqlarını bəyan etmiş, 1991-ci ildə birinci mərhələdə və Xocalı soyqırımından sonra ikinci mərhələdə Tərtər, Ağdam, Goranboy rayonlarında və ayrı-ayrı bölgələrdə vuruşmuşlar.

Tarix fakültəsi bu gün düşmənin qarşı inam və qətiyyətlə mübarizə aparmağı davam edir. Keçən dövrdə düşmənin qarşı ən həcmli və əhəmiyyətli elmi monoqrafiyaları Tarix fakültəsinin müəllimləri yazmışlar.

The faculty of History and Karabakh battles

After beginning of Upper Karabakh conflict, professors and students staff BSU who were ready to die for their homeland and mobilized in 1991 during the first period and fought in Fizuli, Gubadli, Tartar, Aghdam, Goranboy regions after the Khojaly genocide since 1992.

History Faculty today continues to fight against enemy with confidence. The most voluminous and significant scientific monographs against the enemy over the past period were written by professors cast of Faculty History.

Tarixin bütün dövrlərində Azərbaycan Rusiyanın xarici siyasətində mühüm yer tutmuşdur. Çar Rusiyası dövründə Xəzər dənizinə çıxış, Şimali Azərbaycanın ələ keçirilməsi və bu ərazinin İran və Türkiyəyə təsir etmək üçün istifadəsi Rusiya üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. İmperiya bu məqsədlə ermənilərin Türkiyə, İran və bəzi ərəb ölkələrindən bu ərazilərə köçürülməsini asanlaşdırdı və sonra onları Azərbaycan ərazisində yerləşdirdi. Bu proses Sovet dövründə daha kəskin xarakter aldı. Başqa bir ərazidə “dənizdən dənizə” qədər “Böyük Ermənistan” yaratmaq planları, təcavüzkar Sovet Ermənistanının xarici siyasətində ana xəttə çevrilmişdir.

Rusiya cənuba, Hindistana və Hind okeanına çatmağa çalışırdı, İngiltərə isə buna hər cür müqavimət göstərməyə. Qafqaz müharibələri, Krım müharibəsi, Rusiya-Osmanlı və Rusiyanın Qacarlar İranı ilə müharibələri məhz bu geosiyasi məqsədləri güdürdü (3, s.125). Eyni zamanda əhali arasında savadsızlığın artması Rusiya hökumətinə Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasətini uğurla davam etdirməyə kömək edirdi. 1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsinin imzalanması Cənubi Qafqazda ermənilər üçün əlverişli vəziyyət yarada bilmişdir.

SSRİ-nin dağılması dünyanın hərbi-siyasi və iqtisadi konfigurasiyasını kökündən dəyişdirdi. Bu hadisənin nəticələri global xarakter daşıyırdı (11).

Bütün bu hadisələr dünyanın siyasi xəritəsində yeni müstəqil dövlətlərin və eyni zamanda bir sıra ərazi münaqişələrinin yaranması ilə müşayiət olunurdu.

Bu dövrdə dövlət müstəqilliyini elan edən ölkələr sırasında Azərbaycan Respublikası da vardı. Həmin dövrdə Rusiyanın siyasi oyunlarının nəticəsində yaranan

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

ərəzi münaqişələri arasında isə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ problemi birinci yerdədir. Dağlıq Qarabağ problemi hər an regional baxımdan qlobal səviyyəyə qədər inkişaf edə biləcək çətin bir münaqişədir.

Beləliklə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra gənc Azərbaycan dövləti daxili siyasi sistemdə olan sabitliyinin pozulması ilə yanaşı, həm də dövlət müstəqilliyini itirmək təhlükəsi ilə üzləşdi. Ölkədə başlayan vətəndaş müharibəsi, iqtisadi problemlər, işsizlik, korrupsiya və nəhayət, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi (Rusiya Cənubi Qafqazda, xüsusən də Azərbaycan ərazisində təsir dairəsini itirmək qorxusu ilə üz-üzə qalır, çünki çar Rusiyası və SSRİ üçün həmişə Cənubi Qafqaz bir forpost sayılırdı) nəticədə Azərbaycan ərazisinin 20% -nin işğal edilməsi ciddi siyasi, sosial-iqtisadi gərginlik yaratmışdı.

Bu münaqişə nəticəsində Dağlıq Qarabağın ərazisi (Şuşa, Xocalı, Xocavənd, Hadrut, Xankəndi, Ağdərə, Əsgəran) və Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətinin ərazisinə bitişik 7 rayon: Laçın (17 may 1992), Kəlbəcər (2 aprel 1992), Ağdam (23 iyul 1993), Cəbrayıl (23 avqust 1993), Füzuli (23 avqust 1993), Qubadlı (31 avqust 1993), Zəngilan (30 oktyabr 1993) işğal edildi.

Xalqımız üçün bu ağır dövəmdə Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin müəllim və tələbələri də könüllü olaraq Vətənimizin müdafiəsinə qalxır. Yarandığı ilk gündən bu günədək uzun və çətin bir yol keçmiş, yüz il ərzində bir neçə dəfə adı dəyişilən Tarix fakültəsi Azərbaycanda nəinki tarix elminin inkişafına güclü tökan vermiş, eyni zamanda ictimai-siyasi ideologiyanın formalaşdırılması prosesində fəal iştirak etmişdir (7, 380).

Beləliklə, bu ağır müharibə illərində BDU-nun Vətən uğrunda canından keçməyə hazır olan müəllim və tələbələri səfərbər olaraq 1991-ci ildə, ikinci mərhələdə isə Xocalı soyqırımından sonra Füzuli, Qubadlı, Tərtər, Ağdam, Goranboy rayonlarında qrup şəklində və ayrı-ayrılıqda müxtəlif bölgələrdə döyüşürdülər (müə.).

Onların içərisində Tarix fakültəsinin bir sıra tələbə və müəlliminin adını çəkmək olar: BDU-nun “Asiya və Afrika ölkələri tarixi” kafedrasının dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, 848 sayılı könüllü özünümüdafiə taborunun kapitanı olmuş Atamoğlu Məmmədli, bu taborda xidmət edən BDU-nun tələbələri Həmidov Nizami (IV kurs, qumbaraatan), Hacıqədirov Rövşən (I kurs, snayperçi), Məmmədov Valeh (I kurs, pulemyotçu), Mehrafov Mübariz (IV kurs, kəşfiyyatçı) (4).

BDU-nun nəzdində Tarix fakültəsinin təşəbbüsü ilə qərargah yaradılır. BDU-nun indiki Əsas binasının Fizika fakültəsinin zirzəmisində 25 metrlik tir işə salınmışdı və sərrast atəş hazırlığına başlanmışdı (kiçik kalibirli tüfənglə - Toz-8). Sonra müəllim və tələbələrə yığılmış könüllülər 2 böyük avtobusa bayraqlar sancaraq universitetdən cəbhəyə yola düşürlər. Onlar ilk gün Ağdamda mehmanxanada yerləşdirilirlər, səhər isə helikopterlər vasitəsi ilə müharibədə olan dağlıq kəndlərə daşınırlar. Tibb univer-

AZƏRBAYCANIN MİLLİ QƏHRƏMANLARI

Məmmədov İbrahim
İsmayıl oğlu

Həsənov Tahir
Tofiq oğlu

Rüstəmov Məzahir
İzzət oğlu

Xasıyev Samir
Zirəddin oğlu

Bakı Dövlət Universiteti
şahidlərinin xatirəsinə ucaldılmış
abidə

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

sitetindən 7 tələbəsi də dəstələrə qoşulur (5).

Tarix fakültəsinin müharibəyə gedən tələbələrinə Universitetin Hərbi kafedrasından, professor-müəllim və tələbə heyətindən 50-dən çox məsxələ, BDU-nun parkında yerləşən lüləsi defektli olan 100 mm-lik 1 ədəd top, 40-dan yuxarı əsgər bel, 1 binokl (komandir üçün), 60 ədəddən yuxarı uzunboğaz çəkmə, isti corablar, ərzaq ehtiyatları, hətta tələbə və müəllimlərin vasitəsi ilə Sovet hərbi hissələrinin hələ Azərbaycanı tərk etməmiş hissələrindən alınmış güllə və qumbaralar, 1 banka marqanes (yaraları yumaq üçün), 3 kisə şəkər tozu, 6 qutu kərə yağı, 1 kisə qarabaşaq, 1 qutu paltar sabunu, konservlər, 2 kisə şəkər, 2 yeşik mal əti, balıq konservi, 1 kisə düyü, 3 qutu vermişel, 3 qutu makaron, 10 blok müxtəlif növ siqaret kömək edilir. Hətta Tarix fakültəsinin könüllülərinin müəyyən ehtiyaclarının ödənilməsi üçün maddi-yardım pul və istiqraz da verilmişdir. Eyni zamanda tələbələrdən Sultan və Hikmətin şəxsi avtomobillərindən (Qaz 21 – Volqa və Mercedes) cəbhəyə sursat və ərzaq göndərilməsində istifadə olunmuşdur.

Volodarski adına tikiş fabrikindən Qarabağda kəndlərdə məktəb və dövlət idarələrinin binalarına sənəmaq üçün 40 ədəd milli bayraq hazırlanaraq (cəbhə üçün pulsuz hədiyyə olunur) könüllü dəstəyə verilmişdi (5).

Universitet tələbələri Qaradağlı-Hadrut, Cuvanlı-Məlikcan istiqamətlərində döyüşürdülər.

Maraqlı məqamlardan biri bu idi ki, BDU-nun müəllim və tələbələri yalnız döyüşməklə kifayətlənmir, eyni zamanda cəbhəni silah və sursatla da təmin edilməsində əllərindən gələn köməyi edirdilər. Onlar bəzən yardım edərkən öz adlarını qeyd etdirmirdilər.

Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin 723 sayılı hərbi hissənin 26.04.1992-ci il tarixli 1/244 sərəncamına (arayı) əsasən Tarix fakültəsinin könüllü taborunun (Universitet tələbələri həmin taborun tərkibində döyüşürdülər) kapitani A.Məmmədov Müdafiə Nazirliyinin tapşırığı üzrə 723 sayılı hissədən aşağıda adları çəkilən hərbi sursatı təhvil alaraq 1992-ci il aprel 27-də gecə saat 3-4 radələrində Füzuli rayonunun müdafiəsində duran briqadanın qəragahına çatdırmışdır:

- 1) 82 mm əsas döyüş mərmiləri – 200 ədəd
- 2) 82 mm əlavə döyüş sursatı – 100 ədəd
- 3) 100 mm T-12 markalı mərmilər 120 ədəd
- 4) PTM markalı partlayıcılar (minatan pistonları) – 180 ədəd təhvil verildi (1).

1992-ci il martın əvvəllərindən fəal döyüş əməliyyatlarında iştirak edən tələbə könüllülər nizami ordu hissələri rəsmən formalaşdığı üçün avqustun sonlarında təxsis edildilər.

Tarix fakültəsinin tələbə və məzunlarından Tahir Həsənov (Çıldiran uğrunda döyüş, 1992), Samir Xasıyev, Məzahir Rüstəmov, İbrahim Məmmədov döyüşlərdə göstərdikləri şücaətə görə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşlər. Əbülfəz Məmmədov Ağdərə döyüşü (1992), Fərhad Quliyev Hacıkənd uğrunda döyüş (1992) zamanı şəhid olmuşlar. Fərhad Quliyev I kursu bitirə belə bilməmişdir.

“Səhər” qəzeti 1992-ci ilin 25 mart tarixli sayında “Auditoriamız – cəbhə xəttidir” adlı məqalə dərc etmişdi. Orada deyilirdi: *“Dünən dəstə üzvü, Tarix fakültəsinin dördüncü kurs tələbəsi Elçin Səlimov radaksiyaya gəlmişdi. Elçin tələbələrə ilk təlim keçən, ümumiyyətlə, vızvodun yaradılmasına böyük say göstərən Atamoğlan müəllimin adını hörmətlə çəkdi.”* Məqalədə o da qeyd edilirdi ki, əksər tələbələrin valideynləri elə bilirdi ki, onlar hələ də universitet auditoriyalarında dərslər keçirlər (8).

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

“Hərbi and” qəzetində dərc edilən “Sonra gec olar...” adlı məqalədə isə müharibə veteranı A.Məmmədli qeyd edirdi: *“1988-ci ildə Qarabağ hadisələri başlananda Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi Aqambekyan “Le humanite” qəzetində müsahibə verərkən, Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin iqtisadi cəhətdən Ermənistanla birləşdirilməsi daha faydalı olardı”* demişdir. Bu hadisələrlə bağlı Universitet rəhbərliyi dosent Rasim Nəbiyevi və Atamoğlan Məmmədlini Moskvaya ezam edir və orada həqiqətləri müxtəlif dairələrə - dövlət və hökumət orqanlarına çatdırmaq üçün xeyli sayda elmi materiallar və faktlarla zəngin arayışlar, mənbələr aparmışdılar. Sonra qəzetdə qeyd edilirdi ki, “Məlikcan tərəfdəki döyüşlərin birində düşmən xeyli itki vermişdi. Amma bizim iki “Qrad” vurğumuzdan birini vurmuşdular. Mövqeyimizin xeyli aşağı olması vəziyyətimizi çətinləşdirdi, 4 nəfər şəhid verdik... Onlardan birinin qardaşı başqa hərbi hissədə qulluq edirdi. Axşam tərəfi öz qardaşın yoxlamağa gələndə onu salamat yox, şəhid gördü...” (6). Həmin məqalədə daha çox diqqət çəkən məqamlardan biri də Şuşa haqqında olan məlumat idi. A.Məmmədli öz müsahibəsində qeyd edirdi ki, *“Bilirdik Şuşada 8 milyon patron, 12 min mərmə var idi. Bu qədər sursatla Şuşa alınma bilməz. Demə, burada xəyanət sursatdan daha böyük iş görübmiş...”* (6).

Beləliklə, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa edəndən sonra Ermənistan Rusiyanın dəstəyi və İranın sakit təsdiqi ilə Dağlıq Qarabağı və ətraf əraziləri işğal etdi. Qırğınlar, işgəncələr, təcavüz və etnik təmizləmə adı hala çevrildi, nəticədə bir milyona yaxın Azərbaycan vətəndaşı evlərini tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Qəribədir ki, Ermənistan Azərbaycanda yaşayan ermənilərə öz müqəddəratını təyin etmək hüququnu tələb edir, lakin ərazini işğal etdikdən və bütün etnik azərbaycanlıları oradan qovandan sonra bu bəyanatı verir (12).

Ümumiyyətlə, terror sülh və əməkdaşlığı təhdid edən əsas təhlükələrdən biridir. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra erməni terrorizmi Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinə əsas təhdid halına gəldiyindən Azərbaycan daim terror təhlükəsinə məruz qalan ölkələrdən biridir (2, s. 273-279).

“Erməni terrorçuları dünyada ilk dəfə olaraq mülki şəxsləri, o cümlədən xarici vətəndaşları girov götürmüşlər (Osmanlı Bankı, 26 Avqust 1896, İstanbul). Erməni terrorçuları, dünyada ilk dəfə olaraq 1000 körpəni girov götürərək boğub öldürmüşlər (22 may 1916, Van). Erməni terrorçuları dünyada ilk dəfə olaraq kimyəvi maddələrlə insanların kütləvi şəkildə zəhərləyib məhv edilməsi üsulunu istifadə etdilər (Van, 22 may 1916). Bütün bu fəndləri mülki müsəlman əhaliyə və müntəzəm rus qoşunlarının nəzarəti altında 1916-cı ildə etmişdilər (10, s. 9).

Bu gün Azərbaycan siyasi səhnədə vacib oyunçudur və uzunmüddətli sazişlərin imzalanması və icrası Azərbaycan Respublikasını bütün böyük dövlətlərin diqqət mərkəzinə çevirir. Günümüzdə neft və qaz, bir çox qida məhsulları ixrac edən, öz milli hərbi sənayesinə sahib olan Azərbaycan, öz vacibliyini bir daha sübut etməkdədir.

1992-ci ildən bu günə qədər Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin siyasi həllinin axtarışları ilə ATƏT-in Minsk Qrupu məşğul olur (Azərbaycan və Ermənistan da daxil olmaqla 12 dövlət bu qrupun üzvüdür, 1997-ci ildən isə onun həmsədrləri Rusiya, ABŞ, Fransadır) (9, s. 852).

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, əslində yolverilməz olan beynəlxalq hüququn kobud şəkildə pozulmasıdır. Lakin çağdaş zamanda müsəlman ölkələrinə "ikili standartlar" fəal tətbiq olunur. Bunu da dünyanın bəzi xarici nümayəndələrinin Dağlıq Qarabağdakı oyuncaq “erməni respublikasının” qondarma seçkilərində müşahidəçi sifətilə iştirak

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

etmələri sübut edir. ATƏT-in Minsk Qrupunun yaradılmasına baxmayaraq, bu təşkilatın həmsədr ölkələrinin (Rusiya, ABŞ və Fransa) bu münaqişədə birmənalı mövqeyi yoxdur. Bu ölkələrin hər birinin həm regionda, həm də onun hüdüdlərindən kənarda öz maraqları var. Çox güman ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli deyil, əksinə regionda status-kvo qalması bu ölkələrə daha əlverişlidir.

Möhkəm əminlikə deyə bilərik ki, Tarix fakültəsi bu gün atəşkəs şəraitində fəaliyyət göstərsə də, düşməyə qarşı mübarizəni inam və qətiyyətlə davam etdirir. Respublikada keçən dövr ərzində düşməyə qarşı ən sanballı və elm tutumlu monoqrafiyalar məhz Tarix fakültəsinin müəllimləri tərəfindən yazılmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin 723 sayılı hərbi hissənin 26.04.1992-ci il tarixli 1/244 sərəncamı (arayış)
2. Azerbaijan: Seven Years of conflict in Nagorno-Karabakh. Human Rights Watch / New York. 1994, p. 67.
3. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством. Москва: Арктогея, 1999, 928 с.
4. Qarabağ müharibəsi veteranı Məmmədov Atamoğlanın şəxsi arxivi - Füzuli rayonundakı 848 sayılı könüllü özünümüdafiə taborunda xidmət edən BDU tələbələrinin siyahısı.
5. Qarabağ müharibəsi veteranı Məmmədov Atamoğlanın xatirələrindən
6. Əsədova İ. “Sonra gec olar...”. “Hərbi and” qəzeti. №24 (122), 9 iyul 2006, səh.4.
7. Məhərrəmov A. Bakı Dövlət Universiteti 95. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2014, 576 s.
8. Mahir S. “Auditoriyamız – cəbhə xəttidir”. “Səhər” qəzeti, , 25 mart 1992, səh.3.
9. Султанов Ч. Победа Азербайджана в «холодной войне» с Арменией. Баку: Чашыоглу, 2015, 388 с.
10. Церцвадзе Ф. Трагедия Моргентау. Нью-Йорк: Центрополиграф, 2011, 319 с.
11. Вардомский Л. Между глобализмом и регионализмом: проблемы и тенденции регионализации постсоветского пространства // <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/05/03/1271949024/4.pdf>-
12. Джейсон Смит: «Мичиган признал Карабах под давлением армянского лобби» // <https://haqqin.az/news>

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

TARİX ELMİNİN İNKİŞAFINDA VƏTƏN TARİXİNİN YERİ

Zəhra İslamova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələri üzrə) kafedrasının
müəllimi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
zehra.islamova.80@mail.ru*

Açar sözlər: Vətən tarixi, BDU, Tarix fakültəsi, Azərbaycan tarixi kafedrası

Keywords: History of Motherland, BSU, Faculty of History, Department of History of Azerbaijan

Ключевые слова: Отечественная история, БГУ, исторический факультет, кафедра истории Азербайджана

The place of native history in the development of historical science

The article deal with the studying and teaching of the history of Azerbaijan throughout the XXth and early XXIth century. It was very important to study the ancient traditions of statehood of Azerbaijan. Also it is an important task to systematically study all aspects of historical science from a scientific point of view. In fact, prominent historians who have focused on our history for centuries have written important historical works covering different periods of it. The need to write the history of Azerbaijan arose in the XIX century. The present article studies the establishment of the department of Azerbaijan History of Baku State University, and investigation of Azerbaijan here.

Место отечественной истории в развитии исторической науки

В статье рассматриваются вопросы изучения и преподавания истории Азербайджана на протяжении XX и начала XXI веков. Очень важно изучить древние традиции государственности Азербайджана. Основной задачей является систематическое изучение всех аспектов истории с научной точки зрения. Фактически, выдающиеся историки, которые веками занимались нашей историей, написали важные исторические труды, охватывающие разные периоды истории Азербайджана. Необходимость написания истории Азербайджана с древнейших времен до современности возникла в XIX веке. В данной статье рассматривается период создания и исследования, которые проводятся на кафедре истории Азербайджана Бакинского Государственного Университета.

Azərbaycanın qədim dövlətçilik ənənələri ölkəmizin tarixinin öyrənilməsini vacib edib, mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sistemli şəkildə elmi cəhətdən tarix elminin bütün istiqamətlərinin araşdırılması qarşıya qoyulan vacib vəzifələrdəndir. Əslində əsrlər boyu tariximizə diqqət ayıran görkəmli tarixçilər onun ayrı-ayrı dövrlərini əhatə edən mühüm tarixi əsrlər yazmışdılar. Keçmiş bilmədən indini yaşamaq, anlamaq, gələcəyə doğru müvəffəqiyyətlə irəliləmək mümkün deyil.

XVIII əsrdə Azərbaycanın siyasi vəziyyəti, bölgənin beynəlxalq durumu, qonşu imperialistlər tərəfindən işğal təhlükəsi dövlətin tarixinin yazılmasına ehtiyacı açıq şəkildə göstərməyə başlayır. XIX əsrdə tarixi əsərlərin yaranması ayrı-ayrı xanlıqlarla, Azərbaycan dövlət qurumlarının siyasi tarixi ilə əlaqədar idi. Bunlara Mirzə Adıgözəl bəyin “Qarabağnamə”, Mirzə Camal Cavanşirin “Qarabağ tarixi”, Mir Mehdi Xəzəninin “Qarabağ tarixi”, Kərim ağa Fatehin “Şəki xanlarının müxtəsər tarixi”, İsgəndər bəy Hacınskinin “Qubalı Fətəli xanın həyatı”, Şeyx İbrahimin Gəncə şəhərinin tarixi ilə bağlı əsərlərini misal göstərə bilərik. Bu əsərlərin hər biri Azərbaycan tarixinə dair

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

tarixşünaslıq və mənbəşünaslıq baxımından öz çəkisi ilə seçilən əsərlərdir.

XIX əsrin ilk onilliklərində planlı surətdə Çar Rusiyası tərəfindən Azərbaycanın işğalı və elm sahələrinin çarizm siyasətinə uyğunlaşdırılması, tarix elminin çarizmin təzyiq və nəzarəti altında olmasını nəzərə alaraq ən qədim dövrlərdən vətənimizin tarixinin yazılmasına ehtiyac özünü daha çox göstərməyə başlayır. Bu səbəbdən irəli gələrək tarixin xronoloji ardıcılıqla öyrənilməsinə başlanılır. Azərbaycan tarixinin elmi cəhətdən xronoloji ardıcılıqla öyrənilməsi Abbasqulu ağa Bakıxanovdan (1794-1846) başlayır. Müəllifin “Gülüstani-İrəm” əsəri Azərbaycanın zəngin mənbə bazasına malik ilk müntəzəm tarix əsəri hesab edilir. Bu əsərlə Azərbaycan tarixinin sistemli şəkildə öyrənilməsi başlanılır. Azərbaycan tarixinə olan maraq və bu elm sahəsinin inkişafı sonrakı illərdə də davam etmiş və əsas etibarilə ayrı-ayrı xanlıqların tarixi ilə bağlı olmuşdur.

Vətən tarixinə maraq, onun araşdırılması və dürüst tarixin yazılması cəhdlərini XX əsrin əvvəllərində Rəşid bəy İsmayılov və Şeyx Həsən Mollazadənin yaradıcılığında izləyirik. Ş.H.Mollazadənin dörd cildlik “Tarixlərin ən yaxşısı” (“Zübtətül təvarix”) adlı əsəri 1905-1913-cü illərdə nəşr edilmiş və Azərbaycanın ən qədimdən təki XX əsrin əvvəllərində olan tarixinə dair məsələləri əhatə edir. Bu əsər “Gülüstani-İrəm” əsərindən sonra xronoloji ardıcılıqla Azərbaycanın vahid şəkildə tarixi yazılmış əsər hesab edirik.

XX əsrin əvvəllərində ictimai fikir tarixinin yüksəlişi dövrü hesab edilir. Artıq ziyalı təbəqəsi ali məktəbin yaranmasına vaxtın, zamanın gəlib çatdığını hiss edir və bu yolda çalışırdılar. Ali məktəbin yaradılması qəfildən olmamış, ziyalılar bu yolda kifayət qədər mücadilə aparmış, Çar Rusiyasına qarşı mübarizəyə belə qalxmışdılar. İlk olaraq onu qeyd etmək ki, 1828-ci ildən Çar Rusiyasının işğalı altında olan Azərbaycan elitası dövlət idarəçiliyindən kənarda qalmış, yerli əhalidən olan şəxslər hakim zümrəyə yaxın belə buraxılmırdılar. Bununla belə, XIX əsrin 70-80-ci illərində Çar hökuməti yerli nümayəndələrdən yararlanmaq və gözlənilən çıxış və üsyanların qarşısını almaq məqsədilə öz siyasətlərinə uyğun rus dilli yerli elitadan istifadəyə başladı. Məhz bu məqsədlə XIX əsrin sonu - XX əsrin ilk onilliklərində rus dilinin tədrisinə geniş yer verilir, rusdilli məktəblər, təhsil və tədris mərkəzləri, kurs və gimnaziyalar açılmağa başlamışdı. Bundan sonra imperiya qaydalarına əsasən rus dilini bilən kadrlar idarəçilik orqanlarına cəlb edilməyə başlandı. Maraqlıdır ki, Çar Rusiyasının 1917-ci ildə süqutundan sonra da sovetlər dövründə də bu dil siyasəti irsi siyasət olaraq davam etdirilmişdir.

Dövlətçiliyimizin ən şanlı səhifələrindən olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) mürəkkəb siyasi vəziyyətlə üzləşmiş olsa da, bu dövr təhsil və mədəni tədbirləri ilə öz möhrünü vuran bir tarixi dönəmdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Azərbaycana verdiyi ən böyük töhfələrdən biri Bakı Dövlət Universiteti olmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin gərgin daxili siyasi vəziyyəti, mürəkkəb beynəlxalq durumu onun təhsil və mədəniyyət sahəsində uğurlu addımlar atmasına maneə olmamışdır. Böyük çətinliklərlə üzləşən AXC hökuməti ölkədəki mürəkkəb vəziyyətə baxmayaraq Darülfunun, indiki Bakı Dövlət Universitetinin açılışına nail olur. 1 sentyabr 1919-cu il ilk ali məktəbin açılması haqqında qanun qəbul edilir, universitetdə ilk mühazirələr 15 noyabr şənbə günü 1919-cu ildən başlayır (cümə günü istirahət günü olduğundan ilk iş günü hesab edilir). Həmin dövrdə Azərbaycanın hökumət nümayəndələrinin, eləcə də M.Ə.Rəsulzadənin Darülfündə Osmanlı ədəbiyyatı tarixindən mühazirələr oxuması ali məktəbin əlahiddə əhəmiyyətindən xəbər verir. Bakı Dövlət

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Universitetinin açılması Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin adı ilə birbaşa bağlıdır. Çünki parlamentdə və açıq mətbuatda dəfələrlə çıxış edən M.Ə.Rəsulzadə darülfünün açılması məsələsində qətiyyət göstərmişdir. Onu da qeyd edək ki, gərgin müzakirələrdən sonra parlamentin 70-ci iclasında 1 sentyabr 1919-cu ildə Azərbaycan Darülfünunu haqqında qanun qəbul edilir: Bakı şəhərində şərq şöbəli tarix-filologiya, tibb, hüquq və fizika-rizasiyyat fakültələri olan Dövlət Universiteti yaradılsın [3, 4-38; 15, 169]. Azərbaycan Darülfünunu sentyabr ayında açılarkən dörd fakültənin açılması nəzərdə tutulsa da, ancaq iki fakültə: Tarix-filologiya və Tibb fakültələri açılmışdı. Tarix-filologiya fakültəsi üzrə bir kurs açılır və Tarix-filologiya fakültəsinin dekanı N.A.Dubrovski təyin edilmişdir. Maraqlı fakt budur ki, ali məktəbin açılışı ilə əlaqədar ilk mühazirə N.A.Dubrovski tərəfindən ümumi tarix üzrə oxunmuşdur. Bu hadisə tarix fənninə olan maraq və diqqətin göstəricisi olaraq qəbul edilməlidir. Belə ki, əsas məqsəd Azərbaycanın dünya tarixinin bir hissəsi olduğunu göstərmək, tarixə dair problemləri araşdırmaq idi. Azərbaycan Darülfünunun açılışı zamanı Tarix-filologiya fakültəsinin kafedralarına baxdığımız zaman kafedraların dünya tarixi və dilçiliyi ilə əlaqədar olaraq yaradıldığını, ayrıca Azərbaycan tarixi kafedrasının olmadığını görürük [15, 312-313]. Tarix-filologiya fakültəsində çalışan müəllimlərin çoxusunun qeyri-azərbaycanlı olması kədr çatışmazlığı ilə bağlıdır. Belə ki, bu vəziyyət yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasətinə uyğun olaraq yerli əhəlinin təhsildən uzaqlaşdırılması siyasətinin nəticəsi idi. 1919-cu ildə universitet açılarkən E.İ.Baybakov, N.A.Dubrovski, A.P.Neçayev, V.A.Poroşin və digər bir sıra kafedra müdirləri və müəllimlər Moskva, Peterburq və digər iri siyasi mərkəzlərdən dəvət olunmuşdular. Onların Bakıya axışmasının əsas səbəblərindən biri Bakı Dövlət Universitetində müstəqil tarix elminin inkişafı və tədqiq edilməsi imkanının yaradılması üçün mövcud müsbət şəraitlə əlaqədar idi. Kafedra müdiri kimi məhz L.İşkovun fəaliyyəti hərtərəfli tarix elminin tədqiqinə və tədrisinə şərait yaratmışdı.

1920-ci il aprel işğalından sonra Azərbaycan SSR Xalq Maarif komissarlığı Universitetin fəaliyyətinə nəzarət edir və sovet ideologiyasını təbliğ edən rüpa çevirməyə çalışırdı. Universitetin müstəqil elmi fəaliyyəti getdikcə məhdudlaşdırılır və əsas etibarilə kommunist ideoloji mərkəzinə çevrilirdi. Bu istiqamətdə Moskva konkret tədbirlərə əl atır. 1920-ci ilin oktyabrında Tarix-filologiya fakültəsi üç şöbə: tarix, dil və şərq şöbələri ilə tədrisə başlayır [2, 123-124]. 1922-ci ildə ali məktəb Azərbaycan Dövlət Universitetinin adlanır və yeni nizamnaməsinə əsasən ali məktəb Xalq Maarifi komissarlığına birbaşa təbə edilmiş oldu. Universitetin yeni qəbul edilmiş nizamnaməsinə əsasən Tarix fakültəsinin tədris və elmi fəaliyyətinə yenidən baxıldı. 1919-cu il universitet nizamnaməsinə əsasən Şərq şöbəsi Tarix-filologiya fakültəsinin bir hissəsi olaraq yaradılsa da, 1922-ci ildə müstəqil fakültə olaraq fəaliyyətinə icazə verildi. İlk dəfə məhz Şərq fakültəsinin kafedraları arasında “Türklərin tarixi” adlı kafedranı görürük. Maraqlıdır ki, bu dövrdə universitet yarandığı gündən ilk dəfə olaraq türk-tatar xalqlarının tarixinin öyrənilməsi məqsədilə ayrıca kafedra yaradılmışdır. 1923-cü ildə qəbul edilmiş qərara əsasən Tarix-filologiya fakültəsinin üç istiqamətdə yenidən qurulmasını görürük: Dil, İctimai tarix və Hüquq şöbələri təşkil edildi, 1923-cü il aprelin 19-da qəbul edilmiş qərara əsasən tarixlə bağlı fakültənin adı “İctimai elmlər” adlanmağa başladı. Bu zaman tarixi materializm, sosializm təlimlərinin tarixi, təsərrüfat formalarının tarixi və sovet konstitusiyası kafedraları təşkil edildi [2, 125]. Gördüyümüz kimi, Tarix fakültəsi 1923-cü ildən sonra sovet

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

ideologiyasına xidmət göstərən bir quruma çevrilir. Tez bir zamanda tarix elmini sovet ideologiyasına uyğunlaşdırmaq və cilovlamaq məqsədilə “İctimai elmlər” fakültəsi 1925-ci ildə qəbul edilmiş universitetin nizamnaməsinə əsasən yeni yaradılmış Pedaqoji fakültənin tərkibinə daxil edilir. Bu zaman fakültədə tarixlə əlaqədar yeni kafedralar yaradıldı: pedaqogikanın tarixi, fəlsəfə tarixi, SSRİ xalqları tarixi, türk-tatar xalqlarının tarixi, Yaxın Şərq tarixi, incəsənət tarixi, arxeologiya və numizmatika, etnologiya və etnoqrafiya. Əslində bununla siyasi fənlər Kommunist Partiyasının tam nəzarətinə keçir və tarix fənni sosializm quruculuğuna xidmət üçün yönləndirilir. Əsas məqsəd tarix elmindən bir ideoloji silah kimi istifadə etmək, eyni zamanda milli dövlətçilik ideyalarını xalqın təfəkküründən və qan yaddaşından silmək idi. Bu dövrdə Azərbaycan tarixinin müstəqil bir fənn olaraq tədrisindən söhbət gedə bilməzdi. Lakin, elə bu dövrdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti qurucularına və üzvlərinə qarşı qanlı repressiyanın mövcud olduğu dövrdə R.İsmayılovun (1877-1941) 1923-cü ildə “Azərbaycan tarixi” adlı əsər nəşr etmişdir. Belə ki, bu əsər sovet dövründə Azərbaycanın ən qədim dövrlərdən 1920-ci il 28 aprel işğal tarixinədək olan dövrü əks etdirən ilk əsəridir [11]. Bu əsərin Kommunizm qatliamı dövründə nəşr edilməsi belə möcüzədir. Hesab edirik ki, məhz bu əsərə görə R.İsmayılov sürgün edilmiş və müəmmalı şəkildə 1941-ci ildə Arxangelskinin Slovetiski islah əmək düşərgəsində vəfat etmişdir.

Azərbaycan ziyalılarının məhv edilməsi üçün yönələn repressiyalar 30-cu illərdə tüğyan edir və 28 minə yaxın (daha dəqiq 27458) ziyalı “əksinqilabçı”, “pantürkist”, “panislamist” ittihamı ilə üzləşir və məhz bu bəhanə ilə aradan götürülürdülər [14, 27]. Z.Bünyadov bu dövrü “Azərbaycan xalqının həqiqi faciəsi” adlandırmışdı [9, 6]. Z.Bünyadovun “Qırmızı terror” əsəri oxuduqca repressiyanın ziyalılara qarşı tam yönəldiyi və kiçik bəhanənin ölüm hökmü və sürgün üçün kifayət olduğunu görürük. Repressiya dalğası ali məktəblərdən də yan keçmir. 1930-1934-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin fəaliyyəti dayandırılır. “30-cu illərdə xalqımızın səadət və tərəqqi yolunu nurlandıran işıqlarımızı məhv edirlər” [1, 29]. 1930-cu ildə universitetin bağlanması səbəbi Şərqin ilk ali məktəbinin milli düşüncə mərkəzinə çevrilməsi, ziyalıların artıq kommunist ideologiyasına qarşı yönəlməsi, 1926-cı il I Türkoloji qurultay, 1929-cu il əlifba dəyişikliyi və s. idi. Lakin, 1934-cü ildə gərgin mübarizə şəraitində universitetin fəaliyyəti bərpa edilir. Əsas məqsəd, əlbəttə ki, sosializm quruculuğuna uyğun yeni nəsil yetişdirmək idi [10, 105]. Yaradılmış fakültələrdən biri Tarix idi ki, onun fəaliyyətinə icazə verməkdə hökumət yalnız bir məqsəd güdürdü: mülki tarix və partiya tarixinin öyrənilməsi üzrə elmi işləri genişləndirmək, “ali və orta məktəblər və elmi tədqiqat idarələri üçün “proletar”, “leninçi” və “marksist əqidəli” nəsil yetişdirməli idi. Bu zaman fakültəyə prof. B.N.Tixomirov (1898-1937) dekan təyin edildi. Qarşıya qoyulan məqsəddən aydın olur ki, Azərbaycan tarixindən, onun tədqiq və araşdırılmasından söhbət gedə bilməzdi. Lakin, yaradılan ixtisaslar arasında “Azərbaycan və Zaqafqaziya tarixi” nəzərdə tutulmuşdur [10, 116-117]. Əlbəttə ki, SSRİ-nin qardaşlıq ölkəsi prizmasından və vahid region tarixçiliyinin inkişafından irəli gələrək belə bir addım atılmışdır.

1939-1945-ci illərdə İkinci dünya müharibəsi illərində SSRİ-də gedən siyasi və ideoloji proseslər Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetindən və ziyalı təbəqəsindən, ümumilikdə elm aləmindən yan keçməmişdi. Universitetin müəllim-professor heyəti, o cümlədən tələbələrin böyük əksəriyyəti cəbhəyə könüllü olaraq getmişdilər. Hətta universitetin rektoru C.Ə.Ələsgərov SSRİ-yə almanlar tərəfindən ilk hücum

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

olunan gün işdən azad olunması haqqında ərizə yazaraq könüllü ön cəbhəyə gedir. 1940/41-ci tədris ilinin məzunları tam heyətdə cəbhəyə yola düşmüşdülər [10, 125]. Lakin, Universitetdə dərslər və elmi fəaliyyət davam edir, hətta tarixçilərdən Ə.Sumbatzadə, Ə.Əlizadə, Ə.Şahmaliyev, E.Tokarjevski doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etmişdilər. Gördüyümüz kimi, Azərbaycan tarixinə diqqət bu dövrdə xüsusilə artmışdı. 1940/41-ci tədris ilinin II semestrində ancaq Tarix fakültəsində, növbəti tədris ilindən isə digər fakültələrdə də Azərbaycan tarixi fənninin tədrisi nəzərdə tutulmuşdur [10, 118]. Bu məqsədlə 1941-ci ilin fevralında “Azərbaycan SSR tarixi” kafedrası təşkil edildi və Zülfəli İbrahimov kafedra müdiri vəzifəsinə təyin edildi. Bu dövrdə məhz sovet ideologiyasının yüksəlişi hesab edilən zamanda “Azərbaycan tarixi” kafedrasının təşkili, ona azərbaycanlı professorun rəhbərlik etməsi mümkünsüz bir addım olsa da, Moskvanın bu işdə öz maraqları var idi. Buna səbəb II Dünya müharibəsində faşist Almaniyası üzərində qələbə çalan Rusiyanın ideoloji təzyiqlər üçün bundan istifadə etməsi, Stalinin “böyük qardaş” nəzəriyyəsi və onun Azərbaycan KP MK-nın I katibi M.C.Bağırov tərəfindən dəstəklənməsi və bu istiqamətdə xüsusi canfəşanlığı idi. Digər respublikaların simasında ayrı-ayrılıqda hər bir respublikanın tarixinin, dövlətçilik ənənələrinin öyrənilməsi bu dövr üçün qeyd edilmir. “Azərbaycan SSR tarixi” kafedrasının yaradılması prosesində Zülfəli İbrahimovun bu istiqamətdə atdığı addımları və şəxsi nüfuzunu nəzərə almalıyıq. Hətta onu da qeyd edək ki, Z.İbrahimovun elmi fəaliyyətinin ilk dövrləri Azərbaycan tarixinin müxtəlif məsələlərinin tədqiqinə həsr edilmişdir. Z.İbrahimovun namizədlik dissertasiyası “Ərəb işğalçılarına qarşı Azərbaycan xalqının mübarizəsi” adlanır və bu bir daha həmin dövrdə ideoloji təzyiqlərin olmasına baxmayaraq ziyalıların tariximizin araşdırılmasına olan maraq və istəklərini göstərir. Müharibə dövründə vətənpərvərlik hisslərinin aşılınması, işğalçılara qarşı mübarizə məqsədilə belə mövzuların araşdırılmasına imkan verilmirdi. Alim Z.İbrahimovun doktorluq işi “1917-1918-ci illərdə Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması uğrunda mübarizə” adlanır. Ən böyük nailiyyətlərdən biri məhz Z.İbrahimovun təşəbbüsü ilə “Azərbaycan tarixi” monoqrafiyasının yazılmasıdır.

II Dünya müharibəsi gedişində mürəkkəb ideoloji və siyasi təzyiqlər dövründə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti nəzdində “Azərbaycan SSR tarixi” kafedrasının yaradılması mühüm elmi və siyasi nailiyyət idi. Məhz bu hadisədən sonra Azərbaycan tarixinin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəniyyət tarixinə dair mühüm tədqiqatlar aparılmışdır. XX əsrin 40-cı illərində tarixçilərdən M.İrəvanski, Q.Biləndərli öz elmi fəaliyyətləri ilə xüsusilə seçilirdilər. Hətta İ.Hüseynov 1946-cı ildə, Z.İbrahimov isə 1948-ci ildə doktorluq dissertasiyalarını müdafiə edərək ilk elmlər doktoru elmi dərəcəsi adı almış azərbaycanlı alimlər idilər. Məhz İsmayıl Hüseynovun (1910-1968) Şirvanşah I İbrahim və Şah İsmayıl dair tədqiqat aparması və bu istiqamətdə müdafiə etməsi, o cümlədən Azərbaycan tarixinə dair dərslərin hazırlanmasında mühüm rol oynamasını xüsusilə qeyd etməliyik. Belə ki, sovet ideologiyasının təzyiqləri altında qeyd etdiyimiz məsələ əsl qəhrəmanlıq hesab edilə bilər. Çünki, sonrakı onilliklərdə dissertasiya mövzularının əsas etibarilə Azərbaycanda fəhlə-kəndli tarixinə və sinfi mübarizəyə həsr olunduğunu izləyirik. Hətta, 1950-ci ilin oktyabr ayında keçirilmiş respublika müşavirəsində tarix elminin inkişafına Universitetdə tarix fənlərinin, xüsusilə də Azərbaycan tarixi fənninin tədrisinə xüsusi diqqət yetirilməsi tövsiyə edilirdi. Lakin, bu dövrdə Azərbaycan tarixi fənni üçün ayrıca dərslər və ya monoqrafiyanın olması məlum deyil. Lakin, 1958-ci ildə Azərbaycan tarixi kafedrasına yenidən müstəqil elmi fəaliyyətə imkan verilmişdir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

1962-1978-ci illərdə ADU-nun Azərbaycan tarixi kafedrasına rəhbər professor Məmmədamin Qaziyev (1914-1982) təyin edilir. Kafedraya rəhbərlik etdiyi dövrdə “proletar” mübarizə, Böyük Vətən müharibəsi, sovet mübarizə tarixinə diqqət yetirilmişdir. Əlbəttə ki, sovet ideologiyasının təzyiqləri mühüm rol oynamışdı. Bu dövrdə Azərbaycanın tarixinə obyektiv yanaşma sovet təzyiqləri ilə üzləşə bilərdi. Bu səbəbdən tarixçilər “SSRİ rəhbərliyinə uyğun tarixçilik” qəlibindən çıxış etməli olurdular. M.Qaziyevin rəhbərliyi ilə N.Nərimanovun, M.Əzizbəyovun və digərlərinin sosializm quruculuğu uğrunda mübarizəsinə geniş yer verilmişdir. Bu dövrdə sovet ideoloji təzyiqlərinin tarix elmini necə sıxışdırdığını açıq şəkildə görürük.

1978-2001-ci illərdə Azərbaycan tarixi kafedrasına professor Süleyman Əliyarlı (1930-2014) rəhbərlik etmişdir. Prof.S.Əliyarlının kafedra müdirliyinə gəlişi və sovet ideoloji təzyiqlərinin bir qədər zəifləməsindən istifadə edərək Azərbaycan tarixi istiqamətində milli araşdırmalar başlayır. Bu dövrdə kafedrada milli hərəkətin dövrləri, M.Ə.Rəsulzadə, Azərbaycan xalqının etnogenezəsi haqqında geniş tədqiqatlar aparılmışdır. Tarixi tədqiqat mövzuları milli dövlətçilik səpkisində verilir və obyektiv dövlətçilik rakursundan təqdim olunurdu. Bu dövrdə fakültədə Azərbaycan tarixi fənnindən Z.Bünyadovun “Azərbaycan tarixi” dərsləri vəsaitindən geniş istifadə edilirdi [7]. Əldə edilmiş yeni mənbələr və zəngin qaynaq materialları əsasında 1997-ci ildə S.Əliyarlının elmi redaktorluğu ilə “Azərbaycan tarixi ən qədim zamanlardan 1870-ci illərə qədər” adlı irihəcmli kitab nəşr edilir [6]. Bu kitabda yeni tarixi konsepsiya: “Azərbaycan türklərinin Cənubi Qafqazın ən qədim və köklü əhalisi olması” əsas xətt kimi götürülmüş və dövlətçiliyimiz türkçülük əsasında əks etdirilmişdir.

Müstəqilliyimizin əldə edilməsi universitetin idarə edilməsi və tədrisində də müəyyən dəyişikliklər edildi. 1991-ci ildə Azərbaycan tarixi kafedrası iki müstəqil kafedraya bölündü: Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixi və Azərbaycanın yeni və müasir tarixi kafedrası. Bu tariximizə dair ilkin mənbələri daha dərinlən öyrənməyə, obyektiv tədqiqata və Azərbaycan tarixini daha geniş şəkildə araşdırmağa imkan verdi. 1991-ci ildə Azərbaycan tarixi kafedrası bölünərkən yaranan digər müstəqil kafedra Azərbaycanın yeni və müasir tarixi kafedrasıdır. Bu kafedraya 1991-2004-cü illərdə prof. Qurban Bayramov (1934-2004) rəhbərlik etmişdir. Prof. Q.Bayramovun tədqiqat sahəsinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi tarixi olmasını xüsusi qeyd etməliyik. 2001-ci ildə kafedranın bazasında yeni Azərbaycan tarixi (humanitar fakültələr üzrə) kafedrası yaradılmışdır. Kafedranın əsas elmi fəaliyyəti XIX-XXI əsr Azərbaycan tarixinin mühüm problemlərini, onların daha dərinlən araşdırmalarını əhatə edir. 2004-cü ildən kafedra müdiri dos. Azad Rzayevdir. Dos.A.Ə.Rzayev XIX əsrlərdə Azərbaycanın siyasi-sosial, iqtisadi, mədəni məsələlərini tədqiq edir. Dos.A.Rzayevin kafedraya rəhbərliyi dövründə yeni və müasir dövrdə Azərbaycan tarixinin obyektiv şəkildə araşdırılmasına, arxiv materialları əsasında tədqiqatların aparılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixi kafedrasına 2001-2004-cü illərdə Seyidağa Onullahi (1925-2004) rəhbərlik etməyə başlamışdır. S.Onullahi Təbriz şəhərinin tarixinə dair tədqiqatlar aparmış, bu dövrdə kafedrada Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərinə dair məsələlərin daha geniş şəkildə və ilkin mənbələr əsasında araşdırılması üçün müstəqillik illərində respublikada yaranan şəraitdən tam istifadə edilmişdir. S.Onullahinin 1945-1946-cı illərdə “21 azər” milli-azadlıq hərəkətində iştirak etməsi onun bir millətçi kimi Azərbaycan tarixinin tədqiqat istiqamətlərinin formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

2004-cü ildən Azərbaycan tarixi kafedrasına Mehman Abdullayev rəhbərlik etməyə başlayıb. Dos. M.Q.Abdullayevin elmi tədqiqat sahəsi XVIII əsrin II yarısı-XIX əsrlərdə Azərbaycanda aqrar münasibətlərin araşdırılması ilə bağlıdır. Kafedranın tədqiqat prinsipi və araşdırılma istiqaməti milliliyimizin və dövlətçiliyimizin qorunması xətti üzrə davam etdirilir. M.Abdullayevin rəhbərliyi və elmi redaktorluğu ilə Azərbaycanın tarix elmi üçün ən mühüm nailiyyətlərdən biri ən qədim zamanlardan XXI əsrin ilk onilliklərinədək olan tarixini əhatə edən Azərbaycan tarixi dərsliyinin yeni milli Azərbaycan tarixi konsepsiyasına uyğun şəkildə nəşr edilməsidir [5]. Bu dərsliyin üç dildə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr edilməsini xüsusi vurğulamalıyıq, belə ki bu daha geniş oxucu kütləsi arasında, xüsusilə də dünyada geniş yayılmasına səbəb oldu. Hal-hazırda bu dərslikdən respublikanın, demək olar ki, bütün ali məktəblərində Azərbaycan tarixinin tədrisində istifadə olunur.

Ümumiyyətlə, 2001-ci ildən Azərbaycan tarixi kafedraları ayır-ayrı fəaliyyət göstərsələr də, bu kafedraların hər biri yarandığı gündən milli tarixi konsepti qoruyub saxlamağa və daha da inkişaf etdirməyə, Azərbaycan tarixinin mühüm məsələlərinə dair tədqiqatları genişləndirməyə çalışmışdır. Bugün hər iki kafedra BDU-nun aparıcı qurumu olaraq, eyni zamanda beynəlxalq əlaqələrə də malikdir. Kafedraların müəllimləri Amerika, Yaponiya, Almaniya, Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə Universitetləri və Respublikanın müxtəlif ali məktəblərində mühazirə kursları ilə çıxışlar edirlər. Kafedraların müəllim-professor heyəti tərəfindən ilkin mənbələrin araşdırılması, tərcümə edilməsi, əldə edilmiş qaynaq materiallarının təhlil edilməsinə, həmçinin ilkin qaynaqlara və arxiv materiallarına söykənən tarixi problemlərin həlli məsələlərinə mühazirə kurslarında üstünlük verilir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ağ ləkələr silinir... Bakı: Azərnəşr, 1991. 200 səh.
2. Atakişiyev A. M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universiteti. İki hissə. I hissə. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1991. Səh.528 // <http://web2.anl.az:81/read/page.php?zoom=0&bibid=58374&pno=231>
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). II cild. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998. - 992 səh.
4. Azərbaycan müəllimi. 2019. 3 may. №16. S. 4-5
5. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan – XXI əsrin ilk onilliklərinədək). Dərslik. Elmi red. M.Q.Abdullayev. Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2014, 380 səh.
6. Azərbaycan tarixi ən qədim zamanlardan 1870-ci ilədək. Elmi red. S.Əliyarlı. Bakı, Azərnəşr, 573 səh.
7. Azərbaycan tarixi ən qədim zamanlardan XX əsrədək. Ali məktəblər üçün dərslik. Elmi red. Z.Bünyadov. Bakı: Azərnəşr, 1994. 680 səh. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000037914>
8. BDU-nun təsis edilməsi / <http://bsu.edu.az/az/content/tarxmz>
9. Bünyadov Z. Qırmızı terror. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2017, 304 səh. // <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=551387&pno=3>
10. Əmrahov Z.C., İsmayılov S.Ə. Bakı Dövlət Universitetinin tarixi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 328 səh.
11. İsmayılov R. Azərbaycan tarixi. Bakı: Azərnəşr, 1923. Səh.163 // <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=8656&pno=3>
12. İsmayılova S.A. BDU-nun Tarix fakültəsinin tarixinidən (1919-1950-ci illər) səh. 78-84 // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, № 3, Bakı: Bakı Universiteti

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

- nəşriyyatı, 2015 // <http://static.bsu.az/w8/Xeberler%20Jurnali/Humanitar%202015%203/78-84.pdf>
13. Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Siyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı, Gənclik, 1990, 112 səh.
14. Rzayev A., Əziz B. BDU tarixinin öyrənilməmiş səhifələri, səh.27-33 // Tarix və onun problemləri, № 4, Bakı: Bakı Universiteti, 2014 // <http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2014%20%204/seh.27-33%20azad%20boran.pdf>
15. Адрес-календарь: [Азербайджанской Республики на 1920-й год] /отв. за вып. В. Бахманлы ; ред. А. Асададе ; М-во Культуры и Туризма Азерб. Респ., Нац. Библиотека Азербайджана им. М. Ф. Ахундова ; [под. ред. А. И. Ставровского] <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000278270>
16. Исмаилов Э. Власть и народ. Послевоенный Сталинизм в Азербайджане. 1945-1953 гг. Баку, Изд."Адилюглы" 2003. стр. 344 // <http://www.ebooks.az/view/KGYobCwp.pdf>

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

TARIX-FİLOLOJİ FAKÜLTƏSİ XX ƏSRİN 20-30-CU İLLƏRİNDƏ

Hicran Mahmudova

*Bakı Dövlət Universiteti, Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrasının müəllimi, t.f.d.
hicranmahmudova@mail.ru*

Gülnarə Abidi

*AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun doktorantı, Bakı Dövlət
Universiteti, Mənbəşünaslıq, Tarixşünaslıq və metodika kafedrasının saathesabı
müəllimi
gulnare_semedova@mail.ru*

Açar sözlər: *Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, elmi cəmiyyətlər, tarix elmi, şərqşünaslıq elmi, etnoqrafiya, P.K.Juze, elmi ziyalı kadrlar*

Kewwords: *Baku State University, Faculty of History, scientific societies, historical science, oriental studies, ethnography, P.K.Juze, scientific intellectuals*

Məqalədə Bakı Dövlət Universitetinin Tarix-filologiya fakültəsinin fəaliyyətinin ilk illərinin tarixi tədqiq edilir. Mövzu ilə əlaqədar mənbələr və tədqiqatlar cəlb edilərək XX əsrin 20-ci illərində fakültədə baş verən əsas elmi proseslər, elmin inkişafı üçün görülmə işlər, fakültənin Şərq şöbəsinin müstəqil fakültəyə çevrilməsi, şərq tarixinin və orta əsrlər tarixinin öyrənilməsində fakültədə yaradılan elmi cəmiyyətlərin və Şərq fakültəsinin tarixi əhəmiyyətli rolu araşdırılır.

Faculty of History and Philology in the 20-30s of the 20th Century

Present article examines the history of the first years of the activity of the Faculty of History and Philology of Baku State University. The main scientific processes that took place at this faculty in the 20s of the XX century, is was the work done for the development of science, the transformation of the Eastern branch of the faculty into an independent faculty, the scientific societies created at the faculty, the historical significance of the Eastern faculty role is researched.

Giriş. Azərbaycanda elmi kadrların yetişdirilməsi, təhsil sahəsində sistemli addımların atılması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründən başlanmışdı. Görülmə tədbirlər sırasında ən əhəmiyyətli hadisə 1919-cu ildə Bakıda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən universitetin açılması olmuşdu [1, 61-94]. Bakı Dövlət Universiteti¹ iki: Tibb və Tarix-filoloji fakültələri ilə yaradılmış, sonuncuya Tarix, Filoloji və Şərq şöbələri daxil edilmişdi. Türk dünyasının ən mühüm elmi nailiyyətlərindən biri olan Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi, xüsusən də, Tarix fakültəsinin yaradılması və ilk dərslərin məhz bu fakültədə başlaması əslində Azərbaycanın gələcək taleyində fakültənin yerini müəyyənləşdirmiş oldu. Qısa müddət ərzində elm sahəsində olan boşluqları doldurmaq üçün, ziyalılar aktiv fəaliyyətə başladılar.

¹ Cümhuriyyətin işğalından sonra Universitetdə də sovet ideologiyasına uyğun dəyişiklər baş vermişdi. Ən ciddi dəyişikliklərdən biri 1922-ci ildə adı dəyişdirilərək Azərbaycan Dövlət Universiteti adlandırılması idi.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Tarixən insanların mənəvi həyatında elmin çox mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Zaman-zaman tarix səhnəsində yaranmış, inkişaf etmiş və süquta uğramış müxtəlif dövlətlərdə elmə və elm adamlarına münasibət də fərqli səpkidə olmuşdur. Universitetin yaranmasından sonra Azərbaycanda müasir elm sahələri formalaşmağa və elm adamları artmağa başlamışdır. Bu prosesin, xüsusilə XX əsrin 20-40-cı illərində Azərbaycanda elm və təhsilin inkişafının tədqiq edilməsi Azərbaycanın ötən əsr tarixinin öyrənilməsində ən aktual mövzulardan biridir. Belə ki, XX əsrin əvvəllərində demək olar ki, tamamilə savadsızlıq hökm sürən, elmi ziyalıları barmaqla sadalanan bir ölkənin qısa müddətdə Milli Akademiyaya məxsus bir ölkəyə çevrilməsi o dövrün ən prioritet məsələlərindən olmuşdur.

Bu tədqiqat əsasən XX əsrin 20-30-cu illərdə Tarix fakültəsinin tarixində baş verən əsas elmi prosesləri, tarixçi kadrların elmi fəaliyyətini əhatə edir. Mövzunun tədqiqi zamanı 20-ci illərdən başlayaraq Tarix fakültəsində tarix elminin müxtəlif sahələrinin inkişafı, xüsusilə elmi cəmiyyətlərin fəaliyyəti və şərqşünaslıq elminin inkişafı prosesləri, elmi-ziyalı kadr çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması tədbirləri, bu məqsədlə elmi kadrların hazırlanması, ilk mütəxəssislərin cəlb edilməsi araşdırılmışdır.

Tarix-filoloji fakültəsi və ilk elmi cəmiyyətlər. Tarix-filoloji fakültəsi fəaliyyətə başladığı qısa müddətdən sonra burada elmi cəmiyyətlər yaranmağa başlayır. 1919-cu ilin dekabrın sonlarında «Şərqin arxeologiyası və tarixinin həvəskarları dərnəyi» üzvləri islam dininə etiqad edən xalqların yaşadıqları bölgələrin, habelə onların mədəniyyətinin inkişafına bu və ya başqa dərəcədə təsir etmiş tarixi və mədəni amillərin öyrənilməsi məqsədilə Bakı Universitetinin nəzdində «Müsəlman Şərqini öyrənən Cəmiyyət» yaratdılar [2]. Cümhuriyyətin süqutundan sonra bu işlər qısa müddət ərzində ləngisə də, ziyalılarımız elmin müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün fərqli təşkilatlar, cəmiyyətlər yaratmış və bölgəni iqtisadi, sosial, tarixi, etnoqrafik, arxeoloji və filoloji baxımdan planlı və müfəssəl şəkildə tədqiq etməyi əsas məqsəd kimi qarşıya qoymuşdular.

XX əsrin elm tariximizdə silinməz iz qoymuş belə təşkilatlardan biri Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti olmuşdur. İlk vaxtlar Cəmiyyət üç bölmədə: 204 mütəxəssisin cəmləşdiyi Tarix-etnoqrafiya bölməsi, İqtisadiyyat bölməsi, Elmi-təbiəşünaslıq bölməsi (sonradan Türkologiya bölməsi) ilə fəaliyyətə başladı. Elmi-təbiəşünaslıq bölməsinin ilkin araşdırmaları əsasında sonradan Antropometrik tədqiqatlarla məşğul olan bölmə də yaradıldı. Eyni zamanda, 1926-cı ildə Cəmiyyətin “Fotoqrafiya bürosu” formalaşdırılaraq, Azərbaycanın qədim tarixi abidələrin 1000-dək fotosəkli toplandı [4, 70]. Tədrisən, Cəmiyyətin elmi bölmələrinin daxilində daha konkret elm sahələrinin tədqiqi ilə məşğul olan elmi komissiya və qruplar yaranmağa başladı. Belə ki, Universitetinin professoru B.Çobanzadənin rəhbərlik etdiyi “Tarix komissiyası” və A.Paxomovun da daxil olduğu Arxeoloji Komitənin yaradılması o dövr üçün mühüm hadisə oldu. Azərbaycan elm tarixində Cəmiyyətin ən mühüm nailiyyəti 1925-ci ildə A.Bakıxanovun «Gülüstani-İrəm» əsərinin Tarix fakültəsinin əməkdaşları V.Bartold və A.Paxomovun redaktəsi ilə nəşr edilməsi oldu. Eyni zamanda, V.Bartold Azərbaycan xalqının ən qədim mədəni abidəsi sayılan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının müəyyən hissələrini rus dilinə çevirdi [4, 71]. Paralel olaraq, bu dövrdə Abşeron yarımadasının qədim abidələri tədqiq edilmiş, professor P.K.Juzenin «Xalqın adət və inancları haqqında», D.Şərifovun «Etnoqrafik proqram (Maddi Mədəniyyət)» və s. məruzələri dinlənilmişdi ki, bunlar da etnoqrafiya elmi üçün qiymətli elmi nəticələrlə zəngin idi. M.H.Vəliyev-Baharlının «Aqvaniya», prof.P.K.Juzenin

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

«Azərbaycanın sərhədləri Yunan və Roma müəlliflərinin məlumatları əsasında» tarixi məruzələri də həmin dövrün ilkin tədqiqatlarından olmuşdur.

Bunlar Tarix fakültəsinin həmin dövrdə elm tariximizə bəxş etdiyi mühüm nailiyyətlər oldu. Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti fəaliyyətini genişləndirərək 1925-ci ildə özünün «Xəbərlər»ini nəşr etməyə başladı. «Xəbərlər»də çap olunmuş məqalələr vasitəsi ilə xalqımız öz tarixi adət və ənənələrinə bir daha nəzər salmaq imkanı qazandı [2, 70]. Burada Azərbaycan tarixinin qədimliyini təsdiq etmək məqsədilə bölgələrdə - Naxçıvanda, Qarabağda, Lənkəranda aparılan arxeoloji ekspedisiyaların nəticələrinə də diqqət verildirdi [3, 238-239].

Tarix-filoloji fakültəsinin Şərq şöbəsinin yaranma tarixi. Yeni yaranmış Universitetin qarşısında duran əsas məsələ müəllim-professor heyətinin çatışmazlığı idi. 1919-cu ilin payızında professorları boş şöbələrə dəvət etmək üçün universitetin rektoru Vasili Razumovski və Tarix-filoloji fakültəsinin dekanı Nikolay Dubrovski Rostov, Dnepropetrovsk, Xarkov şəhərlərinə getdilər [9, 9-10]. Boş qalan şöbələrən əvəzəlməsi ilə bağlı müsabiqədə iştirak etmək təklifləri Rusiyanın digər universitetlərinə də bildirildi. Bir çox Kazan alimləri Bakı Universitetinin təkliflərinə cavab verdilər. Rusiya imperiyasının hər yerində olduğu kimi Kazanda da baş verən vətəndaş müharibəsi nəticəsində burada siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyət gərgin idi. Universitet müəllimləri çox çətin bir vəziyyətdə idilər. Universitetdə maaşların verilməsi gecikirdi. Bakı universitetindən professor heyətinə ehtiyac barədə xəbər belə bir vaxtda gəlmişdi. Beləliklə, 1920-ci ilin oktyabrında çağırışa cavab verən professorlar Aleksandr Qulyayev və Aleksandr Makovelski Bakıya gələrək öz talelərini Bakı Dövlət Universiteti ilə bağladılar [6, 14]. Pantaleymon Juze də Bakı Universitetinin təklifinə cavab verərək həyatını Bakı ilə bağlayan alimlərdən biri olur.

P.K.Juze Universitetdə pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı elmi və elmi-təşkilati işlərlə də məşğul olurdu. 19 aprel 1921-ci ildə fakültənin iclasında universitet üçün tarixi məruzə ilə çıxış etdi və Şərq şöbəsinin müstəqil Şərq fakültəsinə çevrilməsinin zəruriliyini əsaslandırdı. Bir il sonra, 12 aprel 1922-ci ildə yeni fakültənin ilk iclası keçirildi. Beləliklə, 1922-ci ildə Universitetin Tarix-filoloji fakültəsinin Şərq şöbəsi iki bölmə ilə Şərq fakültəsinə çevrildi: Tarix və Ədəbiyyat, sonuncu isə öz növbəsində iki hissəyə - Türk və İran şöbəsinə bölündü. [5, 48-49] Şərq fakültəsinin iranşünaslıq və türkologiya sahəsində elmi uğurlara imza atmasında P.K.Juzenin xidmətləri çox böyükdür. Bütün bir şərq məktəbini tədris edən müstəqil Şərq fakültəsinin yaradılmasının təşəbbüskarı professor P.K. Juze Şərq fakültəsinin ilk dekanı və 1926-cı ilə qədər bu vəzifəni tutan şəxs olmuşdur [7, 24-28].

Şərq fakültəsində P.Juzenin rəhbərliyi ilə “Ərəb dilinin antalogiyası” nəşr edilmişdir. Eyni zamanda, fakültədə Cənubi Qafqaz tarixi mənbələrinin öyrənilməsi baxımından da əhəmiyyətli olan orta əsr ərəb tarixçilərinin əsərlərinin öyrənilməsinə xüsusi əhəmiyyət verildirdi. Buna misal olaraq ərəb tarixçilərindən Bələdzuri və əl-Yaqubinin əsərlərinin bir hissəsinin tərcümə olunaraq nəşr etdirilməsini göstərə bilərik [6, 7-8]. Bu əsərlər sayəsində orta əsrlər dövründə Azərbaycan ərazisinin istilas, əhalisi, miqrasiyası, vergi sistemi və digər məsələlər haqqında önəmli məlumatlar əldə olunmuşdur.

Bu dövrdə Şərq fakültəsinin gördüyü əhəmiyyətli tədbirlərdən biri də, Bakı universitetinin Şərq bölməsinin kitabxanasının zənginləşdirilməsi oldu. Universitetin Şərq fakültəsinin dekanı prof. P.K.Juzenin təşəbbüsü ilə kitabxananın Şərq şöbəsinin yaradılması məqsədilə Sovet Xalq Komissarlığının ayırdığı vəsaitlə Konstantino-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

poldan (İstanbul), eləcə də digər ölkələrdən kitablar gətirilir. Qısa müddətdə onun fondunda şərq, Avropa dillərində 10.000 nüsxədən çox ədəbiyyat toplandı [4, 38]. 1920-1922-ci illərdə kitabxana müxtəlif müəssisə və idarələrin, ayrı-ayrı şəxslərin kitabxanalarını, Kitab Palatasının nəşrlərini almış, eyni zamanda keçmiş SSRİ-nin 172, xarici ölkələrin 67 elmi müəssisəsi ilə elmi ədəbiyyatın mübadiləsini həyata keçirmiş, bunun hesabına da öz fondunu günü-gündən genişləndirdi. Prof. B.Finkelşteyn, prof. O.Bayraşevski və s. kimi alimlər öz kitablarını universitet kitabxanasına verməklə elmin inkişafına xidmət etmişlər. Bunlardan əlavə professorlar L.Lopatin, A.Okinşev, N.Popoviç, A.Levin kimi alimlərin vəfatından sonra ailələri onların şəxsi kitabxanalarını da kitabxanaya hədiyyə vermişlər. 1922-ci ildə Universitet Şurası kitabxananın fakültələrinin elmi ədəbiyyata olan tələbatının ödənilməsi üçün F.N.İlini və P.Y.Rostovtsevi Leninqrad şəhərinə ezam edir. Onlar Leninqrad (Yekaterinburq) Elmlər Akademiyasının bütün nəşrləri ilə bərabər, pulsuz olaraq 200 pud miqdarında elmi ədəbiyyat alıb Bakıya gətirildilər [4, 38-39]. 1928-ci ildə Şərq fakültəsində Yaxın və Orta Şərq üzrə Şərq və Avropa dillərində olan 10.000 mindən artıq məqalə vardı [8, 271].

Yekun. Tədqiqat nəticəsində belə nəticəyə gəlmək olur ki, Tarix fakültəsi yarandığı gündən elmin inkişafı istiqamətində ciddi işlərə başlanmışdır. Fakültədə tədris prosesinə qoşulan alimlər Azərbaycanda tarix elminin inkişafına öz töhfələrini vermək üçün qüvvələrini birləşdirmişlər. Məhz bu fəaliyyət nəticəsində fakültənin Şərq şöbəsi müstəqil fakültəyə çevrilir. Dövrün dövlət siyasəti və ideologiya ilə yanaşı, Tarix fakültəsinin potensialı da şərqşünaslıq sahəsində tədris və tədqiqatçılar üçün imkan yaratmışdı. XX əsrin 20-ci illərində yaradılan Şərq fakültəsinin sonrakı illərdə Azərbaycanda ərəbşünaslıq, iranşünaslıq və türkologiyanın inkişafında və uğurlar qazanılmasında böyük rolu olmuşdur. Tarix fakültəsinin əməkdaşları bütün elmi cəmiyyət və komissiyaların tərkibində çalışmaqla, sonradan tariximizlə bağlı bir çox məsələlərin araşdırılması yolunda ilk cığır açaraq, sonrakı tədqiqatlara vəsilə oldular. Hazırda da Tarix fakültəsinin əməkdaşları 100 ildən gələn ənənəni miras olaraq qəbul etmiş və uğurla Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərini tədqiq edirlər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Atakişiyev A. M. Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət universitetinin tarixi: 2 hissədə / Aslan Atakişiyev; məsul red: R. A. Orucov, Y. Ə. Seyidov. Hissə 1. Bakı: BUN, 1991.
2. “Azərbaycan” qəzeti. 1919, 31 dekabr.
3. Xəlilli F.S. Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətinin ekspedisiyalarından Azərbaycan Tarixi Muzeyinə daxil olmuş arxeoloji materiallar // AMEA aspirantlarının Elmi konfransının materialları, 2005, s.238-239
4. Rüstəmov A.S. Azərbaycan SSRİ-də elmi-sahə kitabxanalarının yaranması və fəaliyyəti (1920-iyun 1941). Bakı, Elm və Təhsil, 2011, 216 s.
5. Алимйрзоев X.O. Азербайджанский государственный университет за 50 лет: исторический очерк. Баку, Аз.гос.изд., 1969. – 470 с.
6. Буниятов З.М. Обзор источников по истории Азербайджана. Баку, 1964.
7. Владимир Пантелеймонович Жузе (1904-1933). Жизнь и научная деятельность: очерки, СПб., 2004.
8. Известия Восточного факультета Бакинского государственного университета. Баку, 1929, Т. IV.
9. Кострюков М.А. Жузе Пантелеймон Крестович: научно-педагогическая и общественная деятельность./Канд. диссертация/ Казань, 2010.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

III BÖLMƏ. TARİXİ ARAŞDIRMALAR

TARIX ELMİ MƏNBƏLƏRDƏ

Tahirə Həsənzadə

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, t.e.d

Hicran Mahmudova

*Tarix fakültəsi, Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrası, t.f.d.
hicranmahmudova@mail.ru*

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, Anar İsgəndərov, Mirzəyev Mirheydər, akkad, şumer, mixi yazı, mənbəşünaslıq, qaynaqlar, arxiv sənədləri

Ключевые слова: Азербайджанская Народная Республика, Бакинский Государственный Университет, Исторический факультет, Мирзоев Миргейдар, аккад, шумер, клинопись, источниковедение, источники, архивные документы

Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsi Azərbaycan tarixi ixtisasi üzrə kadr hazırlayan ilk fakültədir. Fakültə yarandığı gündən tarix elminin əsas tədris mərkəzi olmaqla yanaşı, həm də dünya və vətən tarixinin müxtəlif dövrlərini üzrə aparılan elmi tədqiqatlarla məşhurdur. Məqalə Tarix fakültəsində mənbələrin tədqiqi və tədrisi sahəsinə həsr olunmuşdur. Bu məqsədlə, fakültə əməkdaşları tərəfindən araşdırılmış 50-dən artıq tədqiqat əsəri təhlil edilmiş, şumer və akkad mənbələrinin tədqiqində əldə edilən nailiyyətlər və mənbələrin tədris prosesinə daxil edilməsi vəziyyəti təhlil edilmişdir.

Историческая наука в источниках

Исторический факультет Бакинского Государственного Университета первый факультет, который подготавливает кадры по специальности истории Азербайджана. Факультет, являясь основным центром обучения исторической науки с первого дня основания, также известен научными исследованиями разных периодов мировой и отечественной истории. Статья посвящена исследованиям источников и их обучению в Историческом факультете. С этой целью было анализировано более 50 научных работ сотрудников факультета по источниковедению, достижения в области изучения шумерских и аккадский источников и включение разных источников в процесс обучения.

Giriş. 100 illik fəaliyyəti dövründə Bakı Dövlət Universitetinin (BDU) Tarix fakültəsi tarixçi kadrlar hazırlayan əsas tədris mərkəzi olmaqla yanaşı, həm də tarixi tədqiqatların aparıldığı mühüm elmi mərkəz olmuşdur. Fəaliyyətə başladığı ilk günlərdən fakültə müəllimləri elmi tədqiqatlar aparmış, əldə etdikləri elmi nəticələr ilk dəfə tələbələrə və öz həmkarlarına təqdim edilmişdir. Əlbəttə, həmin vaxta qədər Azərbaycanda tarix elminin kifayət qədər öyrənilməməsi və dərsliklərin olmaması bu prosesə təsir etmişdir. Lakin zaman keçdikcə, Azərbaycan tarixinə aid mənbələrin elmi ictimaiyyətə cəlb edilməsi xüsusi aktuallıq qazandı və bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır.

Tarix elmində mənbələrin mühüm əhəmiyyəti vardır. Mənbələrin tədqiqi

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

metodikası təcrübə və xüsusi ustalıq tələb edir. Bununla yanaşı mənbələrin aşkarlanıb elmi ictimaiyyətə təqdim edilməsi də vacib prosesdir və ciddi elmi nəticələr əldə edilməsinə şərait yaradan prosesdir.

Sovet dövründə bu sahədə ciddi nəticələr əldə edilmişdi. Qədim dillərin öyrənilməsi, ərəb və fars dillərində olan mənbələrin tərcüməsi həm tarixçilər, həm də şərqşünaslar tərəfindən diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra bu sahədə daha geniş imkanlar yaranır. Azərbaycanın mənbələrlə, ilkin qaynaqlarla işləyən tarixçi alimləri ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü il 21 sentyabrda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətində ziyalılarla görüşü zamanı səsləndirdiyi tövsiyələrini həyata keçirərək, tariximizin olduğu kimi, qərəzsiz və obyektiv yazılması üçün uzun illər gizli saxlanılan əlyazmalara, arxiv materiallarına müraciət edirlər. Bu məqsədlə həm Azərbaycanda, həm də xarici ölkələrdə olan fondlarda, kitabxana və arxivlərdə tədqiqatlar genişlənir. Akademiklər Ziya Bünyadov¹, tarixçi alim Əli Hüseynzadə, müasirlərimizdən Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatı laureatı, Azərbaycanda tarixçilər məktəbinin banisi akademik Yaqub Mahmudov, akademik Nailə Vəlixanlı, tarix elmləri doktorları Anar İsgəndərov, Kərim Şükürov, İbrahim Zeynalov, Şahin Fərzəliyev, Fərid Ələkbərli, tarix elmləri namizədləri Firdovsiyyə Əhmədova, Boran Əziz kimi görkəmli tarixçi-mənbəşünas alimlər dövlət arxivlərinin sənədlərindən, eləcə də Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan tarixə dair əlyazmalardan bəhrələnərək, tədqiqatçılara, o cümlədən Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin tələbələrinin istifadəsinə fundamental, Vətənin əsl tarixini əks etdirən əsərlər bəxş etmişlər.

Konfransa təqdim edilən bu məqalədə Tarix fakültəsində mənbələrin tədqiqi və tədrisi sahəsində görülmə işlər araşdırılır. Bu məqsədlə, qədim dillərin – şumer və akkad dillərinin tədqiqində əldə edilən nailiyyətlər və eyni zamanda mənbələrin ictimaiyyətə təqdim edilməsində mühüm rol oynayan Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq, və tarixin tədrisi metodikası kafedrasının xidmətləri tədqiq edilmişdir. Mövzunun tədqiqi üçün fakültə əməkdaşları tərəfindən araşdırılmış 50-dən artıq tədqiqat əsərinə müraciət edilmişdir.

Mənbələrin ictimaiyyətə təqdim edilməsində, tədqiqi və tədrisində Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və tarixin tədrisi metodikası kafedrasının rolu. Azərbaycanın ilk ali təhsil müəssisəsinin və ilk Tarix fakültəsinin 100 illik yubileyi qeyd edilərkən Tarix fakültəsinin tarix elminin inkişafı və tarixçi kadrların hazırlanması istiqamətində görülmə işlərinin təhlil edilməsi vacibdir. Bu sahədə ən mühüm işlərdən biri Azərbaycan tarixinə aid mənbələrin aşkarlanıb elmi dövriyyəyə daxil edilməsi, tədris prosesi zamanı mənbələrlə işləmək vərdisləri formalaşdırmaqdır. Bu baxımdan yanaşdıqda Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və tarixin tədrisi metodikası kafedrasının elmi və tədris fəaliyyətinin əhəmiyyətini təsəvvür etmək çətin deyil.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı olan BDU-nun Tarix fakültəsində 80-ci illərdə struktur dəyişikliyi aparılmış, tarix elminin inkişafı və tədrisdə baş verən yeniliklərə uyğun olaraq bir sıra yeni kafedralar yaradıl-

¹ Ziya Bünyadov (1923-1997). Şərqşünas, tarixçi. Akademik. Azərbaycan tarixinə aid sanballı tədqiqatların müəllifidir. Bir çox yeni faktların elmi dövriyyəyə daxil edilməsi onun adı ilə bağlıdır. Respublikadan kənarda olan Azərbaycan tarixinə aid mənbələrin, əlyazmaların mikrofilmələrini xarici ölkələrdən əldə edərək, Azərbaycan MEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutuna bağışlamışdır.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

mişdir. 1980-ci ildə yaradılan Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və köməkçi tarix fənləri (hazırda Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və tarixin tədrisi metodikası) kafedrası həmin vaxtdan başlayaraq bu günə qədər tarix elmində və tədrisində mənbələrin elmi dövriyyəyə daxil edilməsi istiqamətində mühüm işlər görür. Kafedra hazırda respublikada mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və metodika istiqamətində araşdırmalar aparan mühüm tədqiqat mərkəzidir.

Tarix elmləri doktoru, professor Anar İsgəndərovun rəhbərlik etdiyi mənbəşünas alimlər tariximizin həllini gözləyən problemləri ilə əlaqədar arxiv sənədlərini, mühüm əlyazmaları, rəsmi sənədləri, dövrü mətbuatı ilkin mənbə kimi tədqiqat işinə cəlb etmişlər. Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan XIX-XX əsrlər Azərbaycanın maarif və mədəniyyət xadimlərinin şəxsi kolleksiyaları da tədqiq edilir, Azərbaycan tarixini öyrənmək üçün mənbə kimi elmi dövriyyəyə daxil edilir. Bu əsərlər tariximizin qaranlıq qalmış məqamlarını, Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya yaymaq imkanı yaradır.

Kafedranın elmi-tədqiqat işinin əsas istiqamətini XX əsr Azərbaycan tarixinin tarixşünaslığı və mənbəşünaslığı problemləri və Azərbaycan tarixi tədqiqatlarının metodoloji problemləri təşkil edir. Bu sahədə əldə edilən elmi nəticələr müntəzəm şəkildə nəşr olunaraq ictimaiyyətə təqdim edilir.

XX əsrin əvvəllərində daşnak-bolşevik birləşmələri tərəfindən türk-müsəlman əhaliyə qarşı həyata keçirilən soyqırımların tədqiqi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi əsas tədqiqat mövzularıdır. Professor Anar İsgəndərov ilk dəfə Azərbaycan tarixinin tədqiqi vacib olan 1918-ci il mart soyqırımını və onun tarixşünaslığını elmi baxımdan tədqiq etmişdir. Alimin Azərbaycanın 1917-1920-cil illər tarixi ilə əlaqəli 150-dən artıq elmi əsəri vardır. Onun mənbələr əsasında yazdığı “Azərbaycan həqiqətləri” kitabı Azərbaycan və ingilis dillərində nəşr olunmuş, Avropada yayılmaqdadır[3]. Azərbaycan xalqının erməni vandalları tərəfindən soyqırımı məruz qalmasını rəsmi sənədlər və faktlarla əks etdirən bu kitab, tariximizi öyrənən tələbələrin stolüstü dərs vəsaitidir. Bu mövzuda kafedrada yerinə yetirilən digər tədqiqat - “Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sənədləri 1918-ci ildə Quba qəzasında baş vermiş soyqırımı öyrənmək üçün mənbə kimi” aktual tədqiqat mövzusu dosent Arzu Xəlilzadə tərəfindən tədqiq edilmişdir[23]. AXC müəlliman Şərqinin ilk parlamentli respublikası olduğu üçün parlamentin fəaliyyəti, qərarları da xüsusi olaraq tədqiq edilmişdir. Bu mövzunu kafedranın müəllimi Samir İsmayılov tədqiq etmişdir[5].

Kafedra əməkdaşları tərəfindən Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkirlərinin irsi tədqiqata cəlb edilmiş, onların əsərləri əsasında ictimai-siyasi fəaliyyətlərinin öyrənilməsi Azərbaycan tarixinin bir sıra məsələlərini aydınlaşdırmağa kömək etmişdir. Kafedranın dosenti Səidə Əli qızı Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkiri Əhməd bəy Ağaoğlunun ictimai-siyasi fəaliyyəti və görüşləri, dosent Sevinc Qasıмова XIX əsrin maarifçiləri, əsasən Mirzə Kazım bəyin irsi ilə bağlı tədqiqatlar aparırlar[19; 22]. Bunun da qeyd etmək vacibdir ki, Səidə xanımın böyük mütəfəkkir, türk dünyasının işıqlısı, ziyalıları Əhməd Ağaoğlu haqqında tədqiqatları təkrar olunmaz və əsaslıdır. Bu mövzuda tədqiqatlarını 2019-cu ildə mütəfəkkirin doğumunun 150 illik yubileyinə həsr etdiyi “Türk dünyasının mübariz mütəfəkkiri” monoqrafiyasında ictimaiyyətə təqdim etmişdir.

Ədəbi əsərlərdən qədim türk yazılı abidələri, Kitabı-Dədə Qorqud eposu, həmçinin Qobustan abidələri tarixi mənbə kimi tədqiqata cəlb edilmiş, mühüm elmi nəticələr əldə edilmişdir. “Orxon-Yenisey abidələri qədim türk tarixini öyrənmək üçün mənbə

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

kimi” mövzusu dosent Mətanət Məmmədova, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu Azərbaycanın erkən orta əsrlər tarixini öyrənmək üçün mənbə kimi” mövzusu dosent Nurlan Abbasov, «Qobustan abidələri Azərbaycanın qədim dövr tarixini öyrənmək üçün mənbə kimi» mövzusu Səadət Abdullayeva tərəfindən tədqiq edilmişdir[1; 7].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti barədə tədqiqatlar əsasən, bu kafedranın əməkdaşları tərəfindən aparılmışdır. Bu mövzu ilə əlaqədar xaricdə və respublikada keçirilən elmi tədbirlərdə fəal iştirak edirlər. Məhz bu səbəbdən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 100. Müsəlman Şərqində ilk Parlamentli Respublika” adlı Beynəlxalq Elmi Konfransın (21-23 may 2018-ci il) təşkilində mühüm rol oynamışdılar. Konfrans Bakı Dövlət Universiteti və Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin birgə təşkilatçılığı ilə keçirilmişdir. Təşkilat Komitəsində Universitetin və fakültənin alimləri ilə yanaşı, kafedra müdiri professor Anar İsgəndərov, kafedranın əməkdaşları Sevinc Qasimova, Mətanət Məmmədova, Aydın Məmmədov, Nurlan Abbasov, Samir İsmayilov, Kəmalə Məmmədova, Elşən Aslanov, kafedranın doktorantları Nərgiz Kərimova təmsil olunmuşdular. Yubiley ərəfəsində Cümhuriyyət dövrünə aid arxiv sənədləri nəşr olunmuş, konfransa daxil olan məruzələr çapa hazırlanmış, konfransa qatılmış xarici qonaqlara Şərqdə ilk parlamentli Respublikanın 1918-1920-ci illər tarixilə yaxından tanış olmaq imkanı yaradılmışdır. Kafedra əməkdaşları tərəfindən «Müsəlman Şərqində ilk Cümhuriyyət» (Anar İsgəndərov), “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün milli-demokratik mətbuatı tarixi mənbə kimi”, (Səidə Əli qızı), «AXC lideri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə: tariximiz, ədəbiyyatımız» (Tahirə Həsənzadə), «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə maarifçilik hərəkatından gedən yol: tarixçilik baxımından» (Sevinc Qasimova), «Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin ictimai-siyasi və metodiki görüşləri» (Mətanət Məmmədova), «AXC-nin süqutunun daxili-siyasi səbəbləri» (Məhəmməd Əliyev), «AXC-nin təhsil və maarif islahatları» (Dəyanət Musayev), «AXC-nin parlament sənədlərində Qafqaz dövlətlərinin əməkdaşlıq məsələləri» (Samir İsmayilov), “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularının tədqiqatlarında Azərbaycanın tarixi demoqrafiya məsələlərinə dair” (Aydın Məmmədov), “1918-ci il Quba soyqırımı çağdaş Vətən tarixşünaslığında” (Arzu Xəlilzadə), “Bakı Xalq Komissarları Soveti: reallıqlar və yalanlar” (Elşən Aslanov), “M.Ə.Rəsulzadənin İkinci dünya müharibəsi dövründəki fəaliyyətinə fərqli yanaşmalar (müqayisəli təhlil)” (Kəmalə Məmmədova), “Cümhuriyyət ideoloqlarının mühacirət dövründə maarifçilik fəaliyyəti (1920-1945-ci illər)” (Gülnarə Abidi) adlı məruzələri çoxsaylı mənbələr və digər arxiv materialları, sənədlər əsasında hazırlanmışdır. 23 ay yaşamış, lakin qısa müddətdə bir çox layihələrə imza atmış Cümhuriyyətin fəaliyyəti barədə bu məruzələr heyrtəmiz maraqla qarşılanmışdır[2].

Anar İsgəndərov və Səidə Əli qızının Bakı Dövlət Universitetinin tarixi ilə bağlı 3 dildə tərtib etdikləri “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı: Bakı Dövlət Universiteti – 100” kitabı Universitetin yubileyinə ən dəyərli hədiyyədir. Eyni zamanda, kafedra əməkdaşları prof. Anar İsgəndərov, dos. Səidə Əli qızı, dos. Sevinc Qasimova, t.f.d. Elşən Aslanov və Kəmalə Məmmədova Universitetin 100 illiyi ilə bağlı arxiv materialları əsasında tədqiqatlar aparmış, yubiley kitabının tərtibində yaxından iştirak etmişlər. Bu tədqiqat kafedra əməkdaşlarının sevimli Universitetin yubileyinə tövhəsidir[4].

Göründüyü kimi, kafedra əməkdaşlarının tədqiqatlarında mənbələrin tədqiqini

daim diqqətdə saxlayırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mövzular tədris edilən fənlərdə də diqqət mərkəzindədir. Kafedrada "Tarixşünaslıq", "Mənbəşünaslıq", "Tarixin tədrisi metodikası", "Tarixi coğrafiya", "Tarixi demoqrafiya", "Qafqaz tarixinin mənbəşünaslığı", "Qafqaz tarixinin tarixşünaslığı", "ABŞ tarixinin mənbəşünaslığı" "ABŞ tarixinin tarixşünaslığı", "Qafqazın tarixi coğrafiyası", "Arxivşünaslıq", "Tarixi tədqiqatların metodları", "Humanitar tədqiqatların metodları" fənləri tədris edilir. Bu fənlərin tədrisi zamanı əldə edilən elmi nəticələr tədris prosesinə tətbiq edilir.

Şumer və akkad mənbələrinin tədqiqatçısı Mirheydər Mirzəyev. BDU-nun və Tarix fakültəsinin 100 illik yubileyində “tarix”ə çevrilmiş tarixçimiz – Mirheydər Mirzəyevin elmi yaradıcılığına nəzər salmaq və təhlil etmək Azərbaycan tarix elminin, mənbəşünaslığının öyrənilməsi və təbliği üçün əhəmiyyətli mövzulardan biridir.

Məlumdur ki, qədim dövrə aid mənbələr sırasında şumer və akkad dillərində olan mənbələr Azərbaycan tarixi üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu mənbələrin tərcüməsi, tədqiqi və elmi dövriyyəyə daxil edilməsi bu sahədə akademik təhsil və ciddi zəhmət tələb edir.

Şumer və akkad dilləri üzrə respublikanın tarixçi-mütəxəssislərindən biri BDU-nun Tarix fakültəsinin dosenti Mirheydər Nəzər oğlu Mirzəyev (1948, Cəlilabad - 2007, Bakı) olmuşdur. Mixi yazılı mənbələri ana dili kimi rahatlıqla izah edən və öyrətməyə çalışan Mirheydər Mirzəyev düz 40 il əvvəl, 100 illik yubileyini qeyd etdiyimiz BDU-nun Tarix fakültəsində müəllim kimi işə başlamışdı.

Bizim üçün qeyri-adi insan olan Mirheydər Mirzəyev 1966-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinə daxil olmuş, 1971-ci ildə təhsilini başa vurmuşdu. Ali təhsilini başa vurduqdan sonra təyinatla Cəlilabad rayonunda müəllim işləmiş, 1972-ci ildə Universitetdə aspiranturaya qəbul olmuşdu. 1973-cü ildə M.N.Mirzəyev qədim Akkad dilini öyrənmək məqsədilə, Leninqrad Dövlət Universitetinin (indiki Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti) Şərqşünaslıq fakültəsinə ezam olunmuşdu. 1975-ci ildə həmin Universitetdə professor Rostislav Antonoviç Qribovun rəhbərliyi ilə rəsmi olaraq, “Akkad dili” üzrə hazırlıq kursunu bitirsə də, müəllimindən həm də şumer dilini və mixi yazıların sirlərini də öyrənmişdir. Aspirantura təhsilini başa vurduqdan sonra, M.N.Mirzəyev ADU-nun Ümumi tarix kafedrasında (1980-ci ildən Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrası) müəllim, baş müəllim və dosent vəzifələrdə çalışmışdı. 1995-ci ildə “Babilistan Kassi sülaləsinin hakimiyyəti dövründə (e.ə.XVI-XII əsrlər)” mövzusunda dissertasiya mövzusunı müdafiə etmiş, tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdı [25]. Elmi-tədqiqat bacarığı nəzərə alınaraq, 2004-cü ildən M.N.Mirzəyev AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunda “Azərbaycanın qədim tarixi” şöbəsinin müdiri təyin edilmişdi.

M.N.Mirzəyev Mesopotamiya, Babilistan, İran və Azərbaycan tarixi üzrə bir çox elmi məqalələrin, dərslərin, dərş vəsaitlərinin, proqramların müəllifi, tərcüməçisi və elmi redaktoru olmuş, “İnsanlara sağlığında qiymət verilməlidir” devizi ilə tarixçi alimlərimiz barədə silsilə məqalələr yazmışdır. Belə ki, ayrı-ayrı vaxtlarda Yaqub Mahmudov, Yusif Yusifov, Həvil Həvilov, Nəsimi Quliyev və başqalarının elmi fəaliyyəti barədə məqalələr dərc etdirmişdi [10; 11; 14; 17; 18].

Təvazökar elm xadimi olan M.N.Mirzəyev keçmiş Sovet ittifaqında akkad dili və mixi yazılar üzrə azsaylı mütəxəssislərdən biri olsa da, heç vaxt biliyi ilə öyünməmişdi. Onun Moskvada keçirilən konfranslardakı məruzələri, keçmiş SSRİ-nin nüfuzlu “Qədim tarix xəbərləri” jurnalında silsilə məqalələri və yerli jurnallardakı məqalələri bu gün

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Azərbaycanın qədim tarixinin tədqiqi, eyni zamanda qədim dünya tarixinə azərbaycanlı tədqiqatçının töhfəsi kimi çox dəyərli əsərlərdir. Bu tədqiqatlar tarix elmində M.N.Mirzəyev məktəbinin davamçıları üçün mühüm mənbədir [1;3;4; 10;11].

Görkəmli tədqiqatçı M.N.Mirzəyev həm də təcrübəli pedaqoq kimi bir məktəb yarada bilmişdi. Tələbələrin elmi tədqiqata cəlb etmə həvəsi, tədris prosesində tarix elminə maraq yaratması onu gənclərin tələbkər, qayğıkeş və sevimli müəllimlərindən birinə çevirmişdi. Universitetə daxil olandan sonra xəyalında olduğumuz ideal auditoriyaları görməmək məyusluğunu bizə bir 90 dəqiqədə unutduran, mühazirəsinin, özünəməxsus səs tonunun sehri ilə Mirheydər müəllim yaddaşımızda əbədi həkk oldu. Onun şumer, akkad dilində olan mənbələri, mixi yazılı mətnləri lövhədə amla yazaraq, izah etməsi və təəccüb dolu baxışlarımızı hərdən çöhrəsindəki kiçik gülümsəməsi ilə cavablandırması ilə doğma olmuşdu bizə Mirheydər müəllim.

Nəticə. Tədqiqatlar Tarix fakültəsində mənbələrin təhlili, yeni elmi faktların aşkarlanması və tədris prosesində istifadəsi sahəsində mühüm nəticələr əldə olunduğunu təsdiq edir.

Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasında mənbələr üzərində tədqiqatlar nəticəsində elmə, əsasən qədim və orta əsrlər dövrünə aid yeni faktlar daxil edilmişdir. Kafedranın dosenti Mirheydər Mirzəyevin qədim dillər üzrə biliklərə yiyələnməsi bu mənbələrdə həm qədim dünya tarixi, həm də Azərbaycan tarixi ilə əlaqədar bir sıra məsələləri aydınlaşdırmağa kömək etmişdir.

Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və tarixin tədrisi metodikası kafedrasında müstəqillik illərində aparılan tədqiqatlarda əsasən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi ilə əlaqədar mənbələr araşdırılmış və bu sahədə ciddi elmi nəticələr əldə edilmişdir. Kafedra əməkdaşları bu sadə tədqiqatlarını davam etdirirlər.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, yaranmasının 100 illik yubileyini qeyd etdiyimiz Tarix fakültəsinin əməkdaşları tarix elminin mənbələr əsasında tədqiq və tədris edilməsinə üstünlük verir, mənbələrin üzə çıxarılıb elmi ictimaiyyətə və tədris prosesinə təbii edilməsində mühüm xidmətlər göstərirlər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasov Nurlan. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu tarixi mənbə kimi. Bakı, 2019, 146 s.
2. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 100. Müsəlman Şərqində ilk Parlamentli Respublika” adlı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları, 21-23 may 2018, Bakı, 2018.
3. İsgenderli Anar. Realities of Azerbaijan: 1917-1920. USA, 2011, 234 p.; Bakı, 2012, 226 s.
4. İsgəndərov Anar, Səidə Əli qızı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı: Bakı Dövlət Universiteti – 100. Bakı, 2019, 176 s.
5. İsmayılov Samir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlament sənədləri 1918-1920-ci illər vətən tarixini öyrənmək üçün mənbə kimi. Bakı, 2008 (...dissertasiyanın aftoreferatı).
6. Məmmədov Aydın. Tarixi demoqrafiya. Bakı, 2019, 229 s.
7. Memmedova Metanet. Eski Orhun yazıtlarındaki türk antroponimləri ve onların modern türk dünyasında uygulanma düzeyi. IX Uluslararası Dünya dili türkce Sempozyumu, Malatya, 2017, s.98
8. Mirzəyev M.N. Qədim Azərbaycan tayfalarının Aşşur hərbi ekspansiyalarına qarşı mübarizəsi tarixindən // AMEA Xəbərləri, TFH ser. 2005, № 5-6, s. 36-53
9. Mirzəyev M.N. «Babilistan e.ə.II minillikdə». İxtisas kursu proqramı. Bakı, 1986, 12 s.
10. Mirzəyev M.N. Axtarışda keçən ömür. Tarix və onun problemləri, Bakı, 1999, № 1. s 215-216.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

11. Mirzəyev M.N. Həvil Abdulla oğlu Həvilov – 60// Tarix və onun problemləri. Bakı, 1998, № 3 s. 229-231 (N.Quliyevlə birlikdə)
12. Mirzəyev M.N. Kassi sülaləsinin süqutundan sonrakı dövrdə Kassi etnosunun Babil tarixində yeri // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. 27-29 cild may, humanitar və sosial-siyasi elmlər. Bakı 1998
13. Mirzəyev M.N. Kassilərin hakimiyyəti dövründə Babilin Misirlə əlaqələri haqqında// Qədim və Orta Əsr Şərqi və Aralıq dənizi Hövzəsi. (elmi əsərlərin tematik toplusu). Bakı, 1989, s. 24-37
14. Mirzəyev M.N. Nəsimi Məmməd oğlu Quliyev-60// Tarix və onun problemləri, Bakı, 1999, № 3/4 s. 215-216 (M.Fətəliyevlə birlikdə)
15. Mirzəyev M.N. Qədim Azərbaycan-Mesopotamiya əlaqələrinə dair (Mesopotamiyada kuti hakimiyyətinin başlanğıcından II Ur sülaləsinin sonuna qədər) // Tarix və onun problemləri, Bakı, 2003, №2, s. 193-209
16. Mirzəyev M.N. Qədim Babil mədəniyyətində dinin rolu// Yaxın və orta şərq ölkələrinin ictimai-siyasi həyatında dinin yeri (elmi əsərlərin tematik məcmuəsi) Bakı, 1985, s. 9-15
17. Mirzəyev M.N. Vətəndaş, alim-ziyalı (Yaqub Mahmudovun 60 illiyinə). “Xalq” qəzeti, 6 fevral 1999 (həmmüəllif)
18. Mirzəyev M.N. Yusif Bəhlul oğlu Yusifovun xatirəsinə// Tarix və onun problemləri, Bakı. 1998, № 1, s 281-285. (Q.Qeybullayevlə birlikdə)
19. Qasımova Sevinc. Mirzə Kazımbəy: Şərq və Qərb arasında körpü. Bakı, 2014.
20. Qədim dünya tarixi. 6-cı sinif. Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslik. Bakı: Maarif, 2001. (V.N.Əliyev İ.A.Babayevlə birlikdə)
21. Qədim şərq tarixi. metodik vəsait. Bakı: BDU nəşriyyatı, 2001.
22. Səidə Əli qızı. Türk dünyasının mübariz mütəfəkkiri. Əhməd bəy Ağaoğlunun 150 illik yubileyinə həsr olunur. Bakı, Elm və Təhsil, 2019. 296 s.
23. Xəlilzadə Arzu. 1918-ci il Quba soyqırımı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sənədlərində. Bakı, 2018, 216 s.
24. Yusifov Y.B. Qədim Şərq tarixi./ Dərsliyin elmi redaktorları tarix elmləri doktoru İdeal Nərimanov və tarix elmləri namizədi Mirheydər Mirzəyev. Bakı: Çıraq, 2005.
25. Мирзоев М.Н. Вавилония в период господства касситской династии (XVI-XII вв. до н.э.) / Автореф. канд. диссертации, Баку, 1995, 60 с.
26. Мирзоев М.Н. Вавилонское общество в период господства касситской династии // X авторско-читательская конференция журнала «Вестник древней истории» АН СССР. Тезисы докладов. Москва, 1987, с. 18-19
27. Мирзоев М.Н. Взаимоотношения касситской Вавилонии с соседними государствами в XIV-XII (статья II) // Tarix və onun problemləri Bakı. 1998, № 3, s. 14-22
28. Мирзоев М.Н. К ранней истории касситско-вавилонского царства (XVI-сер.XV вв. до н.э.)/ Tarix və onun problemləri. Bakı. 1997, № 1, s. 14
29. Мирзоев М.Н. Некоторые аспекты культуры касситской Вавилонии. Древневосточная культура и вопросы ее преподавания в высшей школе. Тезисы. Даугавпилс, 1981
30. Мирзоев М.Н. О рабовладельческих отношениях в касситской Вавилонии // VIII Всесоюзная конференция по древнему Востоку, посвященная памяти В.В.Струве. Москва, 6-9 февраля 1979. Москва, 1979, с. 61-62

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

TARİXİN TƏDQİQ EDİLMƏMİŞ PROBLEMLƏRİNİN QADIN ARAŞDIRMAÇILARI: SARA XANIM AŞURBƏYLİ

Sevinc Qasımova

*Bakı Dövlət Universiteti, Mənbəşünaslıq, Tarixşünaslıq və metodika kafedrasının
dosenti*

qasimovasevinc@mail.ru

Açar sözlər: *Tarix fakültəsi, Aşurbəyli, tarixçi kadrlar*

Keywords: *Faculty of History, Ashurbekli, historian staffs*

Ключевые слова: *исторический факультет, Ашурбейли, историк*

Female researchers in unexplored problems of Azerbaijan history: Sara Khanum Ashurbeyli

Present article examines the history of establishment of Baku State University, as well as the life and scientific work of Sara Khanum Ashurbeyli. This scientist woman, stood out by her erudition among the honorary graduates of the faculty of History. This article highlights of Sarah Khanum's contribution to the historical science of Azerbaijan in the fields of historiography.

Женщины-исследователи неисследованных проблем истории Азербайджана: Сара Ханум Ашурбейли

В статье рассматривается история создания Бакинского Государственного Университета, жизнь и научное творчество Сары ханум Ашурбейли, выделяющаяся своей эрудицией среди почетных выпускников Исторического факультета. Были освещены вклады Сары ханум в историю Азербайджана в области историографии.

Bir əsrlik yaşa imza atan Tarix fakültəsi məbədgahımız olan Bakı Dövlət Universitetinin yaşıdır. 1919-cu ildə Tarix-filologiya fakültəsi adı ilə ilk addımlarını atmağa başlayan Tarix fakültəsi 100 illik fəaliyyəti dövründə çətinlik və məşəqqətlərə baxmayaraq qısa zaman kəsiyində yüksəkixtisaslı tarixçi kadrlar hazırlamaqla Azərbaycanda elmin və mədəniyyətin inkişafına təkan vermiş və ali məktəblərin bayraqdarı olmaqla nüfuzlu tədris və elm mərkəzinə çevrilmiş, sonralar müxtəlif adlar ilə fəaliyyətini davam etdirmişdir. Tarix fakültəsində təhsil alaraq məzun olan və eyni zamanda Azərbaycan tarix elminin inkişafında misilsiz xidmət göstərən qadın alimlərimizin xatırlanmasına ehtiyac var. Onların timsalında Püstəxanım Əzizbəyova, Məşədxanım Nemətova, Tamilla Musayeva, Səidə İmanzadə, Əzizə Cəfərzadə, Sara xanım Aşurbəyli kimi ziyalıların adlarını fəxarətlə çəkmə bilərik. Məqalədə bəhs edəcəyimiz fenomenal şəxsiyyət, alim və sözün əsl mənasında ziyalı, böyük bir tarix yazıb xələflərinə miras qoyan Sara xanım Aşurbəylidir (1906-2001).

Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyi ərəfəsində belə ziyalı haqqında yazmaq bizə həm mənəvi güc, həm də stimül verdi desək yanlışdır. Yuxarıda adlarının çəkdiyimiz hər bir ziyalı Azərbaycan tarixi elmində xüsusi xidmətə malik olsa da, Sara xanım Aşurbəylinin ömür yolu daha çox diqqətimizi çəkdi. Bir əsrə yaxın ömür sürən və çoxsaylı haqsızlıq və ədalətsizliklərin şahidi olan Sara xanım yaşadığı dövrdə hakim ideologiyanın quluna çevrilməmiş, əksinə yaşayıb yaratmaq

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

eşqi heç bir zaman onu tərk etməmişdir. Kimdir Sara xanım? Onun Azərbaycan tarix elmindəki xidmətləri nədən ibarətdir?

1906-cı il yanvarın 27-də Bakıda mütərəqqi düşüncəli ziyalı ailədə anadan olan Sara Aşurbəyli çətin, keşməkeşli, lakin şərəfli bir ömür yolu keçib. Sara xanım Azərbaycan xalqının məşhur soylarından biri və kökündə Aşur xan Avşar dayanan nəslin ziyalı nümayəndəsidir [4, 323-324]. Həyatını Azərbaycan elminə, tarixinə, mədəniyyətinə xidmətə həsr edən, tarix elmləri doktoru, Dövlət mükafatı laureatı, “Şöhrət” ordenli, Əməkdar elm xadimi Sara xanım Aşurbəyli Bakının, əsasən də İçərişəhərin tədqiqatçısı, elm fədaisi, Azərbaycan tarix elminin sütunlarından biri və sözün əsl mənasında vətənpərvər ziyalı idi. Həyatı ağır sınaqlardan çıxmış və millətinin gələcəyi nəminə həm elmi fəaliyyəti, həm də şəxsi həyatı ilə dərin izlər qoyan, “XX yüzilliyin tarixi hadisələrinin canlı ensiklopediyası” kimi xatırlanan Sara xanım Aşurbəyli tanınmış bir ailənin-Balabəy və İsmət Aşurbəyovların altı övladının ilki idi. Doğma Bakısında, öz təbirincə desək “Tanrının şəhərində” mühacirət həyatı yaşayan Sara xanımın Sitarə, Məryəm, Adilə, Nazimə adlı bacıları və Rəşad adlı qardaşı var idi. İlk baxışdan Aşurbəyovlar soyadı çoxlarında heç bir şeyə ehtiyacı olmayan messenat nəslin nümayəndəsi fikrini formalaşdırır. Lakin onların ömür yolunu vərəqlədikcə, bu soyadın Azərbaycanın ictimai-siyasi, elmi, mədəni və mənəvi həyatında nə qədər böyük işlər gördüyünün şahidi oluruq. Ona görə də bu soyad həmişə xalqımız tərəfindən rəğbətlə yad edilir. Qədim Bakının ziyalı və elit təbəqəsi içərisində böyük nüfuz sahibi olan bu ailə həm Şərq, həm də Qərb təhsili aldıkları üçün mütərəqqi düşüncəyə sahib idilər. Sara xanımın atası Balabəy neft sənayesi sahəsində tanınmış sahibkar idi, xeyirxahlığı və eyni zamanda ziyalılığı ilə fərqlənirdi. Anası əslən şamaxılı, varlı Tiflis taciri Polad Sultanovun qızı idi və Tiflisdə anadan olub Tiflis gimnaziyasını bitirmişdi. 19 yaşında ikən o, Balabəy Aşurbəyovla ailə həyatı qurduqdan sonra Balabəyin etdiyi xeyirxahlıqları dəstəkləyərək onun kimi bir sıra xeyirxah cəmiyyətlərin, o cümlədən “Müqəddəs Nina” təhsil ocağına göstərilən yardım işlərində yaxından iştirak etmişdir. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra onların həyatı çox ağır keçmişdir. Sovet siyasi sistemi onların da ailəsinə çox haqsızlıq etmiş, əvvəlcə atası və qardaşı həbs olunaraq vətən xaini damğası vurulmuş, sonradan yaxın qohumu olan N.Nərimanovun köməyi ilə həbsdən azad olunaraq ailəsi ilə birlikdə təqiblərdən uzaqlaşmaq üçün Türkiyə Cümhuriyyətinə mühacirət etmişlər [3, 14]. 1925-ci ildə Bakıya dönməyə qərar verən Balabəy onu daha necə ağır sınaqlar gözlədiyindən xəbərsizdi. Həm həyat yoldaşının ağır xəstəliyi, həm Bakıda vəziyyətin nisbətən sakitləşdiyini, həm də artıq vətəndən kənarda qalmağın çətinliyini düşünərək o, ailəsini də götürüb vətənə qayıdır. Uzun müddət davam edən təqiblərdən sonra Balabəy 1935-ci ildə yenidən həbs olunur. Təxminən iki il sürən işgəncəli həbsxana həyatında Balabəyə nə qədər əziyyətlər versələr də, onun xalq düşməni olduğunu sübuta yetirə bilmədikdə, ən iyirənc bir vasitəyə əl ataraq onun saxlandığı kameraya casus göndərərək onun “günahı olduğunu sübuta yetirirlər”. Bir neçə gün mütəmadi olaraq İ.Stalinin arxasınca danışaraq onu təhqir edən casus tapşırılan işi çox ustalıqla həyata keçirir. Balabəy əvvəlcə heç bir reaksiya verməsə də, son məqamda dözməyib sadəcə iki cümlə işlədir: “Başqa nə gözləmək olar axı? O ki, diktatordur.” Elə bu iki cümləylə də onun ölüm hökmü oxunur. Qazaxıstandakı iki illik ağır sürgün həyatından sonra Balabəy 1937-ci ildə Karakanda vilayətində vəhşicəsinə qətlə yetirilir. Bu böyük ailənin bütün ağırlığı qardaşı Əli bəyin üzərinə düşür. Mütəmadi olaraq təqiblər içində yaşamağın ağırlığına

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Balabəyin qardaşı Əli bəy dözsə də, qardaşının güllələnmə xəbərinə tab gətirmir və 1940-cı ildə vəfat edir. Aşurbəyovlar ailəsinin ən ağır günləri də, demək olar, elə həmin vaxtlardan başlayır. Aşurbəyovlar ailəsinin yeganə oğul övladı olan Rəşad müharibə başlananda hərbi həkim kimi cəbhəyə yola düşür və 1944-cü ildə gedən ağır döyüşlər zamanı həlak olur. Bacıları onun ölüm xəbərini xəstə analarından gizlədirlər. İsmət xanım ömrünün sonuna kimi yeganə oğlunun cəbhədən qayıdacağına ümid edir. İsmət xanım 1954-cü ildə vəfat etdikdən sonra bütün ağırlıqları Sara xanım öz üzərinə götürür. Sara xanımın bioqrafiyasına qısa nəzər salaq. O, əvvəlcə Bakıda fəaliyyət göstərən “Müqəddəs Nina” qızlar məktəbində təhsil almış, məlum hadisələrlə əlaqədar olaraq ailəsinin Türkiyəyə köçməsi səbəbindən İstanbulda əvvəlcə Validə Sultan liseyini, sonra Janna Dark adına kolleci (Institution Sainfe Jeanne d Arc) əla qiymətlərlə bitirmiş, Bakıya döndükdən sonra 1930-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq, 1941-ci ildə isə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun xarici dillər fakültələrini bitirib. Burda o, qərb dillərindən ingilis, fransız, alman, şərq dillərindən isə ərəb, fars və türk dillərinə mükəmməl şəkildə yiyələnir. Universitetdə oxuduğu illərdə o azərbaycan dilində “Bombey professoru Modi Azərbaycan haqqında” adlı ilk məqaləsini yazır. Ali təhsilini bitirdikdən sonra Sara xanım Azərbaycan Dövlət Universitetinin baş müəllimi, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda isə dekan vəzifəsində çalışır. Ali məktəblərdə Azərbaycan tarixi, qərb və şərq mədəniyyəti haqqında geniş və maraqlı mühazirələrlə yadda qalan çıxışlar edir. 1930-1933-cü illərdə Azərbaycan tarixi muzeyində çalışdığı zaman onun yüksək tələbkərliliyi və işinə yanaşmasının görün Ələsgər Ələkbərov onu EA-nın Zaqafqaziya filialına işə götürür və onun tarixi mənbələr üzərində yeni araşdırmalar aparacağına inanır. E.A.Paxomovun rəhbərliyi altında o, Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin xüsusilə, Bakının tarixi ilə maraqlanır və çoxsaylı yazılı mənbələr toplayaraq araşdırmalara başlayır. Təəssüf ki, 30-cu il məlum hadisələrindən sonra onun sevdiyi işinə-tarixi araşdırmalar aparılmasına qadağalar qoyulur. “Neft maqnatının qızı” kimi bütün həyatı boyu haqsızlıq, etinasızlıq və bəzən açıq bədxahlıq və qərəzli münasibətlə qarşılaşan Sara xanımın yüksək mədəni-elmi keyfiyyətlərinə və bədii zövqünə bələd olan və o zaman Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti vəzifəsində işləyən xalq şairi Səməd Vurğunun təşəbbüsü ilə Sara xanım muzeyin qədim və orta əsrlər tarixi şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin olunur [3, 18]. Sara xanım Aşurbəyli sonralar Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunda baş elmi işçi, Tarix İnstitutunda elmi katib, baş elmi işçi və aparıcı elmi işçi, 1993-cü ildən ömrünün son illərinə qədər Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi vəzifələrində çalışmışdır. O özünün yüksək intellektini Azərbaycan xalqının rifahı, onun tarixi, mədəniyyətini öyrənmək naminə səy göstərmişdir. Bu sadalananları Sara xanımın nisbətən yığcam bioqrafiyası hesab edə bilərik.

Ömür yoluna diqqət çəkdikdə onun yaradıcılıq fəaliyyətinin bir sıra istiqamətlərdə inkişaf etdiyini müəyyən edərsək də, alimin yaradıcılıq fəaliyyətini iki mərhələyə bölə bilərik: birincisi XX yüzilliyin 50-ci illərinin ortalarındakı; ikincisi isə XX yüzilliyin 50-ci illərinin ortalarından ömrünün sonunadək. Sara xanım birinci mərhələdə həyat mübarizəsində həm ailə qayğılarını çəkmək üçün öz sevdiyi peşəsindən başqa rəssamlıq (boyakarlıq) və musiqi sənəti ilə məşğul olmuş, ikinci mərhələdə elmi yaradıcılıq fəaliyyətini mütəmadi olaraq davam etdirmişdir.

Görkəmli alim “Bakının tarixinə dair очерklər”, “Orta əsrlərdə Azərbaycan və Hindistanın iqtisadi və mədəni əlaqələri” və “Şirvanşahlar dövlətinin tarixi” kitablarının müəllifidir. Sara Aşurbəyli ilk və yeganə tarixçidir ki, öz həyatını Bakı (İçərişəhər) və Şirvan-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

şahlar dövlətinin tarixinin tədqiqinə həsr edib. “Şirvanşahlar dövlətinin tarixi” kitabına görə Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür [6; 343-352]. Dərin intellekt, yüksək erudisiya və ümumiləşdirmə bacarığı ilə fərqlənən Sara xanım əldə etdiyi çoxsahəli biliyi ilə gələcəkdə bir tarixçi kimi yetişmişdi. Azərbaycan tarixşünaslığında onu əbədi yaşadan onun qədim Bakının (İçərişəhərin) tarixi ilə bağlı tədqiqatlarıdır. Orta əsr mədəniyyətimizin qızıl səhifəsi olan Şirvan haqqında yazılan əsər ona şöhrət gətirmişdir. O, xarici dilləri dərindən bildiyi üçün Azərbaycan-Hindistan əlaqələri haqqında da kitab yazmışdır [3, 4].

Sara xanım tarixçilik nöqteyi nəzərindən çox mürəkkəb mövzuları tədqiqat obyektinə kimi seçmişdir. Bakı tarixi və onunla sıx bağlı olan Şirvanşahlar dövlətinin tarixindən Azərbaycan-Hindistan münasibətlərinə keçilməsi buna sübutun, dərin intellektin, yüksək təfəkkürün, ümumiləşdirmə bacarığının kompleks şəkildə təzahürünün nəticəsidir. Sara xanımın həyat səhifələrini vərəqlədikcə onun müxtəlif ideologiyaların hakim olduğu dövrlərdə çox şərəflə yaşadığının şahidi oluruq. O, qəlibə salınan faktlardan deyil, hadisələri mənbələrin və tarixçiliyin dili ilə təhlil edir və bununla da Azərbaycan tarixşünaslığına töhfələr gətirirdi. O, tarixçilik aspektindən çox mürəkkəb mövzuları tədqiqat obyektinə kimi seçməklə çox ilklərə imza atmışdır. Belə ki, Bakı tarixi və onunla bağlı olan Şirvanşahlar dövlətinin tarixindən, Azərbaycan-Hindistan münasibətlərindən, Azərbaycan-Çin münasibətlərindən bəhs etmək bunun bariz nümunəsidir. S.Aşurbəylinin Şirvan tarixinə dair əsəri orta çağlar tarixinin öyrənilməsi sahəsində böyük uğur idi [3, 37]. Mənbələrdən yazıldığı dildə, yəni orijinaldan istifadə etmək bacarığı Sara xanımı müasirlərindən çox fərqləndirirdi. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, məhz bu dilləri bilməsi onun çox çətin həyat keçirdiyi illərdə yardımçısı olmuşdur.

Sara xanımın zadəganlığı, alicənablığı, elmə və ümumilikdə Azərbaycanın tarixinə, mədəniyyətinə olan sonsuz məhəbbət və xidməti irsi bir hal idi. Bütün bu müsbət keyfiyyətlərin təzahürü idi ki, Sara xanım Aşurbəyovlar soyadına vurulan nəhaq damğaya baxmayaraq adına və nəslinə layiq bir tərzdə öz fəaliyyətini davam etdirir. Atasını, anasını, əmisini və yeganə qardaşını Rəşadın ölüm xəbəri və bu səbəbdən yaşadığı ağır, itkili həyat tərzinə baxmayaraq o, elmi fəaliyyətindən üz döndərmir, əksinə, tarix sahəsində fəaliyyət göstərməkdən usanmırdı. Belə demək mümkünsə onun tariximizlə bağlı yazıları və araşdırmaları həm də mübarizəsi ilə bir arada başlayırdı. Sara xanım orta əsrlər Azərbaycan tarixinin, xüsusilə şəhərlər tarixinin ilkin araşdırıcısıdır. Yaşadığı dövrdə rəsmi “elmi” yanaşmaya etiraz edən Sara xanım öz obyektiv tarixçi düşüncəsini qoruyub saxlayan ziyalıımızdır. Sara xanımın kitablarının nəzərdən keçirilməsi sübut edir ki, o, bu ideoloji qəliblərdən yüksəkdə durmağı bacarmışdır. Həmin kitabların heç birinin nə girişində, nə də mətnində marksizm-leninizm klassiklərinə istinadla bu və ya bənzər müddəanın təsdiqinə təsadüf etmək mümkün deyildir [3, 10].

Maarifpərvər Sara xanımın həyatı 50-ci illərdə nisbətən yaxşılığa doğru dəyişir. Belə ki sevdiyi sahə üzrə işləməyə izin verilir. Bu sahədə Səməd Vurğunun xüsusi xidməti olduğunu yuxarıda vurğuladıq. Öz həyat hekayəsini anlatmaq məcburiyyətində qalan Sara xanımın elmi tədqiqatları sahəsindəki uğurları bundan sonra başlayır.

Sara xanım əsərlərində mənəviyyat məsələlərinə də önəm verərək, sufilik, hürufilik və nöqtəvilik qollarını geniş tərzdə işıqlandırırırdı. İslam mədəniyyətinin tədqiqində o, dövrün çoxsaylı mənbələrinə müraciət edərək ilkin mənbələri qabartmağa çalışırdı. H.Qəzvini və A.A.Bakıxanov irsinə istinadlar edirdi. O, eyni zamanda Məhəmməd Bakuvi haqqında yeni materialları da üzə çıxarmış, Babu Kuli təxəllüsü ilə şeirlər yazdığını [1, 273] və farsca divanının olduğunu da vurğulamışdır. [5, 105].

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Azərbaycan tarixçiləri içərisində ilk qadın elmlər namizədi və doktoru adının qazanan Sara xanım şərqşünas-tarixçi olmaqla yanaşı, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə təşkil edilən ekspedisiyalarda iştirak etmişdir [6,233-244].

Dərin araşdırmalarına görə Sara xanım Aşurbəyli 1949-cu ildə Sankt-Peterburqda tarix elmləri namizədi, 1966-cı ildə Tbilisidə tarix elmləri doktoru adına layiq görülmüşdür. Namizədlik işinin müdafiəsi Leninqradda baş tutan zaman onun tədqiqatına İlya Petruşevski yüksək qiymət verir. Sara xanım özü etiraf edirdi ki, “...mən ona çox borcluyam”. Gürcüstan EA Tarix İnstitutunda doktorluq işini müdafiə edən Sara xanım ona atalıq qayğısı göstərən Şota Anbakoviç Mesxiyadan minnətdarlıqla danışırdı [9].

8 monoqrafiya və 120-yə yaxın məqalələrin müəllifi olan Sara xanımın elmi fəaliyyətinə Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra daha çox qayğı ilə yanaşılmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev onun misilsiz xidmətlərini həm 90, həm də 95 illik yubileyində dəyərləndirmişdir. Heydər Əliyev alimin 90 illiyi münasibətilə ona göndərdiyi məktubda Sara xanımın elmi və ictimai fəaliyyətini belə səciyyələndirib: *“Sizin tarixi həqiqətlərə istinad edən fundamental elmi tədqiqatlarınız Azərbaycan elminə sədaqətlə xidmətin parlaq nümunəsidir”*.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Sara xanımın fəaliyyəti təkcə tarix sahəsi ilə məhdudlaşmır. O, Yaxın və Orta Şərq xalqları tarixinin bilicisi olmaqla yanaşı, filosof, musiqçi həm də rəssam kimi də fəaliyyət göstərirdi. Bu istedadına görə 1946-cı ildə Sara xanım Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilib [2, 9]. Çəkdiyi rəsm əsərləri də onun yardımçısı olmuş, hətta maddi sıxıntısı olan zaman çəkdiyi rəsm əsərlərini satmaq məcburiyyətində qalmışdır. Sərgilərdən birində onun “Göygöl” əsərini Meksikadan gələn nümayəndələr almış və əsərin indi də Meksika muzeylərindən birində saxlanıldığı məlumdur [3, 312]. Rəssamlıq qabiliyyəti onun Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında dekorator rəssam kimi fəaliyyət göstərməsinə yardım etmişdir.

Hələ İstanbulda olarkən Müqəddəs Janna Dark kollecində öyrəndiyi fransız dili, Pedoqoji İnstitutda təhsil alarkən mükəmməl şəkildə yiyələndiyi ingilis və alman dilləri həyatının ən ağır vaxtlarında ona yardımçı olmuş, xalq düşməninin övladı kimi işdən kənarlaşdırıldıqdan sonra bu dil bilgilərinə görə dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovun dəvəti ilə Dövlət Konservatoriyasında xarici dildən 15 ilə yaxın dərs demişdir [3, 69].

Göründüyü kimi, Sara xanım Aşurbəyli Bakının tarixini əks etdirən çox qiymətli tədqiqatların - tarix, mədəniyyət, incəsənətinə dair elmi monoqrafiyaların, yüzlərlə məqalənin müəllifidir. Onun müxtəlif səpgidə yazdığı əsərləri – Azərbaycan haqqında Modi bomdeyskiy professor, Bakı şəhərinin tarixi: Orta əsrlər dövrü, Şirvanşahlar dövləti (VI-XVI əsrlər), Azərbaycanın orta əsrlərdə Hindistanla iqtisadi və mədəni əlaqələri, Bakı orta əsrlərdə (tarixi oçerk), Şirvan şəhərlərinin sosial-iqtisadi və siyasi tarixi XVI-XVII əsrlərdə, IX-X əsrlərə dair Şirvanın xəritəsi, Köhnə Bakının memarlıq abidələri, Calal Əsədin “Türkiyə incəsənəti əsəri”nə resenziyası, Bakı tarixindən, Azərbaycanın tarixindən, Suraxanı atəşgah məbədinin memarlıq abidələri, Bakı XVI-XVIII əsr səyyahların təsvirlərinə görə, Bakı buxtasında (XIII) “sualtı qalası”, Qədim dövr və orta əsrlər dövrünün Azərbaycan heykəltəraşlığı, Azərbaycanın tarixi abidələri, Azərbaycanın sənətkarlıq və ticarət şəhərləri ilkin orta əsrlərdə, Çinlə orta əsrlər dövründə Azərbaycanın iqtisadi və mədəni əlaqələri, Orta əsrlərdə Çin ilə Azərbaycanın iqtisadi və mədəni əlaqələri barədə bəzi məlumatlar, Əbd Ər-Rəşid Bakuvi XV əsr azərbaycanlı alim-coğrafiyaşünas, XVI əsr Azərbaycan incəsənətinə dair bəzi materiallar, Səyahətnamə Evliyə Çələbi mənbəyi kimi [6, 233-244], XVII əsrin birinci yarısında Azərbaycan

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

şəhərlərinin sosial-iqtisadi və siyasi həyatının öyrənilməsi məsələləri adlı tədqiqatları bu gün də sevə-sevə oxunur.

O, Moskvada, Leninqradda, Daşkənddə, Dehlidə keçirilən bir sıra beynəlxalq konfransların iştirakçı olmuş və yüksək elmi adlara və mükafatlara layiq görülmüşdür. Azərbaycan tarixinə, elminə və mədəniyyətinə gətirdiyi yeniliklərə və əsərlərinin dəyərinə görə o, Azərbaycan Dövlət Mükafatı laureatı, A.A.Bakıxanov adına Dövlət Mükafatı laureatı, Xalqlar dostluğu ordeni kavaleri, “Şöhrət” ordeni və respublikanın Əməkdar elm xadimi adı ilə mükafatlandırılmış, Xəzər Universitetinin Fəxri Doktoru adını almışdır. Azərbaycan dövlətinin ən ali mükafatı sayılan “Şöhrət ordeni” mükafatına 1996-cı ildə 90 illik yubileyi ərəfəsində layiq görülən Sara xanımı daha çox qürurlandıran isə bu mükafatı ona birbaşa Heydər Əliyevin təqdim etməsi olur. Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycanın görkəmli aliminin elmi əhəmiyyətini vurğulayaraq söyləmişdir: “*Öz “mən”ini qoruyub saxlaya bilən Sara xanım Aşurbəyli kimi gözəl, güclü, iradəli şəxsiyyətlər, doğma və sevimli Bakı şəhərinin tarixini sözlə yoxluqdan canlandıran alimlər, milli sərvətimiz, qürurumuzdur. Qiyməti olmayan dəyərlər var*”.

Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyi ərəfəsində Sara xanım haqqında araşdırma apararkən bizi onunla olan bu müsahibə çox kədərləndirdi. Sara xanım Aşurbəyliyə – “Sizin ömrünüz heç də sadə bir insan ömrü olmayıb, nə vaxtsa memuar yazacaqsınız?” sualını verəndə görkəmli tarixçi belə cavab verir: “*Bilirsiz, mən bəlkə də heç nə yazmayacam. Çünki mənim ömrüm doğmalarımın itkisi, dövrün və insanların ədalətsiz münasibətləri, xəyanətləriylə dolu keçib. Bunları yazmaq o hadisələri yenidən yaşamaq deməkdir. Mən bunu bacarmaram...*”

Acı tale yaşayan və həyatında çoxlu itkilərlə üzləşən, lakin heç vaxt əyilməyən, ömrünü Azərbaycan tarixinə həsr edən elm fədaisinin ən son etirafı nə qədər üzücü olsa da, onun bütün həyatını xatırlamaq istəmədiyi üçün yazmadığı memuarını tarix özü yazdı: “*Əbədi yaşayacaq Sara xanım Aşurbəyli*” adı ilə. Çünki Sara xanım bu missiyanı onun qoyub getdiyi irsi dərindən araşdırma biləcək insanların həyata keçirəcəyinə inanırdı. Nəcib, çöhrəsində həmişə təbəssümü olan alicənab Sara xanımın qoyub getdiyi zəngin elmi mirasdan hələ neçə-neçə nəsillər bəhrələnəcəklər.

Var ol, Bakı Dövlət Universiteti! Var olsun, Bakı Dövlət Universitetinin tarixə qırmızı xətlə yazılan məzunları!

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Aşurbəyli S. Şirvanşahlar. Bakı, 2006, s. 273
2. Azərbaycan qadın rəssamlarının VI yaradıcılıq sərgisi kataloqu. Bakı, 1946.
3. Bakı tarixinin ensiklopediyası: Sara Aşurbəyli - 110 il. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016.
4. Çingizoğlu Ə. Avşar A. Avşarlar. Bakı, “Şuşa”, 2008.
5. Rıhtım M. Azərbaycan təsəvvüf tarixində ilk sufilər. (VIII-XI əsrlər) Jurnal of Qafqaz University, number 29, 105
6. Дулаева З., Казиева С. Научно-просветительская деятельность Музея Истории Азербайджана. 1950-1961 гг. Баку, 2010
7. Мамедов Е. Неутомимый ученый – историк и востоковед Сара Балабек кызы Ашурбейли (1906-2001, s.343-352). Баку, 2011.
8. Научный центр комплектования и систематизации научного наследия в Азербайджане. При президиуме НАНА. Личное дело Сары Ашурбейли. фонд №7, ед.хр.9549, коробка 1196.
9. Сулейман В. Светлый путь Документальный рассказ. // Газета “Бакинский рабочий”, 9 января 1976 г.

ARXEOLÖGIYA ELMİNİN İNKİŞAFINDA YENİ MƏRHƏLƏ

İradə Avşarova

Bakı Dövlət Universiteti, Arxeologiya və Etnoqrafiya kafedrası, dosent
iradaavshar@icloud.com

Açar sözlər: *paleolit, daş alətlər, Azıx, Quruçay, Dmanisi, Qaraca*

Ключевые слова: *палеолит, каменные орудия, Азых, Гуручай, Дманиси, Гараджа*

Azərbaycan ərazisində Paleolit düşərgələrinin əsaslı tədqiqi Məmmədali Hüseynovun adı ilə bağlıdır. Bir çox arxeoloji kəşflərə imza atan alim Azərbaycan elmində Azıx, Damcılı, Daşsalahlı, Tağlar, Qazma və digər mağaralarda aparılan tədqiqatlar ilə arxeologiya elminin inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoymuşdu.

Son illərdə Cənubi Qafqazın (Azıx, Dmanisi mağaralarında və Qaraca paleolit düşərgəsində) qədim paleolit dövrü abidələrində aparılan arxeoloji tədqiqatlar ilk insanların miqrasiya yollarının məhz Azərbaycan ərazisindən keçməsi və ərazidə yaşayan qədim insanların eyni mədəniyyətdən qaynaqlandığı məsələsini gündəmə gətirmişdi.

Yeni paleolit abidələrində aparılan son tədqiqatlar qədim insanların ərazidə təkcə mağaralarda deyil, həm də açıq düşərgələrdə məskunlaşdığını, ovçuluq və yığıcılıqla məşğul olduqlarını bir daha təsdiqləmişdi.

Новый этап в науке археологии

С именем Мамедали Гусейнова связаны основные исследования палеолитических стоянок на территории Азербайджана. Его многие археологические открытия, такие как, пещеры Азых, Дамжылы, Дахсалахлы, Таглар, Газма и другие древние памятники внесли большой вклад в азербайджанскую науку.

Исследования в пещерах Южного Кавказа (Азых, Дманиси, палеолитического лагеря Гараджа) еще раз подтверждают, что миграционные пути древних людей в раннем палеолите проходили через Азербайджан.

Последние исследования древнего палеолита в Азербайджане показывают, что древние люди поселившиеся в этой местности, жили не только в пещерах, но и открытых лагерях, занимались охотой и собирательством.

Azərbaycanda Sovet dövründə aparılan arxeoloji tədqiqatların yeri mərhələsi məhz qədim insan qalıqlarının tapılması ilə başlamışdır.

Azərbaycanın paleolit dövrü insan məskənlərinin araşdırılması ilə məşğul olan görkəmli arxeoloq Məmmədali Hüseynov “Azərbaycan paleolit dövrü məktəbi”nin əsasını qoymuşdur. Onun ilk tədqiqatları 1953-cü ildə görkəmli rus arxeoloqu S.N.Zamyatinin Bakıya gəlişi ilə başlamışdır. Şamaxı və Qazax rayonlarında (mağara, qayaaltı sığınacaq, açıq düşərgə) arxeoloji kəşfiyyat işləri aparan ekspedisiya 1956-cı ildə Qazax rayonu ərazisində ilk insan məskənlərindən olan çoxtəbəqəli Damcılı mağarasını aşkar etmişdir. Əldə olunan arxeoloji və paleoantoloji qalıqlar mağarada mustye dövrü insanların məskunlaşdığı barədə ətraflı məlumat vermişdir.

M.M.Hüseynovun rəhbərliyi ilə təşkil olunmuş ekspedisiya 1958-ci ildə Qazax rayonu ərazisində mustye dövrünə aid Daşsalahlı mağarasını aşkar etmişdi. 1960-cı ildə daha yeni bir abidənin kəşfinə imza atan arxeoloq Azərbaycan və dünya arxeologiya elminə Azıx mağarasını bəxş etmişdir. Onun rəhbərliyi ilə 1963-cü ildə Tağlar,

1983-cü ildə isə Qazma mağarasını tədqiq etmişdi [5].

Azıx mağarası Fizuli rayonundan 16 km aralıda Tuğ çökəkliyində, dəniz səviyyəsindən 900 m yüksəklikdə, Quruçayın sol sahilində yerləşir. Mağarada 10 mədəni təbəqə qeydə alınmışdı. Abidənin alt, VII-X təbəqələri şel dövrlərinə aid olub, çay daşından hazırlanmış kobud alətlərlə təmsil olunmuşdu. Həmin təbəqələr M.M.Hüseynov tərəfindən “Çaydaşı alətləri mədəniyyəti” adlandırılmış, sonradan 1979-cu ildə həmin ad elmi ədəbiyyatda “Quruçay mədəniyyəti” adı ilə əvəz olunmuşdu. Mağarada “Quruçay mədəniyyəti”-nə aid 400-dən çox daş məmulatı tapılmışdı. Daş məmulatı içərisində çox sayda əmək alətləri qeydə alınmışdı. Əmək alətləri içərisində ən qədimləri şel dövrünə aid olan protoçopperlər, protoçoppinqlər, kobud əl çapaqları, kubvarı və kobud şəkildə hazırlanmış qaşovlardan və s. ibarətdir.

M.M.Hüseynovun və Ə.Q.Cəfərovun tədqiqatlarına görə VII-X təbəqələrdən əldə olunmuş daş alətlərin hamısı eyni texniki üsuldən - kənardan mərkəzə doğru vurub qoparma üsulundan istifadə edilərək hazırlanmış və eyni mədəniyyətə aid edilmişdi [5; 2, s. 38-39].

Abidənin alt təbəqələrindən əldə olunan fauna qalıqları həmin dövrlərdə artıq ovçuluğun əsasının qoyulduğundan da xəbər verir. Bunu abidənin alt təbəqəsində rast gəlinən 4-4,5 kq ağırlığında olan, iki əllə tutulan əl çapaqları sübut edir. Bu tapıntı Azıx insanların böyük ölçülü heyvanlar ovladığını təsdiqləyir.

M.M.Hüseynovun tədqiqatlarında Azıx mağarasının VII-X təbəqələrindən aşkar olunmuş əmək alətlərinin texniki-tipoloji xüsusiyyətlərinə görə Tanzaniyada yerləşən Olduvay mədəniyyəti daş alətləri ilə yaxın analogiya təşkil etməsi faktlarla sübuta yetirilmişdir.

Maraqlıdır ki, Dmanisi paleolit düşərgəsinin daş məmulatları da Olduvay mədəniyyətinin daş məmulatı ilə yaxın analogiya təşkil edir.

Ə.Q.Cəfərov Anri dö Lümleyə istinadən yazır: “*Anri dö Lümley və digər alimlər qeyd edirlər ki, Dmanisi paleolit düşərgəsinin daş məmulatları Şərqi Afrikanın Keniya və Efiopiya ərazilərindən tapılmış əmək alətləri ilə müqaisə oluna bilər*” [1, s. 64-65].

Bildiyimiz kimi, bu vaxta qədər Azərbaycan ərazisində yeganə paleolit dövrü düşərgəsi Azıx mağarası sayılırdı. Lakin A.Ə.Zeynalov və onun ekspedisiya üzvlərinin paleolit abidələrində apardığı tədqiqatlarda qədim abidələr sırasına Qaraca düşərgəsi də əlavə olundu. Ekspedisiya tərəfindən tədqiq olunmuş, dəniz səviyyəsindən 90 m hündürlükdə yerləşən yeni qədim paleolit abidəsi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Gəncə-Qazax dəstəsi tərəfindən 2012-ci ildə tədqiq olunmuşdur. Gəncə-Qazax dəstəsinin tərkibində Azərbaycan alimləri ilə yanaşı Rusiya alimləri də iştirak etmişdir [6, s. 41]. Qədim paleolit dövrünə aid tapıntı yeri Qaraca dağının yanında yerləşdiyinə görə, ona Qaraca adı verilmişdi. Abidə Mingəçevir şəhərinin yanında, (Mingəçevir dəniz səviyyəsindən 55 metr yüksəklikdə, Bozdağ dağ silsiləsinin cənub-Şərq yamaclarında, Mərkəzi Azərbaycanın Kür-Araz ovalığındakı Mingəçevir su anbarının kənarında) yerləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ərazisinin geoloji Abşeron yataqlarında, yəni yaşı 1 milyondan artıq olan təbəqələrdə, daş əmək alətlərinin tapılması Azərbaycan paleolitşünaslığında ilk dəfədir [6, s.47-48,50]. Abşeron yataqlarında heyvan sümükləri ilə yanaşı qədim insanlara məxsus daş alətləri də əldə olunmuşdur. Düşərgənin tədqiqatları zamanı üç mədəni təbəqə qeydə alınmışdı [7, s.38]. Qaraca paleolit düşərgəsinin yaşı 1,5 milyon il müəyyən edilmişdir.

Azıx mağarasından əldə olunan əl çapaqlarının analoglarına Qaraca paleolit

düşərgəsində də rast gəlinmişdi. Tədqiqatçılar M.M.Hüseynova əsaslanaraq Qaraca paleolit düşərgəsindən tapılmış daş alətləri texniki-tipoloji xüsusiyyətlərinə görə Tanzaniyada Eyasi gölündən 36 km şimal-şərqdə dərədə yerləşən, 1,8-1,7 milyon yaşı olan Olduvay mədəniyyəti daş alətləri ilə oxşar xüsusiyyətlərini qeyd etmişlər.

Göründüyü kimi, hər üç abidənin daş əmək alətləri özündə eyni tipoloji xüsusiyyətləri daşıyır və hamısı Olduvay mədəniyyəti daş alətləri ilə yaxın analogiya təşkil edir.

Son illər Ə.Q.Cəfərovun apardığı arxeoloji tədqiqatlar və arxeoloji materialların müqayisəli tədqiqi Quruçay arxeoloji mədəniyyətinin 2,5-2 milyon il bundan əvvəl başlayıb 750 min il bundan əvvələdək mövcud olduğunu təsdiqləmişdi [4, s.189].

Azıx mağarasındakı tədqiqatlar bununla bitmir. Belə ki, M.M.Hüseynov keçmiş SSRİ məkanında, 1968-ci ildə arxeologiya elminə daha bir yenilik gətirmişdi. V təbəqədən ilk insan, dik yeriyən adam “Homo erektus”un alt çənə sümüyü tapılmışdı. Çənə sümüyü 350-400 min il əvvəl Azıx mağarasında yaşamış 18-22 yaşlı qadına aid olunmuşdu.

Dmanisi (Şərqi Azərbaycan, Başkeçid) paleolit düşərgəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı ibtidai insana məxsus dörd kəllə, altı çənə sümüyü və ümumilikdə insana aid 30-dan çox sümük qalıqna rast gəlinmişdi. Bütün bu tapıntılar ərazidə yaşamış paleolit dövrü insanların qədim tipi haqqında məlumat verən dəyərli maddi mənbələrdir. Dmanisi mağarasının V təbəqəsindən də 1,55 milyon yaşı olan “Homo erektus”a aid kəllə sümüyü də tapılmışdı.

Şərqi Afrikanın Olduvay düşərgəsindən tapılmış maddi mədəniyyət qalıqlarının tədqiqi zamanı arxeoloqlar və paleoantropoloqlar müəyyən etmişlər ki, “Homo habilis” tipli insanlardan bir milyon il keçdikdən sonra qədim Aşel dövrü başlamış və bu mədəniyyətin ibtidai insanları pitikantrop tipli insanlardan ibarət olmuşdur [3; 1, s. 61].

Ə.Q.Cəfərov Anri dö Lümley və D.O.Lordkipanidzeyə istinadən yazır, Azərbaycan və Qafqaz ərazilərində (iki milyon il bundan əvvəl) “Homo erektus” tipli insanların inkişaf edib, “Homo sapiens” tipli insanlara çevrilməsi arxeoloji və paleoantropoloji tapıntılar əsasında sübuta yetirilmişdi [1, s.62].

Son illər aparılan arxeoloji tədqiqatlarının nəticələrini nəzərə alan tədqiqatçılar Azərbaycan sərhədlərinə yaxın olan ərazilərdə tədqiq olunmuş Gürcüstanın (qədim Borçalı ərazisi) Dmanisi, Rusiyada (Mərkəzi Dağıstan) erkən paleolit düşərgələrində məskunlaşan ilk insanların miqrasiya yollarının Azərbaycan ərazisindən keçməsi fikrini irəli sürmüş və “Quruçay mədəniyyəti”nin geniş əraziləri əhatə etdiyi haqqında dəyərli məlumat vermişdilər [6, s.38].

Azərbaycanda Abşeron yataqlarında, Mingəçevir şəhərinin yanında Qaraca dağının ətəklərində, Mingəçevir su anbarlarının şimal sahillərində yerləşən digər qədim paleolit tapıntı yerləri bir daha onu göstərir ki, ərazidə məskunlaşmış qədim insanlar təkcə mağaralarda yox, həm də açıq düşərgələrdə yaşamış, ovçuluq və yığımcılıqla məşğul olmuşlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan arxeologiyası. Daş dövrü. I cild. Bakı, 2008, 445 s.
2. Cəfərov Ə.Q.. Azərbaycanın ilk sakinləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu. Bakı, Elm, 2004, 219 s.
3. Qarabağın arxeoloji mədəniyyətləri.// “Vektor” jurnalı. № 2-33. Bakı, 2004.
4. Cəfərov Ə.Q.. Qarabağın paleolit düşərgələri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu. Bakı, Polyqrafik production, 2017, 367 s

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

5. Hüseynov M.M. Azərbaycan arxeologiyası. Bakı, Elm, 1975, 178s.
6. Zeynalov A.Ə., Avşarova İ.N.. Azərbaycanın yeni paleolit abidələri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2012. Bakı, Afpoliqraf, 2013, s. 41-52.
7. Zeynalov A. Ə., Kulakov S.A, İdrisov İ.A., T. M. Eybatov, İ. N. Avşarova, İ. M. Mustafayev, T. Y. Süleymanov, P. Q. Babai. Mingəçevir su anbarının yanında aşkar edilən yeni paleolit abidələri. AMEA, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2013-2014. Bakı, “Afpoliqraf”, 2014, 36-41.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

AZƏRBAYCAN XALQININ TARİXİ DEMOQRAFİYASINA DAİR ELMİ BİLİKLƏR

Aydın Məmmədov

*Bakı Dövlət Universiteti, Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və metodika kafedrasının
dosenti*

aydin.mmmədov.67@mail.ru

Açar sözlər: tarixi demoqrafiya, əhali artımı, əhali məskunlaşması, tarixi-demoqrafik biliklər

Keywords: historical demography, population growth, settlement of population, historical-demographic knowledge

Ключевые слова: историческая демография, рост населения, народонаселения, историко-демографические знание

Научные знания об исторической демографии Азербайджанского народа

История изучения народонаселения Азербайджана, кроме отдельных ее фрагментов, еще не исследована. Поэтому в процессе изучения и развития демографических знаний Азербайджана большое значение имеют древние демографические взгляды нашего народа.

С самого начала изучения демографических знаний одной из основных проблем явилась проблема источников. Она стихийно возникла в виде наскальных рисунков и обычаев. Эти обычаи дали толчок к увеличению численности населения. Азербайджанский народ является одним из самых древнейших народов мира. В нашей стране, ещё в древности была большая склонность к многодетности. Чтобы обезопасить себя и всех своих близких от всяких бед, нечистых сил и несчастий наши предки просили помощь у природных явлений. По убеждениям наших предков Солнце и огонь, вода и камень являлись основными источниками тепла, света и жизни в целом. Все эти вопросы исторической демографии также освещены в трудах некоторых азербайджанских историков, археологов и этнографов.

Scientific knowledge of the historical demography of the Azerbaijani people

The history of the study of the population of Azerbaijan, except for its individual fragments, has not yet been studied. Therefore, in the study and development of the demographic knowledge of Azerbaijan, the ancient demographic views of our people are of great importance. From the very first steps of the scientific study of demographic knowledge, one of the main problems was the problem of sources. Actually, it spontaneously arose at the end of the primitive society in the form of cave paintings and customs. These customs gave rise to an increase in population. The people of Azerbaijan are one of the most ancient peoples of the world. In our country, even in antiquity, there was a great tendency to have many children. To protect ourselves and all our loved ones from all sorts of troubles, evil spirits and misfortunes, our ancestors asked for help from natural phenomena. According to the beliefs of our ancestors, the Sun and fire, water and stone are the main sources of heat, light and fertility. All these issues of historical demography are also highlighted in the writings of some Azerbaijani historians, archaeologists and ethnographers.

Azərbaycanda demoqrafik biliklərin meydana gəlməsi və inkişafında xalqımızın, doğum və ölüm, nəsil artımı və ümumiyyətlə, yer üzündə həyatın başlanğıcı və sonu ilə bağlı ən qədim zamanlardan üzü bəri mövcud olan inancların, astral baxışlar sisteminin böyük rolu olmuşdur.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Azərbaycanda professional tarixçilərin tarixi demoqrafiyaya dair xüsusi tədqiqatlar aparmasına qədər demoqrafik biliklər öz əksini xalqımızın əhali artımı və məskunlaşmasına dair baxışlar sistemində tapmışdır. Nəzərə alsaq ki, tarixi demoqrafiyanın özü də bir elm sahəsi kimi fransız alimləri L.Şevalye və M.Reynarin 1946-cı ildə Parisdə Demoqrafik Tədqiqatlar İnstitutunun “Population” adlı elmi məqalələr toplusunda nəşr etdikləri məqalə ilə başlayır, o zaman bu elm sahəsinin çox gənc olması bəlli olur. Bu isə, tarixi demoqrafiyanın, demoqrafiya elminin ayrıca bir qolu kimi meydana gəlməsində dünya xalqlarının, o cümlədən bəşər mədəniyyətinə misilsiz töhfələr vermiş xalqımızın əhali artımı ilə bağlı baxışlarının nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini bir daha sübut edir.

Azıx mağarasından üzü bu günə qədər kəşməkeşli yol gələn xalqımızın zəngin inanclar sistemi ilə bağlı demoqrafik baxışlarının formalaşmasında ərazinin əlverişli coğrafi amilləri, Yaxın və Orta Şərqi inkişaf etmiş ölkələri ilə əlaqələri də mühüm rol oynamışdır. Məhz bu səbəbdəndir ki, Azərbaycanda, o cümlədən Cənubi Qafqazda demək olar ki, bütün arxeoloji mərhələlərə aid abidələr mövcuddur. Xalqımızın tarixi demoqrafiyasına dair elmi biliklərin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən abidələrindən biri də Gəmiqayadır. Naxçıvanın qədim tarixinin və mədəniyyətinin, o cümlədən bu ərazidə e.ə. VII – I minilliklərdə yaşamış əcdadlarımızın həyat tərzini, demoqrafik baxışlar, inanclar sistemini öyrənmək üçün Gəmiqaya təsvirləri misilsiz əhəmiyyət kəsb edir. Burada 71-ci qaya üzərində heyvan, adam və ilan təsvir olunmuşdur. Sözügedən qaya üzərindəki sxematik heyvan rəsmləri arxa-arxaya söykənmiş halda, sanki onları birləşdirən ovalvari dairə boyunca təsvir edilmişlər.

Gəmiqaya abidələrini tədqiq edən görkəmli arxeoloq Vəli Əliyevin fikrincə, bu səhnədə sanki, doğumla, nəsil artımı ilə bağlı rəmzi məna kəsb edən təsvir əks edilmişdir. Alimin fikrincə, bu təsvirdə adam artımı, yeni həyata gələn nəsili himayə edən qüvvə kimi verilmişdir. İlan isə demoqrafik artımı qoruyan qüvvə rəmzi kimi təsvir edilmişdir. (4, 45)

İlanın nəsil artımına, sağlamlığa müsbət təsiri ilə bağlı inamlara tariximizin sonrakı dövrlərində də rast gəlmək mümkündür: Azərbaycanda ilana sitayişlə bağlı pirlər bu gün də mövcuddur: *“Bu günə qədər Azərbaycanda ilana ibadət mövzusu təbii maraq doğrurur. Məsələn, Bakı yaxınlığında olan Suhəmidi pirinə gələn xəstələr pirin ərazisindəki ilanlarla vizual təmasda bulunmaqla sağalmağa çalışırlar”*. (3, 57)

Naxçıvanın orta tunc dövrünə aid boyalı qablar mədəniyyəti təkcə yüksək bədii, estetik tərtibatı ilə deyil, xalqımızın tarixi demoqrafiyasına dair qədim təsəvvürlərin öyrənilməsi baxımından da qədim dünyanın ən nadir incəsənət nümunələri sayıla bilər. Belə ki, Qızılburundan tapılan bir neçə polixrom boyalı qablar ornamentlərinin rəngarəng süjetli olmaları ilə diqqəti xüsusilə cəlb edirlər. Bu qablardan birinin üzərində üçbucaqların arasında qarşı-qarşıya durmuş iki adam rəsmi çəkilmişdir. Onlardan biri kişi, o biri isə qadına məxsusdur. Bir qolunu dirsəkdən büküb yuxarı qaldıraraq əlində qırmızı yaylıq tutmuş, əynində qara rəngli arxalıq, belində qırmızı qurşaq, başında isə qırmızı papaq olan kişi rəsmi qara rənglə çəkilmişdir. Təbii ki, kişi təsvirində qırmızı rənglərdən bolluca istifadə nəsil artımını himayə edən günəşə işarədir. İbtidai cəmiyyətdə günəş insan nəslini soyuqdan, aclıqdan, şər qüvvələrdən, deməli ölümdən qoruyan, himayə edən ən müqəddəs varlıq hesab edilirdi: *“Naxçıvan ərazisində ən hündür dağ zirvəsi olan Gəmiqaya panteonunda günəşə, oda sitayiş də xüsusi məna kəsb etmişdir. ... Gəmiqaya rəsmləri olan yerdə günəşin doğmasını*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

qarşılamaq, müşahidə etmək, görünür, qədim zamanlarda yerli tayfalar arasında çox müqəddəs bir ayin sayılmışdır”. (4, 44)

Sözügedən təsvirdəki digər qolunu aşağı əyərək əlindəki ucu üçbucaq formada olan aləti qarşısındakı qadına doğru uzatmışdır. Qadın qollarını yuxarı qaldıraraq bir əlini kişiye doğru uzatmışdır. Çiyinlərinin hər birində lələyi xatırladan üç çıxıntı var. Fiqurların sanki, rəqs edən vəziyyətdə təsvir olunması kompozisiyadakı dinamikliyi artırır. Ümumiyyətlə, ibtidai təsvirlərdən ta ki, günümüze qədər hərəkət, yaxud hərəkətdə olmaq daima genişlənən, deməli böyüyən, artan, çoxalan kainatla, ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqədə olmaq anlamına gəlir. Hərəkət mövcud olmanın, həyatın əsas göstəricisidir. Doğum və ölüm isə, mövcud olmanın danılmaz, obyektiv hadisəsidir. Bəs, bu iki hadisə eyni vaxtda, eyni kəmiyyətdə baş verərsə, həyat davam edərmidi? Təbii ki, həyatın daimiliyi üçün doğum, ölümü üstələməli, ondan ən hündürdə qərar tutmuş günəş kimi yuxarı pillədə durmalı idi. Məhz ona görə də, ulu əcdadlarımız artımla bağlı bütün demoqrafik baxışlarını, ayinlərini günəşlə, onun yerdəki simvolu olan ocaqla bağlayır, qırmızı rənglərə üstünlük verirdilər. Sözügedən təsvirdə də, kişinin belindəki qurşağın, başındakı papağın, əlindəki dəsmalın qırmızı rəngdə olması məhz yuxarıda deyilənlərə sübutdur.

Ə.Vəliyev haqlı olaraq sözügedən təsviri demoqrafik artımla əlaqələndirmişdir: *“Çox güman ki, simvolik təsvirdə nəslə artımla, həyatla bağlı olan çox maraqlı bir rəqs və yaxud ritual mərasim əks etdirilmişdir”. (4,62)*

Ümumiyyətlə, hələ ibtidai cəmiyyətdən üzü bəri, bir çox təbiət elementləri, səma cisimləri, məsələn günəş və əcdadlarımızın təfəkküründə onu simvolizə edən bütün canlı və “cansız” bəlgələr, onqon və obyektlər insan nəslini nəinki bu dünyada, eləcə də, axirət dünyasında şər qüvvələrdən qoruyan müqəddəs varlıq kimi təsəvvür edilirdi. Bu qədim demoqrafik baxışlar sistemini Vətənimizin ərazisində aşkar edilən arxeoloji tapıntılar da sübut edir. Azərbaycan alimlərinin bu sahədə apardıqları çoxsaylı araşdırmaları, tapıntıları bu faktı bir daha sübut edir. Bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə misilsiz töhfələr bəxş edən ulu xalqımızın bu misilsiz demoqrafik baxışlar sistemi qədim adət və ənənələrimizdə, tətbiqi incəsənətimizin ən geniş sahələrindən olan bədii keramika, xüsusən də xalçaçılıq sahəsində öz əksini geniş surətdə tapmışdır. Belə ki, xalçalarımızda günəşin simvolu olan isti rənglər həyatı, doğumu, nəsil artımını, əhali məskunlaşmasını, tünd-qara rənglər isə, qaranlıq, yeraltı səltənəti və deməli, ölümü simvolizə edirlər. Əksliklərin mübarizəsi daima təkrarlanır, əzəli və əbədidir, deməli, yer üzündə baş verən bütün hadisə və proseslər də, o cümlədən əhali artımına səbəb olan doğum, azalmasına səbəb olan ölüm də obyektiv olduğuna görə təkrarlanır və daimi xarakterlidir. Məhz bu səbəbdəndir ki, qırmızı və sarı rəngli ara sahəyə malik olan bu xalçada demoqrafik artımı simvolizə edən simurqla, ölümü, şər qüvvələri ehtiva edən qara rəngli əjdahanın döyüş səhnəsi iki dəfə təkrar olunur.

Azərbaycanda küplərdə dəfnetmə adəti e.ə. VI əsrdən başlamış, eramızın VII əsrinə qədər davam etmişdir. Burada maraqlı bir cəhət ondan ibarətdir ki, tədqiq olunmuş bütün genotaf küp qəbirlərində, bir qayda olaraq, küpün kənarına yastı bir daş parçası qoyulmuşdur. Heç şübhəsiz ki, bu əhalinin ənənəvi daş inancları ilə bağlı olmuşdur. R.Göyüşov haqlı olaraq yazırdı: *“Küp qəbirləri belə bir dini əqidənin məhsulu olmuşdur ki, guya insan torpaqdan yaranmışdır. O, müvəqqəti dünya üçün doğularkən ana bətnində necə yatmışdırsa, daimi dünyaya gedərkən də eyni şəkildə olmalıdır. Beləliklə, küp ana bətninin rəmzi kimi yaradılmışdır”. (5, 29)*

Almaniyanın Berlin şəhərində yerləşən Berqamon muzeyində XV əsrdə Qarabağda

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

toxunan orijinal kompozisiyalı kiçik xovlu xalça mövcuddur. Muzeyin nadir eksponatları sırasında yer alan “Əjdaha və Simurq” adlı bu xalçada xeyirlə şərin mübarizəsi əks olunmuşdur. Məlumdur ki, hələ bəşər tarixinin ən qədim çağlarında Yaxın və Orta Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda qoç, öküz, keçi və digər real ev heyvanları ilə bərabər, əfsanəvi simurq quşu da günəşin simvolları kimi müqəddəs sayılmış. Qədim əcdadlarımız simurqa Günəşin yerdəki bəlgəsi, qüvvət və cəsarət “mənbəyi” kimi tapınmış, onu nəsil artımının hamisi, həyatın qoruyucusu hesab etmişlər.

Ulu əcdadlarımızın astral baxışlarına görə sonsuz kainatda hər bir səma cisminin, hər bir varlığın əksi vardır. Bir-birləri ilə daima əks mövqedə dayanan bu varlıqların əbədi mübarizəsi Yerdən də təsirsiz ötüşmür. Əcdadlarımızın olum və ölümə, nəsil artımı ilə sonsuzluğa, məhsuldarlıqla quraqlığa da elə bu mübarizənin nəticəsi kimi yanaşırdılar.

Azərbaycan xalqının əhali artımı ilə bağlı demoqrafik baxışlar sistemində torpaq, su kimi mühüm təbiət elementlərinə olan ehtiram və bağlılıq da dərin köklərə malik olmuşdur. Son dərəcə mühüm geosiyasi və geostrateji, o cümlədən əlverişli coğrafi məkanda yerləşən Vətənimizdə ən müxtəlif iqlim qurşaqlarının olması, zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərin bolluğu, qədim Şərqin inkişaf etmiş dövlətləri ilə mövcud olan, tunc dövründən başlayaraq genişlənən ticarət əlaqələri burada yaşayan insanların dini inanclarının da rəngarəngliyinə təsir göstərməyə bilməzdi. (14,103)

İki çaxmaq daşını bir-birinə vurmaqla od əldə edən ulu babalarımız enerjinin itməməsi qanunundan praktik istifadə etmişlər. Belə ki, daşların bir-birinə sürtünməsi nəticəsində əmələ gələn qılgıncım, əslində sükunət-sürtünmə enerjisinin istilik enerjisinə çevrilməsi idi. Deməli, işıq, istini “doğan” daş insanın həyat şəraitini, məişətini yaxşılaşdırmaqla, qışın məhvedici şaxta-sazağından, vəhşi heyvanların pəncəsindən qurtarmaqla yaşamasına, nəslini artırmasına misilsiz töhfə vermiş olurdu. Yaşamaq və öz nəslini artırmaq arzusu və onu reallaşdırmaq istəyi ulu əcdadlarımızın dini inanclar sistemində daşların da uca statusunu müəyyənləşdirir, onlara pərəstişin əsasını qoyurdu: “...Qədim əcdadlarımız daşları, suları, dağları, ağacları fətişləşdirməklə sonrakı dövrlərdə müqəddəs yerlər hesab edilmiş pirlərin əsasını qoymuşlar”. (9,88-89; 10,57)

İnsanlar göy üzündə bərq vuran ulduzları, yaxud onların işığını əks etdirən planet və peyklərin də yer mənşəli olmasına, yəni metal və etal oksidlərindən, o cümlədən daş mənşəli elementlərdən ibarət olduğuna inanırdılar. Başqa sözlə desək, ulu əcdadlarımız onların gündəlik ehtiyaclarını aradan qaldırmağa kömək etmiş müqəddəs daşları öz mifoloji təsəvvürlərində xeyirxah element kimi rəzmləşdirmiş, ona doğuma və artıma yardımçı ola bilən xüsusiyyətlər şamil etmişdir.

Bəzən isə daşlar insanların ölü doğulan övladlarını “əvəz edəcək” nəsil artımına bilavasitə yardım edə bilirlər. Belə ki, qədim inanclara görə, daşlar insanlara övlad da bəxş edir. Mifoloji folklor nümunələrindən birində, daş ölü uşaq doğan qadına analıq sevincini yaşamaq səadəti bəxş edir. Belə ki, həmin ana ərinin qorxusundan ölən uşağını gizlədib onun yerinə beşiyə daş qoyaraq yırğalamağa başlayır: “Əri evə qayıdanda arvadının bar - yükünü yerə qoyduğuna çox sevinir. Beşiyə tərəf gedir ki, övladına baxsın. Gəlin tez yerindən qalxır, dili tutar-tutmaz deyir ki, təzəcə yuxuya gedib oyadarsan. Kişi bir qədər gözlədikdən sonra səbri çatmır. Arvadının sözünə baxmır, özünü salır beşiyə. Görür ki, beşikdə gözəl bir uşaq var. Amma hər ikisini heyrat bürüyür. Arvad görür ki, beşiyə qoyduğu daş uşaq olub. Kişi də çaşır ki, bir günlük uşaq “nə atam var, nə anam, yaranmışam daşdan mən” deyər, mahnı oxuyur”. (2, 81-82)

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Xalq inamına görə, daşlar da ana ola bilir, yəni artım, nəsil verərək çoxala bilirlər. Şabran rayonunun Leyti kəndində ətrafında çoxlu kiçik daşlar olan iri daşa “balalayan daş” deyirlər. Hətta indinin özündə belə xalq inanclarına ehtiram göstərən həmin kəndin sakinləri, hər il həmin iri daşın ətrafındakı xırda daşların çoxalmasını guya ana daşın balalaması ilə izah edirlər. Eyni inam və inancla Azərbaycanın digər guşələrində də rastlaşırıq.

Vaxtı ikən Culfa rayonunun Xanağa kəndində yaşayan 106 yaşlı Hüseynova Səkinə Əli qızının dediklərindən: *“Qızılca kəndinin yaxınlığında bir təpə var. Adına Daban təpəsi deyirlər. Orada olan daşlar ocaxdı. Onlar göydən düşüblər, keçmiş də bilirlər, gələcəyi də. Adamların dərini də bilirlər, dərmanını da. Orada olan daşlardan biri qalanından çox böyükdü. El arasında həmin daş o birilərinin anası hesab olunur. Balaca daşlar da onun balalarıdır. Ana daş həmişə balalayır...”* (2, 82)

Qədim əcdadlarımızı yer üzündə yaşayan insanların sayı da maraqlandırır. Bəs bu sayı haradan, necə öyrənmək, əldə etmək olardı? Maraq doğuran cəhətlərdən biri də budur ki, ulu babalarımız ulduzlu səmanı əhalinin sayını, artma və yaxud azalmasını əks etdirən lövhə hesab edirdilər: *“Göydəki ulduzların sayı yer kürəsində yaşayan insanların sayı qədərdir. Hər adamın bir ulduzu var. Adam öldə onun ulduzu da batır ki, buna ulduz axması, ya uçması deyilir. İnsan anadan olan günü onun ulduzu da göydə doğulur”.* (1, 282)

Ulu əcdadlarımızın erkən demoqrafik baxışlarında olum və ölüm kimi mühüm demoqrafik hadisələr ayrı-ayrı təbiət elementləri vasitəsilə, yaxud onlara istinadən dialektik surətdə bir-birini tamamlayan proseslər kimi təsvir edilirdi. Bu baxımdan Şərqin ən böyük mütəfəkkirlərindən biri olan İbn Sinanın demoqrafik baxışları maraq doğurur. O, ölümü həyatın məntiqi davamı, yer üzündə canlıların və onların nəsilələrinin bir-birini əvəz etməsi prosesi kimi qiymətləndirirdi. İbn Sinanın fikrincə, insan nəslə yaranır, inkişaf edir və müəyyən zaman fasiləsindən sonra yerini digər nəsilərə verir, əgər belə olmasaydı, o zaman quru sahəsi məhdud olan Yer üzündə insanlar ifrat dərəcədə artar, yaşamaq dözülməz həddə çatardı.

İbn Sinanı öz əsərlərində “ustad” adlandıran görkəmli Azərbaycan alimi N.Tusi də ölüm hadisəsinə eynilə İbn Sinanın mövqeyindən yanaşaraq yazırdı: *“Fəlsəfədə deyilir ki, hər yaradılan məhv edilə bilər; deməli məhv olmaq istəməyən yaradılmasını istəmiş olur.”* (11, 136)

N.Tusi İbn Sinanın gətirdiyi bu iqtibasda onun adından danışaraq yazır: *“Bizim ata-babalarımız ölməyə idilər, növbə bizə çatmazdı, əgər həmişə yaşamaq mümkün olsaydı, bizdən əvvəlkilərə də mümkün olardı. Əgər indiyə qədər doğulub ölmüş bütün adamlar sağ qalsaydı, yerə sığışmazdılar. Fərz edək ki, ata-babaları və övlad-nəvələri məlum və məruf olan keçmiş adamlardan birinin nəslindən törəmiş bütün adamlar sağ qalsaydılar, onların sayı çox olardı. Ondan əvvəl və sonra doğulub-ölmüş adamları da bunun üstə gəlsən, gör onların sayı neçə minə çatar?”* (11, 136-137)

Ulu əcdadlarımızın demoqrafik təfəkküründə ölüm əhali artımını təbii surətdə tənzimləyən mühüm obyektiv hadisə kimi səciyyələndirilir. Xalqımızın mifik təfəkküründə su həm də axirət dünyasına, ölümə haqq qazandıran, onu insan həyatının təbii nəticəsi kimi əsaslandırma bilən müqəddəs varlıq hesab edilir. Xalqımıza məxsus qədim mifoloji mətnlərdən birində dirilik suyunu axtaran İsgəndərin guya onu Şirvanda tapılmasından bəhs edilir. O qızıl piyaləsini bulaqdan doldurub içmək istəyəndə bir quş qanad çalıb suyu yerə tökür. İsgəndər qəzəblənir. Yay-oxunu çıxarıb quşu vurmaq istəyərkən qeybdən səs eşidir:

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

– Ey İsgəndər, o quşu vurma, o sənin xilaskarıdır. Sənə yazığım gəldiyim üçün onu mən göndərdim.

Bu səs sərt qayadan gəlirdi. İsgəndər ona tərəf yeridi. Səsə yaxından qulaq asmağa başladı:

– Ey İsgəndər, bir vaxt mən də bu dirilik çeşməsindən içib ölməzlik qazandım. Adım oldu “Diri baba”.

Dünya durduqca mən durdum. Qərinələr keçdi. Yar-yoldaşım, nəvəm, nəticəm, kötücəm, mənəcəm, iticəm, yadım, elim-günüm dünyadan köçdü. Tək qaldım. Vaxt vardı, mən də insan kimi yaşayırdım. Ağlım işləyir, əllərim tikirdi. Düşünürdüm ki, yaşamaq gözəldi. İndi, nə gözüm görür, nə beynim düşünür, nə də əllərim birinin əlindən yapışır. Özün de, “Belə dirilik kimə lazımdı?”. İsgəndər sudan içməyib korpeşman geri qayıtdı. (1, 48)

Bu mifoloji mətndə su insan nəsillərinin durmadan bir-birini əvəz etməsi üçün ölümü mühüm qanunauyğun demoqrafik proses kimi təsvir edir. Mətnə sadalanan nəvə, nəticə, kötücə və d. nəsil üzvlərinin adlarının ardıcıl şəkildə sadalanması bu fikri bir daha təsdiqləyir. Dirilik suyunu yerə tökən quş isə axirət dünyası ilə bağlı mifik obrazdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqının Günəşlə bağlı təsəvvürlərində də axirət dünyası bəzən Günəş ölkəsi kimi canlandırılır (7, 272; 8, 347). Bu təsəvvürlərə görə elə quşlar varmış ki, onlar ölən adamın ruhunu Günəş ölkəsinə aparırlarmış. “Gilqamış və Enkidu” adlı Şumer dastanında Aizud deyilən bir quş təsvir olunur: “Aizud – ölümün simvoludur, ona qarşı əbədi həyat – ağac qoyulur” (13, 22)

Tarixən xalqımız ailəcanlılığı ilə seçilmişlər. Bu faktı soydaşlarımız haqqında məlumat verən antik müəlliflər də təsdiq edir. Strabon qədim Midiyalıların çoxuşaqlılığa meyilli olmalarından bəhs edərkən *“Nikahlar baharda, gecəylə gündüzün bərabər olduğu vaxtda kəsilir, adaxlı dəvə beyni və alma yedikdən sonra nikaha daxil olur”* - deyər, yazmışdır. Strabon Midiyanın dağlıq hissəsində poliqamiyanın geniş yayıldığını, burada kişilərin arvadla bərabər bir neçə kəniz də saxladıklarını, hər il çoxuşaqlılığa görə xüsusi mükafatın verildiyini belə xüsusi olaraq vurğulamışdır. (15, 733)

Azərbaycanlıların ailəcanlılığı “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında da geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Dastanda övlad yiyəsi olmaq, atalıq sevincini yaşamaq şərəfli və fəxarətli bir hadisə kimi təsvir edilir. Eposda deyilir ki, xanlar xanı Bayandır xan ildə bir dəfə oğuz bəylərini qonaq çağırırdı. Belə günlərin birində o, əmr edir ki, oğlu olanı ağ otağa, qızı olanı qızıl otağa, övladı olmayanı isə qara otağa aparsınlar. Övladı olmayanlara ancaq qara qoyun qovurması versinlər. Deməli, oğul-qız atası olanlar əslində, oğuz nəslini artıranlar, onun iqtisadi-siyasi və hərbi yenilməzliyini, təhlükəsizliyini təmin edən insanlardır. Ona görə də, onlar xanlar xanı Bayandır xan tərəfindən ehtiram və hörmətlə qarşılanır, ən böyük şərəfə layiq görülürlər. Əslində, eposda təsvir edilən bu səhnə oğuzlarda dövlət səviyyəsində əhalinin artımı istiqamətində yeridilən demoqrafik siyasət kimi də dəyərləndirilə bilər. Digər tərəfdən həm sözü gedən hadisə, həm də qədim inanclarımızda hamilə qadına, yeni doğulan uşağa göstərilən qayğı ilə bağlı himayədar ruhlara, müqəddəs qüvvələrə tapınma bir daha xalqımızın ən qədim zamanlardan üzü bəri ailəyə sıx bağlı olmasından, övladcanlılığından xəbər verir.

Azərbaycan ailəsində qadının ağıllı, ismətli olmasına böyük önəm verilmişdir. Görkəmli Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi, ona Dərbənd şahı tərəfindən kəniz kimi hədiyyə edilən Afaqın çox saf və təmiz olduğunu görərək onu özünə ömür-gün yoldaşı edir. Oğlu Məhəmmədə də ananı, vətəni, qadını sevməyi tövsiyə edir: Nizami Gəncəvi

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

ömrü boyu sevgisinə sadıq qalaraq yazır:

*Bircə arvad al ki, olasan əziz,
Çox arvadlı kişi qalar kimsəsiz.*

Bayandurlularla döyüşlərdən birində əsir düşən Trabzon imperatorunu Uzun Həsənin yanına gətirildikdə ondan soruşmuşdu: *“Hansı məbləğə özümü satın ala bilərəm?”* Uzun Həsən isə cavabında: *“Arzu etdiyim adam əlimə düşmüşdür. Mən onu pulla qiymətləndirmirəm. Deyilənə görə, sizin Feodora adında ağıllı və xoşxasiyyət qızınız var. Onu mənə əvə verin”*. – demişdi. Trabzon imperatoru *“biz xristian, siz isə büt-pərəst olduğunuz halda mən bunu necə edə bilərəm?”* deyər etiraz etdikdə Uzun Həsən: *“Bu məni narahat etmir”*. – demişdir. Bundan sonra Feodora Bayandurlu sarayına göndərilmişdi. (6, 26)

Bu fakt azərbaycanlıların ailə quruculuğu məsələlərinə son dərəcə məsuliyyətlə yanaşdıqlarını, eyni zamanda ailədə saf məhəbbətin, qarşılıqlı etimadın, sağlam münasibətin qorunub saxlanması məsələlərində həssas olduqlarını aşkar surətdə göstərir. Azərbaycanda tarixən ailələrin möhkəmliyinin və uzunömürlülüüyünün əsas səbəbləri də məhz onların qarşılıqlı etimad, inam prinsipləri üzərində qurulması olmuşdur.

Azərbaycan tarixşünaslığında əhali artımı, məskunlaşması ilə bağlı ayrıca tədqiqatlara yalnız XIX əsrin ikinci yarısında Həsən bəy Zərdabinin elmi yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Görkəmli alimin *“İnsanın doğub törəməyi”*, *“Bizim statistika”* adlı məqalələrində demək olar ki, ilk dəfə əhalinin təbii və mexaniki artımına, azalmasına, məskunlaşmasına təsir edən tarixi-siyasi, sosial-iqtisadi, dini-mənəvi amilləri kompleks şəkildə araşdırmışdır.

Çar Rusiyası dövründə Azərbaycan xalqının demoqrafik xüsusiyyətlərini əks etdirən bütün göstəricilər təhrif edilirdi. Məsələn, Azərbaycanda əhalinin 1897-ci ildə siyahıyaalma zamanı soydaşlarımızın sayını tam qeydiyyata almamaqdan ötrü çar məmurları tərəfindən məqsədyönlü şəkildə yaşadıkları ərazilərdən bu və ya digər şəkildə uzaqlaşdırılırdılar. Görkəmli Azərbaycan alimi M.Vəlilinin (Baharlinin) bu məsələyə münasibəti 1921-ci ildə Bakıda nəşr olunan *“Azərbaycan (Coğrafi-təbii, etnoqrafik və iqtisadi mülahizat)”* adlı əsərində böyük maraq doğurur: *“... Fəqət 1897-ci ilin siyahıy-ümumiyyəsi ətraflı deyildi, zəif idi. Çünki islam əhalisi mədəniyyət cəhətdən ən geridə qaldıqları və həmçinin əsgər alınacaqlarından (aparılacaqlarından), torpaq mükəlləfiyyətlərindən və vergi artırılacağından ehtiyat etdikləri üçün siyahı tutulan zaman yazılmaqdan imtina edirdilər”*. (12, 17)

M.Vəlili Azərbaycan əhalisinin sayının qəsdən azaldılması haqqında yazırdı: *“Bu xətalrı çar çinovnik və polisləri bilərəkdən burxırdılar. Onlar qəsdən siyasi nöqtəyi-nəzərdən müsəlman millətlərinin qədərini azaldırdılar və yainki gizlindən buna bais olurdular. Məsələn, siyahı tutulan zaman belə şayiə buraxırdılar ki, bu siyahı qoşun yığmağa, vergiləri və “zəmski” vergiləri artırmağa görədir. Bu səbəbə müsəlmanların əksəri qeyd olunmaqdan qaçırdılar”*. (12, 17)

Əhalinin say göstəricilərinin məqsədyönlü surətdə təhrif edilməsi təbii ki, tarixi torpaqlarımızda digər xalqların, o cümlədən ermənilərin, molokan və duxoborların yerləşdirilməsi siyasəti ilə bağlı idi. Parisdə 1919-cu ildə fransızca çap olunaraq Cenevrə Sülh Konfransı iştirakçılarına, o cümlədən Millətlər Təşkilatı üzvü ölkələrinin nümayəndələrinə paylandığına görə adres kalendarı həm də Azərbaycan demoqrafiyasına dair bilgi və məlumatları beynəlxalq aləmə təqdim edən ilk kitab kimi də dəyərləndirmək olar.

Belə ki, kitabın Azərbaycan əhalisi bölməsində oxuyuruq: *“Azərbaycan respub-*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

likası əhalisinin sayı onun ərazisi ilə uyğundur. Əhalinin sayı haqqındakı məlumatlar həmişə rəqəmləri səhv göstərilən və gecikdirilən xüsusi hesablamadan götürülür. Axırncı hesablamanı 1897-ci ildə Rusiya keçirmişdir. Bədbəxtlikdən indi bu hesablamaların nəticələrinə əsaslanmalıyıq. Əhalinin 20 il ərzindəki artımını da ora əlavə etməli və Azərbaycan əyalətinin 25%-nə aid rus hesablamasının rəqəmini dəyişdirməliyik. İndi bütün Zaqafqaziya əhalisinin sayı 8081668 nəfərdir. Onun yarıdan çoxu - 4617671 nəfəri Azərbaycan əhalisidir”.

XX əsrin ortalarında Ə.Sumbatzadə 1952-ci ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsinin ölkə əhalisinin artımına mütərəqqi təsiri” adlı elmi məqaləsinin Azərbaycanın tarixi demoqrafiyasına dair ilk tədqiqat əsərlərindən biri hesab etmək olar. Görkəmli alimin 1958-ci ildə yazdığı “XIX əsr Azərbaycan kənd təsərrüfatı”, 1964-cü ildə yazdığı “XIX əsr Azərbaycan sənayesi”, 1990-cı ildə yazdığı “Azərbaycanlılar – etnogenez və xalqın formalaşması” əsərləri tarixi demoqrafiyaya dair materiallarla zəngindir.

K.Şükürovun “Azərbaycan əhalisi: Öyrənilməsi tarixi və qaynaqları (qədim zamanlardan müasir dövrdək)” əsəri adından da göründüyü kimi, qədim dövrlərdən zamanəmizədək Azərbaycanda cərəyan edən demoqrafik proseslərin inkişaf dinamikasını əks etdirir.

A.Məmmədov “Tarixi demoqrafiya” adlı dərsliliyi ilə tarixi demoqrafiyaya dair elmi biliklərin tədqiqi və inkişaf etdirilməsi məsələləri yenidən gündəmə gətirilmişdir.

Qlobal problemlərin son dərəcə aktual olduğu hazırkı dövrdə əhali və ətraf mühit, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə, ekologiya qorunması, əhalinin sayının artması, sıx məskunlaşması, urbanizasiyanın genişlənməsi kimi geniş şəkildə müzakirə olunan məsələlərin həllində cəmiyyətin hər bir üzvü fəal surətdə iştirak etməli və öz töhfəsini verməlidir. Bu məsələlərin həlli isə, bəşər cəmiyyətinin çoxəsrlik təcrübəsini özündə əks etdirən tarixi demoqrafiyanın nailiyyətlərini ciddi şəkildə araşdırmadan mümkün deyildir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. Bakı, Az.SSR EA nəşr-tı, 1968. 288 s.
2. Azərbaycan mifoloji mətnləri. Bakı, Elm, 1988. – 196 s.
3. Əliyev K., Əliyeva F. Azərbaycan antik dövrdə. Bakı, Azərənəşr, 1997. 120 s.
4. Əliyev V. Gəmiqaya abidələri. Bakı, Azərənəşr, 1992. 79 s.
5. Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət. Bakı, 1993. 81 s.
6. Mahmudov Y. Öyrənilməmiş səhifələr. Bakı, Gənclik, 1972. 97 s.
7. Məmmədov A. Azərbaycan xalqının Günəş kultuna dair inancları. // Tarix və Onun problemləri. №1. Bakı, Adiloğlu, 2017. s. 270-276.
8. Məmmədov A. Azərbaycan xalqının qədim inanc, adət və mərasimlərində demoqrafik baxışlar. // Tarix və Onun problemləri. №1. Bakı, Adiloğlu, 2018. s. 344-349.
9. Nəğmələr, inanclar, alqışlar. Bakı, Yazıçı, 1986. 215 s.
10. Rzayev N. Əsrlərin səsi. Bakı, Azərənəşr, 1974. 80 s.
11. Tusi N. Əxlaqi Nasiri. Bakı, Elm, 1989. 256 s.
12. Vəlili M. Azərbaycan (Coğrafi-təbii, etnoqrafik və iqtisadi mülahizət). Bakı, Azərənəşr, 1993. 208 s.
13. Афанасьева В. Гильгамеш и Энкиду. Москва, Наука, 1979. 219 с.
14. Бабаев И. Города Кавказской Албании (в IV в до н.э. – III в н.э.) Баку, ЭЛМ, 1990. 234 с.
15. Страбон. География в 17 книгах. Книга XV. Москва, Ладомир, 1994. 957 с.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

RESPUBLİKAMIZIN İCTİMAİ-SİYASİ HƏYATINDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN BDU MƏZUNLARININ ELMİ ƏSƏRLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN HƏQİQƏTLƏRİ

Kəmalə Məmmədova

*Bakı Dövlət Universiteti, Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və metodika kafedrası
kamala-71@mail.ru*

Açar sözlər: müstəqillik, Universitet məzunları, ictimai-siyasi həyat, siyasi-ideoloji fəaliyyət, elmi əsərlər, erməni işğalçılarının təcavüzkar mövqeyi, beynəlxalq aləm

Hər zaman müstəqillik arzusu ilə yaşayıb, milli azadlıq uğrunda mübarizə aparan Azərbaycan xalqı XX əsrdə iki dəfə müstəqil dövlətçiliyinə nail oldu. Əsrin əvvəllərində bu mübarizənin təntənəsi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşasa da, əsrin sonunda onun tarixi ənənəsini və itirdiyi müstəqilliyi xalqımız 1991-ci ilin 18 oktyabrında “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyası Aktı”nın qəbulu ilə yenidən bərpa etdi. Mürəkkəb geosiyasi məkanda yerləşən müstəqil Azərbaycan Respublikası möhkəm əsaslar üzərində yeni inkişaf xəttini başladı.

Ötən illər ərzində mənəvi, ictimai-siyasi, mədəni, sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində uğurların qazanılmasında 100 illik yubileyini keçirməyə hazırladığımız doğma Bakı Dövlət Universitetinin də payı var desək, yanlışlarıq. Çünki, dünya şöhrətli görkəmli dövlət və siyasi xadim, hər zaman Bakı Dövlət Universitetinin məzun olması ilə fəxr edən Ümummilli Lider Heydər Əliyev məhz bu Universitetdə təhsil alıb. Xalqımızın əzab-əziyyətlə nail olduğu tarixi sərvəti - azərbaycançılıq ideologiyasını, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün məhz onun qətiyyətli və məqsədyönlü fəaliyyəti ilə hələ müstəqilliyin ilk illərindən ordu quruculuğu, xarici siyasət, təhsil, səhiyyə və s. sahələrdə irəliləyişlər baş verib, milli-mədəni dəyərlərimizə göstərilən qayğı əsaslı yüksəlişlərə səbəb olub.

Bu gün respublikamızın ictimai-siyasi həyatında siyasi-ideoloji deyil, eyni zamanda elmi fəaliyyətləri ilə də müstəqil Azərbaycan dövlətinin və ümummilli ideyaların inkişaf etdirilməsinə məsuliyyətlə xidmət edən Universitet məzunlarımız ölkəmizin dünyada, eləcə də Cənubi Qafqazda beynəlxalq və regional problemlərin həllində lider dövlətə çevrilməsi uğrunda səy göstərir, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü pozmuş erməni işğalçılarının təcavüzkar mövqeyinin beynəlxalq aləmdə ifşa olunmasında mühüm addımlar atırlar.

Ölkədə yaranmış ictimai-siyasi və mənəvi mühitdə ictimai elmlərin yeni şəraitdəki rolunu dəqiqliklə müəyyənləşdirən bu məzunlar əksəriyyəti müstəqillik illərində ictimai-siyasi həyatın təhlilinə, milli ideologiya, dövlət quruculuğu və s. Problemlərə həsr olunmuş tədqiqatların, o cümlədən monoqrafiyaların, elmi məqalələrin müəllifləridirlər. Onların sırasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyevin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının İctimai-siyasi şöbəsinin müdiri professor Əli Həsənovun, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları akademik Yaqub Mahmudovun, AMEA-nın müxbir üzvü Musa Qasımlının, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin Elmi Şurasının üzvü professor Anar İsgəndərovun və digərlərinin adlarını qeyd etməklə bu siyahını artırmaq

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

olar. Onların əsərlərində müasir Azərbaycanın qloballaşan dünyaya inteqrasiya və modernləşmə xəttinin milli mənəvi dəyərlər kontekstində nəzəri əsaslarına, Azərbaycanın tarix boyu məruz qaldığı erməni təcavüzkarlığına və bunun faciəli nəticələrinə xüsusi önəm verilir. Onların cəmiyyətdə baş verən proseslərə tarixilik və müasirlik mövqeyindən dərin və əsaslı baxışını əks etdirən əsərləri ictimai və humanitar elmlər sahəsində elmi-nəzəri və tarixi-fəlsəfi əhəmiyyəti ilə də aktuallıq kəsb edir.

Dövlətçiliyi möhkəmləndirmək, iqtisadiyyatı modernləşdirmək və gələcək nəsillər üçün daha mükəmməl şərait yaratmaq naminə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin demokratik birliyini əsas vəzifə kimi ölkənin inkişafında önə çəkən, bu məqsədə xidmət etməklə hakimiyyətdə və cəmiyyətdə təmsil olunan məzunlarımızın yeni minillikdə - XXI əsrdə davamçıları isə bu gün son illərdə bir çox beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin, konfransların keçirildiyi məkana çevrilən Universitetimizdə təhsil alan gənclikdir. Zaman gələcək bugünkü gənclik, sabahkı məzunlarımız Azərbaycan hakimiyyətində təmsil olunacaq və Vətənimizin hüquqi, sivil dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quran ölkə kimi tanınmasına, milli dövlətçiliyimizin daha da inkişafına layiqli töhfələrini verəcək.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Bakı, 2001
2. Mehdiyev R. Ermənilərin mif yaradıcılığı tarixdə ilk xristian dövləti kontekstində. Bakı, 2014
3. Mehdiyev R. İkili standartların dünya nizamı və müasir Azərbaycan. Bakı, 2015
4. Mehdiyev R. Yeni dünya nizamı və milli ideya. Bakı, 2016
5. Həsənov Ə. Geosiyasət. Bakı, 2005
6. Həsənov Ə. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları. Bakı, 2016
7. Həsənov Ə. Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri. Bakı, 2017
8. Mahmudov Y. Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi. Bakı, 2005
9. Mahmudov Y., Şükürov K.. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı, 2005
10. Mahmudov Y. Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü. Bakı, 2011
11. Mahmudov Y. Azərbaycan xalqının İrəvan və ətrafındakı torpaqlara tarixi varislik hüququ bərpa olunmalıdır. Bakı, 2017
12. Saxtakarların yalançı elmi yaxud ermənisayağı “tarix”. Bakı, 2019
13. Qasımlı M. Beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycan məsələsi. Bakı, 1993
14. Qasımlı M. Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiya məsələləri). Bakı, 1997
15. Qasımlı M. Xarici dövlətlər və Azərbaycan (aprel işğalından SSRİ yaradılana qədərki dövrdə diplomatik-siyasi münasibətlər). Bakı, 1998
16. Qasımlı M. “Erməni məsələsi”ndən “erməni soyqırımı”na: gerçək tarix axtarışında (1724-1920). Bakı, 2014
17. Qasımlı M. Ermənistanın sovetləşdirilməsindən Azərbaycan ərazilərinin işğalınadək erməni iddiaları: tarix-olduğu kimi (1920-1994-cü illər). Bakı, 2016
18. İsgəndərov A. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. Bakı, 2003
19. İsgəndərov A. Azərbaycanda türk-müsəlman soyqırımı probleminin tarixşünaslığı 1918-1920-ci illər. Bakı, 2006
20. İsgəndərov A., Səidə Əli qızı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı: Bakı Dövlət Universiteti – 100. Bakı, 2019.

IV BÖLMƏ. BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİNDƏ YÜKSƏK İXTİSASLI KADR HAZIRLIĞI

СОЗДАНИЕ БГУ - НАЧАЛО ПОДГОТОВКИ НАЦИОНАЛЬНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ВЫСШЕЙ КВАЛИФИКАЦИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Джамиля Рустамова

Бакинский Государственный Университет, профессор, rustamovajamila@mail.ru

Азад Рзаев

Бакинский Государственный Университет, доцент, azad_rzayev@mail.ru

Кямал Наджафова

Бакинский Государственный Университет, доцент, knajafova69@mail.ru

Açar sözlər: *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Bakı Dövlət Universiteti, məktəb, ali təhsil, milli kadr*

Ключевые слова: *Азербайджанская Демократическая Республика, Бакинский Государственный Университет, школа, высшее образование, национальные специалисты*

В научной статье рассматривается целенаправленная политика первой республики в тюрко-мусульманском мире – АДР в жизненно важной сфере национально-государственного строительства, в области подготовки национальных кадров высшей квалификации. Создание БГУ было результатом долгой и упорной борьбы национальной интеллигенции в начале XX века. В статье рассматривается юридическая база создания университета, его финансирование в очень трудных внутренних и внешних условиях, в целом, все аспекты подготовки молодых кадров, преданных идее национальной государственности.

BDU-nun yaranması - Azərbaycanda yüksək ixtisaslı milli kadr hazırlığının başlanması

Elmi məqalədə türk-müsəlman şərqində ilk respublikanın – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli dövlət quruculuğunun həyatı cəhətdən vacib sahələrindən biri olan – yüksək ixtisaslı milli kadr hazırlığı sahəsində məqsədyönlü siyasəti araşdırılır. Bakı Dövlət Universitetinin yaranması XX əsrin əvvəllərində apardığı uzun və məşəqqətli mübarizənin nəticəsi idi. Elmi məqalədə universitetin qurulmasının hüquqi bazası, çətin daxili və xarici şəraitdə maliyyələşmə məsələlərində milli hökumətin cəsarətli addımları, ümumilikdə, milli ideyaya və dövlətə sadıq gənc nəslin yetişdirilməsinin bir çox aspektləri araşdırılır.

Одно из первых республиканских образований на Востоке – Азербайджанская Демократическая Республика за свое кратковременное существование (всего 23 месяца) провела большую работу для развития национальной культуры,

литературы и искусства. Факты свидетельствуют о систематической и целенаправленной работе Парламента и Правительства АДР по развитию национального начального, среднего и высшего образования, социально-культурной сферы.

К моменту образования АДР состояние социально-культурной сферы было катастрофическим. Если в 1914 году в Азербайджане было 976 школ всех типов и в них учились 73,1 тысяч учеников, то в 1919/20 учебном году действовало всего 643 начальных и 23 средних школ. В начальных школах учились 48078, в средних - 9611 учеников. В таких условиях перед Азербайджанской Республикой в качестве важнейшей стояла задача приостановить развал школьной сети.

Национально-культурное строительство АДР была направлена в первую очередь на создание национального образования, национальных кадров, нехватка которых остро ощущалась, воспитание преданных идее национальной государственности и национальной морали нового молодого поколения, другими словами, работу системы просвещения привести в соответствие с национальными интересами и требованиями Азербайджанской государственности.

Одним из первых мероприятий Азербайджанского правительства была национализация образовательных учреждений. Постановлением Совета Министров от 28 августа 1918 года во всех начальных учебных заведениях обучение велось на родном языке учащихся, вместе с тем в обязательном порядке преподавался государственный язык (3, 141; 4, 225-226). В высших начальных училищах и средних учебных заведениях обучение велось на государственном языке, причем ликвидировались все подготовительные классы с обучением на негосударственном языке.

Политика национализации сталкивалась с серьезными трудностями. Несмотря на сопротивление определенной части населения, которая не признавала азербайджанский язык и азербайджанскую государственность, правительство в этом вопросе занимало решительную позицию и продолжало политику национализации. По данным на конец 1919 года, за исключением 5 гимназий - Бакинского Политехнического и Коммерческого училищ, двух мужских и трех женских гимназий, были национализированы все средние учебные заведения (5, 72).

С целью быстрого преодоления тяжелых последствий колониальной политики царизма, правительство особое внимание уделяло образованию учеников-азербайджанцев. В циркулярном распоряжении министерства народного просвещения начальникам средних учебных заведений от 7 сентября 1919 года предписывалось детей азербайджанцев принимать только в национализированные азбучные, подготовительные и первые классы. Прием же азербайджанских детей в те же классы с преподаванием на русском языке допускался только в исключительных случаях с разрешения министра. При приеме в учебные заведения азербайджанцам предоставлялись некоторые льготы. В результате принятых мер возрос удельный вес азербайджанцев среди общего числа учащихся. Если в 1914/15 учебном году из 9643 учеников средних учебных заведений, за исключением учительских семинарий, только 1137 составляли азербайджанцы, то в 1919/20 учебном году из 9611 учеников 3115 были азербайджанцы.

С целью восстановления школьной сети правительство принимало меры по укреплению её материально-технической базы, выделению средств для ремонта, реставрации школьных зданий и построению новых школ. По указанию

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

министерства были представлены сметы по восстановлению школ в разных уездах. Открывались новые школы в Закаталах, Геокчайском и Шушинском уездах и др. местах. В результате удалось восстановить значительную часть старых школ, открыть ряд новых и частично выполнять намеченные проекты. Например, если в 1918 году в инспекции народных училищ Шемахинского и Геокчайского уездов из 108 имеющихся на учете школ действовало только 10, то в 1919/20 учебном году число таких школ удалось довести до 70. По данным училищного отдела Бакинской городской управы, город уже обладал достаточной школьной сетью для удовлетворения нужд начального образования.

В связи с национализацией просвещения возник вопрос о реформе школы в целом. Суть реформы состояла в том, чтобы приспособить школу к новым условиям, приблизить ее к идеям Азербайджанской государственности и национальным интересам, подготовить новое поколение с национальным воспитанием. В этих целях создавались комиссии для подготовки новых программ средних школ. Комиссии готовили программы по общей истории и географии, тюркскому языку и литературе, математике, закону божьему. История тюркских народов, включенная в программы учебных заведений, тоже была связана с процессами национализации, происходящими в жизни общества. В 1919 году были подготовлены программы и объяснительные записки по истории тюркских народов.

Женскому образованию уделялось особое внимание. Росло число азербайджанок в средних учебных заведениях. Так, если в Гянджинской гимназии в 1918/19 учебном году обучались 4 азербайджанки, то в 1919/20 учебном году их численность достигла 296.

Азербайджанское правительство придавало первостепенное значение подготовке педагогических кадров с целью коренного обновления системы образования. Для удовлетворения спроса в педагогических кадрах министерством просвещения намечалось открытие ежегодно четырех семинарий в разных пунктах республики. Мусульманское отделение Горийской семинарии было переведено в Казах и превращено в самостоятельную семинарию. В сентябре 1919 года в Баку открылась мужская семинария. Однако этих семинарий было недостаточно для подготовки необходимого количества педагогических кадров. Поэтому правительство вынуждено было прибегать к таким полумерам, как организация кратковременных педагогических курсов. По закону, принятому парламентом 19 июля 1919 года были открыты двухмесячные педагогические курсы в Казахе, Нухе, Шуше, Кубе, Закаталах, Сальянах, Баку и Гяндже - в последних двух пунктах для мужчин и женщин отдельно. На эти цели из государственной казны было выделено 2.390 тысяч рублей. В каждом из этих курсов было подготовлено не менее 50 учителей. Приглашались учителя из-за границы, в основном из Турции.

Несомненно, особое место среди этих мероприятий было уделено созданию первого на всем мусульманском Востоке университета – Бакинского Государственного Университета, ныне флагмана вузов республики.

Еще в 1917 году в период подготовки к созданию «Русского университета» в Тифлисе представители азербайджанской интеллигенции предлагали открыть университет в Баку.

В.И.Разумовский имел многолетний опыт работы в различных универ-

ситетах. Он начинал свой путь с Казанского университета, медицинский факультет которого окончил в 1880 году. В 1884 году в 27 лет он успешно защитил докторскую диссертацию, а в 30 лет стал экстраординарным профессором по кафедре оперативной хирургии Казанского Университета с заведованием одновременного хирургическим отделением, он одним из первых в России систематически занимался разработкой проблем практической хирургии (2, 109). Следующий период его жизни связан с городом Саратов, куда он был приглашен для принятия участия в учреждении университета. Он был одним из основателей и первым ректором Саратовского Государственного Университета в 1909-1912 годах. В период Первой Мировой войны, в 1917 г. был назначен главным хирургом Кавказского фронта. Находясь в Тифлисе, в 1917 году Разумовский открыл первый травматологический институт в России. В 1918 г. принял активное участие и был назначен первым ректором Тбилисского государственного университета. С первых же дней создания Закавказского русского университета, когда стало ясно, что в связи с большими финансовыми трудностями и политическими противоречиями между Закавказскими республиками университет не сможет действовать в Тифлисе, его руководство приступило к переговорам с целью продолжить деятельность университета в Баку.

Большинство преподавателей университета на Ученом Совете поддержали предложение перевести университет в Баку. Комиссия в составе В.И.Разумовского, М.А.Дубровского, Л.А.Ишкова, И.С.Ситовича отправилась в Баку для проведения переговоров с правительством АДР и ознакомления с реальной ситуацией на месте. В ходе переговоров в Баку выяснилось, что и общественные силы, и правительство крайне заинтересованы в открытии университета и готовы сделать все возможное для обеспечения его нормальной деятельности. В.И.Разумовский писал: *«нам дали понять, что даже если Закавказский русский университет не переедет, все равно университет в Баку будет создан; в ультимативной форме был указан и срок-1 мая»*.

Однако 1 мая 1917 года Баку не получил никакого ответа, и Народный Комиссар просвещения АДР Гамид бек Шахтахтинский направил В.И.Разумовскому телеграмму в которой сообщал об открытии в Баку нового университета и предложил ему от имени правительства взять на себя его организацию, создав для этого комиссию. В.И.Разумовский в ответ сообщил о своем согласии отказаться от поста ректора Закавказского русского университета и прибыть в Баку.

В начале мая 1919 года правительство АДР приняла состоящее из 8 пунктов предложение о создании при министерстве народного образования Азербайджана университетской комиссии. 19 июня 1919 года Совет Министров утвердил штатное расписание университетской комиссии и установил месячное жалование ее членов.

К концу июня университетская комиссия обратилась к правительству с просьбой выделить 3,5 млн. манат на организацию, обустройство и оснащение университета. Несмотря на переживаемые в тот период серьезные материальные затруднения, правительство довело эту сумму до 5 млн. манат.

В июле-августе 1919 года, принятые правительством документы, стали предметом горячего обсуждения в законодательной и бюджетно-финансовой комиссиях парламента, а также во фракциях вошедших в парламент партий. Как

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

совершенно справедливо отмечал ректор университета академик А.М.Маггеррамов: *«необоснованные претензии противников учреждения университета были однозначно отмечены прогрессивным и дальновидными членами парламента, а также передовой интеллигенцией. Они сумели обосновать идею о том, что наука опирается не на национальные, а интернациональные ценности, ссылаясь на то, что большинство национальной интеллигенции получили образование в России, не подверглись при этом русификации».*

Вопрос открытия Университета широко обсуждался и в прессе, появились и те, которые выступали против открытия университета в Баку на русском языке. Так, К. Карабеков («Иттихад»), имея ввиду русских преподавателей, считал недопустимым «вручение судьбы университета в руки людей неведомых нам и чуждых нашей государственности» (8,72). Видный публицист и общественный деятель Мухаммед-ага Шахтахтинский был одним из ярких сторонников открытия Университета. М.Шахтахтинский доказывал несостоятельность тревоги определенной части интеллигенции по поводу того, что университет открытый на русском, будет оказывать содействие русским империалистам снова подчинить Азербайджан. Сейчас в Баку может открыться только университет, имеющий русских профессоров. Профессоров турков, французов и т.д. неоткуда взять. К тому же студентами могут стать пока только гимназисты, прошедшие курс на русском языке. Русский язык не является языком врагов нашей независимости, как Деникина. Это язык Менделеева, Тургенева и в университете он остается языком последних (10,155).

В своих воспоминаниях В.И.Разумовский пишет, что М.Э.Расулзаде, Н.б.Юсифбейли, А.Агаев, М.Гаджинский, А.Пепинов, С.Агамалы и др. оказывали всестороннюю поддержку комиссии, и они являются истинными друзьями университета и просвещения.

Читая воспоминания профессора В.И.Разумовского, ближе знакомишься с теми трудностями, с которыми пришлось столкнуться членам комиссии во время работы над проектом университета. За короткий период им удалось сделать многое: подготовить проект, смету и устав Университета, подготовить и оборудовать здание, заказать мебель, лабораторное оборудование, книги и т.д.

Верно оценивая роль высшего образования в судьбе нации, учитывая общественную, политическую и культурную потребности, Азербайджанское правительство приступило к практической деятельности по открытию университета в Баку.

После трех месяцев напряженных обсуждений, несмотря на все трудности и препятствия, парламент Азербайджана принял решение об открытии 1 сентября 1919 года первого университета, сыгравшего незаменимую роль в истории нашей общественной мысли, в развитии просвещения.

Согласно этому закону университет должен был состоять из четырех факультетов историко-филологического (декан Н.А.Дубровский), физико-математического, юридического и медицинского (декан И.И.Широкогоров). В законе подчеркивалось, что «на всех факультетах тюркский язык - является обязательным предметом» и «...студенты из числа мужского и женского родов, принимаются на общих основаниях». (5)

Свое последнее заседание университетская комиссия провела 15 сентября

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

1919 года. На заседании были созданы Временный Совет и Правление университета. Тем самым были укомплектованы основные сотрудники университета и кафедр. Однако для привлечения сотрудников на важные места, после 20-го сентября ректор В.И.Разумовский и И.А.Дубровский отправились в те города юга России, где действовали университеты. Они получили согласие на приезд в Баку ряда ученых проживающих и работающих в Ростове-на-Дону, Екатеринославле и Харькове. В этот же период член университетской комиссии профессор В.К.Финкельштейн отправился в Западную Европу для закупки оборудования и литературы.

В качестве преподавателей в университете читали лекции и несколько человек из числа видных представителей интеллигенции и общественно-политических деятелей Азербайджана. Среди них можно выделить М.Э.Расулзаде и Р.З.Капланова преподававших историю османской литературы.

После трех месячного обсуждения, 29 сентября 1919 года на 79-ом заседании парламента был принят Устав, определяющий правила управления Бакинского Государственного Университета и регулировавший его учено-научную деятельность. В состоявшей из 5-ти глав и 72 статей Устава определялось устройство университета, его деятельность в области обучения и науки, обязанности и права профессорско-преподавательского состава. Этот Устав сыграл важную роль в становлении университетского управления (4, 43-55).

На первом заседании Университетского Совета, состоявшемся 10 ноября 1919 года, был утвержден состав профессоров и других академических сотрудников университета.

Азербайджанское правительство одновременно направило 100 студентов в иностранные учебные заведения. С этой целью министерству народного просвещения было выделено 7.000.000 рублей. Студенты, пользующиеся государственной стипендией в университетах Англии, Франции, Италии, Турции и России, должны были по окончании обучения (четыре года) работать в установленных правительством местах. Г.З.Тагиев взял на себя полное содержание 20 учащихся из числа посланных за границу. Заслуживает внимания выбор специальностей, по которым эти студенты должны были получить образование: начиная от архитектуры до самых современных – кораблестроение и самолетостроение (4, 100-101; 9, 260).

Таким образом, в период АДР несмотря на финансовые трудности были использованы разные возможности для подготовки квалифицированных национальных специалистов по самым различным отраслям. Был открыт университет, которому предстояло сыграть важную роль в развитии Азербайджана. Этот факел на стыке Европы и Азии пройдет через трудные для республики времена и еще ярче вспыхнет в период ее независимости. Как отмечал общенациональный лидер Гейдар Алиев *«история университета — это история развития Азербайджанского образования и культуры»*.

Список использованной литературы

1. Адрес-Календарь Азербайджанской Республики на 1920-й г. Баку: «Правительственное издательство «Азербайджан». 1920, ч. L, 101 с.
2. «Azərbaycan» qəzeti, 1918-1920-ci illər

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

3. АДР (1918-1920). Bakı: Элм, 1998, 316 с.
4. АДР. Законодательные акты. Баку: Азербайджан, 1998, 560 с.
5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. I cild. Bakı: Lider, Lider, 2004, 440 s.
6. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. II cild. Bakı: Lider, 2005, 472 s.
7. Балаев А. Мамед Эмин Расулзаде (1884-1955). Политический портрет. Баку: Kitabklubu.org., 2014, 504 с.
8. Глыбочко П.В., Николенко В.Н., Кочеткова Т.В. Судьбоносный выбор Российской университетской науки (150-летию со дня рождения В.И.Разумовского посвящается) // Саратовский научно-медицинский журнал, 2007, Т.3. №1, с.109-111.
9. История Азербайджана. Баку: “Zərdabi LTD” MMC, 2015, 452 с.
10. Назарли А.Э. Народное образование в Азербайджанской Республике (1918-1929). Баку: Nurlan, 2018, 224 с.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

ARXEOLoji TƏDQİQATLAR VƏ TƏCRÜBƏLƏR ÜÇÜN KADR EHTİYACININ TƏMİN EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Tarix Dostiyev

*Bakı Dövlət Universiteti, Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrası, tarix elmləri doktoru
dostiyev.tarikh@mail.ru*

Açar sözlər: universitet, arxeologiya, ali təhsil, tədris, geoarxeologiya, tədqiqat, dərslük

Ключевые слова: университет, археология, высшее образование, преподавание, геоархеология, исследование, учебник

Məruzədə ali təhsil sistemində (bakalavr – magistr səviyyələri) arxeoloq kadrların hazırlanması və arxeologiyanın tədrisinin məsələləri təhlil olunur. Azərbaycan universitetlərində, həm birinci, həm də ikinci səviyyədə arxeoloji təhsilin zəif səviyyəsi yüksək peşəkarlığı ilə fərqlənən mütəxəssis hazırlanmasına imkan vermir. Zəngin təcrübəyə malik bir sıra Avropa ölkələrində arxeologiya universitet təhsili çərçivəsində tam dəyərli və müstəqil fəndir. Arxeologiyanın müvəffəqiyyətli tədrisi üçün onun statusunun və nüfuzunun yüksəldilməsi, müstəqil ixtisas statusuna layiq görülməsi zəruridir.

Некоторые вопросы преподавания археологии

В докладе анализируются вопросы подготовки археологов и преподавание археологии в системе высшего образования: бакалавриат — магистратура. Слабый уровень образования в университетах Азербайджана, как на первом уровне, так и на втором уровне, не позволяет подготовить специалиста высокой классификации. В ряде стран Европы, обладающих большим положительным опытом, археология является полноценной и самостоятельной научной дисциплиной в рамках университетского образования. Для успешного преподавания археологии и подготовки кадров археологов необходимы высокий статус и престижность, а также обособление этой науки как самостоятельной дисциплины.

Arxeologiya bəşəriyyətin keçmişini maddi mənbələrin əsasında öyrənən, tarix və təbiət elmləri ilə təmasda inkişaf edən, özünəməxsus tədqiqat metodları, konsepsiya və nəzəriyyələri olan müstəqil fənn kimi dəyərləndirilir.

Azərbaycan arxeologiyasının tarixində Bakı universitetinin rolu və əhəmiyyəti danılmazdır. 1919-cu ilin dekabrında Universitetin nəzdində yaradılmış “Müsəlman Şərqini öyrənən cəmiyyət” Azərbaycanın arxeoloji abidələrinin məqsədyönlü tədqiqinə ilk cəhd göstərən elmi qurum olmuşdur [2]. Azərbaycan arxeoloji məktəbinin formalaşmasında, eləcə də dünya əhəmiyyətli bir sıra arxeoloji kəşflər edilməsində Bakı Universitetinin məzunlarının xidmətləri böyükdür. Azərbaycanın ilk milli mütəxəssis arxeoloqları - Ələsgər Ələkbərov, İsaq Cəfərzadə, Saleh Qazıyev universitetin məzunu olmuşlar. Bakı Dövlət Universitetinin (o zamankı Azərbaycan Dövlət Universiteti) məzunu, Azərbaycan paleolit məktəbinin banisi, BDU-nun Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrasının müdiri olmuş, prof. Məmmədəli Hüseynov Qarabağda yerləşən Azıx paleolit düşərgəsində arxeoloji qazıntılar apararaq Azərbaycanın, bütövlükdə Qafqazın antropogenez prosesində iştirakını təsdiqləyən, paleolit dövrünün erkən mərhələsinin səciyyələndirən Oldovan mədəniyyəti ilə əsaslaşan, məhəlli xüsusiyyətlərə malik Quruçay mədəniyyətini kəşf etdi [7, 70-72] və bu kəşf keçmiş

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

SSRİ-də erkən paleolitə öyrənilməsində yeni mərhələnin başlanğıcı oldu. Sovet dövrünün beynəlxalq elmi əlaqələrdəki bütün məhdudiyyətlərinə baxmayaraq qısa müddətdə, artıq 70-ci illərdə dünyanın nüfuzlu paleolitşünas alimləri prof. M.M.Hüseynovun müəyyənləşdirdiyi Quruçay mədəniyyətinin Qafqazda ən qədim arxeoloji mədəniyyət olduğunu qəbul edib, həmin kəşfi yüksək qiymətləndirdilər. Azərbaycan arxeologiyasının digər istiqamətlərində də - ibtidai incəsənət, erkən əkinçilik mədəniyyətləri, paleometal dövrü mədəniyyətləri, erkən urbanizasiya və qədim şəhər mədəniyyəti, alban maddi mədəniyyəti, İslam arxeologiyası sahələri üzrə mühüm elmi araşdırmalar, uğurlar universitet məzunlarının adı ilə bağlıdır.

Hazırda, Azərbaycan Respublikasının ali məktəblərində Bolonyo sistemi çərçivəsində arxeoloq kadrların hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu və ya digər elm sahəsinin inkişafının göstəricisi həmin sahə üzrə kadr hazırlığı sisteminin təşkili və onun ali məktəblərdə inkişaf səviyyəsidir. Arxeologiya elmi də istisna təşkil etmir. Azərbaycan Respublikasında tarixçi kadrların hazırlanmasında arxeologiya əsas fənlərdən biri olaraq dövlət standartına daxil edilib. Təbii ki, tarixçi müəyyən dərəcə, bəsit də olsa arxeoloji təhlil aparmağı bacarmalıdır. Bu səbəbdən tarixçi tələbənin hazırlanmasında arxeologiyanın tədrisi vacib komponent kimi iştirak edir. Hazırda BDU-nun Tarix fakültəsində bakalavr pilləsində Arxeologiya üzrə ümumi kurs bir semestrə tədris olunur (30 saat müəhazirə, 15 saat məşğələ), imtahanla yekunlaşır və tələbə IV kursda istehsalat təcrübəsi keçir. Bakalavr üçün arxeologiya tamamilə yeni fənn olduğundan onun mənimsənilməsi heç də asan olmur. Əlbəttə ki, 30 saatlıq müəhazirə ilə tələbələrin Arxeologiya fənnini yüksək səviyyədə mənimsəməsi real görünmür. Kursun tam mənimsənilməsi üçün ona ayrılan saatların ən azından iki dəfə artırılması, nəzəri bilikləri möhkəmlətməyə kömək edən istehsalat təcrübəsinin IV kursda deyil, I kursda keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Kursda tələbələrin mənimsəməli olduqları bilikləri xarakter etibarı ilə üç bloka ayırmaq olar: arxeologiyaya giriş, arxeologiya elminin tarixi və arxeologiyanın əsasları.

Təbii ki, kadr hazırlığı, fənnin tədrisinin uğurlu olması üçün keyfiyyətli, günün tələblərinə cavab verən dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanması vacib şərtlərdəndir. Arxeologiya üzrə kursu əhatə edən belə bir dərslik bu günədək yoxdur və onun hazırlanması, nəşri zəruridir. Kursun xarakterini nəzərə alaraq hazırlanacaq dərslikdə üç istiqamət öz əksini tapmalıdır. Arxeologiyaya giriş tələbələri bu fənnin predmeti, tədqiqat obyektı, başlıca anlayışları, fənlərarası əlaqələri, tədqiqat metodları ilə tanış etməlidir. Arxeologiya elminin tarixi tələbələrdə arxeologiyanın təşəkkül və inkişaf mərhələləri, ölkədəki arxeoloji tədqiqat mərkəzləri haqqında təsəvvür yaratmalıdır. Arxeologiyanın əsasları hissəsində xronoloji ardıcılıqla başlıca arxeoloji mədəniyyətlər, yaxşı tədqiq olunmuş abidələr haqqında məlumat verilməklə bəşəriyyətin keçdiyi tarixi yol, bəşər mədəniyyətinin inkişaf qanunauyğunluqları diqqətə çatdırılmalıdır. Qeyd edək ki, qərbi ölkələrində nəşr olunan dərsliklərdə arxeologiyaya giriş daha geniş təqdim olunur [5;6].

Avropa universitetlərində arxeoloq kadrların hazırlanmasında ümumi arxeologiyadan əlavə ayrı-ayrı regionların arxeologiyası, Ön Asiya arxeologiyası, Yaxın Şərq arxeologiyası, Yunanıstan arxeologiyası, Roma arxeologiyası, Misirşünaslıq, Landşaft arxeologiyası, Dəniz arxeologiyası (sualtı arxeologiya), Arxeologiyanın konkret istiqamətləri, Çöl arxeologiyası, Dəfn arxeologiyası, Geoarxeologiya, Arxeoloji konservasiya, Arxeoloji irsin mühafizəsi və digər proqramlar üzrə tədris həyata keçirilir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Avropanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Almaniya, Polşa, Finlandiya və b. Arxeologiya universitet təhsili sistemində mükəmməl və müstəqil fəndir. Məsələn, Almaniya bu istiqamət üzrə təhsil alan tələbə və ya magistrant arxeologiya üzrə bakalavr və ya magistr dərəcəsi alır. Bir qayda olaraq bakalavr səviyyəsində arxeologiya üzrə tələbələr ümumi, vacib bilikləri alması nəzərdə tutulduğu halda, magistratura səviyyəsində ixtisaslaşmanın dərinləşməsi, arxeologiyanın müəyyən sahələri üzrə peşəkar arxeoloqun hazırlanması hədəf seçilir [8, 109-110]. Yunanıstan, Macarıstan və Polşada arxeoloq kadrlar Tarix fakültəsində hazırlanır, amma hər iki ixtisas eyni statusa malikdir və tələbələr istəyi üzrə tarix və ya arxeologiya ixtisasını seçirlər [9, 6]. Avropa universitetlərində bakalavr hazırlığında xüsusi önəm verilən vəzifələr müəyyən dərəcədə biri digərindən fərqlənir. Almaniya universitetlərində bakalavrın cöl tədqiqat metodlarına yiyələnməsinə, artefaktların tipoloji təsnifatının aparılmasının, arxeoloji obyektlərin mədəni mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsinin öyrədilməsinə daha çox diqqət verildiyi halda, Böyük Britaniyada müxtəlif dövr arxeoloji mədəniyyətlərin dərk olunmasının nəzəriyyə və metodologiyası ön plana çəkilir. Böyük Britaniya universitetlərinin Arxeologiya bölməsində geofizika, antropologiya üzrə də kadr hazırlığı nəzərdə tutulur [9, 6]. Rusiya universitetlərindən Novosibirsk Dövlət Universitetində arxeoloq kadrların hazırlanmasında müəyyən müsbət nailiyyətlər qeyd oluna bilər. 2004-cü ildən bu universitetin Hümanitar fakültəsində Arxeologiya bölməsinə ildə 10-15 tələbə, 5-7 magistrant qəbul olunur [9, 11]. Bu ali təhsil müəssisəsi postsovet məkanında universitet təhsilinin akademik strukturla sıx əlaqələndirildiyi, arxeoloq kadrların yüksək səviyyədə hazırlandığı, nümunə ola biləcək universitetdir.

Magistratura səviyyəsində Arxeologiya üzrə müstəqil ixtisaslaşma Bakı Dövlət Universitetində nəzərdə tutulmur, Arxeologiya və etnoqrafiya üzrə ixtisaslaşma isə arxeoloq kadrların hazırlanması imkanlarını məhdudlaşdırır. Arxeologiya və etnoqrafiya elmləri yaxın olsalar da fərqli elmlərdir. Müasir dövrdə arxeologiya daha çox yer elmləri ilə təmasda inkişaf edir, geoarxeologiyanın uğurları təkzib olunmayan həqiqətə çevrilir. Arxeoloqun uğurlu tədqiqatlar aparması üçün geologiya, geodeziya, paleogeografiya, antropologiya, eləcə də fizika, kimya, paleontologiya və digər təbiət elmləri üzrə müəyyən biliklərə yiyələnməsi, təbiət elmlərinin bir çox metodlarını bilməsi və tətbiq etmə bacarığı müasir çağın tələbidir. Arxeoloji qazıntılar prosesində kütləvi tapıntı olan keramikanın, eləcə də metal, şüşə məmulatının tədqiqində arxeometriyanın tətbiqi geniş yayılıb. Əks halda həmin arxeoloji mənbələrin öyrənilməsi qənaətbəxş hesab olunmur. Magistr hazırlığında etnoqrafiyanın “Etnologiya” ixtisaslaşması ilə deyil, “Arxeologiya və etnoqrafiya” ixtisaslaşması kimi müəyyənləşməsi məntiqi görünür. Digər tərəfdən magistratura səviyyəsində, eləcə də bakalavr səviyyəsində Antropologiya üzrə ixtisaslaşmada Antropoloji arxeologiya fənni tədris olunmur. Halbuki mütəxəssis antropoloqun hazırlanmasında bu fənnin tədrisi vacibdir.

Arxeologiyada nəzəri və praktik hazırlığın vəhdəti vacib məsələlərdən hesab olunur. Ana torpaqla təmasda olmadan, minilliklərin, yüzilliklərin yadigarlarına öz əllərinlə toxunmadan mütəxəssis arxeoloq kimi formalaşmaq mümkünsüzdür. Arxeologiya elminin inkişafı və mütəxəssis kadrların hazırlanması Universitetlərin arxeoloji ekspedisiyalarının təşkilini önə çəkir. Təcrübəli arxeoloq tədqiqatçılarla magistrantların, tələbələrin belə ekspedisiyalarda iştirakı arxeologiyanın incəliklərinin gənclər tərəfindən mənimsənilməsində vacib şərtlərdəndir. Təcrübə keçən tələbə, magistrant qazıntı prosesində çoxsaylı, müxtəlif xarakterli arxeoloji mənbələrlə təmasda olur, elmi tədqiqat

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

prosesinə qoşulur. Avropanın Bolonya sisteminə qoşulmuş dövlətlərinin universitetlərində bakalavr və magistrantların arxeoloji təcrübədə iştirakı təmin olunur, hər bir universitetin arxeoloji ekspedisiyası fəaliyyət göstərir. Məsələn, Rusiyanın Kuban Dövlət universitetinin Krasnodar arxeoloji ekspedisiyası müntəzəm arxeoloji qazıntılar aparır, meot və sarmat abidələrinin tədqiqində mühüm rol oynayır, tələbə və magistrantların onun tərkibində təcrübə keçirlər. Həmin universitetdə arxeologiya elminin inkişafını izləmək üçün struktur dəyişiklərinə nəzər yetirmək kifayətdir. Sovet dövründə, 1985-ci ildə bu universitetdə yaradılan Arxeologiya laboratoriyası, 1998-ci ildə Kuban arxeoloji tədqiqatlar mərkəzinə, 2003-cü ildə isə elmi tədqiqat institutuna çevrilmiş və onun statusu yüksəldilmişdir [10, c. 123]. Qeyd etmək lazımdır ki, BDU-nun da bu sahədə örnək ola biləcək nailiyyətləri olub. 1989-cu ildə Universitetin Tarix fakültəsində yaradılan Azərbaycanın Maddi Mədəniyyət Tarixi elmi-tədqiqat laboratoriyası artıq 1990-cu ildə Respublikanın şimal-şərq, şimal-qərb və cənub-şərq bölgələrinə arxeoloji-etnoqrafik ekspedisiyalar təşkil etmiş, uğurlu çöl tədqiqatları aparmışdır. Fakültə rəhbərliyi o zaman tədqiqatların prioritet istiqamətlərini tamamilə düzgün müəyyənləşdirərək, respublikanın tədqiqata zəif cəlb olunmuş, arxeoloji və etnoqrafik baxımdan yaxşı öyrənilməmiş, xüsusilə də sərhəd bölgələrini ön plana çəkmişdi. Keçid dövrünün bütün çətinliklərinə baxmayaraq 1993-cü ilədək ekspedisiyalar çöl tədqiqatlarını davam etdirmişdilər. Cəlilabad rayonunda, Xaçmaz rayonunda arxeoloji tədqiqatlar xüsusilə uğurlu olmuş, Azərbaycan arxeologiyasının ümdə problemlərinin həli üçün mötəbər mənbələrin əldə olunması ilə nəticələnmişdi. Cəlilabad rayonunda Əlikömrə mədəniyyəti yaşayış yerində aparılan tədqiqatların nəticələri Muğan düzündə erkən əkinçilik mədəniyyətinin bərqərar olması, erkən metallurgiyanın meydana çıxması, dulusçuluqdakı uğurlar, Azərbaycanın cənub və şimal memarlıq ənənələrinin qarşılıqlı təsiri və digər məsələlərə dair əsaslandırılmış fikirlər irəli sürməyə imkan verdi. Müşkül arxeoloji ekspedisiyasının Xaçmaz rayonunda tədqiq etdiyi Seyidlir kurganı eneolit dövrünün final mərhələsinə, Leylatəpə mədəniyyətinə aid arxeoloji qazıntılarla öyrənilən, Leylatəpə mədəniyyəti daşıyıcılarının kurganaltı dəfn adətini sənədləşdirən ilk kurgan oldu [3; 4]. Leylatəpə mədəniyyəti isə e.ə. IV minilliyin birinci yarısında cərəyan edən etnik-mədəni prosesləri, Ön Asiyadan Qafqaza miqrasiyanı əks etdirən parlaq bir mədəniyyətdir. Bəzi tədqiqatçılar hətta Leylatəpə, Maykop arxeoloji mədəniyyətlərinin ilk Qədim Şərq sivilizasiyalarının ucqarları, onun tərkib hissəsi hesab edir [11, 281]. BDU-nun Müşkül ekspedisiyasının Canaxır qədim şəhər yerində və onun nekropolunda apardığı tədqiqatlar da mühüm elmi nəticələrlə nəticələnmiş, şəhər xarabalıqlarının Masaha-hunların şəhərlərindən birinin olması ehtimalı irəli sürülmüşdür [1, 74-75]. Həmin illərdə BDU-nun ekspedisiyalarının çöl tədqiqatlarında tarixçi tələbələr, arxeoloq tələbələr fəal iştirak edirdilər. Yeri gəlmişkən o zaman arxeoloq kadrların hazırlanması üçün “Arxeologiya” ixtisası üzrə ayrıca qrup da təşkil olunmuşdu. Çox təəssüf ki bu uğurlu başlanğıc sonrakı illərdə davam etdirilmədi.

BDU-nun Tarix fakültəsində prof. Məmmədali Hüseynovun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə yaradılmış Arxeologiya və etnoqrafiya muzeyinin tədris prosesində rolu da diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Qloballaşmanın, vesternizasiyanın gücləndiyi, mədəni məkanda fərqlərin, məhəlli xüsusiyyətlərin silinməsinin sürətlənməsi prosesinin dərinləşdiyi müasir dünyada Muzeyin zəngin eksponatları xalqın maddi yaddaşı olaraq nəsillərin mədəni təcrübəsinin ötürülməsində, mülli özünüdərk və mədəni tələblərin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Həmin artefaktlar mədəni irs nümunələri

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

olaraq gənc nəsildə xalqımızın maddi mədəniyyətinə, məişətinə marağı artırır, tədris prosesinin səmərəliliyini gücləndirir. Bu nöqteyi-nəzərdən Muzeyin fəaliyyətinin bərpa olunması, onun ekspozisiyasının yenidən təşkili, tədris prosesində, yüksək səviyyəli mütəxəssislərin hazırlanmasında ondan istifadə günün tələbidir.

Yekunda qeyd etmək istədik ki, qədim və orta əsrlər tarixinin ümdə problemlərinin həllində mötəbər arxeoloji mənbələrdən istifadənin geniş tətbiq olunduğu regionların universitetlərində bir qayda olaraq arxeologiya fənninin tədrisi prioritet istiqamət kəsb edir və onun təşkilinə diqqət artır. Azərbaycan arxeoloji abidələrlə zəngin ölkələrdən biridir, onun qədim və orta əsrlər tarixinin dərinədən öyrənilməsi, problemlərinin uğurlu həlli arxeoloji mənbələrdən istifadəni tələb edir. Azərbaycanın Bolonya təhsil sisteminə qoşulduğu şəraitdə arxeoloq kadrların hazırlanması ənənəsini qoruyub saxlamaq, yeni tələblərə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Hazırda Azərbaycan universitetlərində arxeologiya fənninin tədrisi və tədris prosesində yeri arxeologiyanın real elmi çəkisi ilə müəyyən dərəcədə ziddiyyət təşkil edir. Fənlərarası tədqiqatları önə çəkən arxeologiyanın uğurlu tədrisi üçün onun statusunun yüksəldilməsi, dünyanın bir çox universitetlərində olduğu kimi müstəqil ixtisas statusuna layiq görülməsi, tədrislə elmi tədqiqatın əlaqələrinin gücləndirilməsi məqsədəuyğundur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Dostiyev T.M. Canaxır qədim şəhər yerinin tədqiqinin bəzi nəticələri haqqında // Qafqaz Albaniyasının etno-mədəni irsi. Bakı, 2001, s.74-75.
2. Dostiyev T.M. Azərbaycanda islam arxeologiyası: başlanğıc, durumu, perspektivləri // Müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublika. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubleyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2018, s. 191-194.
3. Dostiyev T.M., Orucov A.Ş., Rəsulova M.M. “Müşkür” ekspedisiyasının 1990-cı il tədqiqatlarının hesabatı. Bakı, 1991.
4. Müseyibli N.Ə. Leylatəpə mədəniyyətinin qəbir abidələri və dəfn adətlər. Bakı: Nefta-Press, 2014, 140 s.
5. Renfrew C., Bahn P. Archaeology: Theories, Methods and Practice. 7-th ed. (revised & updated). London: Thames & Hudson, 2016. 672 p.
6. Thomas D.H., Kelly R.L. Archaeology. 4-th ed. Belmont: Tomson Wadsworth, 2006, 568 p.
7. Гусейнов М.М. Ранние стадии заселения человека в пещере Азых // Ученые записки АГУ, сер. Истории и философии, 1979, № 4, с. 70-72.
8. Кайзер Э., Сафонов И.Е. Подготовка археологов по первобытной археологии в университетах Германии // Университетская археология: прошлое и настоящее: Материалы Международной научной конференции. СПб: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2017. с. 109-116.
9. Канторович А.Р., Лбова Л.В., Ениосова Н.В. О состоянии и перспективах археологического образования в ВУЗах России в условиях перехода на двухуровневую систему // Вестник НГУ, сер. История, философия, 2010, том 9, вып.3, с. 5-13.
10. Лимберис Н. Ю., Марченко И. И. Археология в Кубанском государственном университете // Университетская археология: прошлое и настоящее: Материалы Международной научной конференции. СПб: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2017. с. 121-127.
11. Трифонов В.А. Западные пределы распространения майкопской культуры // Известия Самарского научного центра РАН, 2014, №3, с. 276-284.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ TARIX FAKÜLTƏSİNDƏ TƏDRİSİN TƏŞKİLİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Bəxtiyar Nəbiyev

BDU-nun dosenti

Bextiyar030@hotmail.com

Açar sözlər: Tarix fakültəsi, tədris planı, Bolonya sistemi, tarix, tarix müəllimliyi, antropologiya, regionşünaslıq, amerikanşünaslıq, regionşünaslıq, qafqazşünaslıq

Təhsil cəmiyyəti formalaşdıran vacib amillərdən biridir. Təhsil dövlətin inkişafında mühüm rol oynayır ki, bu da öz növbəsində yalnız bacarıqlı və bilikli insanların fəaliyyəti sayəsində ölkənin inkişaf edib əhəmiyyətli uğurlar qazanması deməkdir. Azərbaycanda təhsil sahəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanda da qloballaşan dünyanın inkişaf tendensiyalarına uyğun olaraq təhsil sisteminin formalaşması prosesi başlandı.

Hazırda təhsilinin inkişafında ən vacib addım Azərbaycanın ali təhsil sisteminin Bolonya sisteminə daxil edilməsidir. Bolonya təhsil sistemi, ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi məkana fəal integrasiyası dövründə tətbiq olunmağa başlandı və ali təhsil müəssisələri Bolonya sisteminə keçdi, yerli mütəxəssislərə Avropa təhsil standartlarına qoşulma imkanı verdi, universitetlərimiz qarşısında beynəlxalq layihələrdə iştirak, Avropa universitetlərində təhsil mübadiləsi hüququ yarandı. Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsi də Bolonya təhsil prosesinə keçid zamanı bir sıra üstünlüklər qazanmışdır. Mənzərəni bir qədər aydınlaşdırmaq üçün fakültənin müstəqillik illərində tədris prosesi tarixinə diqqət yetirmək və müqayisə aparmaq lazımdır.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq SSRİ tarixi (Oktyabr qədərki dövr) kafedrasının bazasında Şərqi Avropa xalqları tarixi kafedrası, SSRİ tarixi (Sovet dövrü) kafedrasının bazasında isə Türk və Qafqaz xalqları tarixi kafedrası təşkil olunmuşdu. Türk və Qafqaz xalqları tarixi kafedrası 2011-ci ildə bölünərək Türk xalqları tarixi kafedrası və Qafqaz xalqları tarixi kafedrası yaradılmışdır. 2001-ci ildə Şərqi Avropa xalqları tarixi kafedrası Slavyan ölkələri tarixi kafedrası adlandırılmışdır. Azərbaycan tarixi kafedrasının bazasında iki kafedra – Azərbaycan tarixi (humanitar fakültələr üzrə) və Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələri üzrə) kafedraları yaradılmışdı. Bu dəyişiklik tədris planlarına və tədris edilən fənlərin sayına və saatına da təsir etdi. Eyni zamanda yeni ixtisaslar yaradıldı. Bu səbəbdən də, Tarix fakültəsində qəbul edilən tələbələrin sayı artırılır. Müstəqillik illərinin əvvəlində Tarix fakültəsində 1150 tələbə təhsil alırdısa, hazırda bakalavr pilləsində üç bölmədə (azərbaycan, rus, ingilis) 1650 tələbə təhsil alır.

Müstəqillik illərinin əvvəllərində Tarix fakültəsində üç şöbə üzrə (əyani, qiyabi, axşam) yalnız Tarix ixtisası üzrə kadr hazırlanırdısa, hazırda iki şöbə üzrə (əyani və qiyabi) beş ixtisasda kadr hazırlanır (Tarix, Tarix müəllimliyi, Antropologiya, Regionşünaslıq (Amerika üzrə), Regionşünaslıq (Qafqaz üzrə)).

Keçilən fənlərin məzmununun təhlili onu deməyə əsas verir ki, fakültədə hazırlanan kadrlar ölkəmizin ictimai-siyasi inkişafına öz töhfəsini verməkdədirlər. Məsələn tam aydınlığı ilə görmək üçün tədris edilən fənlər haqqında bir qədər müfəssəl izahə ehtiyac vardır. Bu fənlərin əksəriyyəti yüksək ixtisaslı Tarixçi kadrların hazırlanması

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

üçün zəruridir, digərləri isə Balonya prosesinə uyğun tələblər əsasında tədris planında yer alan fənlərdir.

Fakultəmiz tarix elminin tədrisində mühüm biliklər verir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin strategiyası və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin bəyan etdiyi milli mənəvi hədəfləri rəhbər tutaraq fakültə inkişafını davam etdirməkdədir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Balonya sistemi barədə Əsasnamə
2. Tarix fakültəsinin cari sənədləri: Tarix, tarix müəllimliyi, antropologiya, regionşünaslıq, amerikanşünaslıq, regionşünaslıq qafqazşünaslıq ixtisaslarına aid tədris planları

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

AZƏRBAYCANIN DÜNYA TƏHSİL SİSTEMİNƏ İNTEQRASIYASI: YENİ İXTİSASLARIN AÇILMASI

Aytən Abbasova-Quliyeva
Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi
aytan.abbasova.guliyeva@gmail.com

Açar sözlər: *Tarix fakültəsi, Amerikaşünaslıq ixtisası, Amerikaşünaslıq mərkəzi, Amerikaşünaslıq ixtisası üzrə tədris planı*

Amerika Birləşmiş Ştatları beynəlxalq münasibətlər sistemində həyata keçirdiyi fəal xarici siyasət, habelə fəvqəlgücü sayəsində daim dünya dövlətlərinin maraq obyektinə çevrilmişdir. Müəyyən dövrlərdə bu ölkəni daha dərinlən öyrənmək və tədqiq etmək məqsədilə bir sıra ölkələrdə Amerikaşünaslıq mərkəzləri yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasında da bu məsələyə xüsusi önəm verilmişdir. 2004-cü ildə Azərbaycan təhsilinin beşiyi sayılan Bakı Dövlət Universitetində və bu universitetin ilk fakültəsi olan Tarix fakültəsində Regionşünaslıq üzrə kadr hazırlığına başlanmış və Amerikaşünaslıq ixtisasının əsası qoyulmuşdur. Eyni zamanda, ABŞ-ın Azərbaycan Respublikasındakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfirliyinin təşəbbüsü ilə fakültədə Amerikaşünaslıq Mərkəzi yaradılmış, buraya Birləşmiş Ştatların tarixi, mədəniyyəti və iqtisadiyyatı ilə əlaqədar olan kitablar, sənədlər və xəritələr bağışlanmışdır.

Tədqiq etdiyimiz dövrdə Tarix fakültəsində yalnız üç ixtisas üzrə tədris aparılmışdır ki, bunlar Tarix, Regionşünaslıq (Qafqazşünaslıq) və Regionşünaslıq (Amerikaşünaslıq) olmuşdur. Həmin illərdə demək olar ki, heç kim yeni yaradılmış Amerikaşünaslıq ixtisası ilə bağlı məlumatla sahib olmamış, sözügedən ixtisas üzrə tədris olunan fənlər üzrə müəllimlərin tapılması olduqca müşkül məsələyə çevrilmişdir. Bir çox müəllimlər Amerikaşünaslıq ixtisasına Tarix ixtisası ilə eyni səviyyədə nəzər yetirmiş, 2004/05-ci il üçün ixtisas üzrə tədris planında da Qədim Şərq tarixi, Antik tarix, Asiya və Afrika ölkələri tarixi, Slavyan ölkələri tarixi, Əski əlifba, Mənbəşünaslıq kimi nəzərdə tutulmuş fənlər Tarix ixtisasının tədris planına uyğun tərtib edilmişdir. Bu problemi nizamlamaq naminə ABŞ-ın Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfirliyinin təşəbbüsü ilə Amerikaşünaslıq ixtisası tələbələri üçün regionun xüsusiyyətlərini, mədəniyyəti, tarixi və digər problemlərini daha mükəmməl öyrənmək məqsədilə xüsusi mühazirələr təşkil edilmişdir. Bu mühazirələr həmin tələbələrin dünyagörüşünü və dil imkanlarını artırmış, habelə onların gələcəkdə Amerikaşünaslıq ixtisası üzrə tarix, ədəbiyyat, iqtisadiyyat, mədəniyyət, beynəlxalq münasibətlər və başqa istiqamətlərdə mütəxəssis kimi yetişməsinə rəvac vermişdir.

2014-cü il Amerikaşünaslıq ixtisasının inkişafında dönüş nöqtəsi olmuşdur. Belə ki, məhz həmin il dövlət standartları əsasında tərtib edilmiş ixtisasın tədris planında Amerikaşünaslıq ixtisasının fənlərində bir sıra dəyişikliklər edilmiş, ABŞ arxeologiyası, ABŞ tarixinin mənbəşünaslığı, ABŞ tarixinin tarixşünaslığı, ABŞ ədəbiyyatı, ABŞ coğrafiyası, ABŞ iqtisadiyyatı, ABŞ mədəniyyəti və incəsənəti, Amerikanın qədim dövr və müasir dövr tarixi, Kanada tarixi, Latin Amerikasının tarixi, ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti, ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti, ABŞ-ın xarici siyasəti və partiya-siyasi sistemi kimi fənlər tədris planına daxil edilmişdir. Eyni

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

zamanda, Amerikaşünaslıq ixtisası tələbələrinə dil imkanlarını təkmilləşdirmək üçün İngilis və Fransız dillərinin tədrisinə də şərait yaradılmışdır. Həyata keçirilən bu dəyişikliklər sayəsində ABŞ-la yanaşı Amerika qitəsinin bütün ölkələri daha dərinləndən tədqiq olunmağa başlanmışdır.

Müasir dövrümüzdə Amerikaşünaslıq ixtisasının yetirmələri bir sıra istiqamətlərdə çalışır, lakin ən qürurverici məqam ondan ibarətdir ki, onlardan bəziləri məhz Amerikaşünaslıq ixtisası üzrə müəyyən fənləri tədris edir və akademik fəaliyyətlərini Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsində davam etdirirlər. Bu, əlbəttə ki, Bakı Dövlət Universitetinin dövrün tələblərinə uyğun kadr hazırlığı prosesinin uğurudur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Introduction to American Studies/ edited by Malcolm Bradbury and Howard Temperley. New York, Longman Inc., 1981. 331 pages
2. 2014/2015-ci tədris ili üzrə Amerikaşünaslıq ixtisasının tədris planı/ Sentyabr, 2014

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

YÜKSƏK İXTİSASLI MÜTƏXƏSSİSLƏRİN HAZIRLANMASINDA BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİNİN ROLU

Anar Həmidov

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi
anar.hemidov.91@inbox.ru

Açar sözlər: Bakı Dövlət Universiteti, Heydər Əliyev, təhsil, mütəxəsis, kadr hazırlığı

Bakı Dövlət Universiteti həm Azərbaycan, həm də Şərq aləmində ilk dünyəvi universitet elm-təhsil ocağı olmaqla özünəməxsus xüsusi yer tutur. Universitetin istər ölkəmizin, istərsə də dünya elminin inkişafında ölkə cəmiyyətinin formalaşmasına böxş etdiyi ziyalı təbəqəsi və kadr potensialı fəaliyyətə başladığı ilk gündən tədris illəri üzrə müqayisə olunacaq qədər artmış və artmaqdadadır davam edir. Bakı Dövlət Universitetinin nəinki keçmiş İttifaqda, hətta dünya miqyasında tanınmış məzunları vardır. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, dahi dövlət xadimi, dünya şöhrətli siyasətçi, iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Heydər Əlirza oğlu Əliyev də Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsində təhsil almışdır.

1945-ci ildən sonra Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirənlərin sayı 21 min 928 nəfər olmuşdu. 1946-1969-cu illərdə isə əvvəlki 25 illə müqayisədə 8,3 dəfədən çox ali təhsilli mütəxəssis hazırlanmışdı. XX əsrin 70-ci illərində Universitet tələbələrinin təxminən 75 faizini azərbaycanlı oğlan və qızlar təşkil edirdi. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin bürosunun 1969-cu il 12 avqust tarixli iclasında respublika ali məktəblərində təhsil alan xarici tələbələrə işi yaxşılaşdırmaq barədə qərar qəbul edilmişdi. Azərbaycan Dövlət Universitetinin 14 min tələbəsi arasında 52 ölkənin nümayəndəsi təhsil alırdı. Gələn gənclərin sayının belə artım dinamikası respublikada elm və təhsilin keyfiyyətinin yüksək olması, xarici tələbələr üçün məişət və təhsil şəraitinin yüksək səviyyədə yaradılması, Azərbaycanın qabaqcıl respublikaya çevrilərək nümunə rolu oynaması ilə bağlı idi. Azərbaycan rəhbəri, eyni zamanda, imkan daxilində azərbaycanlı tələbələrin xarici ölkələrin universitetlərində təcrübə keçmələrinə və mübadilə proqramları çərçivəsində təhsil almalarına da nail olurdu (3, 54, 59).

1969/70-ci tədris ili üzrə Universitetdə artıq 13 fakültə, 64 kafedra və 86 laboratoriya fəaliyyət göstərirdi. Hətta 1971-ci ildə SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti 50 illik yubileyi və ölkə qarşısında böyük xidmətlərinə görə Azərbaycan Dövlət Universitetini (BDU) Qırmızı Əmək Bayrağı Ordeni ilə təltif etmişdi. Təbii ki, əməyə, diqqət verilməsi Ulu öndər Heydər Əliyevin bu dövrdə ölkə rəhbəri olması və bu kimi təqdirəlayiq fəaliyyəti ilə əlaqədar idi. Hətta onun bu dövrdə cəsarətlə Universitetin yubileyi günü ana dilində çıxış etməsi hamıda çox təəccüb hissi yaratmışdır. O qeyd etmişdir ki, “Universitetin tarixi xidməti bundan ibarətdir ki, o, Azərbaycan ali məktəbinin bünövrəsini qoymuşdur. Vladimir İliç Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu, Nəriman Nərimanov adına Azərbaycan Tibb institutu, Dadaş Biiyadzadə adına Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutu Universitetin divarları arasında yaranmış, qüvvə toplamış və müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. Əgər Universiteti qüvvətli bir ağaca bənzətməmiş olsaq, deyə bilərik ki, bunlar onun öz qol-qanadlarıdır” (2, 385).

1977/78-ci tədris ilində universitetin ikinci tədris binası istifadəyə verilmişdi.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Məhz Heydər Əliyevin qayğısı sayəsində 70-ci illərdə universitet Asiya, Afrika və Latın Amerikasının inkişaf etməkdə olan ölkələri üçün mütəxəssislər hazırlayan güclü bir mərkəzə çevrilmişdi. Azərbaycan universitetində təhsil alan həmin gənclər öz ölkələrinə döndükdən sonra müxtəlif vəzifələrdə çalışdılar, hətta sonralar bəziləri siyasi xadim, dövlət xadimi, ölkə rəhbəri olmuşdu. Müsbət haldır ki, ABŞ-dan və Avropanın bir sıra ölkələrindən gələn tələbə və tədqiqatçılar da Azərbaycan elmi, təhsili, mədəniyyəti və tarixi ilə tanış olur, hətta universitet laboratoriyalarında və kafedralarında çalışırdılar (4).

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunu bütün sahələrdə layiqincə davam etdirən cənab prezidentimiz İlham Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncamında bir daha universitetə verilən dəyəri görmək olar. Sərəncamda qeyd olunur: *“Bakı Dövlət Universiteti müsəlman Şərqində ilk Avropa tipli ali məktəb kimi yarandığı vaxtdan bəri ötən müddət ərzində ölkəmizdə ali təhsilin və elmin tərəqqisi naminə əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Yüksək ixtisaslı milli kadrların hazırlanması, yeni-yeni elmi istiqamətlərin formalaşdırılması, dünya təhsil məkanına integrasiya, eləcə də mədəni-mənəvi dəyərlərimizin yaşadılması istiqamətlərində universitet üzərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən həmişə layiqincə gəlir”*, kimi dəyərli sözləri bir daha bu məbədgaha və o məbədgahda yetişib dövlət üçün dövlətçiliyimiz üçün mühüm kadr kimi, yüksək ixtisaslı mütəxəssis kimi formalaşan gənclərə verilən dəyərin göstərilən diqqətin bariz nümunəsidir (1, 45).

Ədəbiyyat siyahısı

1. Bakı Dövlət Univeristeti 15 il mətbuat aynasında. Bakı, Nurlar nəşriyyatı, 2014, 534 s.
2. Mərdanov Misir. Azərbaycan Təhsil tarixi (1920-1991-ci illər) II cild. Bakı, Təhsil nəşriyyatı, 2011, 704 s.
3. Əhmədov Hümeyir. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı, Elm nəşriyyatı, 2010, 800 s.
4. BDU-nun təsis olunması // Bakı Dövlət Universitetinin saytı.
<http://bsu.edu.az/az/content/tarxmz>. Müraciət tarixi: 03.02.2020.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

V BÖLMƏ. BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ VƏ TARİX FAKÜLTƏSİ TƏLƏBƏLƏRİN GÖZÜ İLƏ

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ: BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİNİN TƏSİSİ TARİXİNDƏN

Tahir Cabbarlı

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Tarixin Tədrisi Metodikası ixtisasının
magistrantı
cabbarli.tahir97@gmail.com*

*Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan xalqının,
Azərbaycan Respublikasının milli sərvətidir.
Ümummilli lider Heydər Əliyev*

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, təhsil, Bakı Dövlət Universiteti

Keywords: Azerbaijan Democratic Republic, Education, Baku State University

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, Образование, Бакинский Государственный Университет

The Republic of Azerbaijan: about the history of the establishment of Baku State University

In the article, the creation of the Azerbaijan Democratic Republic, which has a deep footprint in 20th century history and revived Azerbaijan's statehood traditions despite living only 23 months, achievements in the field of education of the Ministry of Public Education during the Azerbaijan Democratic Republic, the opening of the Baku State University, his activities during the period are all about contributions to the education system of Azerbaijan.

Азербайджанская Демократическая Республика: о создание Бакинского Государственного Университета

В статье говорится о создании Азербайджанской Демократической Республики, которая имеет глубокие следы в истории 20-го века и возродила традиции государственности Азербайджана, несмотря на то, что прожили всего 23 месяца, достижениях в области образования Министерства народного образования в период Азербайджанской Демократической Республики, об открытии Бакинского государственного университета, его деятельность в этот период связана с вкладом в систему образования Азербайджана.

1918-ci il mayın 26-da Tiflisdə Zaqafqaziya Seymi buraxıldı. Mayın 27-də Zaqafqaziya Məsəlman Şurası özünü Azərbaycan Milli Şurası, daha doğrusu, Azərbaycan Parlamenti elan etdi. Bununla, əslində ilk Azərbaycan parlamenti yarandı. Həmin iclasda Azərbaycan Milli Şurasının Rəyasət Heyəti və sədri seçildi. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Milli Şuranın sədri oldu. İcra Komitəsinin sədri vəzifəsinə isə Fətəli xan Xoyski (bitərəf) seçildi [14]. Milli Şuranın Qafqaz canişininin Tiflisdəki sarayında toplanmış 28 may tarixli iclasında 24 səsle Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

bəyannamə elan edildi və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandı. Bununla da zaman-zaman öz azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda şəhidlər verən Azərbaycan arzusuna qovuşdu [10, 186].

Mövcud olduğu 23 ay ərzində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycanda müasir cəmiyyət qurmağa, demokratik hüquqi dövlət yaratmağa, bir sözlə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin sözləri ilə desək, «misli Avropada təqlid olunmayan həqiqi bir Xalq Cümhuriyyəti» yaratmağa və onun uğurlarından bəhrələnməyə can atmışdır [1, 173].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandığı ilk gündən xalq maarifinin və mədəniyyətin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Çünki çar hakimiyyəti Rusiyanın müstəmləkə əsarəti altında olan xalqlarının milli-siyasi mənlilik şüurunun oyanmasına hər vasitə ilə mane olmuşdu. Nəsimi bəy Yusifbəylinin başçılıq etdiyi Xalq Maarifi Nazirliyi öz fəaliyyətinə xalq maarifinin vəziyyətinin və bu sahədə həyata keçiriləcək vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi ilə başladı [6, 78].

1918-ci il dekabrın 26-da Fətəli xan Xoyski hökumətin təşkili ilə əlaqədar çıxışının maarif məsələsinə aid hissəsində deyirdi: *"Bu, elə bir sahədir ki, dövlətin və ictimai həyatın əsası burada qoyulur"* [13, 9].

Nazirlik xalq təhsilini sürətlə inkişaf etdirmək məqsədilə islahatlar keçirmək üçün qısa müddətdə təkliflər hazırlayıb Hökumətə təqdim etdi [6]. Azərbaycan Cümhuriyyəti Xalq Maarifi Nazirliyi ölkədə maarifin inkişafı üçün geniş tədbirlər planı hazırlamış, həmin plan Azərbaycan Hökuməti tərəfindən bəyənilmiş və onun həyata keçirilməsinə razılıq verilmişdi. Türkiyədən dərs kitablarının alınması, ibtidai təhsil müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi, yaşlıların savadlandırılması və digər tədbirlər bu siyahıya aid idi. Təkcə 1919-cu ildə Azərbaycanda dövlət hesabına 15 ali ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi. 1919-cu il sentyabrın 15-dən Bakı, Gəncə, Şuşa, Nuxa (Şəki), Zaqatala və Qazaxda yaşlılar üçün yazıb-oxumağı öyrədən xüsusi kurslar, 1919-cu ilin noyabrından isə Bakıda azərbaycanlı fəhlələr üçün texniki axşam kursları açılmışdı. Bu kurslarda 200 nəfərə yaxın azərbaycanlı fəhlə peşə təhsilini artırırırdı. Xalq Maarifi Nazirliyi bu kursların işinə yaxından kömək göstərirdi. Xalq Maarifi Nazirliyinin 1918-ci ilin dekabrında keçirilən iclasının 7 №-li protokolunda kəndlərdə sakinlər üçün oxu dərnəklərinin təşkil edilməsi əsas məsələ kimi qaldırılmışdı. Bu dərnəklərdə türk və digər dillərdən tərcümə edilmiş əsərlərin təbliği və əhalinin maarifləndirilməsi nəzərdə tutulurdu. Eyni zamanda Xalq Maarifi Nazirliyinin iclaslarında məktəblilər üçün kitabxanaların yaradılması və türk dilində jurnalların nəşri məsələləri də müzakirə edilirdi [3, 9].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində apardığı quruculuq işləri, təxirəsalınmaz tədbirlər qısa bir vaxt ərzində öz nəticəsini verdi [10]. Təhsil sahəsində qarşısında duran ən ümdə vəzifələri həll etməyə çalışan hökumət ölkədə ali təhsilin təşkili və ali təhsilli kadrların hazırlanması məqsədilə üç ali təhsil ocağının - Bakı Dövlət Universitetinin, Əkinçilik İnstitutunun və Dövlət Konservatoriyasının təsis edilməsi barədə məsələ qaldırılmışdı. 1919-cu il aprel 14-də Nəsimi bəy Yusifbəylinin sədrliyi ilə yaradılan IV Hökumət kabinetinin Parlamentə təqdim etdiyi proqramda Bakıda universitet təsis edilməsi məsələsi də ön plana çəkilmişdi. Bu məsələ ilə bağlı Hökumət Proqramında deyilirdi: *"Möhtərəm məbuslar! Məlumunuzdur ki, istiqlalımız, istiqbalımız hər maarifə bağlıdır. Əgər milli maarifimiz, milli məktəbimiz tərəqqi etməzsə, bizim üçün nicat ümidi qalmaz. Hökumət bunu bilir. Bunun üçün ibtidai təhsilin ümumi olmasına əsas hazırlamaya və bu eyləldən*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

(sentyabrdan) etibarən ibtidai məktəblər açmağa təşəbbüs ediləcəkdir... Sənaye məktəblərinə ayrıca diqqət ediləcəkdir. Müəllimlərə olan ehtiyacımızı rəf üçün kafi miqdarda darülmüəlliminlər açmaqla bərabər, xaricdən dəxi müəllimlər dəvət etməyə çalışacaqdır... Hökumət ali təhsili dəxi düşünmüşdür. Bunun üçün Ali Ziraət Məktəbi qanun layihəsi təsvibinizə təqdim edilmişdir. Tiflisdə bulunan Maverayi-Qafqaz Darülfünununun paytaxtımıza nəqli üçün muzakirəyə girişilərək eylül ibtidaları tədrisatə burada davam edilməsinə səy və iqdām ediləcəkdir. Darülfünunumuzda təbii lisanımızın, tariximizin, ədəbiyyatımızın inkişafına xidmət edə biləcək kürsülər açılacaqdır”[4, 447-448].

Bakıda universitet açılması məsələsi ictimai məsələyə və dövrü mətbuatın əsas mövzusunə çevrilir, mətbuatda qızgın müzakirələr gedir.

Dünya elm və təhsil tarixinə üç universitetin (Saratov (1909), Tiflis (1918) və Bakı (1919)) yaradılmasının əsas təşkilatçısı və rektoru kimi daxil olmuş Vasili Razumovskinin rəhbərliyi ilə çox qısa zamanda BDU-nun təsis olunması üçün tələb olunan üç qanun layihəsi - “BDU-nun təsis edilməsi haqqında”, “BDU-nun Nizamnaməsi”, “BDU-nun 1919-1920-ci dərsləri üçün ştat və xərc smetəsi haqqında”, - hazırlanıb baxılmaq üçün Hökumətə təqdim olunur. Azərbaycan Hökuməti özünün 7 iyul 1919-cu il tarixli “BDU-nun təsis olunmasına dair qanun layihələrinin bəyənilməsi və Parlamentin müzakirəsinə verilməsi haqqında” tarixi qərarı ilə həmin hüquqi-normativ sənədləri AXC-nin Parlamentinə təqdim edir [8].

Təxminən 2 aya yaxın bir müddətdə həmin qanun layihələri Parlamentin büdcə-maliyyə və digər komissiyalarında ətraflı müzakirə olundu [10, 229-230]. Sonrakı hadisələri V.İ. Razumovski belə xatırlayırdı: *«İşimiz qurtarana yaxın Qafqaz Zaqafqaziya Respublikası kimi Rusiyadan ayrıldı və gürcülərdən, ermənilərdən və türklərdən ibarət qarışıq hökumət təşkil edildi. Xalq maarif naziri bəklə Fətəli xan Xoyski idi. Biz Tiflisdə rus universitetinin təşkili üçün apardığımız işdən istifadə etməyi həmin hökumətə təklif etdik. Nazir bizi dinlədi, Qafqazda rus universitetinin təsis edilməsinə rəğbətini bildirdi, lakin əlavə edib dedi: «Bəs niyə Tiflisdə? Tiflisdə Politeknikum var, indi də gürcü universiteti?.. Bəlkə universiteti Bakıda açmaq daha düzgün olardı?» O, bizim məlumat məktublarımızı nəzərdən keçirmək üçün götürdü və bizim məqsədimiz barədə Nazirlər Şurasına məlumat verəcəyini vəd etdi»* [12, 11-12].

Bu fakt onu göstərir ki, Zaqafqaziya Universitetinin vaxtilə Tiflisdə deyil, Bakıda açılması ideyası hələ bir il əvvəl görkəmli dövlət xadimi Fətəli xan Xoyskidə var idi. Bu fikri ən çox müdafiə edənlərdən biri də AXC-nin ilk Maarif naziri Nəsim bəy Yusifbəyli olmuşdu.

Çox gərgin mübahisə və müzakirələrdən sonra Bakıda universitetin təsis edilməsi ilə bağlı qanun layihəsi Azərbaycan Parlamentinin 21 avqust 1919-cu il tarixli 67-ci iclasının gündəliyinə salınır. Bu tarixi iclasə sədrlik edən tanınmış pedaqoq Sultan Məcid Qənizadə Bakıda universitet açılmasına dair Qanun layihələrinin müzakirəsinə başlamağı təklif edir, katib Mehdi bəy Hacımski həmin sənədlərin məzmunu və mahiyyəti, komissiyalarda irəli sürülən təklif və edilən düzəlişlər barədə Parlamentə ətraflı məlumat verir. Müzakirələr başlanır. Parlamentdə ilk söz alan “İttihad” fraksiyasının rəhbəri doktor Qarabəy Qarabəyov universitet təsis olunması haqqında qanun layihələrinin müzakirəsinin dayandırılmasını, layihələrin yenidən komissiyalara qaytarılmasını təklif edir, ümumiyyətlə isə, universitet açılmasının hələlik mümkün-süzlüyü barədə fraksiyası adından bəyanat verərək məsələnin səsə qoyulmasını sədrdən tələb edir [9].

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

AXC parlamentinin katibi Mehdi bəy Hacınski BDU-nun yaradılması ilə bağlı çıxışında mövcud vəziyyəti belə izah edirdi: *“Hörmətli deputatlar! Bakıda Azərbaycan dövlət universitetinin açılması ilə bağlı böyük səs-küy qopmuşdur. Bunun lehində və əleyhinə olanlar da çoxdur ...Əvvəlcə məsələ bu idi ki, universitet Azərbaycanda olsun, ya olmasın. Bu barədə iki cərəyan var idi, birisi lehinə, digəri isə əleyhinə deyil, lakin vaxtın uyğun olmadığını göstərərək hələlik universitetin açılmaması tərəfdarı idi. ...Bakıda universitetin olması mümkündür, ya yox? Hökumət bəyannaməsində deyir ki, mümkündür. Çünki professorlar gəlmək istəyirlər, ölkəmizdə ticarət məktəbi, biri də universitetlərə qəbul olmaq üçün hazırlıq məktəbi var, qaldı tibb şöbəsi üçün alət mümkündürmü? O da mümkündür”* [5, 7]. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə isə universitetin yaradılmasına qarşı olanlara öz etirazını və universitetin açılmasının zəruriliyini belə əsaslandırmışdı: *“Hər şeydən əvvəl biz hamımız bunu etiraf edirik ki, Azərbaycanda elmlərə, biliklərə bələd olan mütəxəssislər və bütün ölkənin maariflənməsini yüksəltmək üçün universitet binası lazımdır. Deyirlər ki, əsas etibarilə universitet açılması əleyhinə deyilik. Lakin doğrudan isə əleyhinədirlər. Məsələ aydındır. İndi görək bu universitetin təsis edilməsi lazımdır, lazım deyildir. Bununla bağlı müzakirə lazımdır. Bilirsiniz ki, ölkələrdə, xüsusilə də bizim ölkəmizdə universitetə ehtiyac o nöqteyi-nəzərdən vardır ki, bizdə ixtisaslı, mütəxəssis alimlər yoxdur. Bu cür adamların yoxluğu hər cəhətdən təsirini göstərir. Ona görə bir an əvvəl alim, mütəxəssis, təcrübəli adamları yetişdirmək hökumət və dövlətin vəzifəsidir”* [5, 8].

Beləliklə, maneələrə baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti 1919-cu il sentyabrın 1-də "Bakı Dövlət Universitetinin təsis haqqında" və XMN-nin xətti ilə 100 nəfər azərbaycanlı gənc dövlət hesabına xarici ölkələrin ali məktəblərində təhsil almağa göndərilməsi barədə qanun qəbul etdi.

Əlavə edək ki, xaricə təhsil almağa göndərilən tələbələrə 13 nəfəri İngiltərəyə (bunlardan 3 nəfər öz hesabına), 23 nəfəri İtaliyaya, 44 nəfəri Fransaya, 9 nəfəri Türkiyəyə eزام olunmuşdular. Dövlət xaricə oxumaq üçün yola salınmış tələbələrin qeyd edilən ölkələrdə yerləşdirilməsi, göndərildikləri universitetlər ilə bağlı həmin dövlətlərin aidiyyəti orqanları ilə yazışmalar aparmış, tələbələr haqqında müfəssəl məlumat alaraq, onlara aylıq təqaüd verilməsini təmin etmişdi [2, 85-86].

1919-cu il sentyabrın 15-də universitet komissiyasının son iclası oldu. İclasda Müvəqqəti Şura və Universitet İdarə Heyəti yaradıldı. Sentyabrın 29-da "Bakı Dövlət Darülfünunun Nizamnaməsi" Parlament tərəfindən təsdiq edildi. Beş fəsildən, 72 maddədən ibarət Nizamnamədə universitetin təşkilatı quruluşu, onun elm və tədris sahələrinin fəaliyyəti, professor-müəllim heyətinin vəzifə və hüquqları müəyyənləşdirilmişdir [6, 219].

«Bakı şəhərində Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında qanun»a görə Bakıda dörd fakültədən ibarət Dövlət Universitetinin yaradılması nəzərdə tutulurdu. Universitetin yalnız iki fakültəsi: dörd kursdan ibarət Tibb fakültəsi və bir kursdan ibarət Tarix-filologiya fakültəsi üçün müvəqqəti, bir il müddətinə (1919-cu il sentyabrın 1-dən etibarən) ştat və smeta müəyyən edildi [2, 85-86].

Bütün fakültələrdə mütləq türk dilinin tədrisi nəzərdə tutulmuşdu. BDU həm də elmin inkişafı mərkəzi kimi nəzərdə tutulmuşdu. Belə ki, xaricdən dəvət edilən rektor, dekan, professor və müəllim heyəti yerli kadrlar hazırlamalı idilər. Tibb fakültəsinin xəstəxanalarla əlaqələrinin yaradılması nəzərdə tutulurdu ki, bu da birbaşa nəzəriyyə ilə praktikanın qarşılıqlı fəaliyyətinə və elmin inkişafına yönəlmişdi. BDU-nun təşkilatı

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

məsələlərinin həll edilməsi məqsədilə dövlət xəzinəsindən 5 milyon rubl, universitetin şəxsi heyəti, tədris hissəsi və təsərrüfat xərcləri üçün isə 1085750 rubl vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulmuşdu. Qanunda bahalaşma dövründə universitet işçilərinin əmək haqqlarının müvafiq səviyyədə artırılması, həmçinin vəzifəli şəxslərin evlə təmin edilməsi, yaxud evpulu verilməsi məsələləri də qoyulmuşdu. İlk dəfə olaraq həm qadınların, həm də kişilərin birgə universitet təhsili alması hüquqlarının olduğu vurğulanırdı. Eyni zamanda qadınların da universitetdə dərs deməsinə şərait yaradıldığı göstərilirdi.

Universitetin Təşkilat komissiyası V.İ.Razumovskini universitetin rektoru, N.A.Dubrovskini Tarix-filologiya fakültəsinin, İ.İ.Şirokoqorovu Tibb fakültəsinin dekanı seçdi [6, 218]. Bacarıqlı elm və təhsil təşkilatçısı, rus tibb elminin görkəmli nümayəndəsi, sovet cərrahı, müstəqil cərrahlıq məktəbi yaratmış, əmək qəhrəmanı, onlarla elmi monoqrafiyaların, yüzlərlə məqalələrin müəllifi olan, tibb elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi Vasili İvanoviç Razumovski 1919-cu ilin sentyabrından 1920-ci ilin mayına qədər Bakı Dövlət Universitetinə rəhbərlik etmiş, onun təşəkkül tapıb formalaşmasına böyük əmək sərf etmişdir.

Çatışmayan işçiləri cəlb etmək üçün V.İ.Razumovski və N.A.Dubrovski 1919-cu ilin sentyabrında Rusiyanın cənub universitetlərinin fəaliyyət göstərdiyi şəhərlərə getdilər. Rostov-Donda, Yekaterinoslavda və Xarkovda bir sıra görkəmli alimlərin razılığını aldılar. Universitet komissiyasının üzvü professor B.K.Finkelşteyn avadanlıq, ədəbiyyat və s. almaq üçün Qərbi Avropaya getdi. 1919-cu il noyabrın 10-da Universitet Şurasının birinci iclası oldu. İclasda professorların və b. akademik heyətin tərkibi təsdiq edildi.

1919-cu il noyabrın 15-də Bakı Dövlət Universitetinin auditoriyalarında ilk müəhazirələr oxundu. "Azərbaycan" qəzeti 17 noyabr tarixli nömrəsində "Darülfünunun açılması" başlığı altında dərc olunmuş məqalədə yazırdı: *"Dün Azərbaycan Darülfünunu ilk dəfə olaraq açıldı və ilk gündür ki, məşğuliyyətə başladı"* [6].

Bu qərarı səbirsizliklə gözləyən universitetin ilk rektoru V.İ.Razumovski yazırdı: *"Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı. Türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Avropa ilə Asiyanın qovuşuğunda yeni məşəl yandı. Bu böyük tarixi hadisənin şahidləri kimi biz özümüzü xoşbəxt hesab edirdik"* [7].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qırmızı ordunun müdaxiləsi ilə süqut etdikdən sonra Azərbaycan Sovet hökumətinin Maarif naziri Dadaş Bünyadzadə 1920-ci ilin mayın 11-də rektor Razumovskiye məktub göndərərək universitetin sosialist prinsiplərinə uyğun yeni nizamnaməsini hazırlamağı tapşırırdı. Lakin mütərəqqi elm və təhsil quruculuğuna sadıq olan prof. V.İ.Razumovski bir il əvvəl çox çətinliklə tərtib etdiyi nizamnaməni ləğv etməkdən imtina etdi və mayın 26-da rektor vəzifəsindən istefa verdi. Bir neçə aydan sonra Bakını tərk edib, Saratov Universitetinə işləməyə getdi.

İlk tədris ilində universitetdə təhsil alan tələbələrin sayı 877 nəfər idi. Bundan başqa, universitetə 217 azad dinləyici qəbul edilmişdi. Bu dövrdə Bakı Dövlət Universitetinin üzərinə respublikanın ilk ali təhsil müəssisəsi kimi təhsil, elm, mədəniyyət və iqtisadiyyatın bütün sahələri üçün yüksək ixtisaslı kadr hazırlamaq vəzifəsi qoyulmuşdu. Universitet respublikada sürətlə inkişaf edən təhsil, iqtisadiyyat, elm və təhsil müəssisələrini ixtisaslı kadrlarla təmin etməli idi. Bu mühüm dövlət vəzifəsini həyata keçirmək üçün universitet ilbəl yeni-yeni ixtisaslar açır, tələbə qəbulunu artırırırdı. Rəqəmlərə diqqət yetirək: Əgər 1919-1920-ci illərdə universitetə 1094 tələbə qəbul edilmişdisə, onların sayı 1928-1929-cu illərdə 1925 çatmışdı.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Universitetin ilk buraxılışı 1922-ci ildə olmuşdur: Tarix-filologiya fakültəsini bir nəfər, Tibb fakültəsini 30 nəfər bitirmişdi ki, bunun da ancaq 10 faizi azərbaycanlı idi. Bu məzunların iki nəfəri azərbaycanlı qızlar idi: Ədilə xanım Şahtaxlı tibb sahəsində ilk azərbaycanlı qadın elmlər doktoru, Cənnət xanım Sultanova isə respublikanın adlı sanlı həkimi oldu [6, 219]. Müqayisə üçün əlavə edək ki, 1929-cu ildə universiteti 1154 nəfər bitirmişdi ki, bunun da 18 faizindən çoxu azərbaycanlı idi.

Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması Azərbaycan xalqının mədəni həyatında mühüm hadisə oldu. Arxiv sənədlərindən görünür ki, tariximizə qara hərflərlə yazılmış 1920-ci il aprelin 28-i günü də Tarix-filologiya fakültəsi tədris prosesini davam etdirmiş, növbəti tədris ilinə dərslərin bölgüsünü aparmışdır.

1920-ci il oktyabrın 16-da fakültənin üç şöbəsində (Tarix, Dil və Şərq şöbələrində) mühazirələr və praktik məşğələlər başlandı. I və II kurslarda 680 tələbə məşğələlərə başladı. Fakültədə 12 professor, elmi cəmiyyətin bir üzvü, 2 dosent, 6 daimi və müvəqqəti müəllim işləyirdi. Fakültənin ilk dekanı (1923-cü ilədək) professor N.A.Dubrovski idi [2, 123].

Akademik R.Mehdiyevin dediyi kimi, *universitetin tarixini dörd mərhələyə bölmək olar. Bu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü (1919-1920), 1920-1922-ci illər Azərbaycanın ittifaqa daxil olana qədərki nisbətən müstəqil inkişaf dövrü, SSRİ tərkibindəki dövr və Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonrakı dövrüdür. Universitetin keçdiyi inkişaf yolu heç də hamar olmamışdır. İnkişaf mərhələlərinin hər birinin özünəməxsus cəhətləri olmuş, çox zaman bu mərhələlərdə baş verən proseslər nəinki birbirinə oxşamamış, hətta bir-birinə zidd xarakter daşmışdır* [7].

BDU-nun bir əsrlik şanlı tarixinin ən böyük yekunlarından biri bu təhsil ocağının Azərbaycan xalqının təfəkkür və düşüncəsində ən yüksək statusa yiyələnməsi sayıla bilər. Dilimizdə yaranan “universitet” termini BDU ilə eyniləşib; bu gün Azərbaycanda çoxsaylı universitetlər olsa da, xalqımız “universitet” deyəndə, ilk növbədə BDU-nu nəzərdə tutur. Bu, o deməkdir ki, bu ali təhsil və elm məbədi milli təfəkkür və düşüncə səviyyəsində də “universitet” statusu qazanıb, milli mentalitetimizin aparıcı amillərindən birinə çevrilib. BDU-nun keçdiyi tarixi yola, onun böyük fəaliyyətinə xalqımızın verdiyi ən yüksək qiymət budur [8]. Bakı Dövlət Universiteti öz inkişaf prosesində baş verən fərqlərə və ziddiyyətlərə baxmayaraq qarşısına qoyduğu məqsədə: yüksək ixtisaslı kadr hazırlamaq, tədris prosesini təkmilləşdirmək, elmi araşdırmaların səviyyəsini yüksəltmək üçün milli təhsilimizin flaqmanı kimi daim ləyaqətlə irəli getmiş, xalqımızın milli sərvətinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasov N., “Mədəniyyət siyasəti və mədəni irs” (kulturoloji təhlil), Bakı, 2011, 219 səh.
2. Atakişiyev A. M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin tarixi. İki hissədə, I hissə. Bakı: BDU, 1991, 528 s.
3. Azərbaycan Demokratik Respublikası Azərbaycan hökuməti 1918-1920, (Tərtib edənlər: V.Allahverdiyev, Ş.Mehdiyev). Bakı,Gənclik,1990,92 səh.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-1920: Parlament. Stenoqrafik hesabatlar. I cild. Bakı, 1998.
5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament. Stenoqrafik hesabatlar. II cild. Bakı, Azərbaycan, 1998, 992 s
6. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, İki cildə. I cild. Bakı, Lider, 2004, 466 səh.
7. Xələfov A. Professor V.İ.Razumovskidən akademik A.M.Məhərrəmov qədər keçilmiş

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

- inkişaf və tərəqqi yolu. // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya. Bakı, 2009. №2. s. 28-47.
8. Quliyev Ə.. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı: Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi tarixindən / Azərbaycan müəllimi qəzeti.
<https://muallim.edu.az/news.php?id=5517>. 04 May 2019. Müraciət tarixi: 25.11.2019
 9. Məmmədova S. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasəti // Strateji təhlil. 2018. № 1/2. s.291-305. http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2018_462.pdf
 10. Mərdanov M. Azərbaycan təhsil tarixi. I cild. Bakı, «Təhsil», 2011. 296 səh.
 11. Mərdanov M.. Xalq Cümhuriyyəti Dövründə Azərbaycanda Təhsil // Türkologiya. №-2, Bakı, 2018.
 12. Razumovski V.İ., Makovelski A.O.. Bakı şəhərində universitetin yaradılması. Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2014, 112 s.
 13. Seyidov Y., Abbasova S.. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətində dil, məktəb və tədris problemləri, Bakı, 2010 186 səh.
 14. Yaqublu N. Azərbaycan milli mücadiləsi və M.Ə.Rəsulzadə. Bakı, 2001, 154 s.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİ MÜASİR TƏHSİL SİSTEMİNDƏ: MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

Sevinc İbadova

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, magistr məzunu
Sevincibadova.212@mail.ru

Açar sözlər: Bakı Dövlət Universiteti, müasir təhsil sistemi, ali təhsil, elmi-tədqiqat

Keywords: Baku State University, modern education system, higher education, scientific research

Ключевые слова: Бакинский государственный университет, современная система образования, высшее образование, научные исследования

Baku State University In Modern Education System: Comparative Analysis

The article briefly describes the establishment of Baku State University and the current problems that the university faced in its first stage. Based on the facts, the position of BSU in the modern education system, its scientific activity and international relations are analyzed. The article also reviews BSU's contributions to the training of qualified personnel.

Бакинский Государственный Университет в системе современного образования: сравнительный анализ

В статье кратко описывается создание Бакинского Государственного Университета и текущие проблемы, с которыми столкнулся университет на начальном этапе. На основании фактов было проанализировано положение БГУ в современной системе образования, изучена его научная деятельность и международные связи. В статье также рассматривается вклад БГУ в подготовку квалифицированных кадров.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı olan, yarandığı dövrdən bu günə qədər Azərbaycanın aparıcı ali təhsil müəssisəsi olaraq fəaliyyət göstərən Bakı Dövlət Universitetinin təsis xalqımızın tarixində xüsusi yerə malikdir. Mövcud olduğu dövərdə ali təhsilli milli kadr hazırlığı məsələsini daim diqqət mərkəzində saxlayan Azərbaycan Cümhuriyyəti 1919-cu ildə indiki Bakı Dövlət Universitetini təsis etməklə bu istiqamətdə mühüm addım atmış oldu.

Əlbəttə, universitetin yaradılması ideyasının meydana çıxmasını şərtləndirən bir sıra amillər vardı. Belə ki, yeni qurulan dövləti idarə etmək üçün milli kadrların hava-su kimi lazım olduğu bir şəraitdə ali təhsilli kadrların çatışmazlığı hər bir sahədə kəskin hiss olunurdu. Təsədüfi deyil ki, bütün dövlət orqanlarında qeyri-müsəlman kadrlar üstünlük təşkil edirdi. Məhz bu durum dövlətin milli mənafehləri ilə ziddiyyət təşkil etdiyindən ali təhsilli milli kadrların yetişdirilməsi ən önəmli dövlət problemi kimi gündəliyə çıxdı.

Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması tarixinə nəzər saldıqda, onun təsis edildiyi günə qədər, o cümlədən keçdiyi inkişaf yolunda bir sıra çətinliklərlə üzləşdiyini müşahidə etmək olar. Milli kadrların çatışmazlığı şəraitində Universitetdə tədrisin rus dilində aparılması məsələsi geniş diskussiyalara səbəb oldu.

M.Rəsulzadə universitetin yaradılmasına qarşı olanlara öz etirazını bildirərək universitetin açılması zəruriliyi barədə qeyd edirdi: “... Bilirsiniz ki, ölkələrdə, xüsusilə də bizim ölkəmizdə universitetə ehtiyac o nöqteyi-nəzərdən vardır ki, bizdə ixti-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

saslı, mütəxəssis alimlər yoxdur. Bu cür alimlərin yoxluğu hər cəhətdən öz təsirini göstərir. Ona görə bir an əvvəl alim, mütəxəssis, təcrübəli adamları yetişdirmək hökumət və dövlətin vəzifəsidir” [7, 299].

Mövcud maneələrə baxmayaraq 1 sentyabr 1919-cu il tarixli Parlaman iclasında Dövləti-Darülfünun (Universitet) Bakıda təsis edilməsi qərara alındı [3, 28; 5, 32].

Azərbaycan hökuməti 1919-cu il sentyabrın 8-də universitetin rektoru və dekanlarının təsdiqi haqqında qərar verdi. V.İ.Razumovski Universitetin təşkilat komissiyası tərəfindən universitetin rektoru, görkəmli tarixçi və publisist N.A.Dubrovski Tarix-filologiya fakültəsinin, professor İ.İ.Şirokoqorov isə Tibb fakültəsinin dekanı seçildi. İ.İ.Şirokoqorov bu zaman Bakıda olmadığından professor A.M.Levin Tibb fakültəsinə müvəqqəti dekan seçildi [1, 89].

Universitetə 877 tələbə və 217 nəfər azad dinləyici qəbul edildi, onlardan 604 nəfəri (500 tələbə) Tarix-filologiya fakültəsinə, 490 nəfəri (368 tələbə) Tibb fakültəsinə qəbul olundu [1, 96]. Beləliklə, 1919-cu il noyabrın 15-də universitet 44 əməkdaşla Tibb və Tarix-filologiya fakültəsində öz işinə başladı. Bakı menşeviklərinin orqanı olan “İskra” qəzeti 1919-cu il noyabrın 15-də yazmışdı: “Noyabrın 13-dək Tarix-filologiya fakültəsinə qəbul haqqında ərizə verənlərin hamısı qəbul olunmuşdur. Mühazirələrə noyabrın 15-də, şənbə günü axşam saat 5-də yeni tarixə dair N.A.Dubrovskinin və Şərq tarixinə dair L.A.Ziminin giriş mühazirələri ilə başlanacaqdır. Həmin ayın bazar günü saat 6-da L.Q.Lopatinskiyın Roma ədəbiyyatı tarixinə dair giriş mühazirəsi və A.V.Selixanoviçin fəlsəfəyə giriş mühazirəsi oxunacaqdır” [1, 92]. Qeyd edək ki, universitetin açılışı Bakı ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuş, giriş mühazirələri zamanı böyük auditoriyada tələbələrədən əlavə çoxlu kənar ziyalılar, parlament üzvləri, hökumət Şurasından olan şəxslər və başqaları da iştirak etmişdir.

Universitetin yaranmasından sonra proseslər təbii olaraq rəvan getməmişdir. Çətinliklər gözlənilən idi. Bir çox fənlər üzrə müəllimlərin olmaması, laboratoriyaların məhdudluğu, avadanlığın, dərslik və dərs vəsaitlərinin çatışmaması tədris prosesinin gedişinə mənfi təsir göstərirdi. Lakin göstərilən məsələlər dövlətin diqqət mərkəzində idi. Belə ki, universitetin təşkilati məsələlərinin həll edilməsi məqsədilə dövlət xəzinəsindən 5 milyon rubl, universitetin şəxsi heyəti, tədris hissəsi və təsərrüfat xərcləri üçün isə 1085750 rubl vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulmuşdu [7, 300]. Eyni zamanda bahalaşma dövründə universitet işçilərinin əmək haqlarının müvafiq səviyyədə artırılması, həmçinin vəzifəli şəxslərin evlə təmin edilməsi yaxud evpulu verilməsi məsələsi də diqqətdə saxlanılmışdı.

Bütün iqtisadi çətinliklərə rəğmən elmin inkişaf mərkəzi kimi nəzərdə tutulmuş Bakı Darülfünunun təsisi, ilk dəfə olaraq həm qadınların, həm də kişilərin birgə universitet təhsili alması hüquqlarının diqqətə çatdırılması, eyni zamanda qadınların da universitetdə dərs deməsinə şərait yaradılması dövr üçün mütərəqqi hadisə idi. Azərbaycan Cümhuriyyəti özünün yaratmış olduğu elm və təhsil məbədgahının bəhrəsini görməyə də bu möhtəşəm elm ocağı Azərbaycan xalqının gələcək inkişafında, gələcək nəsillərin yetişməsində mübaliğəsiz olaraq sönməz mayak rolunu oynamışdır.

100 illik fəaliyyəti dövründə ilk təhsil ocağı kimi Bakı Dövlət Universiteti ölkə həyatının bütün sahələrinə nüfuz edərək elm və təhsilin inkişafı sahəsində, mədəni keçmişimizin öyrənilməsində, o cümlədən milli özünüdərkən formalaşmasında misilsiz xidmətlər göstərmişdir. BDU nəinki cəmiyyətdə öz lider mövqeyini möhkəmləndirmiş, hətta dünya miqyasında da özünəməxsus yer tutmuşdur. Ulu

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Öndərimiz BDU-nun təhsil tariximizdə rolu ilə əlaqədar qeyd edirdi: *“Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. O, yarandığı gündən Azərbaycanda elmi inkişaf etdirən mərkəzə çevrilmişdir. Ölkəmizdə yaranan elmi-tədqiqat institutlarının əksəriyyəti, elm ocaqlarının hamısı öz başlanğıcını Bakı Dövlət Universitetindən götürmüşdür. Bakı Dövlət Universiteti elm və təhsil məbədi olmaqla yanaşı, hər zaman Azərbaycan dilinin inkişafında, milli şüurun, vətənpərvərlik ruhunun inkişafında böyük xidmətlər göstərmiş bir məktəb rolunu oynamışdır”* [10, 20].

2009-cu il noyabrda Universitetin 90 illik yubiley tədbirində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev demişdir: *“Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycanın inkişafı, Azərbaycanda təhsilin inkişafı, elmi potensialın gücləndirilməsi üçün çox mühüm rol oynamışdır. Bu rol bu gün də davam edir. Çox sevindirici haldır ki, Bakı Dövlət Universiteti bütün bu illər ərzində Azərbaycanda təhsil sahəsində öz aparıcı rolunu qoruyub saxlaya bilmişdir və bu gün bu rol daha da güclənir. Bu bir daha onu göstərir ki, universitetin çox zəngin ənənələri, çox böyük potensialı, professor-müəllim heyətinin təcrübəsi, tələbələrin oxuması və təhsilə verdikləri önəm vardır. Bakı Dövlət Universitetinin məzunları öz fəaliyyətləri ilə ölkəmizin çiçəklənməsinə dəyərli töhfələrini vermişlər”* [6, 7].

BDU-nun fəaliyyətini nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, prezident İlham Əliyevin bildirdiyi kimi universitetin nüfuzunun artmasında onun professor-müəllim heyətinin, tələbələrinin də xüsusi rolu vardır. Universitetin əməkdaşları, gənc tədqiqatçıları, doktorant və dissertantları hər il dəyəri 5 milyon ABŞ dolları həcmində olan 90-a qədər beynəlxalq və regional səviyyəli qrant layihələrinin yerinə yetirilməsində iştirak edir. Son illər BDU-nun əməkdaşları tərəfindən, xüsusilə regional universitet və elmi təşkilatların iştirakı ilə müştərək layihələrin həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Müasir qloballaşma dövründə hər bir ali təhsil müəssisəsinin gücü və qüdrəti onun beynəlxalq arenada mövcud nüfuzu və əlaqələri ilə ölçülür. Bu nöqteyi-nəzərdən BDU-nun hazırkı beynəlxalq əlaqələri onun nəinki MDB, bütövlükdə Avropa məkanında nüfuzlu ali təhsil ocağı kimi tanınmasını, məşhurlaşmasını, beynəlxalq təhsil sisteminə uğurlu integrasiyasını təmin etmişdir. Hazırda Bakı Dövlət Universiteti postsosovet məkanının 100-dən çox universitetini bir araya gətirən Avrasiya Universitetləri (1991-ci ildən), Xəzəryanı Ölkə Universitetləri (1996-cı ildən), Qara Dəniz Universitetləri (QDU) (1997-ci ildən), Avropa Universitetləri (2003-cü ildən) assosiasiyalarının üzvüdür [6, 9].

BDU eyni zamanda M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti, Ortadoğu Teknik Universiteti, Nitsa Sofiya - Antipolis Universiteti, İndiana Universiteti, Kiyev Milli Universiteti, Vyana Universiteti və digər universitetlərlə ikitərəfli müqavilələr əsasında elmi-texniki, müəllim-tələbə mübadiləsi sahəsində səmərəli əməkdaşlıq edir [2, 4].

Hazırda universitetin 16 fakültəsində müxtəlif elmi istiqamətlərdə bakalavriaturada 60 ixtisas, magistraturada 197 ixtisaslaşma, doktorantura səviyyəsində 70 ixtisas üzrə 20 minə yaxın tələbə, magistrant və doktorant təhsil alır. İxtisaslar üzrə tədris prosesinin təşkili isə ali təhsil pilləsinin dövlət təhsil standartlarına uyğun hazırlanmış və rektor tərəfindən təsdiq edilmiş tədris planları əsasında həyata keçirilir. Təhsil 3 dildə - Azərbaycan, rus və ingilis dillərində aparılır. Universitetdə dünyanın bir çox ölkələrindən 1000-ə yaxın tələbə də təhsil alır. Tədris prosesinə 124 kafedrada 1500-ə yaxın professor-müəllim heyəti cəlb edilmişdir. Bununla yanaşı, BDU-da Tətbiqi

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Riyaziyyat və Fizika Problemləri elmi-tədqiqat institutları, Azərbaycan dili, ədəbiyyatı və tarixinin klassik məsələlərini, genetikə, nanotexnologiya, nanomaterialların alınması problemlərini ehtiva edən çox geniş spektrdə mövzular üzrə elmi araşdırmalar aparan 30 elmi-tədqiqat laboratoriyası və mərkəz fəaliyyət göstərir [11]. Qeyd edək ki, universitetin geniş spektrli fəaliyyətinin bir qismi də universitetin mərkəzlərinin (Nanoaraşdırmalar mərkəzi; İnformasiya Texnologiyaları mərkəzi; Beynəlxalq Elmi Araşdırma mərkəzi; Koreya mərkəzi; Rus mərkəzi; Abay mərkəzi; Quba Tədris-təcrübə və istirahət mərkəzi; Altıağac Tədris-təcrübə və istirahət mərkəzi; Karyera mərkəzi) adı ilə bağlıdır.

BDU-da həmçinin, mədəni-mənəvi mərkəzlər hesab olunan Heydər Əliyev, Universitetin tarixi, Faydalı qazıntılar, Təkamül təlimi, Arxeologiya, Velosiped idman muzeyləri də fəaliyyət göstərir [13].

BDU-nun Elmi şurasının iclaslarında təqdim olunan yerinə yetirilmiş elmi-tədqiqat işləri haqqında illik statistik məlumatlar universitetin elmi fəaliyyətinin məhsuldar olduğunu deməyə əsas verir. 2018-ci il 11 aprelə keçirilmiş BDU Elmi şurasının növbəti iclasında bildirdiyi kimi, hesabat ilində universitetdə professor-müəllim heyəti və əməkdaşlar tərəfindən 54 monoqrafiya, 47 kitab, 73 dərslək, 133 dərş vəsaiti, 3039 məqalə, o cümlədən 2107 məqalə respublikada, 932 məqalə xaricdə, 1290 tezis, o cümlədən 753 tezis respublikada, 937 tezis xaricdə, 21 metodik göstəriş, 339 proqram nəşr etdirilmiş, universitet alimləri 32 doktorluq və 137 fəlsəfə doktoru dissertasiyası işinə opponentlik etmiş, 17 doktorluq və 74 fəlsəfə doktoru dissertasiya işinə aparıcı təşkilat olaraq rəy vermişdir. Xaricdə nəşr olunmuş 932 məqalədən 338-i, yəni bütün xaricdə nəşr olunmuş məqalələrin 36 %-i Tomson Reuter, Scopus və digər beynəlxalq agentliklər tərəfindən indekslənen və inqat faktorlu jurnallarda nəşr olunmuşdur. BDU əməkdaşları tərəfindən 9, o cümlədən BDU-nun sahibliyi ilə 7 patent alınmışdır. Təkcə 2017-ci ildə BDU alimləri tərəfindən xarici ölkə nəşriyyatlarında 15 kitab və monoqrafiya nəşr olunmuşdur.

Hesabat ilində universitetin əməkdaşları tərəfindən böyük və kiçik həcmli 199 (123 beynəlxalq, 30 respublikadaxili və 46 universitetdaxili) qrant layihələri həyata keçirilmişdir. Bu layihələr Erasmus Mundus və TEMPUS Proqramları, Avropa Birliyinin və bir sıra xarici ölkələrin müxtəlif fondları, AR Prezidenti Yanında Elmin İnkişafı Fondu, Azneft İstehsalat Birliyi, Azərbaycanın Müdafiə Sənayesi Nazirliyi və digər yerli və xarici təşkilatlar tərəfindən maliyyələşdirilir [14].

Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanası bugün də ali məktəbin tədris-tərbiyə prosesini və elmi-tədqiqat işini ədəbiyyatla və informasiya ilə təmin edən aparıcı struktur bölməsi kimi öz fəaliyyətini davam etdirir. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin əmrinə əsasən ali məktəb kitabxanaları üzrə elmi-metodiki mərkəz kimi fəaliyyət göstərən Elmi kitabxana 22 dövlət və bəzi özəl ali məktəb kitabxanalarına metodiki köməklik göstərir, 21 ölkənin 49 universiteti və beynəlxalq nəşriyyatı ilə informasiya mübadiləsi aparır. Universitetin 4 korpusunda yerləşən Elmi kitabxanasının 14 şöbəsi, 5 abonementi, 15 oxu zalı müntəzəm surətdə oxucuların istifadəsindədir.

Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatında çoxlu sayda monoqrafiyalar, dərslək və dərş vəsaitləri hazırlanır. Dörd seriyada «Bakı Universitetinin Xəbərləri» jurnalı və digər elmi, nəzəri və metodik jurnallar öz fəaliyyətlərini davam etdirir. 2017-ci ildən «Journal of Low Dimensional Systems» və «New Materials, Compounds and Applications» adlı 2 yeni jurnalın nəşrinə başlanılmışdır.

Bakı Dövlət Universitetində aşağıdakı elmi, nəzəri, metodik və təcrübi jurnallar

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

nəşr olunur [12]:

1. Bakı Universitetinin Xəbərləri, humanitar elmlər seriyası
2. Bakı Universitetinin Xəbərləri, sosial-siyasi elmlər seriyası
3. Bakı Universitetinin Xəbərləri, təbiət elmləri seriyası
4. Bakı Universitetinin Xəbərləri, fizika-riyaziyyat elmləri seriyası
5. Applied and computational mathematics (“Tətbiqi və hesablama riyaziyyatı” ingilis dilində)
6. “Turkic World Mathematics Society journal of Pure and Applied Mathematics” jurnalı (“Nəzəri və tətbiqi riyaziyyat” jurnalı)
7. Xəzəryanı ölkələri Universitetlərin Assosiasiyasının «Təbii Resurslar» jurnalı
8. Tarix və onun problemləri (nəzəri, elmi, metodik jurnal, azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr olunur)
9. Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik (Elmi nəzəri toplusu)
10. Psixologiya (elmi-praktik jurnal)
11. Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri (elmi-analitik və praktiki jurnal)
12. Dil və ədəbiyyat (nəzəri, elmi, metodik jurnal)
13. Folklorşünaslıq məsələləri («Dil və ədəbiyyat» jurnalına əlavə kimi nəşr olunur)
14. Pedaqoji aləm (elmi-populyar jurnal-Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr olunur)
15. Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya (elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal)
16. Kitabxanaşünaslıq və informasiya (elmi nəzəri və praktiki jurnal)
17. Kitabxanaşünaslıq və nəşriyyat işi (elmi-nəzəri və təcrübi jurnal)
18. «Kitabxana.az» (elmi, metodiki və praktiki jurnal)
19. Sportsman
20. Journal of Low Dimensional Systems

Azərbaycanda mütərəqqi fikrin, milli düşüncənin mərkəzi olan BDU-da Azərbaycanın yüzrlə tanınmış alimi, ziyalı, görkəmli diplomatları təhsil almışdır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının aparıcı təhsil ocağı olan BDU ölkəmizdə elm və təhsil, maarif və mədəniyyət, sosial və iqtisadi həyatın müxtəlif sahələri üçün 100 mindən artıq yüksəkixtisaslı mütəxəssis yetişdirmişdir. Lakin cəsarətlə demək olar ki, BDU-nun ən böyük məzunu şəxsiyyəti ilə xalqımızın simvoluna çevrilən, dünya azərbaycanlılarının lideri Heydər Əliyevdir.

Hazırda respublikanın ali, orta ixtisas, texniki peşə və orta məktəblərində çalışanların böyük əksəriyyətinin, respublikamızın müxtəlif səviyyəli idarəetmə orqanlarında işləyənlərin xeyli hissəsinin Bakı Dövlət Universitetinin məzunu olduğunu nəzərə alsaq, o zaman BDU-nun Azərbaycan xalqının həyatında rolu haqqında daha aydın təsəvvür yaranır. Fəaliyyətinin bütün dövrlərində Təhsil Nazirliyinin Tədris Metodik Şuralarının üzvləri və sədrlərinin yarından çoxu BDU-nun kafedra müdirləri və professorları olmuşdur. BDU-nun alimlərinin monoqrafiyaları, məqalələri, dərslikləri, dərs vəsaitləri və metodik vəsaitləri respublikanın bütün təhsil müəssisələrində geniş istifadə olunur [4, 156].

Beləliklə, BDU-nun təhsil tariximizdəki mövqeyinin təhlili göstərir ki, fəaliyyətinin bütün dövrlərində BDU Azərbaycanın intellektual potensialının formalaşmasına, təhsil tariximizə əvəzsiz töhfələr vermişdir və bu gün də müstəqil Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyini təmin edəcək ixtisaslı gənc kadrların yetişdirilməsi yolunda tarixi missiyasını şərəflə davam etdirməkdədir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Atakişiyev A.M. Bakı Dövlət Universitetinin tarixi. Bakı, “Bakı Universiteti”, 1991. 525 s.
2. “Azərbaycan” qəzeti. 2009, 11 sentyabr. S. 4.
3. Bakı Dövlət Darülfünunun təsis (sənədlər toplusu). Bakı, “Azərbaycan Universiteti”, 1989. 86 s.
4. Cəfərova G.M. İxtisaslı kadrların hazırlanmasında Bakı Dövlət Universitetinin rolu. //Bakı Universitetinin Xəbərləri, №1, 2014. S. 153-158.
5. Xələfov A.A. Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanası 90 il elm və təhsilin xidmətində. Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2009. 210 s.
6. Məhərrəmov A.M. 95 illik şərəfli yol. Bakı Dövlət Universiteti. // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Hümanitar elmlər seriyası, №3, 2014. S. 5-9.
7. Məmmədova S. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasəti. // Strateji təhlil, say 1-2(23-24), 2018. S. 291-305.
8. Məmmədov H.N. Azərbaycan-Şərqi Avropa mədəni əlaqələrinin inkişafında ali məktəblərarası əməkdaşlığın rolu (BDU-nun təmsalında). Bakı Universitetinin Xəbərləri, Hümanitar elmlər seriyası, №4, 2009. S. 85-91
9. Məmmədov M.Ə., Yusifova C.N. Müstəqillik illərində BDU-nun elmi kitabxanasının beynəlxalq əlaqələri. // Kitabxanaşünaslıq və informasiya elmi-nəzəri və təcrübi jurnal № 1 // Bakı, 2010. S. 73-82.
10. “525-ci qəzet”. 2018, 10 fevral. №27. S. 20.
11. BDU-da təhsil // http://bsu.edu.az/az/content/bduda_thsil
12. Bakı Dövlət Universitetində nəşr olunan elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnalların siyahısı // <http://bsu.edu.az/az/content/jurnallar>
13. BDU-da fəaliyyət göstərən muzeylər // http://bsu.edu.az/az/content/muzeyler_new
14. Bakı Dövlət Universitetində 2017-ci ildə yerinə yetirilmiş elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri haqqında hesabat 13 aprel 2018-ci il tarixində bdu elmi şurasının növbəti iclasında dinlənilib // http://eth.bsu.edu.az/az/content/baki_dvlt_unverstetnd_2017c_ld_yern_yetrlm_elmtddqqt_lrnntclr_haqqinda_hesabat_13_aprel_2018ci_il_tarxnd_bdu_elm_urasinin_nvbt_clasinda_dnlnlb

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİ 1969-1982-Cİ İLLƏRDƏ

Aytac Rüstəmli, Gülay Məmmədova
Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsinin tələbələri
aitajj.r8@gmail.com, gulayhummet@gmail.com

Açar sözlər : Bakı Dövlət Universiteti , Heydər Əliyev, təhsil, inkişaf

Keywords: Baku State University, Haydar Aliyev, education, development

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamenti tərəfindən 1 sentyabr 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi mütərəqqi hadisə idi. İlk dərslər 15 noyabr 1919-cu ildən etibarən iki fakültədə keçirilirdi. Bu il, yəni 2019-cu il Bakı Dövlət Universitetinin yaranmasından 100 il ötür. Universitetin yubileyi ilə əlaqədar müxtəlif tədbirlər keçirilmiş, tədqiqatlar aparılmış, layihələr hazırlanmışdır. 2019-cu ildə Tarix fakültəsinin də 100 illik yubileyidir. Universitetin 100 il ərzində keçdiyi inkişaf yolunda 1969-1982-ci illər mühim xarakter daşıyır. Məlumdur ki, 1969-cu ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-də hakimiyyətə gəlməsi ilə Bakı Dövlət Universitetində də intibah dövrü başlanmışdı. Bu dövr bütün ölkədə elm, təhsil, mədəniyyət, incəsənətdə intibah dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu səbəbdən, bu dövrdə baş verən hadisələrdən, onların ümumi nəticələrindən bəhs edən bu mövzu kifayət qədər aktualdır. Məhz onun hakimiyyətə gəlişi ilində - 1969-cu il 1 noyabr tarixində universitetin 50 illik yubiley mərasimində Heydər Əliyevin ana dilində çıxış etməsi insanlarda ruh yüksəkliyini, inamı daha da artırdı. Bakı Dövlət Universiteti milli şüurun inkişafı üçün əhəmiyyətli xarakter daşıyan mərkəz olmaqla mənəvi qida rolu oynayır. Məqalədə 1969-1982-ci illərdə Bakı Dövlət Universitetində baş vermiş yeniliklərlə və onların nəticələri ilə bağlı məsələlərə toxunulacaq, eyni zamanda universitetin ən görkəmli məzunu Heydər Əliyevin universitetin və həmçinin ölkənin intibahındakı əvəzsiz xidmətlərindən danışılacaqdır.

Baku State Universities in the 1969-1982 years of XX century

The establishment of Baku State University by the Azerbaijan Democratic Republic on November 1 of 1919 was the most basically important event. Initial lessons were started on November 15 of 1919 with 2 faculties. 100 years passed from the establishment of Baku State University. Connected with the anniversary of the BSU, different events held, researched and a lot of projects prepared. Preserved researching in 2019 is the anniversary year of the History Faculty of BSU also. Years of 1969-1982 were the most important parts of a 100th years improvement way of university. It is clear that with the coming of national leader - Haydar Aliyev in the Azerbaijan SSR began the renaissance period of Baku State University. This period characterized a renaissance period of science, education, culture, art. That's why this topic is most urgent connected with these essential results. With the coming of him, the 50th year of the anniversary of University was held. On the anniversary ceremony of University, Haydar Aliyev spoke in the Azerbaijani language, this caused enthusiasm and high morale among the population. University is not only an educational center but also a center for the improvement of national ideology. In this article, the innovation of Baku State University and its results were touched on 1969-1982, and also this article about the magnificent graduate Haydar Aliyev and his irreplaceable maintenance on both university and state renaissance way.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamenti tərəfindən 1 sentyabr 1919-cu ildə təsis edilən Bakı Dövlət Universitetində 15 noyabr 1919-cu ildən etibarən ilk dərslər keçirilməyə başlanmışdı. Bu təhsil ocağı ölkəmizdə ilk ali təhsil ocağı olduğundan Universitetin yaranması ilə elmə, təhsilə maraq artmağa başladı. Heydər Əliyevin

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

təbircə desək: “xalqımızın əvəz olunmaz milli sərvəti” nə çevrildi. 1919-cu ildən - Bakı Dövlət Universitetinin yaranmasından bu günə qədər saysız tələbələrə ailə, elm ocağı olan Tarix fakültəsi də öz uğurları və məzunlarına görə hər zaman seçilmişdir.

Məlumdur ki, 1969-cu ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-də hakimiyyətə gəlməsi ilə universitetdə də dirçəliş dövrü başlanmışdı. Məhz onun hakimiyyətə gəlişi ilə 1969-cu ildə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti 50 illik yubileyi münasibəti ilə Bakı Dövlət Universitetini “Qırmızı Əmək bayrağı ordeni” ilə təltif etdi. Elə həmin il 1 noyabr tarixində universitetin 50 illik yubiley mərasimi keçirildi. Sovet rejimi dövründə belə mühüm tədbirin keçirilməsi mütərəqqi hadisə idi. Heydər Əliyevin yubileydə ana dilində etdiyi çıxışı Sovet rejiminin qorxusu çökən insanlarda ruh yüksəkliyini, inamı daha da artırdı. Məzunu olduğu universitetin 50 il ərzində keçdiyi inkişaf yolunu işıqlandıran Heydər Əliyev çıxışında Bakı Dövlət Universitetini böyük bir ağac, ondan sonra yaranan universitetləri isə onun qol-budaqları adlandırırdı.

1969-1979-cu illər ərzində universitet həyatında tədris və təhsil sahəsində irəliləyişlər baş vermiş, hərtərəfli inkişaf yolu keçmişdir. Belə ki, auditoriyalar yenilənir, dərslilər, monoqrafiyalar dərc olunur, savadlı kadrların və qəbul olan tələbələrin sayında artım baş verirdi. 1963-ci ildə ilk dəfə olaraq yaradılmağa başlanmış inşaat dəstələri hər il 500-800 tələbənin iştirakı ilə müxtəlif işlərdə köməklərini göstərirdilər. 1971-ci ildə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti tərəfindən həmin tələbələr SSRİ orden və medalları ilə təltif olundular. 1976-cı ildə 427 nəfər tələbə tikinti-quraşdırma işinə dair planı tam həyata keçirmişdilər. Bu istiqamətdə onların əmək semestri məktəbi keçməsi mühüm rol oynayırdı. 70-ci illərdə tələbələr üçün yataqxana şəhərciyinin salınmasına başlanmışdı ki, bu da çox mühim addım idi. Universitetin kitabxanasına 1974-cü ildə “elmi kitabxana” statusu verildi. 70-ci illərin əvvəllərindən etibarən Tarix fakültəsində və Hərbi kafedrada elektron imtahan maşınından istifadə olunmağa başlandı. 1975-ci ildən etibarən universitetin muzeyi təkmilləşdirilməyə və material fondu genişləndirilməyə başlandı. Muzey yenidən qurulandan sonra da öz orijinallığını qoruyub saxlayırdı. 1975-ci ilin sentyabr ayından etibarən, ərəb və ingilis dilinin öyrənilməsi prosesini inkişaf etdirmək üçün həmin dilləri öyrədən hazırlıq kursları bölməsi fəaliyyətə başladı. Bu bölmənin yaradılmasında əsas məqsəd kadrların xaricdə təhsil almasını və işləməsini asanlaşdırmaq idi. Bu bölmənin hazırlığından keçən mütəxəssislərin çoxu kursları bitirdikdən sonra xaricdə işləməyə başlayırdılar.

70-ci illərdə fəaliyyət göstərən Hesablama mərkəzi həm universitetin, həm də digər ali təhsil müəssisələrinin tələbələri arasında proqramçı hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynayırdı və tələbələr burada tədris praktikası keçirdilər. 1976-cı ildən etibarən Hesablama mərkəzində elə burada hazırlanan “Davamiyyət”. “Əmək haqqı” və s. kimi köməkçi sistemlərdən istifadə edilirdi. Sənədlər və hesabatlar “Abuturiyent” sistemi ilə təchiz olunmuş hesablama mərkəzində hazırlanırdı. 1977-ci ildə Hesablama mərkəzi iş sistemini dəyişərək ali məktəblər arasındakı Elmi Tədqiqat Hesablama mərkəzinə çevrildi. Bu hadisə təhsil üçün çox mühim əhəmiyyət daşıyırdı. 1978-ci ildə ilk dəfə tədris işçiləri tərəfindən fakültələrdə tədris sənədlərinin yoxlanılması həyata keçirildi. Bu proses təxminən 3 ay mərhələli şəkildə davam etmişdir. Bunun nəticəsində fakültə və kafedralarda sənədlər və tədris materialları ilə bağlı problemlər aradan qalxdı.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

1977/78-ci tədris ilində universitetin 2-ci tədris korpusu istifadəyə verilmiş, auditoriya problemi demək olar ki, aradan qalxmış, müəllimlərin və tələbələrin iştirakı ilə 100 açıq mühazirə təşkil olunmuşdur. 1970/80-ci illərdə universiteti gündüz növbəsində təhsil alan 10 min 361 nəfər bitirmişdir. 1980-ci ildə açıq mühazirələrin keçirilməsi daha da çoxalmış, onların sayı 250-ə çatmışdır. Tələbələrin təcrübə keçməsinə mühim əhəmiyyət verilirdi. 1971/72-ci tədris ilində 1508 nəfər, 1978/79-cu illərdə 4880 nəfər tələbə müxtəlif sahələrdə təcrübə keçmişdir. Bu ilbəlil praktikaya göndərilən tələbələrin sayının artdığının bariz nümunəsidir. Bu illər ərzində fakültə və kafedralarda islahatlar aparılırdı. 1976-cı ildə Universitetin Hüquq fakültəsində Beynəlxalq hüquq kafedrasının açılması beynəlxalq hüququn tələbələrə öyrədilməsi üçün mütərəqqi hadisə idi. 70-ci illərin sonlarından etibarən universitetə təhsil almaq üçün gələn xarici tələbələrin sayında xüsusi artımın olması, eyni zamanda tələbələrin sayının hər il daha da artması təhsilin inkişafını sübut edir. Universitetin əməkdaşları başqa ölkələrin, əsasən də sosialist ölkələrin təhsil işçiləri ilə əlaqələr yaradırdılar. Əvvəlki tədris illərində ixtisaslaşmada müəyyən problemlər olsa da, 1978-ci ildə artıq ixtisaslaşma lazımi şəkildə həyata keçirilirdi. İxtisaslaşma üzrə qruplardakı tələbələr ən azı 12 nəfər olurdu və bu qruplar universitet tərəfindən rəsmi əmrlə qeydə alınırdu.

1977-1988-ci illərdə mənəvi tərbiyə problemlərinə diqqət yetirildiyindən bu mövzuya dair konfrans keçirilmiş, konfransda 3000-ə yaxın tələbə iştirak etmiş, elm xadimlərinin müxtəlif mövzulu məruzələri dinlənilmişdir. 1979/80-ci tədris ilində əvvəlcədən fəaliyyəti dayandırılmış universitet nəşriyyatı yenidən fəaliyyətə başlamış və qısa müddət ərzində çox sayda dərslik, monoqrafiyalar və s. dərc olunmuşdu. 1970-1980-ci illərdə Bakı Dövlət Universiteti daha da inkişaf etmiş, yeni fakültələr, kafedralar, tədris otaqları, yeni təchiz olunmuş laboratoriyalar yaradılmış, həmçinin maddi-texniki bazası genişlənmiş, yeni texniki vasitələrin istifadəsinə başlanmış, istifadədə olan texniki vasitələr əsaslı dəyişdirilərək daha yararlı vəziyyətə gətirilmişdir. 1978-ci ildən ixtisaslaşdırılmış auditoriyaların təşkilinə başlanmışdır. Bunun nəticəsi olaraq, 1979-cu ildə 15 ixtisaslaşmış auditoriya yaradılmış, eyni zamanda həmin ildən etibarən Jurnalistika fakültəsində daha mükəmməl avadanlıqlardan istifadə olunmağa başlanmış, kino və televiziya auditoriyası fəaliyyətə başlamışdır.

1969-1982-ci illərdə tələbələrin xarici təhsil ocaqlarında təhsilinə də xüsusi önəm verilmişdir, bu həm yüksək potensiallı kadr hazırlanmasına müsbət təsir etmiş, həm də mədəniyyətimizin təbliğinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynamışdır. Bu məqsədlə 15 minə yaxın gənc Moskvanın, Kiyevin, Leninqradın nüfuzlu ali təhsil ocaqlarına göndərilmişdir.

BDU-nun və Tarix fakültəsinin ən görkəmli məzunu müasir Azərbaycanın qurucusu, ümumilli lider Heydər Əliyevdir. Dahi şəxsiyyət öz çıxışlarında Tarix fakültəsinin məzunu olduğu üçün qürur duyduğunu dəfələrlə qeyd etmişdir. 1969-cu ildə BDU-nun yaranmasının 50 illik yubileyində çıxışı zamanı Heydər Əliyev bildirmişdir ki: *“Azərbaycan torpağında birinci ali məktəbin yubileyi elə bir hadisədir ki, onun ictimai əhəmiyyəti Azərbaycanın hüduqlarından çox-çox kənara çıxır”* [7]. Bakı Dövlət Universitetinin 75 illiyini qeyd etməli olan komissiyaya şəxsən özü rəhbərlik edən Heydər Əliyev, bu universitetin Azərbaycan və onun üçün nə qədər dəyərli olduğunu bir daha göstərmiş, universitetin 50, 60, 75 illik yubileylərinin şahidi olduğu üçün qürur duyduğunu demişdir. Qeyd etmək istərdik ki, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevə 1994-cü il 28 dekabr tarixində Bakı Dövlət Universitetinin Elmi

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Şurasının qərarı ilə “Universitetin Fəxri doktoru” elmi adı verilmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin ən parlaq səhifələrinə öz imzasını atmışdır. Azərbaycan tarixinə, onun sarsılmaz inkişafına, illərlə zülmə, təqibə məruz qalan adət-ənənələrinin qoruyub saxlanılmasına əvəzsiz töhfələr vermişdir. Görkəmli məzun öz qəti addımları, böyük xalq-vətən məhəbbətinin, uzaqgörən çox yönlü siyasəti nəticəsində xalqın əbədi və sarsılmaz sevgisini qazanaraq ümumilli liderə çevrilmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanın qurtuluş savaşının qalibi, çiçəklənən müasir və müstəqil Azərbaycanın banisidir. Azərbaycana qarşı düşmənlərimiz tərəfindən yüz illərdir aparılan etnik qarşıdurma yaratmaq, parçalamaq, bölmək siyasətini dərinlən başa düşən Heydər Əliyev bir çox siyasi manevrlər edərək bu məkrli addımların qarşısını almışdır. O, həm millətini sevən bir vətənpərvər, həm də beynəlmiləlçi bir şəxsiyyət idi, bütün bu faktorlar isə xalqda ona qarşı dərin məhəbbət yaradırdı.

Xalq, vətən sevgisi bitməyən Heydər Əliyev hələ ilk günlərdən xalqına köməyini, sevgisini əsirgəməmişdir. Onun hakimiyyətə gəldiyi dövrdə artıq Azərbaycan üçün böyük bir son yaxınlaşırdı. O, nəinki bu problemi həll etdi, hətta Azərbaycanı Simurq quşu kimi küllərindən yenidən yaratdı.

Qanlı caynaqlardan çıxan Azərbaycanda, o, vətənə sevgi hissi aşılamağa çalışır, kiçikdən böyüyə - hamıdan vətənə sevgi, dövlət rəmzlərinə məhəbbət gözləyirdi. Təsədüfi deyil ki, 13 mart 1998-ci il sərəncamında bütün təhsil ocaqlarında dövlət atributlarının öyrənilməsi işinin gücləndirilməsinin, radio və televiziyalarda bu barədə silsilə verislər hazırlanmasının təmin edilməsi üçün tapşırıqlar vermişdir [3].

Heydər Əliyev şəxsiyyəti Azərbaycana və onun tarixinə Tanrıdan gələn əvəzsiz hədiyyədir. Bugün, inkişaf etməkdə olan Azərbaycan təhsilinin memarını məhz Heydər Əliyev adlandırsaq yanılmarıq. Tarix boyu imperiyalar xalqı idarə etmək üçün onun təhsilinə və tarixinə zərbələr vurmuşdur. Təəssüf ki, bu zərbələr Azərbaycandan da yan keçməmişdir. İmperiyaya sadıq, gözü bağlı əsgərlər yetişdirmək istəyən siyasət təbii ki, Azərbaycan tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmişdir. Bu yolda etnik qarşıdurmalar, adət-ənənələrdən, dindən və əhəlinin sosial vəziyyətindən məharətlə istifadə edilmişdir. Təsədüfi deyil ki, bu saxtalaşdırmalar erməni məsələsi və Qafqazda narazılıq yaratmaq siyasətiylə də sıx bağlı idi. Bu saxtakarlıqdan xüsusi istifadə edən ermənilər “dənizdən dənizə” xülyasını irəli sürərək Azərbaycanın daimi və qədim torpaqlarına “haqsız” haqq iddia etmişlər. Təbii ki, gözləri doymayan düşmənlərimizin bu boş arzularının səbəbi hələ ən qədim dövrlərdən böyük Azərbaycan dövlətlərinə olan həsəd, paxıllıq və qısqanclıq hisslərinin təzahürü idi.

Bu və buna bənzər bir sıra səbəblərdən həmçinin, məşhur fransız yazarı Erich Feigl'in qələmə aldığı “Armenian mythomania” kitabında qeyd etdiyi kimi, erməni mifomaniyalarından gələn tamamilə yalan və nağılvari uydurmalarından törəyən səbəblərdən Azərbaycan tarixinə diqqətin yönəldilməsi, yenidən daha dərinlən araşdırılması və öyrənilməsi məsələsi zərurət doğururdu.

Bütün bunlara yaxşı bələd olan Heydər Əliyev həm savadlı bir tarixçi, həm də millətini ürəkdən bağlı olan bir dövlət başçısı kimi min bir çətinliyə məruz qalan tariximizə və təhsilimizə xüsusi diqqət ayırırdı.

“Təhsil sahəsi xalqımızın bu günü, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi üçün ən vacib sənəddir” ifadəsi məhz xalqın maariflənməsinə, təhsilin elmin inkişafına əvəzsiz töhfələr verən Azərbaycan xalqının və Azərbaycanı sevən hər bir şəxsin sevimlisi olan Ümumilli Lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevə məxsusdur. Heydər Əliyev

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

təhsilin milli prinsiplərimizə uyğunlaşdırılmasına dair tapşırıqlar vermiş, Azərbaycan tarixinin və dilinin inkişafının irimiqyaslı təmin olunmasını Azərbaycan təhsilinin qarşısına vəzifə qoymuşdur. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin təhsil sahəsində gördüyü uğurlar Azərbaycan xalqı üçün əvəzolunmazdır.

Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində Vətənə, xalqa, torpağa sonsuz məhəbbət və sədaqət hissi, qurub-yaratmaq amalı ilə yaşamış, hər zaman milli ideallara bağlı olmuşdur. Ümummilli Lider Heydər Əliyev bütün zəngin və mənalı həyatı boyu daim xalqını, Vətənini düşünmüş, Azərbaycanın ən çətin məqamlarında onu üzləşdiyi faciələrdən, çətinliklərdən xilas etmək üçün misilsiz fədakarlıqlar göstərmiş, təbiətin bəxş etdiyi bir çox fitri keyfiyyətlər sayəsində tarixi hadisələrin inkişaf məcrasını qabaqcadan müəyyən edə bilmişdir. Heydər Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasəti müasir Azərbaycanın inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Tədqiqatlar göstərir ki, Universitetin 70-80-ci illər tarixi Heydər Əliyevin qayğısı ilə əlaqəlidir. Unuversitetin Azərbaycan xalqının tarixində rolu və dövlətin ictimai-siyasi həyatında mövqeyi onun universitetə olan münasibətinə təsir edirdi. Azərbaycan xalqı dünyaca tanınan siyasətçisi, xalqını-vətənini sevən, ondan töhfələrini əsirgəməyən qurucu atası ilə fəxr edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Atakişiyev A. M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin tarixi, Bakı, Bakı Universiteti, 1991, 528 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı. // Xalq qəzeti. N69. 14 mart 1998. s.1.
3. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu. N3, maddə 156. 31 mart 2000.
4. Mahmudov Y. Böyük Azərbaycan fenomeni. // Xalq qəzeti. 14 mart 1998. s.3.
5. Məhərrəmov A. Bakı Dövlət Universiteti 90. Bakı, Bakı Universiteti, 2009, 689 s.
6. Mərdanov M. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində, Bakı, Çarşıoğlu, 2009, s.526.
7. Mərdanov M. Heydər Əliyev və Bakı Dövlət Universiteti. Bakı, 1998, 185 s.
8. Rəsulbəyova N. Qadın hüquqlarının etibarlı hamisi. // Xalq qəzeti. 7 mart 2010. S. 4.
9. Ümumdünya tarixinin Azərbaycanlı dahisi//Azərbaycan qəzeti. 4 may 2013. s.7.

XX ƏSRİN 20-40-cı İLLƏRİNDƏ TARİXÇİ MİLLİ KADRLARIN HAZIRLANMASI: PROBLEMLƏR VƏ ÇƏTİNLİKLƏR

Nigar Abbasova

Bakı Dövlət Universiteti, Regionşünaslıq ixtisasının tələbəsi

nigarabbasova00@mail.ru

Açar sözlər: *Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, tarixçi, kadr hazırlığı*

Keywords: *Baku State University, Faculty of History, Historian, personnel training*

Подготовка национальных специалистов-историков в 20-40-ые гг. XX века: проблемы и трудности

Историю университета можно разделить на четыре этапа. Это период Азербайджанской Демократической Республики (1919-1920), период независимого развития до вступления Азербайджана в Союз в 1920-1922 годах, период в составе СССР и период после восстановления Азербайджаном своей государственной независимости.

Путь развития, пройденный университетом не был гладким. Каждый из этапов развития имел свои особенности, зачастую процессы, происходящие на этих этапах, не только не похожи друг на друга, но и носили противоречивый характер.

Но с большим сожалением следует отметить, что этот храм науки и образования, сияющий как факел на стыке Европы и Азии, в период расцвета своего развития - 19 июня 1930 года по указанию Москвы и по решению Совета Народных Комиссаров Азербайджана прекратил свою деятельность, факультеты превратились в институты. Его имущество и библиотека с книжным фондом более 100 тысяч экземпляров также были распределены между созданными институтами. Таким образом, в период становления административно-эмиратской системы Москва всячески препятствовала развитию национальной культуры и литературы, национального самосознания в республиках, различными средствами и коварными методами предотвращала национальное пробуждение народов. Бакинский Государственный Университет также стал жертвой такой коварной политики.

Рассматривая пройденный первым учебным заведением путь, мы видим, что сегодня невозможно представить деятельность этого храма, его всемирно известную науку, ученых, современное азербайджанское общество не учитывая позицию Университета. Последующие попытки талантливой азербайджанской интеллигенции национализировать БГУ, развивать идеи о свободе, формирования национального самосознания побудили сторонников жесткого режима, считавшихся в рамках Совета к репрессиям.

Репрессии 30-х годов на национальной почве наряду с другими сферами нанесли тяжелый удар по исторической науке и формированию исторических кадров Азербайджана. Все эти негативные события оставившие неизгладимые следы в истории нашего народа, не обошли стороной и коллектив БГУ.

В годы Второй мировой войны исторический факультет пережил один из самых тяжелых периодов своего существования. Большая часть студентов и преподавателей была направлена на фронт, число студентов на выпускных курсах резко сократилось.

Бакинский Государственный Университет – достояние азербайджанского народа. Каждый народ имеет свой язык. Но возрождение, развитие и доведение языка любого народа до мирового культурного уровня становится возможным благодаря деятельности передовых людей, деятелей науки. В связи с этим необходимо особо отметить деятельность Бакинского Государственного Университета. Создание и развитие

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

национально-освободительного движения в Азербайджане, защита страниц нашей истории от провокаций, искажений духовной культуры нашего народа - всё это стало результатом деятельности наших ученых, работников высших учебных заведений в XX веке. Заслуги Бакинского Государственного Университета в этой области очень велики.

The activities in the field of training national specialist historians in the 20-40 s. XX century: problems and difficulties

The history of the University can be divided into four periods. This is the period of the Azerbaijani Democratic Republic (1919-1920), the period of independent development before Azerbaijan joined the Soviet Union in 1920-1922, the period within the USSR and the period after Azerbaijan regained its state independence. The path of development passed by the Baku State University was not smooth. Each of the periods progressed, had its own characteristics, often the processes occurring at these stages are not only differ to each other, but also had a contradictory nature.

But it should be noted with great repentance temple of science and education, shining like a torch at the junction of Europe and Asia, in the neadway of its development - on June 19, 1930, at the direction of Moscow and by the decision of the Council of People's Commissars of Azerbaijan, ceased its activities, and the faculties turned into institutes. Its property and library with a book fund of more than 100,000 copies were also distributed among the newly created institutions. Thus, during the formation of the administrative-Emirate system, Moscow firmly obcured the development of national culture and literature, national consciousness in national republics, and by various means and insidious methods prevented the national awakening and development of national consciousness. Baku State University has also become a victim of this deceptive policy.

Considering the path taken by the first educational institution, we see that today it is impossible to imagine Azerbaijan, its world-famous science, culture of economy, scientists, and modern Azerbaijani society as a whole apart from the activities of this temple. The subsequent attempts of the talented Azerbaijani eggmaes intelligentsia to nationalize the BSU, to develop ideas of freedom on national grounds, and to form a national identity prompted the supporters of the hard regime, who were considered within the Council, to supress.

The repressions of the 30s on national grounds, along with other spheres, was dealt a heavy blow to historical science and the formation of historical cadres in Azerbaijan. The repressions of the 30s, which left indelible traces in the history of our people, did not escape the BSU team.

During the Second World War, the history Department experienced one of the most difficult periods of its existence. Most of the students and teachers were sent to the front, and the number of students in their final years dropped sharply.

Baku State University is the greatest wealth of independent Azerbaijan, the people of Azerbaijan. Every nation is born with its own language. But the revival, development and bringing the language of the people to the world cultural level is possible thanks to the activities of the leading people of the people, scientists and knowledge workers. In this regard, it is necessary to highlight the activities of the Baku State University. The development of the national liberation movement in Azerbaijan, protection of our history, provocation, distortion, for centuries the possession of our people a great culture, the possession of great spirituality - all this was a result of the activities of our scientists, employees of institutions of higher education in the twentieth century. The achievements of Baku State University in this field are very great.

1919-cu ildə əsası qoyulmuş Bakı Dövlət Universiteti ilə həmyaşlı olan Tarix fakültəsi doğma universitetimizin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının həyatında

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

mühüm rol oynamışdır.

Universitetin yarandığı ilk günlərdə “Azərbaycan” qəzetində (17.11.1919) çap edilmiş “Darülfünunun açılması” sərlövhəli yazıda deyilirdi: “*..Yeni millət, yeni elm, yeni fəlsəfə demək isə, hər bir darülfünun da yeni bir məbəd olması icab edər... Azərbaycan darülfünunu, əlbəttə, bir türk (Azərbaycan) Darülfünunudur, çünki türk (Azərbaycan) milləti, türk (Azərbaycan) Parlamanı, türk (Azərbaycan) Hökuməti tərəfindən türk (Azərbaycan) gəncliyi üçün açılmışdır. Darülfünunun həyat və məşğuliyyətə başlaması tarixi olan 15 noyabr yeni bir tərəqqi dövrünün açılmasının ibtidası olacaqdır...*”.

Həqiqətən, oldu da. Bakı Dövlət Universitetinin fəaliyyətinin ilk illərində milli kadr çatışmazlığı bütün sahələrdə açıq-aydın görünməkdə idi. Bakı Universitetinin fəaliyyətə başlaması münasibətilə V.Razumovski yazırdı: “Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı, türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Asiya ilə Avropanın qovşağında yeni məşəl yandı”. (6, s. 5)

“Azərbaycan” qəzetində (17.11.1919) çap edilmiş “Darülfünunun açılması” başlıqlı yazı diqqəti daha çox cəlb edir. Orada deyilirdi: “*Dün Azərbaycan darülfünunu ilk dəfə olaraq açıldı və ilk gündür ki, məşğuliyyətə başladı. Bir məmləkətdə bir millətin həyatı-siyasiyyə və milliyyəsinə darülfünunların, akademiya və gətirəcəkləri tərəqqi və təcəddüdün dərəcə və meyarı təyin ediləməz. Tarixdə Atina darülfünunun yeni bir Yunanıstan yaratdığını kim inkar edə bilər? Bir əsr əvvəl Fransiyayı aləmsümül təkamülə atan Sorbonna darülfünunu... deyəlməz?... Almanları 1806-cı il fəlakətindən sonra yenidən şöhrətə, siyasət və hərbi hazırlayan və Napoleondan qəhar bir intiqam alan Berlin və Hamburq darülfünunları ... olmamışdırmı?*” (6)

Hesab edirik ki, əlavə şərhə ehtiyac olmayan bu milli ruhlu yazıda söylənilən, arzu edilən amallar bu gün həqiqətən BDU-nun simasında artıq çoxdan həqiqətə çevrilmişdir.

Universitetin ilk fakültələrindən biri olan Tarix-filologiya fakültəsində 1919-cu ildə təhsil alan 509 nəfər tələbədən cəmi 12-si azərbaycanlı idi. Universitetin akademik tərkibində cəmi 9 nəfər azərbaycanlı müəllim vardı. Kadr çatışmazlığı üzündən AXC-nin siyasi və dövlət xadimlərindən Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Rəşid xan Kaplanov Osmanlı ədəbiyyatı tarixindən, Maarif nazirinin müavini Həmid bəy Şaxtaxtinski isə rus dili və ədəbiyyatından mühazirələr oxuyurdular.

Milli kadr hazırlığı istiqamətində fəaliyyəti genişləndirmək məqsədilə, 1921-ci il mayın 14-də I Ümumazərbaycan sovetlər qurultayında qəbul edilmiş qətnamədə universitetdə təhsilin türk və rus dillərində aparılması məsələsi qoyuldu. Hətta Azərbaycan İnkilab Komitəsi Dövlət Universitetinin bütün fakültələrində təhsilin türk və rus dillərində aparılmasını məcburi hesab etdi. Qərarda türk dilinin öyrənilməsinə maraq yaratmaq məqsədilə müəllimlərin əmək haqqlarının artırılması da nəzərdə tutulurdu. Bəs, türk dilinə diqqətin belə artırılmasının səbəbi nə idi?

Əvvəla, respublikada bolşevik hakimiyyəti çox ciddi iqtisadi və siyasi böhranla üzləşmişdi. Ölkəni silahlı üsyanlar bürümüş, iqtisadi gərginlik artmışdı. Respublikanın qəzalarından mərkəzə həyəcan dolu xəbərlər gəlirdi. Vəziyyət elə bir şəkildə almışdı ki, özünün iqtisadi vəziyyətinin bütün ağırlığına baxmayaraq, Sovet Rusiyası “Neft Bakısı” naminə Azərbaycana iqtisadi kömək göstərməli oldu.

Digər tərəfdən, aprel çevrilişindən az sonra Azərbaycan ziyalılarına müxtəlif siyasi damğalar vurularaq, onların bir qrupu məhv edilmiş, digər qrupu isə mühacirət etməyə məcbur olmuşdu. Odur ki, universitetdə əsasən türk dilini bilməyən mütəxəs-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

sislər dərs dediyi üçün hökumət bu məsələyə diqqəti artırmalı oldu.

Universitetin tarixini dörd mərhələyə bölmək olar. Bu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü (1919-1920), 1920-1922-ci illər Azərbaycanın ittifaqa daxil olana qədərki nisbətən müstəqil inkişaf dövrü, SSRİ tərkibindəki dövr və Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonrakı dövrüdür. Universitetin keçdiyi inkişaf yolu heç də hamar olmamışdır. İnkişaf mərhələlərinin hər birinin özünəməxsus cəhətləri olmuş, çox zaman bu mərhələlərdə baş verən proseslər nəinki bir-birinə oxşamamış, hətta bir-birinə zidd xarakter daşımışdır.

BDU-nun sonrakı inkişaf tarixi göstərdi ki, “universitetin varlığı milli dilin, ədəbiyyatın, tarix və mədəniyyətin hərtərəfli inkişafına geniş yol açır” argumentini söyləyənlər öz fikirlərində nə qədər haqlı imiş...

Fəaliyyətinin ilk 10 illik dövründə universitet əməkdaşlarının bir sıra monoqrafiyaları çap olunmuş, doktorluq dissertasiyalarının müdafiələri keçirilmişdi. Doktorluq dərəcəsi almaq üçün universitetdə birinci dissertasiya müdafiəsi 1921-ci il iyunun 15-də Tarix-filologiya fakültəsinin iclasında keçirilmişdi. Ümumiyyətlə, 2 fakültə və 40 müəllimlə fəaliyyətə başlayan universitet 10 il ərzində respublika üçün 1500-dən artıq mütəxəssis hazırlamışdı.

20-ci illərin axırında Bakı Dövlət Universiteti böyük elmi potensiala malik yüksək ixtisaslı kadr hazırlayan təhsil və elm məbədgahına çevrilmiş, Azərbaycan təhsilinin, elminin, mədəniyyətinin inkişafında həlledici rol oynamağa başlamışdı. Məhz buna görədir ki, universitetin fəaliyyətinə böyük qiymət verən Azərbaycan hökuməti Bakı Dövlət Universitetinin 10 illik yubileyinin qeyd olunması haqqında qərar qəbul etdi. Təntənəli yubiley 1930-cu il yanvarın 12-də Bakı Opera və Balet Teatrında keçirildi. Yubiley iclasında Bakı Dövlət Universitetinin on il müddətində respublikanın təhsil, elm və mədəni həyatında böyük xidmətləri, xüsusilə yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanmasında əldə etdiyi nailiyyətləri qeyd edildi. Universitetin bir çox əməkdaşları yüksək dövlət mükafatlarına layiq görüldülər. (2)

Ancaq çox təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Avropa və Asiyanın qovuşuğunda məşəl kimi parlayan bu elm və təhsil məbədgahı öz inkişafının çiçəkləndiyi dövrdə - 1930-cu ilin iyunun 19-da Moskvanın göstərişi və Azərbaycan Xalq Komissarlar Sovetinin qərarı ilə fəaliyyətini dayandırdı, fakültələri ayrı-ayrı institutlara çevrildi. Onun əmlakı və 100 min nüsxədən artıq kitab fondu olan kitabxanası da yeni yaradılan institutlar arasında bölüşdürüldü. Beləliklə, inzibati-amirlik sisteminin formalaşdığı bir zamanda Moskva hər vasitə ilə milli respublikalarda milli mədəniyyətin və ədəbiyyatın, milli şüurun inkişafına mane olur, müxtəlif vasitələrlə və məkrli üsullarla milli oyanışın və milli özünüdərk inkişafının qarşısını almağa çalışırdı. Bakı Dövlət Universiteti də belə məkrli siyasətin qurbanı oldu.

Respublikamızda universitetin ləğv edilməsinin səhv siyasət olması tezliklə ölkənin elm, təhsil və mədəni həyatında özünü göstərməyə başladı. Məhz buna görə Azərbaycan SSR Xalq Komissarlar Soveti 1934-cü ilin mayında Bakı Dövlət Universitetinin yenidən təşkili haqqında qərar qəbul etdi. 1934-cü ilin sentyabrından universitetin fəaliyyəti bərpa edildi. Keçmiş “Kommunist”, indiki “İstiqlal” küçəsində 6 saylı binanın yarısı universitetə verildi. Artıq 1935-ci ildə universitetdə 4 fakültə, 13 kafedra fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycan xalqının ən yüksək təhsil, elm mərkəzi saydığı BDU-nun yaranması hələ XIX əsrin ikinci yarısından başlanan və XX əsrin əvvəllərində geniş vüsət alan müasir, Avropa tipli təhsil müəssisələri yaratmaq, bütövlükdə müasirləşmək uğrunda

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

gedən milli maarifçilik, milli azadlıq mübarizəsinin yekunu kimi bu mübarizəyə rəhbərlik edən mütəfəkkir şəxsiyyətlərin böyük fəaliyyətləri nəticəsində təsis olunub.

Bu gün birmənalı şəkildə bildirməliyik ki, BDU çağdaş Azərbaycan dövlətçiliyi tarixinə şanlı səhifələr yazmış AXC Hökumətinin milli təhsil və dövlət quruculuğu sahəsində apardığı siyasətin real nəticəsi olaraq yaranmışdır. BDU, sözün həqiqi mənasında, AXC-nin xalqımıza bəxş etdiyi şah əsəri, Cümhuriyyət qurucuları olan Avropa təhsilli dövlət xadimlərinin millətimize ölməz ərməğanı, əvəzsiz töhfəsi, Milli Hökumətin əbədi yadigarıdır... Bu bir həqiqətdir ki, AXC Hökuməti qarşısında duran ən ciddi məsələlərdən biri də ölkəmizdə ali təhsil müəssisələrinin yaradılması, ali təhsilli milli kadrlarının hazırlanması idi.

Bu sahədə Milli Hökumət iki yöndə: a) ölkədə ali təhsil müəssisələrinin yaradılması; b) Azərbaycanlı gənclərin Avropanın məşhur universitetlərinə təhsil almağa göndərilməsi, - istiqamətində iş aparırdı. (3)

Birinci istiqamətdə əsas diqqət BDU, Kənd Təsərrüfatı və Pedaqoji İnstitutların, eləcə də, Konservatoriyanın yaradılmasına yönəldilmişdi.

İlk təhsil ocağının keçdiyi keşməkeşli yola nəzər salarkən görürük ki, Azərbaycanın bugününü, onun dünya şöhrətli elmini, iqtisadiyyatını mədəniyyətini, alimlərini, bütövlükdə müasir Azərbaycan cəmiyyətini bu elm məbədinin fəaliyyətindən ayrılıqda təsəvvür etmək mümkün deyil. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, universitetin yaranmasında və ilk illərində əcnəbi alimlərin, xüsusən rus alimlərinin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Sonralar istedadlı Azərbaycan ziyalılarının BDU-nu milliləşdirmək, milli zəmində inkişaf etdirmək uğrunda mübarizə aparmaları azadlıq ideyalarının, milli özünüdərk təşəkkül tapmasına çalışmaları sovet çərçivəsində düşünüən sərt rejim tərəfdarlarını təşviş salmış və repressiyalara yol açmışdı.

30-cu illərin repressiyaları başqa sahələrlə yanaşı, Azərbaycanın tarix elminə və tarixçi kadrların formalaşmasına da ağır zərbə vurdu. Xalqımızın tarixində silinməz izlər qoyan 30-cu illər repressiyası BDU-nun kollektivindən də yan keçməyib. Repressiyanın 1934-1939-cu illəri əhatə dövründə respublikamızda 27458 nəfər "əksinqilabi", "antisovet" fəaliyyətinə görə, "trotskiçi", "əksinqilabçı millətçi", "üsyancı" adları ilə cəza alıb. BDU-nun 60-a qədər professor, elmi işçi və müəllimi, 20-yə qədər tələbəsi təqib və təzyiqlərə məruz qalıb, güllələnib. 1920-1930-cu illərdə BDU-ya rəhbərlik etmiş dörd nəfər azərbaycanlı rektor, Tarix və Şərq fakültələrinin dekanları və dekan müavirləri, kafedra müdirləri və digər rəhbər işlərdə çalışanlar da repressiyaya məruz qalıb. (5, s.27) Həmin çətin şəraitdə belə Tarix fakültəsində kadr hazırlığı davam edir və təkmilləşirdi. Universitet tarixinin ən çətin illərindən olan 1937-ci ildə universitetin rektoru görkəmli ictimai-siyasi xadim, Azərbaycan təhsil sistemində xüsusi yeri olan Əziz Məmmədkərim oğlu Əliyev olmuşdur.

Milli vətənpərvərlik mövqeyində durması universitet üçün o dövrdə müxtəlif problemlər yaratmışdır. Hətta Sovet hakimiyyəti illərində universitetin adı da dəfələrlə müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır. 1922-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin adı dəyişdirilərək Azərbaycan Dövlət Universiteti adlandırılır. Belə adlandırılmasının səbəbi BDU-nun təkcə Azərbaycan üçün yox, qonşu respublikalar üçün də mədəniyyət ocağı olması ilə izah edilirdi.

1924-cü ildə universitetin əsl yaradıcılarını xalqın şüurundan silmək üçün növbəti tədbir həyata keçirilir: universitetə bolşeviklərin rəhbəri V.İ.Leninin adı verilir.

1939-cu ildə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 16 aprel tarixli

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

fərmanı ilə Azərbaycan Dövlət Universitetinə vaxtilə Azərbaycan Kommunist Partiyasına rəhbərlik etmiş S.Kirovun adı verilir.

II Dünya müharibəsi universitetin də həyatına mənfi təsir etdi, tədris prosesi ağır vəziyyətə düşdü. Müharibənin başladığı ilk gündə universitetin rektoru Cəbrayıl Ağaəli oğlu Ələsgərovun cəbhəyə getməsi bütün müəllim-tələbə kollektivi üçün bir çağırış oldu. Bir neçə gün ərzində universitetin 159 müəllimi, 23 aspirantı, 1141 tələbəsi səfərbərliyə alındı, silaha sarılaraq ön cəbhəyə getdi. 1940/41-ci dərs ilində universitetin bütün məzunları və 200 tələbə cəbhəyə yollandı. Onlar həm döyüşən hissələrdə, həm də Avropa ölkələrində partizan və müqavimət hərəkatında fəal iştirak etdilər. Döyüşən ordu sıralarına çağırılmayanlar isə arxa cəbhədə öz əməkləri ilə fərqləndirildilər.

Bütün fəaliyyəti “Hər şey müharibə üçün, hər şey cəbhə üçün” istiqamətinə yönəlmiş universitetdə 1941-ci il iyunun 22-də izdihamlı mitinq keçirildi. Mitinqdə çıxış edən professor-müəllimlər və tələbələrin nümayəndələri ölkənin müdafiəsinə qalxmağı, bütün qüvvələrini faşistlər üzərində qələbəyə sərf edəcəklərini söylədilər.

İkinci dünya müharibəsi illərində tarix fakültəsi özünün ən ağır dövrlərindən birini yaşamışdır. Tələbələrin və müəllimlərin böyük hissəsi cəbhəyə yollanmış, buraxılış kurslarındakı tələbələrin sayı kəskin şəkildə azalmışdı. Universitetin Tarix fakültəsinin tələbələrinin “Hitlerin qanlı köpəklərindən intiqam alacağıq” adlı çağırışında deyilirdi: *“Biz gənc tarixçilər - Azərbaycan Dövlət Universiteti tarix fakültəsinin tələbələri - öz hiddət və qəzəb səsimizlə bütün qabaqcıl başəriyyəyə müraciət etmiş ölkəmizin qüdrətli ümumxalq səsinə qoşuluruq. Faşist Almaniyaşının büsbütün darmadağın edilməsi gününü yaxınlaşdırmaq üçün nə mümkünə edəcəyik”*.

Müharibə illərində Azərbaycan ali məktəb sistemi hərbi şəraitə uyğun olaraq yenidən quruldu. Ali məktəblərin tələbə və müəllimlərinin orduya səfərbər edilməsi ilə əlaqədar olaraq təhsil müddəti qısaldıldı. Yeni keçici xarakter daşıyan tədris planları və ixtisar edilmiş proqram üzrə kadr hazırlığına başlandı. 1941/42-ci tədris ilində üç illik tədris planına keçildi. Qış təilləri ləğv edildi, daha intensiv tədris prosesi tətbiq edilməyə başlandı. 1944-1945-ci illərdə universitetin hospitala çevrilmiş binasının özünə qaytarılması onun işində yeni quruculuq mərhələsinin başlanmasını təmin etdi.

Müharibə illərində böyük çətinliklərə, müəllim kadrların çatışmazlığına baxmayaraq universitet kollektivi yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı işini davam etdirmiş, 4 ildə 719 nəfər kadr hazırlamışdı. Universitetdə tədris prosesinin təşkili ilə yanaşı, elmi-tədqiqat işinin aparılmasına, aspirantura yolu ilə elmi kadrların hazırlanmasına, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsinə də xüsusi diqqət yetirilmişdi. 1940-1945-ci illərdə 211 aspirant təhsil almış, onların əksəriyyəti öz namizədlik dissertasiyalarını müdafiə etmişdi. 1941-1945-ci illərdə universitetin elmi şuralarında 13 doktorluq və 118 namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdi. Müharibə illərində universitetin kadr korpusuna cavan kadrlar daxil olmuşdu. Artıq 1945-ci ildə universitetdə 331 müəllim çalışırdı. Bunlardan 29 nəfəri elmlər doktoru, professor, 107 nəfəri elmlər namizədi, dosent, 195 nəfəri isə müəllim idi. Bu, o dövr üçün çox böyük rəqəm idi.

Böyük Vətən müharibəsi 1945-ci ildə qələbə ilə qurtardıqdan sonra universitetin inkişafında yeni mərhələ başlandı. Bu mərhələdə universitetin strukturu təkmilləşdi, maddi-texniki bazası möhkəmləndi, müharibə illərində alınan binalar özünə qaytarıldı, tədris prosesində islahatlar aparılmaqla təkmilləşmiş tədris planına keçildi, kadr potensialı gücləndi, elmi-tədqiqat işi aparılmasında, daha aktual mövzuların tədqiqin-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

də, yeni elmi istiqamətlərin müəyyənləşməsində canlanma baş verdi.

1941-1945-ci illərdə universitet müharibə dövrünün qanunları ilə yaşamasına baxmayaraq, çətinliklə olsa da, elmi potensialının bir hissəsini qoruyub saxladı. Elə bu səbəbdən də müharibədən sonrakı dövrdə universitetin elmi və tədris həyatında böyük canlanma yarandı, təşəbbüskarlıq artdı. O dövrdə müharibənin törətdiyi ağır fəsadları aradan qaldırmaq, elmi və pedaqoji kadr hazırlığının keyfiyyətini yüksəltmək, aspiranturaya istedadlı gəncləri cəlb etmək, elmi dərəcəlilərin sayını artırmaq, yeni fakültə və ixtisaslar açmaq, elmi və tədris laboratoriyalarını yeni avadanlıqlarla təchiz etmək, ümumiyyətlə, universitetin infrastrukturunu yeniləmək qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri idi. Universitet kollektivi böyük ruh yüksəkliyi və əzmkarlıqla həmin vəzifələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində fəaliyyətə başladı. Qısa bir dövrdə universitet sürətli inkişaf yolu keçdi, ölkədə ən güclü elmi mərkəzə, pedaqoji potensialın cəmləşdiyi tədris ocağına çevrildi. Həmin dövrdə universitetə nüfuzlu təhsil və elm təşkilatçıları olan akademik Abdulla Qarayevin (1944-1950), professor Cəfər Xəndan Hacıyevin (1950-1954), akademik Yusif Məmmədəliyevin (1954-1958), akademik Şəfayət Mehdiyevin (1958-1965) rəhbərlik etmələri ona yeni inkişaf stimulları gətirdi. Bütün bunlara baxmayaraq, müharibədən sonrakı ilk illərdə bəzi çətinliklər hələ də qalmaqda idi.

Həmin illərdə məşğələlər SSRİ XKS yanında Ümumittifaq Ali Məktəb İşləri Komitəsinin təsdiq etdiyi tədris planına əsasən keçirilirdi. Həmin tədris planlarına rus bölməsində Azərbaycan dili, Azərbaycan bölməsində rus dili, Filologiya fakültəsində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Tarix fakültəsində Azərbaycan tarixi fənləri daxil edilmişdi. 1947-ci ilin yanvarında Hüquq, Filologiya, Tarix və Geologiya-coğrafiya fakültələri üçün yeni tədris planları təsdiq edildi. Övvəllər təhsil müddəti 4 il olan bu fakültələr 5 illik təhsil müddətinə keçirildilər. 1947/48-ci tədris ilində Filologiya fakültəsinin nəzdində kitabxanaçılıq şöbəsi fəaliyyətə başladı. 1962-ci ildə kitabxanaşünaslıq şöbəsi müstəqil fakültəyə çevrildi. Fakültənin yaranmasında və sonrakı inkişafında tarix elmləri doktoru, professor Abuzər Xələfovun böyük xidmətləri olmuşdur.

1946/47-ci tədris ilində universitetdə 8 fakültə: Filologiya, Tarix, Şərqşünaslıq, Geoloji-Coğrafiya, Hüquq, Fizika-riyaziyyat, Kimya və Biologiya fakültələri fəaliyyət göstərirdi. Bu fakültələrdə 52 kafedra, 52 kabinet və laboratoriya, 2 muzey var idi. Təkcə 1948/49-cu tədris ilində 7 yeni kabinet və laboratoriya yaradılmışdır. Universitetin professor-müəllim heyətinin tərkibində əhəmiyyətli kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyi baş vermiş, universitetə çox güclü alimlər, xüsusilə istedadlı gənclər gəlmişdi. (2)

1946/50-ci illər ərzində universitetə 3397 nəfər tələbə qəbul edilmiş, universiteti 1515 nəfər yüksək ixtisaslı mütəxəssislər bitirmişdir.

40-cı illərin ikinci yarısında universitetdə aparılmış genişmiqyaslı işlərin nəticəsində Azərbaycan dilində yeni dərslik və dərs vəsaitləri yarandı. Rus dilindən Azərbaycan dilinə xeyli dərslik və dərs vəsaiti tərcümə edildi.

Müharibədən sonrakı ilk illərdə universitetdə Hüquq təhsilinin təşkilində də ciddi problemlər var idi. 1946-cı il mayın 23-də respublika Ədliyyə naziri Respublika Nazirlər Sovetinin Sədrinə yazdığı məktubda qeyd edirdi ki, universitetin Hüquq fakültəsinin hazırladığı kadrlardan məhkəmə və istintaq işində istifadə etmək mümkün deyil. ADU-nun Hüquq fakültəsinin 27 müəllimi arasında bir nəfər də olsun elmlər doktoru, professor yox idi, yalnız 5 dosent, hüquq elmləri namizədi var idi. Bu da təbii ki, kadr hazırlığına mənfi təsir göstərirdi.

Həmin illərdə ADU-da üç fakültədən ibarət qiyabi şöbə fəaliyyət göstərirdi:

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Filologiya və Şərq fakültəsi; Tarix fakültəsi; Fizika-riyaziyyat fakültəsi. Həmin fakültələrdə təhsil alan qiyabi tələbələr arasında Gürcüstanda, Ermənistanda, Özbəkistanda, Türkmənistanda, Dağıstan və başqa respublikalarda yaşayan azərbaycanlılar və digər millətlərin nümayəndələri də var idi. Qiyabi şöbənin fakültələrinə əyani şöbənin kafedraları xidmət göstərirdi. Qiyabi şöbənin fəaliyyəti də rektorluğun diqqət mərkəzində idi.

BDU yarandığı gündən Azərbaycanda elmi-tədqiqat mərkəzinə çevrilmiş, 1923-cü ildə yaradılan “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbüb Cəmiyyəti” ilə, sonralar Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu ilə, nəhayət, 30-cu illərdə isə SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı ilə birlikdə, sıx elmi əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərmişdir. Tarixi həqiqətdir ki, o zamanlar görkəmli alimlərin hamısı eyni zamanda həm universitetdə, həm də Akademiyanın elmi-tədqiqat institutlarında çalışırdılar. 1945-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının təşkilində BDU-nun müstəsna rolu olmuşdur. Belə ki, akademiya seçilən ilk 15 həqiqi üzvdən 6 nəfəri universitetin məzunu və professoru idi.

Bakı Dövlət Universiteti müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük sərvətidir. Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyət səviyyəsinə çatdırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur. Bu baxımdan Bakı Dövlət Universitetinin fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatının yaranması, inkişaf etməsi, tariximizin səhifələrinin təxribatdan, təhriflərdən qorunması, əsrlərdən-əsrlərə xalqımızın böyük mədəniyyətə malik olması, böyük mədəniyyət sahibi olması- bunlar hamısı XX əsrdə alimlərimizin, ali təhsil ocaqlarında çalışanların fəaliyyəti nəticəsində olmuşdur. Bu sahədə Bakı Dövlət Universitetinin xidmətləri çox böyükdür. (4, s. 28)

BDU, həmçinin Azərbaycanda yeni elm və təhsil müəssisələri şəbəkəsinin formalaşmasında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Azərbaycanda yaranan bütün elm və ali təhsil müəssisələri sözün həqiqi mənasında BDU-nun elm, təhsil, maarif ziyasından işıq alıb, bu müqəddəs məbədin əbədi çağlayanı elm və maarif çeşməsindən qaynaqlanıb, onun divarları arasında yetişib, pərvazlanıb. Bir neçə tarixi faktı da yada salmaq yerinə düşərdi. Bəllidir ki, bugünkü Azərbaycan Tibb Universiteti, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan Dillər Universiteti və başqaları vaxtilə BDU -nün ayrı-ayrı fakültələrinin bazasında yaradılıb.

Ümumiyyətlə, fəaliyyət göstərdiyi 100 il ərzində Tarix fakültəsi respublikanın dövlət idarələri, elm, maarif və mədəniyyət sahələri üçün on minlərlə yüksək ixtisaslı tarixçi kadrlar hazırlamışdır. Azərbaycanın bir çox görkəmli elm, mədəniyyət və dövlət xadimləri məhz Tarix fakültəsinin yetirmələridirlər. Fakültənin məzunları dövlət idarələrində, təhsil sistemində, o cümlədən ali məktəblərdə, elmi-tədqiqat institutlarında, təsərrüfatın müxtəlif sahələrində uğurla çalışmaqdadırlar. Bu ali təhsil ocağı bundan sonra da Azərbaycan elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin tərəqqi və inkişaf yolunu nurlu bir məşəl kimi işıqlandıracaqdır.

Azərbaycan mədəniyyətinin, elminin, təhsilinin, ədəbiyyatının və incəsənətinin inkişafında böyük xidmətləri olan Bakı Dövlət Universitetinin 100 yaşı tamam olur. Azərbaycanda ilk ali təhsil və elm məbədgahı olan Bakı Dövlət Universiteti yarandığı gündən indiyədək şərəfli bir ömür yaşamış, əhəmiyyətli tarixi yol keçmiş, sönməz bir məşəl kimi Azərbaycan təhsilinin, elminin yolunu işıqlandırmış, qüdrətli elm ocağına

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

çevrilmiş, öz elmi-intellektual potensialı və tədrisin yüksək keyfiyyəti ilə ölkənin həüdudlarından çox-çox uzaqlarda tanınaraq böyük beynəlxalq nüfuz qazanmışdır.

Bu gün müstəqil Azərbaycanda aparıcı ali məktəblərdən biri olan BDU özünün bir əsrlik şanlı, şərəfli tarixinin müasir mərhələsini yaşayır, dünya təhsil məkanına inteqrasiya yolunda uğurlu addımlar artır. “Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamında deyildiyi kimi, “Bakı Dövlət Universiteti tarixən vətənpərvər ziyalıların əməyi sayəsində yetirdiyi ictimai-siyasi, elm və mədəniyyət xadimləri ilə Azərbaycanın mövcud simasının təşəkkülünə böyük töhfələr vermişdir”.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bakı Dövlət Darülfünunun təsisi (Sənədlər toplusu). Bakı, 1989, s.15.
2. Hacıyev S.T., Süleymanov R.C. Tarix fakültəsinin tarixi. 1919-2009. Bakı, Nurlar nəşriyyatı, 2010, 272 s.
4. Məhərrəmov A. Bakı Dövlət Universiteti 95. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2014, 576 s.
5. Rzayev A., Əziz.B. BDU tarixinin öyrənilməmiş səhifələri. // Tarix və onun problemləri. № 4. Bakı, Adiloğlu, 2014.
6. İsgəndərov A. Cümhuriyyətin ən böyük yadigarı: Bakı Dövlət Universiteti. Tarix və onun problemləri. № 4. Bakı, Adiloğlu, 2014.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

VI BÖLMƏ. BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİNDƏ ELM VƏ TƏHSİLƏ GƏNCLƏRİN BAXIŞLARI

TARİX FAKÜLTƏSİNİN İNKİŞAFINDA ALİMLƏRİMİZİN YERİ VƏ ROLU: TARİX FAKÜLTƏSİNİN GÖRKƏMLİ MƏZUNU ƏLİÖVSƏT QULİYEV

Nəsibə Mirzəyeva

Türkiyə Cümhuriyyəti, Erciyes Universiteti Sosial Elmlər İnstitutunun magistrı
nasiba.mirza.77@gmail.com

Açar sözlər: *tarixşünaslıq, Əliövsət Quliyev, Tarix fakültəsi, görkəmli məzun*

Ключевые слова: *историография, Алиовсат Гулиев, исторический факультет, выдающиеся выпускник*

Sovet hakimiyyətinin elmin bütün sahələrində müdaxiləsi olduğu kimi tarix elminə də təsiri az olmamışdır. Belə bir çətin dövrdə vətən tarixi qələmə almaq çox çətin işdir. Bütün çətinliklərə baxmayaraq ərsəyə gətirilən əsərlər isə daim öz dəyərini saxlamaqdadır. Bu baxımdan Əliövsət Quliyev Azərbaycan tarixşünaslığı üçün vacib şəxslərdən biridir.

Роль отечественных ученых в развитии Исторического факультета: Видный выпускник – Алиовсат Кулиев

Советское правительство вмешивалось во все области науки и история как наука также оказалась в центре этого вмешательства. В такой сложный период написание отечественной истории была трудной задачей. Но, несмотря на эти трудности, результаты работы всегда сохраняют свою ценность. В связи с этим Алиовсат Гулиев является один из самых важных историков в историографии Азербайджана.

XX əsrin 45-60-cı illərində Azərbaycanda tarix elminə təsir göstərən amillər. İslam dünyasının ensiklopedik alimi Əbunəsr Əl Fərabiyə görə, hər kəs öz zamanında tarix yazı bilməz, bunun üçün bütün ruh ilə keçmişə köçmək, dövrün ab-havasına bələd olaraq, indiyə keçmişlə bərabər qayıtmaq lazımdır. Dürğunluq illərində vətən tarixini qələmə almaq isə məsuliyyətli olduğu qədər mürəkkəb vəzifədir. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan tarixinin bir sıra məsələləri, xeyli hissələrinin imperializm dövründə kəskinləşmiş olan sinfi ziddiyyətlər şəraitində ölkənin ictimai-siyasi həyatında baş verən hadisələrdən uzaqlaşmağa, “siyasətlə əlaqəsi olmayan elm” şüarı altında gizlənməyə çalışan rus alimlərinin əsərlərində əks olunmuşdu. Rusiyanın bir sıra şərqşünasları Yaxın və Orta Şərqi tədqiq edərkən Azərbaycan tarixini də tədqiq edirdilər. Əliövsət Quliyevə görə, bu tədqiqatlarda tarixin müəyyən məqamları işıqlandırılsa da, proseslərin obyektiv qanunauyğunluqları başa düşülmür, sinfi mübarizənin dövlət tarixində əhəmiyyəti vurğulanmırdı [5, s.220-221].

İkinci Dünya müharibəsinin başa çatmasıyla dünyanın ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişikliklər kimi Sovet ittifaqında da dəyişikliklər baş verdi. Fəaliyyətini

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

dayandıran Dövlət Müdafiə Komitəsinin əvəzinə 1946-cı ildə Ali Sovet seçkiləri keçirildi. Üstəlik xalq komissarları sovetinin nazirlər sovetinə çevirilməsi haqqında qanun qüvvəyə mindi. Stalinin Nazirlər Sovetinin sədri təyin olunduğu vaxtdan etibarən demək olar ki, siyasi hakimiyyət Mərkəzi Komitənin əlinə keçmiş oldu. Bu bilavasitə hakimiyyətin daxili qruplar vasitəsilə təkbəşinə idarəsindən başqa, partiya nizamnaməsinin də pozulması idi. Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş, totalitar rejimin gücləndirilməsi fikirlərə nəzarət, izləmələrə gətirib çıxarmışdı. Müharibədən qayıdanlar əsassız repressiyanın qurbanlarına çevrildilər. Totalitar rejimin sərtləşdirilməsi elm sahəsindən də yan keçməmişdi. Elmin hər bir sahəsində hakim ideologiya öz əksini tapmalı, əks halda isə qanunsuz hesab edilərək kənarlaşdırılmalı idi. Xüsusən bu rejimin qurbanı ən çox da tarix elmi olmuşdur. Kommunist partiyasının təsiri altında yazılan əsərlərdə faktlar qəsdən saxtalaşdırılır, Çar Rusiyasının işğalı tərəqqiyə keçid dövrü kimi dəyərləndirilirdi [3]. Həqiqəti qələmə almağa çalışanlar təqib edilirdi. Dövrünün görkəmli filosoflarından olan Heydər Hüseynov Stalin mükafatı alsa da, sonradan qələmə aldığı Şeyx Şamilin müridizm hərəkatı haqqındakı kitabı Rusiyaya qarşı üsyan kimi dəyərləndirilmiş və alim mükafatdan məhrum edilərək, təqiblərə məruz qalmış və sonda özünə qarşı edilən haqsızlıqlara tab gətirməyərək intihar etmək məcburiyyətində qalmışdır. Çünki bəhs edilən dövrdə sosializm qəlibindən çıxaraq azad fikir söyləmək, dövrün nöqsanlarını işıqlandırmaq mümkün deyildi. Dövlət səviyyəsində əsas vəzifələr yerli əhalidən olan vətəndaşlara həvalə edilmir, başqa millətlərdən olanlara verilirdi. Bu da öz növbəsində şovinist erməni millətçiləri üçün fürsətə çevrilirdi. Azərbaycanın Qarabağ, Naxçıvan bölgələrinin erməni ərazisi olduğunu əsaslandırmağa çalışan bir sıra erməni aktivistləri hələ o zaman Mirzəfər Bağirov tərəfindən uzaqlaşdırılmışdı. Sözdə ifadə olunmuş, lakin həyata keçirilməyən demokratiya idarəçilikdə xalqın fəaliyyətinə mane olurdu. Bunun fərqində olan mühacirlər uzaqda olmalarına baxmayaraq fəal iştirak etməklə bolşevizmə qarşı mübarizədə olmuşlar. 1949-cu ildə M.Ə.Rəsulzadənin Ankaradakı “Azərbaycan kultür dərnəyi” və 1952-ci ildən nəşr etdirdiyi “Azərbaycan” jurnalı, o cümlədən Əbdürrəhman Fətəlibəy-Düdənginskinin Azadlıq radiosunda Azərbaycanla bağlı fəaliyyətləri parlaq nümunə ola bilər.

50-ci illərin ortalarından etibarən Azərbaycan SSR-də baş verən sosial-siyasi dəyişikliklər təhsil sahəsindən də yan keçmədi. 1959-cu il qanununda göstərilirdi ki təhsilin rus dilində aparılması ölkədə rus və ermənilərin dolayısı yolla artmasına gətirib çıxarmışdı. Dağlıq Qarabağ məsələsinin ortaya atılması ilə DQMV-nin erməni əhalisi torpaq iddiaları etməyə başladılar. Artıq Qafqazda hər üç xalqı bir-birinə qarşı qoymaq məqsədilə milli münaqişələrin ocaqları yaradılmışdı. Erməni iddiaları öz davamını 60-cı illərdə “Qarabağ hərəkatı”, “Qarabağ Komitəsi” kimi təşkilatların yaradılması ilə göstərmiş oldu. Hələ bunlar azmış kimi, 1965-ci ilin aprel ayında “erməni soyqırımı”nın 50 illiyinin keçirilməsi, Qarabağdan azərbaycanlıların qovulması üçün təkanverici qüvvələrdən biri oldu. Mətbuat orqanları fəaliyyətlərini dayandırdı, rəhbər vəzifələrdən yerli nümayəndələr uzaqlaşdırıldı. Bəhs edilən dövrdə Azərbaycanda güclü erməni lobbisi vardı, hətta bu qüvvələr DQMV-də şovinizmə açıq yol göstərmişdi. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycana məxsus olan torpaqlardan iki min hektara yaxın hissəsi 1938-ci il sərəncamına əsasən Ermənistanı keçirilməsi nəzərdə tutuldu 1969-cu ildə hakimiyyətə Heydər Əliyevin gəlməsi prosesə mane olmuş oldu.

İkinci dünya müharibəsindən sonrakı vəziyyət Azərbaycanın təhsil sahəsinin

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

bazasının möhkəmləndirilməsinin vacibliyini göstərirdi. Sistem yaxşılaşdırılmalı, məktəblər pedaqoji kadrlarla təmin edilməli idi. Bu istiqamətdə hələ 1946-cı ildə təşkil edilmiş Azərbaycan müəllimlərinin III qurultayı vəzifəsini dəqiqləşdirmişdi. Tədris müəssisələrində şagird və tələbələrin sayı artır, kolxoz vəsaitləri hesabına yeni təhsil binaları istifadəyə verilir. İllər ərzində yeni kadrların yetişdirilməsi istiqamətində aparılan islahatlar öz bəhrəsini verir və artıq yerli kadrlar fəaliyyət göstərirdi. Kadr hazırlığında təkmilləşdirmə kurslarının rolu əhəmiyyətli dərəcədə böyük idi. Lakin bəhs edilən dövrdə xarici dillərə ayrılan saat hesabı artırılmış, anadili saatları azaldılmışdı. Tədris edilən ədəbiyyat dərslərinin proqramında da dəyişikliklər bu cərəyanda edilmişdi. Azərbaycan tarixi fənni SSRİ tarixi içində keçirilir, vacibi tarixi məqamlara əhəmiyyət verilmirdi. Təhsil sahəsində sadalana biləcək müsbət hallardan biri yüzlərlə həmvətənmizin ittifaqın başqa şəhərlərində təhsil almağa yollanması idi. Statistika görə, təkcə 50-ci ildə 800-ə yaxın azərbaycanlı Moskva və Leninqradda (indiki Sankt-Peterburg) təhsil almağa getmişdi [2, s.120] Elmi idarələrin sayı 45-70-ci illər ərzində 66-dan 142-yə qədər artmışdı [2, s.121]. Elmlər Akademiyası daxilində fəaliyyət göstərən institutlar öz sahələri üzrə ixtisaslaşaraq elmi kadrların hazırlanmasında fəal iştirak edirdi. İnkişaf dərəcəsinə görə, texniki elmlər humanitar elmləri üstələmişdi. Lakin bəhs olunan dövrdə humanitar sahələrdə də tərəqqinin qeydə alındığını söyləmək olar. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində Azərbaycanın qədim və orta əsrlərinin bir çox qaranlıq məqamları aydınlaşdırılmışdı. Buna misal olaraq, 1946-cı ildə Saleh Qazıyevin Mingəçevir ekspedisiyasının tədqiqatlarını göstərə bilirik. Həmin illərdə Abşeron yarımadasında İshaq Cəfərzadə tərəfindən aparılan araşdırmalar adı çəkilən ərazilərdə qaya təsvirlərinin öyrənilməsində mühüm rol oynamışdır. “Azərbaycan tarixinin öçerkləri” adlı tarix kitabının 1949-cu ildə nəşr etdirilməsi aparılan tədqiqatların ərsəyə gəlmiş bəhrəsi hesab oluna bilər. Lakin söyləmək lazımdır ki, bu əsərin işıqüzü görməsi həm də Azərbaycanda tarixin bir çox səhifələrinin qaranlıq qaldığını və tədqiqata daha çox ehtiyacının olduğunu göstərdi.

Azərbaycan tarixinin görkəmli tədqiqatçılarından biri - Əliövsət Quliyev.

Azərbaycan tarix məktəbinin yaradıcılarından, tarixşünaslıq konsepsiyasının əsasını qoyanlardan biri Bakı Dövlət Universitetinin (o zaman ADU) görkəmli məzunlarından olan Əliövsət Nəcəfqulu oğlu Quliyevdir (1922-1969). Salyan rayonunun Qızılağac kəndində böyüyüb boya-başa çatan gələcək alim 1930-cu ildə kənd orta məktəbinə daxil olur [4]. Hələ ilk siniflərdə dərslərini müvəffəqiyyətlə başa vurduğu üçün altı illik məktəbi beş ilə başa çatdıraraq, Salyan rayon pedaqoji məktəbinin Tarix fakültəsində təhsilini davam etdirir. Burada təhsil aldığı müddətdə rayonun 4 saylı orta məktəbində tarix fənnindən dərs deməyə başlamışdır. Fenomenal zəkaya sahib olan alimin tarixə marağı hələ gənc yaşlarından müşahidə olunmuşdur. Təhsil aldığı orta məktəbi vaxtından əvvəl bitirməsi, 15 yaşında ikən orta məktəbdə tarix fənnindən dərs deməyi, 1942-ci ildən, yəni hələ IV kursda filologiya fakültəsində tarix müəllimi kimi fəaliyyətə başlaması bu isdedadın əyani göstəricisidir. O eyni zamanda həm də Bakı şəhərində 172 saylı orta məktəbdə də tarix tədris etmişdir. Azərbaycan Dövlət Universitetinin Həmkarlar İttifaqı Komitəsinin sədri kimi fəaliyyətə 1943-cü ildən başlamışdır [4]. Bir il sonra universiteti fərqlənmə diplomu ilə başa vuran Ə.Quliyev “Azərbaycan tarixi” kafedrasının tövsiyəsi ilə müəllim kimi çalışmağa başlayır. Ali təhsilini fərqlənmə ilə bitirən və pedaqoji fəaliyyətə başlayan alim həm də ictimai sahədə öndə olmuşdur. 1946-cı ildə “Təbliğatçı” jurnalında onun ilk məqaləsi (“1903-

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

cü ildə Bakıda ümumi iyul tətili”) yayımlanmışdır. 1948-50-ci illərdə ardıcıl olaraq iki dəfə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (BDU) Tarix fakültəsinin dekanı vəzifəsində çalışmışdır. Həmin ildə Ə.Quliyev “1903-cü ildə Bakıda ümumi iyul tətili” adlı namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir. Tarix fakültəsi tarixində ilk dəfə həm fakültə dekanı, həm də Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix və Fəlsəfə İnstitutunun direktoru vəzifəsini icra edən şəxsiyyətlərdən biri olmuşdur. O bu vəzifəyə iki dəfə: 1953-1958 və 1967-1969-cu illərdə seçilmişdir. İctimai sahədə aktiv fəaliyyət göstərən alim həm də Bakı Zəhmətkeş Deputatlar Sovetinin deputatı vəzifəsinə də seçilmişdi [7]. 1949-cu ildə onun namizədlik dissertasiyası ilə eyniadlı olan kitabı işıq üzü görür. 1961-ci ildə “Azərbaycan XIX əsrin II yarısı-XX əsrin əvvəllərində” adlı dissertasiyasını müdafiə edərək tarix elmləri doktoru dərəcəsini almış, bir il sonra ona Azərbaycan tarixi ixtisası üzrə professor dərəcəsi verilmişdir.

80-ə qədər elmi əsərin müəllifi olan alimin əsas tədqiqat sahələri Azərbaycanda feodal münasibətlərin inkişafı, Azərbaycan xalqının mənşəyi olmuşdur. Onun “Azərbaycan tarixşünaslığı (XX əsrin əvvəlləri)”, ali və orta məktəblər üçün “Azərbaycan tarixi” dərsliyi, “Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq və demokratik hərəkət tarixindən (1941-1946)”, “Azərbaycan. Tarixi очерк” və s. kimi əsərlərindən bəzilərinin adını çəkməyə bəslənirik. Alim bir çox əsərlərin, o cümlədən, 1966-68-ci illərdə çap olunmuş çoxcildlik “SSRİ tarixi”, “1883-1914-cü illərdə İnkilabdan əvvəlki Rusiyanın neft sənayesində inhisarçı kapital”, və “1910-1914-cü illərdə Yeni inqilabi yüksəliş illərində Azərbaycanda fəhlə hərəkəti” adlı kitablarının redaktoru olmuşdur. “Dünya xalqları seriyasından” isə 1962-ci ildə çap edilmiş “Qafqaz xalqları” adlı kitabının, 1967-ci ildə nəşr edilmiş “Rusiya neft sənayesində inhisarçı kapital (1883-1914)” əsərinin hazırlanmasında həm müəllif, həm redaktor kimi iştirak etmişdir.

Dünya əhəmiyyətli araşdırmaların aparılmasında onun müstəsna rolu olmuş, alimin məqalələri SSRİ ensiklopediyalarına daxil edilmiş, SSRİ-dən kənarda, Hindistanda, Çexoslovakiyada nəşr edilmişdir. O, məqaləsi Moskvada nəşr edilərək iki cildlik etnoqrafiya toplusuna daxil edilən ilk azərbaycanlı hesab edilir. Tarix İnstitutunda çalışdığı zamanlarda institut nəzdindəki kiçik şöbələr müstəqil tədqiqat mərkəzlərinə çevrilə bilmişdir [6]. Təkcə Azərbaycanda deyil, Moskva və Leningrad-da tanınmış alim olduğundan sonra Əliövsət Quliyevin rəhbərliyi altında olan institut bütün ittifaqda seçilən elm mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Tarixin bütün sahələri üzrə kadrların hazırlanması üçün gəncləri Moskva, Leningrad alimlərinin rəhbərliyi ilə keçirilən kurslara cəlb etmişdir [6]. Əliövsət Quliyev Azərbaycan Ali Sovetinin Rəyasət heyəti yanında Toponimiya Komissiyasının ilk sədri olmuşdur.

Tarix elmimizə töhfə verən və monumental əsər olan 3 cildlik “Azərbaycanın ən qədim çağlardan Rusiyaya birləşməsinə qədərki tarixi” adlı kitabı 15 illik zəhmətdən sonra ortaya çıxmışdır. Hələ orta məktəbdə müəllim kimi çalışdığı zamanlarda ona Azərbaycan tarixinin yazılması həvalə olunarkən ən yaxın dostuna: “*Bu işi görə bilsək, adımızı əbədləşdirə bilərik*” deməsi vətənin tarixinin qələmə alınmasına nə cür ürəklə yanaşdığının göstəricisidir. İqrar Əliyev xatirələrində qeyd edir: “*...Əliövsət kimin nə ilə məşğul olacağını azqala əmr qaydasında müəyyənləşdirir və həmin şəxslərdən hesabat tələb edirdi...*” [1, s.70]. Buradan aydın olur ki, Azərbaycan tarixinin qələmə alınmasında redaksiyaya alimimizin etdiyi şövqlü rəhbərliyi heyətin bütün üzvlərinə eyni dərəcədə ruh yüksəkliyi ilə təsir göstərmişdi. Həmin redaksiyada alimlə çiyin-çiyinə çalışmış şəxslər Ə.Quliyevin mütəxəssis hesab etdiyi hər bir şəxsin rəyi ilə maraqlandığını söyləyirlər.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Əsərin birinci cildində “İbtidai icma quruluşu” fəslinə rəy verən Teymur Bünyadov da öz xatirələrində söylənilən fikirləri bir daha təsdiqləyir [1, s.93].

1968-ci ildə alim Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmişdir.

Sovet rejiminin tarix elminə mövqeyinin sərt olduğu bir zamanda bu əsərin yazılması vətənpərvərliyin təcəssümü olmaqla yanaşı, gələcək tarixşünaslıq üçün ilk səhifə hesab oluna bilər. Böyük Azərbaycan alimi və ictimai xadim, professor Əliövsət Quliyev 1969-cu ilin 6 noyabr tarixində, 47 yaşında kəskin leykoz xəstəliyindən dünyasını dəyişmişdir. Bu gün onun adı şəhərin mərkəzi küçələrindən birinə, o cümlədən doğulub boya başa çatdığı Salyan rayonunun Qızılağac kənd orta məktəbinə verilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Axundova E., Hüseynzadə M.. Əliövsət Quliyev: O, tarix yazırdı. Bakı: Azər nəşr, 2003, 348 səh.
2. Azərbaycan tarixi. 7-ci cild. Bakı: Elm, 2008, 608 səh.
3. "Xalq qəzeti", 2 dekabr 1997-ci il.
4. Kərimov M., Mahmudov Y.. Böyük Azərbaycan alimi və ictimai xadim/ Azərbaycan qəzeti, 23 avqust 2012, s.5.
5. Quliyev Ə., Həsənov İ.M., Striqunov İ.V.. XIX və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda tarix elminin inkişafı. Bakı: Azər nəşr, 1960.
6. Nemət M.. Əliövsət Quliyev haqqında xatirələr/ Elm qəzeti, № 27-28 (628-629), 27 avqust 2002, s.11.
7. Nəhmədov R.. Böyük Azərbaycan alimi və ictimai xadim/ Azad Azərbaycan qəzeti, № 123 (2184), 24 avqust 2012, s.3.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

DÜNYA PALEOLİTŞÜNASLIĞINI ZƏNGİNLƏŞDİRƏN GÖRKƏMLİ ALIM

Aynur Orucova

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu
aynur.orucova1995@gmail.com

Açar sözlər: Məmmədali Hüseynov, Tarix fakültəsi, arxeologiya, Paleolit, Damcılı, Azıx

Keywords: Mammadali Huseynov, Faculty of History, archeology, Paleolithic, Damjili, Azokh

Ключевые слова: Мамедали Гусейнове, Исторический факультет, археология, Палеолит Дамджылы, Азых

This article deals with world-famed Azerbaijanian archeologist Mammadali Huseynov. Archeologist's achievements gained in the result of his scientific activities and research are noted in this article. The most ancient periods of Azerbaijan history are highlighted with the help of M.Huseynov's hard work and it was proved that the history of Azerbaijani people goes back to the most ancient periods. M. Huseynov is one of the geniuses who presented the History faculty of Baku State University to Azerbaijan and world history and archeology.

Видный ученый, обогативший мировую палеонтологию

Эта статья об известном во всем мире азербайджанском археологе Мамедали Гусейнове. Статья отражает успехи археолога в результате его научной деятельности и исследований. В результате усердной работы М. Гусейнова были опубликованы самые ранние периоды истории Азербайджана, и было доказано, что история азербайджанского народа восходит к древним временам. М.Гусейнов является одним из гениев, который исторический факультет Бакинского Государственного Университета подарил Азербайджану и мировой истории и археологии.

23 ay mövcud olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü çox qısa olsa da, Azərbaycan tarixində elə silinməz, əvəzolunmaz möhtəşəmliklərlə yadda qaldı ki, onun banislərinin əməkləri sayəsində əldə olunanları xalqımız var olduqca heç bir zaman unutmayacaqdır. Cümhuriyyətimizin mövcud olduğu zamanında xalqımız üçün yüzlərlə ilk dediyimiz hadisələr oldu, yeniliklər baş verdi. Məhz bu illərdəndir Bakı Dövlət Universiteti. Uzun illərdən sonra qazandığımız müstəqilliyimizin banisləri çox çətin proseslərdən keçərək Universitetimizi qurmağı bacardılar. Bakı Dövlət Universiteti Cümhuriyyətimizin bizə qazandırdığı sahib olduğumuz ən dəyərli miraslardandır. Universitetin qurulması ilə yaranan ilk fakültələrdən biri Tarix fakültəsidir. Məhz Universitetin fəaliyyətə başlaması ilə özünün mövcudiyyətinə qədəm qoyan fakültəmiz ilk oxunan mühazirəylə elm-təhsil həyatımıza ilk addımını atdı. Tarix fakültəsi yarandığı zamandan istər gənc kadrların yetişməsində, istərsə də xalqımızın ictimai-siyasi həyatında, tariximizlə bağlı mühüm hadisələrlə əlaqədar öncül mövqələrdə dayanmış və hər bir halda özünün qabaqcıllığı ilə fərqlənmişdir. Xalqımızın tarixi ilə bağlı çox vacib məsələlərdə Tarix fakültəsi yetişdirmiş olduğu kadrlarla hər zaman mühüm işlər görmüş və özünün ucalığını, yenilməzliyini, mərdliyini sübut etmişdir.

Xalq Cümhuriyyətimizin bizə yadigarı Bakı Dövlət Universitetinin 100 yaşlı Fakültəsi Vətənimizə, dünyaya şöhrətləri diyar-diyar gəzən böyük şəxsiyyətlər qazandırmışdır. Ən əsaslarından isə fakültəmiz tarix elmimizə görkəmli alimlər,

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

tədqiqatçılar – Tarixçilər bəxş etmişdir. Bir əsrə bərabər yaşı olan Tarix fakültəsinin yetişdirmiş olduğu bu görkəmli şəxsiyyətlərin tədqiqatları, araşdırmaları sayəsində əldə olunan elmi tapıntılar və materiallarla Azərbaycan tarix elmi özünün əsrarəngiz inkişaf yolunu keçmiş və zənginləşmişdir.

Tarix fakültəsinin Azərbaycan tarix elminə bəxş etdiyi möhtəşəm insanlardan biri Azərbaycan arxeologiyasının Patriarxı sayılan, Daş dövrümüzün əsas araşdırmaçısı, böyük alim, dünya paleolitşünaslığına öz zəngin töhfələrini vermiş olan istedadlı şəxsiyyət Məmmədəli Hüseynovdur. Məmmədəli Hüseynov 1946-1951-ci illərdə Bakı Dövlət Universiteti Tarix fakültəsinin tələbəsi olmuşdur. Burada qazandığı biliklər böyük alimimizin elmi fəaliyyətinin başlanğıcını qoymuş və bu yolda ona yol-daşlıq etmişdir. Görkəmli tədqiqatçımızın sonrakı dövr elmi fəaliyyətinin uzun bir müddəti elə məhz Tarix fakültəsi ilə əlaqədar olmuş, o, 1976-1993-cü illərdə Arxeologiya və Etnoqrafiya kafedrasına rəhbərlik etmişdir.

M.Hüseynovun elmi araşdırmaları, onun rəhbərliyi ilə aparılan kəşfiyyat və arxeoloji tədqiqatların nəticəsində zəngin maddi mədəniyyət nümunələri aşkarlanıb tədqiq olunmuşdur. Məhz onun rəhbərliyi altında aparılan arxeoloji ekspedisiyalar zamanı əldə olunan elmi materiallar qədim dövr tariximizin nə qədər dərinliklərə sөykəndiyini, Azərbaycan torpaqlarının elə ilk zamanlardan ibtidai insanların yaşayış yeri kimi əlverişli ərazi olduğunu təsdiq etmişdir. M.Hüseynovun fəaliyyəti nəticəsində xalqımızın ulu əcdadlarının yaşayış yerləri olan Daş dövrü düşərgələrimiz dərinəndə araşdırılmış və əldə olunan dəlillərlə tariximizin ən dərin qatları işıq üzünə çıxarılmışdır.

Tarixi öyrənmək, onu araşdırmaq və qaranlıq faktları üzə çıxarmaq üçün bilindi ki, mənbələrin rolu əvəzsizdir. Mənbələri bizə çatmış olduğu vasitələrə görə iki hissəyə bölməklə onların bizə demək istədiyi informasiyanı da kompaktlaşdırmaq, uyğunlaşdırmaq və dəqiqlik səviyyələrini müəyyənləşdirmək mümkün olur. Bilindi ki, kimi uzaq keçmişin tədqiqində ən vacib mənbə arxeoloji materiallar hesab olunur. Arxeoloji mənbələr əsasında ilk ibtidai insanların meydana gəlməsi, onların yaşayış şəraiti, inkişaf və formalaşma mərhələləri, tarixini dəqiq araşdırmaq və öyrənmək mümkün olur. Arxeoloji mənbələr elə mənbələrdirlər ki, yazılı mənbələrdən fərqli olaraq insan əli dəymədən, dəyişdirilmədən əsrlərlə torpağın dərin qatlarında qalır və bizə öz dövrünün xüsusiyyətlərini açmağa, çatdırmağa nail olur. Görkəmli alimimizin dediyi fikirlər - *“Arxeoloji mənbələr tarixin güzgüsüdür. Əgər yazılı mənbələri saxtalaşdırmaq mümkündürsə, arxeoloji mənbələrlə bu cür davranmaq qeyri-mümkündür. Məhz buna görə də dünya alimləri tarixin tədqiqində arxeoloji mənbələrə daha çox üstünlük verirlər. Lakin arxeoloji mənbələr bilikli, geniş məlumatlı və dərin savadlı arxeoloq əlinə düşəndə daha böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir, tarixi həqiqətlər necə varsa, eləcə ortaya qoyulur. Arxeoloji mənbələr, tarixi abidələr savadsız, naşı tədqiqatçı-arxeoloq əlinə düşüb, elmi-dəyərini itirincə, yüz illər boyu toxunulmaz şəkildə, torpaq altında qalsa yaxşıdır...”* bunu sübut edir. [4] Bu səbəbdən arxeoloji mənbələrin bizə vermiş olduğu informasiya, açdığı həqiqətlər tarix-arxeologiya elmində əvəzolunmazdır. Çünki bu mənbələrin ortalığa qoyduğu elmi sübutluq dərəcəsi kimsə tərəfindən dəyişdirilə, həqiqət payı azaldıla bilməz. Arxeoloji maddi mədəniyyət nümunələri elmi dəyərliliyini hər zaman saxlamış və tarixin qaranlıq məsələlərinə işıq saçmışdır.

Ötən əsrin 50-ci illərinə qədər sovet elmi ədəbiyyatında belə bir fikir hökm sürürdü ki, Paleolit dövrü zamanında Azərbaycan ərazisində yaşayış olmamış və buna görə də qədim insanların bu torpaqlarda məskunlaşmaması səbəbindən abidələr də

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

aşkarlanmamışdır - bir sözlə, 1953-cü ilə qədər Azərbaycan Respublikası ərazisində Paleolit dövrünə aid qədim insan düşərgələrinin axtarılıb aşkarlanmasına qədər bu yanlış düşüncə davam etmişdi. Hətta onu qeyd etmək lazımdır ki, 1881-ci ildə Tiflis şəhərində keçirilən V arxeoloji qurultayda Zaqafqaziya və o cümlədən Azərbaycan ərazisində ibtidai insanların yaşamadığı və bu bölgələrdə qədim insan düşərgələrinin olmaması barədə qərar çıxarılmışdı. Təəssüf ki, 1953-cü ilə qədər Azərbaycan tarixinə aid yazılmış bəzi əsərlərdə bu qərarın düzgün olmasını söyləyən bəzi arxeoloqlar da vardı. [2, 11] Bu vaxtlarda Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsini yenidən bitirən Məmmədli Hüseynov bu fikirlərlə qəti surətdə razılaşmır və heç bir halda da barışmaq istəmirdi. Əksinə olaraq o, respublikamızın hər bir guşəsində Daş dövrünün insanların izlərini axtarırdı. M.Hüseynov elmi fəaliyyətinə Universiteti bitirdikdən, demək olar, dərhal sonra başlamışdı.

1950-ci illərin əvvəllərindən Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası respublika ərazisinə məhz Daş dövrü abidələrinin araşdırılması və öyrənilməsi üçün plan hazırlamışdı. Bu plana uyğun olaraq 1953-cü ildə Azərbaycan ərazisində Paleolit düşərgələrinin aşkarlanması üçün rus alimi S.N.Zamyatnin Leninqraddan (indiki Sankt-Peterburq) Bakıya dəvət olunur. Bu zaman M.Hüseynov 1951-ci ildən Azərbaycan Tarix Muzeyində əmək fəaliyyəti ilə məşğul idi. 1953-cü ilin noyabrdan görkəmli rus paleolitşünas alim, professor Zamyatninlə birgə arxeoloji ekspedisiyalarda iştirak edir.[4,7] Qeyd etmək lazımdır ki, 1950-ci ildə Sergey Nikolayeviç Zamyatnin öz məqalələrinin birində yazırdı ki, son zamanlara qədər Zaqafqaziya bölgəsində və o cümlədən Azərbaycan ərazisində Daş dövrü abidələrinin qeydə alınmaması təəssüf doğurur. O, qeyd edirdi ki, Bakı şəhəri yaxınlığında Binəqədi ərazisində ərazisində paleontoloji materialların tapılması Azərbaycan ərazisində ibtidai insanların yaşaması üçün əlverişli təbii coğrafi şəraitin olmasını göstərir [2,15]

Onların birgə apardığı arxeoloji kəşfiyyat işləri alimimizə yeni uğurlar əldə etməyə yardım etdi və Şamaxı, Qobustan rayonu və Qazax ərazisində apardıqları araşdırmalardan elmi əhəmiyyətinə görə ən ciddi nəticə Qazax rayonu ərazisində yerləşən Damcılı mağarasından əldə olundu. Mağaradan çox geniş bir dövrü əhatə edən maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır. Qazıntılar zamanı Daş dövrünün Mustye, Mezolit və Neolit dövrlərinə aid arxeoloji və paleontoloji məmulatlar aşkar olunur. [6,60] M.Hüseynovun rəhbərliyi altında Damcılı düşərgəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı mağarada çöküntünün qarışıq olması müəyyən edilmiş və ona görə də çöküntünün stratifikasiyasını təyin etmək mümkün olmamışdır. Damcılı düşərgəsində ayrı-ayrı dövrlər üzrə olan çöküntü qatları və maddi mədəniyyət qalıqları bir-birinə qarışmışdır. Aparılan qazıntılar zamanı mağaradan 7 minə qədər daş məmulatı və 2 mindən ovlanmış heyvanların sümükləri tapılmışdır. Aşkarlanmış olan daş məmulatları içərisində mustye və levallua itiuculları, qaşov tipli alətlər, bıçaqlar, kəsici alətlər, bizlər və çoxlu istehsal tullantıları qeydə alınmışdır.[6,58]

1956-cı ildə Azərbaycanın daş dövrü abidələrini tədqiq etmək məqsədilə Elmlər Akademiyası tərəfindən M.Hüseynovun rəhbərliyi altında Paleolit arxeoloji ekspedisiyası təşkil olundu. Ekspedisiyanın əsas vəzifəsi respublikamızın ərazisində arxeoloji kəşfiyyat işləri aparmaq, Azərbaycanın qədim insan düşərgələrini müəyyən etmək və həmin abidələrdə elmi tədqiqat işləri aparmaqdan ibarət idi. Davam edən araşdırmalar nəticəsində 1956-1958-ci illərdə görkəmli arxeoloqun rəhbərliyi ilə arxeoloji ekspedisiya tərəfindən yeni bir düşərgə Paleolit dövrünün xüsusiyyətlərini

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

özündə əks etdirən Daşsalahlı düşərgəsi 1958-ci ildə qeydə alınmış və tədqiq olunmuşdur. Mağara düşərgəsi Qazax rayonunun Daşsalahlı kəndi yaxınlığında olduğu üçün ona Daşsalahlı mağarası adı verilmişdir. I təbəqədən arxeoloji materiallar tapılmasa da II təbəqədən Paleolit dövrünə aid materiallar aşkarlanmışdır. Ümumilikdə mağaranın bir mədəni təbəqəsi vardır. Mağaradan aşkarlanan daş alətlər hazırlanma texnikası, forması və müqayisəsinə görə Mustye dövrünə aid edilmişdir. Daşsalahlı mağara düşərgəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı abidənin 32 çöküntüsündə bir təbəqənin olması müəyyən edilmişdir və aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı 354 ədəd daş məmulatı və ovlanmış heyvan sümükləri tapılmışdır. [8,15] Daşsalahlı mağara düşərgəsindən tapılmış daş məmulatları içərisində əsas yeri əmək alətləri təşkil edir. Əmək alətləri içərisində levallua itiuculları, mustye itiuculları, bir işlək ağızlı qaşovlar, iki işlək ağızlı qaşovlar və bıçaqlar çoxluq təşkil edir.

Arxeoloq alimimiz Aveydağ düşərgələrində apardığı araşdırmalar əsasında 1960-cı ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir. Onun dissertasiya işi “Aveydağ paleolit düşərgələri” adlı idi və bu dissertasiya mövzusu o, Tiflis Arxeologiya, Etnoqrafiya və Tarix İnstitutunun Elmi şurasında müdafiə edir.

Alimimizin ən böyük arzusu Qarabağ ərazisində Paleolit düşərgəsi aşkarlamaq idi. Çünki, Qarabağ ərazisindəki qədim yerlərin tədqiq olunması, araşdırılması və hərtərəfli öyrənilməsi gənc alimi hamıdan daha çox maraqlandırır və bu məsələyə cəlb edirdi. Ən əsası isə tarixin başlanğıcının Azərbaycan torpaqlarından- vətənimizdən başladığını daha qəti şəkildə sübut etmək üçün dəlillərini zənginləşdirmək və daha dərin qatlara enərək bu tapıntılarla bütün dünyaya bunu car çəkmək məqsədində idi. Bu səbəbdən 1960-cı ilin iyun-iyul aylarında M.M.Hüseynovun rəhbərliyi altında Paleolit arxeoloji ekspedisiyası yaradılır və Qarabağın Quruçay və Köndələnçay vadilərində arxeoloji kəşfiyyat işlərinə başlanılır. Arxeoloji ekspedisiya axtarışlar zamanı dünya şöhrətli Azıx və Tağlar paleolit düşərgələrini qeydə alır və kompleks şəkildə arxeoloji qazıntılar aparılır.

Hazırda respublika ərazisində Mustye mədəniyyətinə aid ən möhtəşəm və ən zəngin maddi mədəniyyət qalıqlarına malik qədim insan düşərgəsi Tağlar mağarası araşdırılmağa başlanılır. Tağlar mağarasından ilkin tədqiqat işləri 1963-cü ildən başlayır. [1,53] Uzun müddət Tağlar mağarası öz sirlərini insanlardan gizli saxlamışdır. Hətta Tağlar mağarası haqında müxtəlif rəvayətlər və əfsanələr danışılırdı. Bəziləri mağaranın ucsuz-bucaqsız olduğunu və bir hissəsinin İran ərazisinə gedib çıxdığını, düşərgələri isə buranın müqəddəs bir yer olduğunu söyləyirdilər. [6, 60]

Mağarada aparılan araşdırmalar zamanı mağaranın I təbəqəsindən Eneolit, Tunc və Orta əsrlər dövrünə aid maddi mədəniyyət qalıqları aşkar edilmişdir. Lakin mağaranın II təbəqəsi və bütün aşağı təbəqələr Mustye mədəniyyəti dövrünə aid edilmişdir. Düşərgədə qazıntı işləri olduqca diqqətlə aparılırdı, nəzərəcarpan hər şey diqqətlə nəzərdən keçirilirdi. Arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində düşərgədən 7 mindən artıq daş məmulatı və 100 mindən çox qədim insanların ovladıqları heyvanların sümüklər aşkar olunmuşdur. Daş məmulatları içərisində əmək alətləri, istehsal tullantıları və nüvələr əsas yer tutur. Buradan tapılmış əmək alətləri Tağlar tipli alətlər adı ilə elm aləmində tanınır. Abidənin ən maraqlı tapıntılarından biri də çox sayda ocaq laylarının qeydə alınmasıdır. Maraqlısı budur ki, aşkarlanan sümük məmulatlarının əksəriyyəti ocaqda yandırılmışdır. [6, 63]

Tağlar çoxtəbəqəli Mustye düşərgəsi Qafqaz və Yaxın Şərq ərazisində yeganə abidədir ki, burada əmək alətlərinin meydana gəlməsi xüsusiyyətlərini izləmək və

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

aydınlaşdırmaq mümkün olmuşdur. Tağlar düşərgəsində aparılan arxeoloji tədqiqatlar respublikamızın ərazisində Mustye mədəniyyətinin özünəməxsus olduğunu göstərdi. 1965-ci ildə Bakıda keçirilən SSRİ arxeoloq və etnoqraflarının ümumittifaq elmi konfransının iştirakçıları P.İ.Boriskovski, V.P.Lübin, İ.İ.Korobkov, N.D.Praslov və başqaları Tağlar düşərgəsinə gedərək onun stratigrafiyası ilə tanış olmuşlar. 1971-ci ildə M.Hüseynovun rəhbərliyi altında mağarada araşdırmalar aparılan zaman arxeoloji tədqiqat işlərində SSRİ Arxeologiya İnstitutu Leninqrad bölməsinin baş elmi işçisi Q.P.Qriqoryev də iştirak etmişdir. M.Hüseynov bu mağarada arxeoloji qazıntı işlərini fasilələrlə 1985-ci ilə kimi davam etdirmişdir.

Görkəmli arxeoloq-alimimizin elmi fəaliyyətinin ən böyük zirvəsi kimi onun həm vətən, həm də dünya tarix-arxeologiya elminə qazandırdığı Alt Paleolit dövrünün abidələrindən sayılan Azıx mağarasından əldə olunan qalıqları, maddi mədəniyyət nümunəsi kimi çox böyük əhəmiyyətə sahib tapıntıları söyləmək lazımdır. Dünya şöhrətli alimimizin əsas nailiyyəti Azıx mağarasını tədqiq edərkən aşkarlanmış olan tapıntıların bəşəriyyətə, cəhənə səs salmasıdır. O, dünyada tayı-bərabəri olmayan Azıx mağarasının ilk araşdırmaçısı-tədqiqatçısıdır.

Azıx Paleolit düşərgəsi Qarabağın ən mənzərəli və səfalı guşəsində Tuğ çökəkliyində, Quruçayın sol sahilində, dəniz səviyyəsindən 900 m, çayın müasir yatağından 100-200 m yüksəklikdə, Füzuli şəhərindən 16 km aralıda yerləşir. Azıx mağarasında ilkin arxeoloji kəşfiyyat qazıntıları 1960-cı ilin yay aylarından başlandı. Arxeoloqlar burada tədqiqat işlərini çox ehtiyatla aparırdılar. Çöküntünün içərisində çıxan hər bir saxsı qırığına, daş və sümük məmulatlarına çox diqqət yetirirdilər. Mağaranın I, II təbəqələrində aparılan araşdırmalar zamanı Orta əsrlər, Tunc və Eneolit dövrlərinə adi maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olundu. Düşərgənin III təbəqəsindən Mustye, V təbəqəsindən orta Aşel, VI təbəqəsindən qədim Aşel, VII-X təbəqələrində aparılan tədqiqatlar zamanı isə yeni bir arxeoloji mədəniyyətə - Quruçay mədəniyyətinə aid maddi mədəniyyət qalıqları tapılmışdır.

Çoxtəbəqəli Azıx mağarasında aparılan arxeoloji araşdırma işləri iki mərhələyə bölünür. Birinci mərhələdə aparılan arxeoloji qazıntı işləri 1973-cü ilə kimi davam etmişdi. Bu mərhələ müddətində arxeoloji qazıntı işləri zamanı Azıx Paleolit düşərgəsinin çöküntülərində 6 mədəni təbəqə qeydə alınmışdır. 1974-1985-cü illərdə çoxtəbəqəli Azıx düşərgəsində aparılan araşdırmaların II mərhələsi davam etmişdi. Aparılan araşdırmaların II mərhələsində arxeoloji tədqiqat işlərinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada tədqiqat işləri VI təbəqədən aşağıda yerləşən çöküntülərdə aparılmış və 4 yeni arxeoloji təbəqə qeydə alınmışdır. [2,17]

Azıx mağarasının ən aşağı təbəqələrində, yəni VII-X təbəqələrdə aparılan qazıntılar zamanı mühüm elmi əhəmiyyətə malik maddi mədəniyyət nümunələri, o cümlədən 400-dən artıq daş məmulatı aşkar olunmuşdur. Daş məmulatı içərisində əsas yeri əmək alətləri təşkil edir. Daş məmulatlar içərisində həmçinin kobud çapacaqlar, kubvari alətlər, kobud qaşovlar, vurma səthi yaxşı saxlanmış qəlpələr və s. qeydə alınmışdır. Təbəqələrin yerləşmə səviyyəsindən asılı olmayaraq VII-X təbəqələrin daş məmulatları arxeoloji cəhətdən eyni texniki üsulla hazırlanmışdır. Bu xüsusiyyətlər əmək alətlərinin ümumi görünüşündə, cənglə öldürülməsindən asılı olaraq saxlanılma dərəcəsində, texniki və tipoloji əlamətlərində özünü göstərir. [6,39]

Azıx mağarasının aşağı təbəqələrinin daş məmulatı arasında 4-5 kq ağırlığında olan nəhəng çoppervari alətlər diqqəti daha çox cəlb edir. Ölkə ərazisində olan

paleolit abidələrindən belə alətlər qeydə alınmamışdır. Belə alətlər şərti olaraq Azıx tipli çapma alətlər adlandırılır. VII-X təbəqələrdən tapılmış maddi mədəniyyət alətlərinin nümunələri tamamilə yeni bir mədəniyyətdən xəbər verirdi. Təbəqələrdə tapılmış əmək alətlərinin hazırlanma texnikası və tipologiyasının özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə yeni aşkar olunmuş maddi mədəniyyət nümunələrinə Quruçay adı verilmişdir. Azıx qədim insan düşərgəsini VII-X təbəqələrində aşkar olunmuş Quruçay mədəniyyətinin əmək alətləri Şərqi Afrikanın Olduvay mədəniyyəti kompleksi ilə yaxınlıq təşkil edir. Tədqiqatlar zamanı Quruçay mədəniyyətinin bir neçə inkişaf mərhələsi müəyyən olunmuşdur. Mədəniyyətin ilkin mərhələsində əmək alətləri olduqca bəsit hazırlandığı halda, sonrakı mərhələlərdə onların hazırlanma texnikası təkmilləşmiş və yeni-yeni alətlər yaranmağa başlamışdı. [1,49]

Aparılan kompleks elmi tədqiqatlar nəticəsində Quruçay mədəniyyətinin Azıxda 1,2 milyon il bundan əvvəl başlayıb və 700 min il əvvəl sona çatması müəyyən olunmuşdur. Məhz bu mədəniyyətin maddi mədəniyyət qalıqları əsasında ölkəmizin ərazisində ibtidai insanların 1,2 milyon il bundan əvvəl yaşamağa başlaması və daşdan əmək alətləri hazırlaması elmi əsaslarla sübuta yetirilmişdir.

Azıx mağarasında Quruçay mədəniyyəti dövrü özünün uzunmüddətli inkişafından sonra Aşel ilə əvəz olunur. Azıxda qədim Aşel düşərgənin VI təbəqəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı qeydə alınmışdır. Buradan 2 mindən artıq daş məmulatı və çoxlu ovlanmış heyvan sümükləri tapılmışdır. Azıx mağarasında qədim Aşel dövrü VI təbəqənin materialları ilə meydana çıxmaqla yanaşı, yerli çaydaşı alətləri Quruçay mədəniyyəti əsası üzərində inkişafa başlamışdı. VI təbəqədən ocaq yerinin qeydə alınması qədim Azıx sakinlərinin süni odla tanış olduqlarını göstərir. M.Hüseynov qeyd edir ki, müqayisəli analiz Quruçay mədəniyyətinin arxeoloji materialları ilə qədim Aşel təbəqəsi arasında bir genetik əlaqənin olduğunu göstərdi. Bu əlaqənin xarakterik əlamətləri, işlənməmiş və qismən işlənmiş çınqılların yüzə birinin qədim Aşel qatında olması, kobud doqranma, kuboid, notlu məhsullar, xeyli sayda formalı kobud lopa və s. sənayedəki belə davamlılıq Azıx saytının çox fərqli təbəqələrinin arxeoloji mədəniyyətlərini genetik olaraq əlaqələndirir və qədim Aşel mədəniyyətinin Quruçay mədəniyyətinin davamı olduğunu güman etməyə imkan verir. [12,201]

Azıx mağarasında qədim Aşel özünün uzunmüddətli inkişafından sonra orta Aşellə əvəz olunmuşdur. Orta Aşel mədəniyyəti düşərgənin V təbəqə materiallarında öz əksini tapmışdır. Arxeoloji qazıntılar vasitəsilə V təbəqədən tapılmış daş alətlərin əsasını kobud çapma alətləri və əl çapacaqları təşkil edir. Bu təbəqədən cəmi 289 ədəd daş məmulatı qeydə alınmışdır. Daş məmulatı arasında müxtəlif klekton tipli alətlər də qeydə alınmışdır. [6,44]

Azıx düşərgəsinin stratifikasiyasında ən zəngin və möhtəşəm qalınlığa malik olan çöküntü beşinci təbəqədən ibarətdir. 1963-1969, 1971-1986-cı illərdə beşinci təbəqədə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı çoxlu ovlanmış heyvan sümükləri və 300 ədəd daş məmulatları tapılmışdır. Bütün Qafqaz paleolit düşərgələri içərisində ən zəngin stratifikasiyaya malik Azıx düşərgəsinin beşinci təbəqəsindən yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı ocaq yerləri, ibtidai tikili qurğuları, xüsusi küncdə saxlanılan ayı kəllələri tapılmışdır. [1,40]

Dünyanın müxtəlif ölkələri ərazisində aparılan kompleks elmi tədqiqatlar zamanı paleolit düşərgələrindən arxeoloji materiallarla yanaşı, paleoantropoloji tapıntılar da aşkar olunmuşdur. Həmin paleoantropoloji tapıntıları dünyanın müxtəlif ölkələrinin arxeoloq və

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

paleoantropoloqları tədqiq etmiş və ibtidai insanlara məxsus fiziki tiplər müəyyən edilmişdir. 1968-ci ilin iyununda M.M.Hüseynovun rəhbərliyi ilə Paleolit arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən Azıx düşərgəsinin V təbəqəsinin IV horizontunda apardığı arxeoloji qazıntılar zamanı bir neçə daş məmulatı ilə birlikdə ibtidai insana məxsus çənə aşkar olunmuşdur. Çoxtəbəqəli Azıx paleolit düşərgəsinin orta Aşel mədəniyyətinə aid təbəqəsindən tapılmış ibtidai insana məxsus olan çənə üzərində professor D.V.Hacıyev uzun müddət elmi tədqiqat işləri aparmışdır. M.M.Hüseynov tərəfindən tapılmış çənə Azıx paleolit düşərgəsinin elmi əhəmiyyətini və şöhrətini daha da artırmış və dünyanın müxtəlif ölkələrinin arxeoloq, paleontoloq, paleoantropoloq və digər mütəxəssisləri Bakıya gələrək, Azıx düşərgəsindən tapılmış maddi mədəniyyət qalıqları ilə yaxından tanış olmağa başlamışlar. [2,85,86] D.Hacıyev çənə üzərində apardığı elmi tədqiqat zamanı müəyyən etmişdir ki, bu keçmiş SSRİ ərazisində ən qədim insan çənəsi olub, 18-22 yaşlı qadına məxsusdur. Bu qadın 350 min il bundan əvvəl Azərbaycan ərazisində yaşamışdır.

Azıx düşərgəsinin I və II təbəqələrində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı Eneolit, Tunc və Dəmir dövrlərinə aid maddi mədəniyyət qalıqları tapılmışdır. Azıx paleolit düşərgəsindən tapılmış maddi mədəniyyət qalıqları ibtidai insanın meydana gəlməsi, inkişaf etməsi və formalaşmasının ayrı-ayrı mərhələlərini tədqiq etməkdə müstəsna elmi əhəmiyyəti vardır. Məhz buna görə də dünyanın aparıcı arxeoloqları, paleontoloqları və paleoantropoloqları Azıxdan tapılmış maddi mədəniyyət qalıqlarının elmi tədqiqinə və təbliğinə xüsusi diqqət yetirirlər.

Arxeoloji tədqiqat işlərinə başlanarkən heç kəs güman edə bilməzdi ki, Azıx düşərgəsində aparılan elmi tədqiqat işlərinin müddəti 30 ildən artıq bir dövrü (1960-1986) əhatə edəcək və burada aşkar edilən maddi mədəniyyət nümunələri bəşər tarixinə yeni səhifələrin yazılmasına səbəb olacaq və bu abidənin tədqiqi beynəlxalq elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edəcəkdir. [5]

M.Hüseynov bununla SSRİ-də hökm sürən Azərbaycan torpaqlarının qədim insan məskəni olmaması haqqında olan bütün fikirlərin üstündən xətt çəkmiş oldu. Bütün dünyaya bu torpaqların ilk insan toplularının məskun olduğunu elmi dəlillərlə sübut etmiş oldu. Heç təsadüfi deyil ki, 1981-ci il dekabrın 8-də Parisdə yerləşən Le musée de l'Homme (İnsan muzeyində) təşkil olunan “Avropanın ilk sakinləri” adlı sərgidə dünyanın ən qədim insan düşərgələrindən aşkar edilən arxeoloji və paleoantropoloji tapıntılar nümayiş etdirilmiş və orada keçmiş SSRİ-dən ancaq Azıx və Tağlar Paleolit düşərgələrindən tapılan maddi mədəniyyət qalıqları üçün ayrıca bir guşə ayrılmışdı. Sərgilənən materiallar arasında azıxantropun alt çənə sümüyü xüsusi maraq doğurmuşdur. [10,7]

M.Hüseynov qeyd edir ki, Paleolit dövrünə görə çoxqatlı Azıxın yeri Zaqafqazıyanın mağara abidələri arasında xüsusi yer tutur. Ən qədim Paleolit mədəniyyətlərinin stratigrafik dolğunluğu, paleoantropoloji tapıntı və paleontoloji materialın zənginliyi səbəbindən Azıx ərazisi misilsiz mağara abidəsidir və böyük elmi maraq doğurur. Hərtərəfli tədqiqatların nəticələri (arxeoloji, geoloji və geomorfoloji, paleontoloji, palinoloji, paleomaqnetik, paleogeografik və s.) göstərir ki, ən qədim mədəni təbəqələrin geoloji çağına görə Azıx mağarası qədim bir insanın ən maraqlı yaşayış yerlərindən biridir və postsovet məkanında analoqu yoxdur, ancaq bəşəriyyətin ibtidai tarixinin çoxunu əhatə edən mədəni təbəqələrin xronoloji aralığına görə bu mağara dünyada yeganədir. [12,201]

Azərbaycan elminin bu böyük nailiyyətinə sevinənlər çox olsa da, bundan sarsılanlar, pərt olanlar, onu təftiş və inkar etmək niyyəti ilə dəridən-qabıqdan çıxanlar da az olmadı. Ermənilər və Rusiyanın müxtəlif elmi mərkəzlərindən olan ermənipərəst

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

alimlər M.Hüseynovu xüsusi ilə çox şantaj edirdilər. Elm aləmindəki çəkişmələr, didişmələr və bu kimi digər iyrəncliklər ona getdikcə daha artıq təsir edirdi. Elə bu səbəbdən də Azıx materialları əsasında yazmış olduğu “Azərbaycanın qədim paleoliti” adlı doktorluq dissertasiyasını müdafiəyə təqdim etmək üçün heç həvəs göstərmirdi. Vaxtını daha çox universitet auditoriyalarında keçirir, tələbələrə abidələrə ekskursiyaya aparırdı. Lakin sonra isə uzun təkidlərdən sonra alim öz doktorluq işini Kiyevdə müdafiə etmək qərarına gəlir. Görkəmli arxeoloq elmlər doktorluğu dissertasiya işini Ukrayna Arxeologiya İnstitutunun müdafiə şurasına təqdim edir. M.Hüseynovun dissertasiyasına Ukraynanın görkəmli arxeoloqları P.P.Toloçko, B.B.Boriskovski, V.V.Qladi-lin və qeyriləri çox yüksək dəyər verdilər. Təkcə aparıcı müəssisə - SSRİ Arxeologiya İnstitutunun Leningrad bölməsi mənfə rəy göndərmişdi. Ermənilərin əhatəsində işləyən və onların sifarişlərini yerinə yetirən B.P. Lyubin neçə illər əvvəl olduğu kimi, yenə də Azərbaycan aliminin uğurlarını həzm edə bilmirdi. Görkəmli tarixçi Qafqar Cəbiyev qeyd edir: *“Müdafiəsinə 4-5 gün qalmış Məmmədali müəllim mənə dedi ki, Qafar, bu Lyubin çox idbar adamdır, ondan hər cür pislik gözləyirəm. Sənin Ukrayna ilə əlaqə-lərin yaxşıdır, bəlkə İnstitut rəhbərliyi ilə bir danışasan. Mən elə Məmmədali müəllimin yanında P.P.Toloçko ilə telefonla danışdım. Lyubinin aparıcı müəssisə adından işə mənfə rəyi yazması ilə bağlı narahatçılığımızı ona çatdırdım. O isə “ Mamed Muradoviçə çatdır: nə olsun ki, Lyubin mənfə rəy yazıb, Ukrayna alimləri Hüseynovu yekdilliklə müdafiə edəcəklər”*. Məmmədali Hüseynovun rəsmi oponentləri də, digər çıxış edənlər də Azərbaycan alimi və onun doktorluq dissertasiyası barədə xoş sözlər söyləyirlər və sonda isə yekdilliklə onun lehinə səs verdilər. Beləliklə, Məmmədali Hüseynov tarix elmlər doktoru alimlik dərəcəsi aldı. [3,7]

Alimimizin gərgin əməyi nəticəsində rəhbərliyi ilə aparılan araşdırmalar və tədqiqatlar zamanı ölkə ərazisində çoxlu tarixi abidə aşkar olundu və bu abidələrdən toplanmış maddi mədəniyyət nümunələri, tarixi materiallar Azərbaycanda qədim tarixin Daş dövrü mərhələsini çox aydın şəkildə özündə ehtiva edir. Onun gərgin fəaliyyəti, zəhməti, gördüyü misilsiz və əvəzsiz işlər sayəsində Azərbaycan Arxeologiya elmində yeni bir yol açıldı. M.Hüseynov məktəbi yarandı və davam etdi. Azərbaycan tarix elminin yaradıcılarından, sütunlarından, Arxeologiyanın təşəkkülündən bəhs edən zaman ilk yada düşən görkəmli şəxsiyyətlərdəndir Məmmədali Hüseynov.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan tarixi. 7 cildə. I cild. Bakı, 2007, 560 s.
2. Azərbaycan arxeologiyası. 6 cildə. I cild. Bakı, 2008, 448 s.
3. Cəbiyev Q. Azərbaycanda qədim daş dövrü tarixinin dünya şöhrətli tədqiqatçısı. Xalq qəzeti, 2012, 3 aprel. S. 7.
4. Cəfərov Ə. Azərbaycan arxeologiya elminin patriarxi. Xalq qəzeti, 2012, 1 aprel, S. 7.
5. Cəfərov Ə. Azıx dünya arxeologiyasında. Xalq qəzeti, 2010, 6 iyun. S. 8.
6. Cəfərov Ə. Azərbaycanın ilk sakinləri. Bakı, 2004. 303 s.
7. Cəfərov H., Cəfərova D., Babayev İ. Qarabağın arxeoloji abidələri ən qədim zamanlardan b.e. IV əsrinə qədər. Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri. İctimai elmlər seriyası, 2017, N3, s. 4 -19
8. Mansurov M., Dadaşzadə Ə. Daşsalahlı mağarası. Mədəniyyət, 2014, 18 iyun, S. 15.
9. İsmayılov Q. Quruçay və Köndələnçay vadisində qədim mədəniyyət izləri. Bakı, 1981 51 s.
10. Qaraca B. Sirlər və möcüzələr ölkəsi. Azərbaycan, 2016, 14 yanvar, s. 7
11. Hüseynov M. Yeraltı aləmə səyahət. Bakı, 1966, 56 s.
12. Гусейнов М. Древний палеолит Азербайджана (по материалам пещерных стоянок). Баку, 2010

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

TARIX ELMİNƏ GƏNCLƏRİN BAXIŞI

Təranə Babazadə

*BDU-nun Tarix fakültəsi, Türk xalqları kafedrası, magistr,
terenebabazade3@gmail.com*

Fidan Gözəlova

*BDU, Tarix fakültəsi, Avropa və Amerika ölkələri yeni və müasir tarixi kafedrası,
magistr, gozelovafidan@gmail.com*

Günəl Nəbisoy

BDU, Tarix fakültəsi, Tarix ixtisası, bakalavr, g_nebisoy@mail.ru

***Heç bir millət qılınıc və tüfənglə qabağa getməyibdir.
Ancaq elmin gücünə tərəqqi etmək mümkündür.***

Nəriman Nərimanov

Açar sözlər: *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, Ziya Bünyadov, tarix elmi*

Keywords: *The Azerbaijan Democratic Republic, Baku State University, Faculty of History, Ziya Bunyadov, The science of history*

100 illiyini şərəflə qeyd etdiyimiz Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bizə miras qoyduğu ən böyük şah əsəridir. Məqalədə tarix elminə universitet gənclərinin baxışı, Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamış BDU, habelə onun nəzdində 1919-cu ilin noyabrın 15-də fəaliyyətə başlayan Tarix fakültəsi və tarix elmində iz qoyan Ziya Bünyadov haqqında müfəssəl məlumatlar öz əksini tapmışdır.

The view of young people to science of history

Celebrating anniversary of Baku State University is the base on inherited by Azerbaijan Democratic Republic. This scholar article contains by detailed information about BSU was which played an important role in the socio-political life of Azerbaijan, the Faculty of History, and also Ziya Bunyadov, who left its mark on history.

Təhsil bir ölkənin ümumi tarixinin, xüsusilə də dövlətçilik tarixinin mühüm tərkib hissəsidir. Müstəqil dövlətlər xalqın və dövlətin mənafeyinə uyğun təhsil siyasəti həyata keçirir, işğalçı dövlətlər isə əsarət altına aldığı yerli xalqın təhsil ənənələrini dağıtmağa, yaxud öz məqsədlərinə uyğunlaşdırmağa çalışır. Beləliklə, dövlətçilik baxımından təhsil daha geniş anlayışa malik olub, qlobal səciyyə daşıyır və siyasi arenanın mühüm faktoru kimi çıxış edir.

Azərbaycan dövlətçilik tarixi kontekstində təhsil məsələlərini nəzərdən keçirdikdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə burada keyfiyyətə yeni bir dövrün başladığını qeyd etmək olar. Bu siyasət müəyyən dəyişikliklərlə müasir zamanda da davam edir [17, s.9].

Azərbaycan Cümhuriyyətinin az müddətdə gördüyü böyük dövlətçilik işləri sırasında təhsil sisteminin milli-bəşəri əsaslar üzərində qurulması, Azərbaycan türkcəsinin dövlət dili və təlim dili elan edilməsi, hər bir xalqın öz ana dilində ibtidai

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

təhsil ala bilməsi, milli kadr hazırlığı problemini həll etməsi, milli tədris proqram və dərslərlərinin yaradılması, hamıya pulsuz ümumi təhsil ala bilmək imkanı, ali təhsil ocağı yaratması və digər mühüm işlər tarixi əhəmiyyət kəsb edir [12, s.4].

R.Taqorun qeyd etdiyi kimi *“Bütün ölkələr üçün vahid universitet modeli ola bilməz. Hər bir universitet öz ölkəsinin ictimai həyatının üzvi hissəsi kimi formalaşmalıdır”*. Həm yaradılış tarixinə, həm də yüksək səviyyədə elm tədrisinə görə Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycanın elm məbədləri arasında öncül yerdədir. Bəli, məhz elm məbədi. O elm məbədi ki, yolumuz elm qaranlığına düşər olsa belə, çıraq olub yolumuza daima işıq saça biləcək gücə sahibdir.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əlievin ifadəsi ilə desək, *“Azərbaycan xalqının milli iftixarı və sərvəti Bakı Dövlət Universiteti”* tarixən bütün ali məktəblərimizin bayraqdarı olmuş və bu missiyanı bu gün də şərəflə daşımaqdadır. Bu universitetin yaradılması 23 aylıq ömrü olmuş milli dövlətimizin nailiyyətidir.

Ölkənin mövcud durumunda böyük çətinliklərin olmasına, universitetin təşkili əleyhinə mühafizəkar səslərin ucaltmasına baxmayaraq universitetin yaranmasını xalqımızın böyük gələcəyi kimi qiymətləndirən Cümhuriyyət liderləri öz qərarında israrlı idi. Azərbaycan hökuməti Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsinə dair qanun layihəsini parlamentin müzakirəsinə verməyə nail oldu. Uzun müzakirələrdən sonra böyük çətinliklə də olsa, 1919-cu il sentyabrın 1-də parlament Bakı şəhərində Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında qanun qəbul etdi. Bu qərarı səbirsizliklə gözləyən universitetin ilk rektoru V.İ.Razumovski yazırdı: *“Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı. Türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Avropa ilə Asiyanın qovuşuğunda yeni məşəl yandı. Bu böyük tarixi hadisənin şahidləri kimi biz özümüzü xoşbəxt hesab edirdik”* [10].

“Azərbaycan” qəzetinin 1919-cu il 17 noyabr sayında qeyd edilir: *“Afina universiteti yeni bir Yunanistan yaratmış, Sorborns universiteti Fransanı bütün dünyaya tanıtdırmış, Berlin və Hamburq universitetləri Almaniyanı şöhrətləndirmiş, ictimai tərəqqidə misilsiz rol oynamışdır. Azərbaycan parlamentinin, hökumətinin xalq üçün, gənclik üçün təsis etdiyi universitet də respublikanın sosial-mədəni yeniləşməsində elə bir əhəmiyyət kəsb edəcəkdir”* [8, s.8].

Nə üçün Bakı Dövlət Universiteti? Çünki illər dəyərlidir, qiymətlidir və özəldir. Bəs nə üçün Tarix fakültəsi? Bu suala tanınmış mütəfəkkirlərin fikirləri ilə cavab vermək daha doğru olar: Jan Jak Russoya görə *“Tarix, oxuyana öz gözünün görmə dərəcəsinə görə yol göstərən bir bələdçidir”*. Diador qeyd edir ki, *“Tarix keçmişin təcrübə və müdrikliyini gənc nəsə çatdırır”*. Tomas Karleyle görə *“Tarix hökmdarlar üçün ən yaxşı məsləhətçidir”*, İndira Qandinin fikrincə *“Tarix ən pis şagirdləri olan ən yaxşı müəllimdir”*. İ.Qandinin tarixi müəllimə bənzətməsi olduqca maraqlıdır. Məlumdur ki, müəllim şagirdlərini öyrətmək üçün, tarix isə tarixi hadisələri öyrənmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə edir.

İnsanların düşüncəsində belə bir fikir var: *“Axı Tarix nə maraqlıdır, nə də müasir dövrümüzdə elə də vacib əhəmiyyət daşıyan peşədir”*. Diqqətlə baxsanız, grammatik tələbləri nəzərə alaraq dırnaq arasında yazılmış bu sözlərin mənəvi dəyəri də dırnaq arasındadır. Tarix o zaman tarixi əhəmiyyət daşıyır ki, müasir dövr ilə keçmişin nəbzini bir ahəngdə tutub, onu bir-biri ilə çulğalaşdırarsın. Bəzilərimiz tarixi sadəcə xronologiyadan ibarət saysa, əlbəttə tarixə olan bu kimi mənfi münasibət çoxalacaq. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, xronologiya tarixin sadəcə bir şaxəsidir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Əslində tarix üçün önəmli olan hadisələrin nə zaman baş verdiyi deyil, Niyə? Nə üçün? Nə səbəbə? kimi aktual suallara cavab tapmaqdır. Tarixdən nəticə çıxarmaq olduqca vacibdir.

Məlumdur ki, Konstantinopola müxtəlif zamanlarda dəfələrlə hücum edilmişdir. VII-VIII əsrlərdə Əməvilər və Abbasilər tərəfindən şəhər mühasirəyə alındı, amma bu mühasirələr uğursuz oldu. Osmanlı 1395-ci ildə, bəzi mənbələrə görə 1391-ci ildə I Bəyazidin komandanlığı altında Konstantinopolu mühasirəyə aldı. Lakin Konstantinopolu fəth edən Fateh Sultan Mehmed oldu, çünki o, özündən əvvəl edilmiş səhvləri təkrarlamadı və keçmişdən nəticə çıxardı.

İnsan bir işi gördükdən sonra qazandıqlarını və itirdiklərini müqayisə etməlidir. Əgər qazandıqları daha çoxdursa, əlbəttə, o, qalibdir. Bəs Tarix fakültəsi sizə nə qazandırdı? desəniz bu suala sadəcə bir neçə cümlə ilə cavab vermək mümkündür. Tarix şəxsiyyətləri deyil, şəxsiyyətlər tarixi formalaşdırır. Məhz buna görə də BDU-nun Tarix fakültəsinin bütün müəllim, professor kollektivi tarixi formalaşdırmaq gücünə sahibdir. Belə kollektivin əhatəsində olmaq, onların savadından, təcrübəsindən bəhrələnmək, əlbəttə, əvəzolunmaz qazandır.

Bəs tarixçidən tələb olunan əsas keyfiyyət nədir? Şübhəsiz ki, bunlardan ən önəmlisi obyektivlikdir. Ziya Bünyadov qeyd edir ki, *“Tarixi-elmi həqiqət yalnız o zaman öz düzgün həllini tapa bilər ki, tədqiqatçı öz maraqlarından asılı olmayaraq tarixi prosesin hər iki tərəfini – obyektiv və subyektiv tərəfini dialektik surətdə əks etdirə bilsin”*. Məsələn, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti sovet dövründə tarixçilər tərəfindən obyektiv şəkildə qiymətləndirilməmişdir. Sovet tarix elmində tarixşünaslıq prinsiplərinin pozulması ideoloji sistemin sərt qayda-qanunları ilə bağlı idi. 1918-1920-ci illər tarixinin daha ətraflı öyrənilməsi ideoloji təkəbbürlərdən azad, hadisələrə obyektiv münasibət bildirən çağdaş tarixçilərimizin adı ilə bağlıdır. Artıq biz xalqımızın milli özünüdərk prosesinin yenidən təşəkkül tapdığı 80-ci illərin sonu və 90-cı illərdə yazılmış dövrü mətbuat məqalələrində və monoqrafiyalarda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə bağlı obyektiv münasibətə rast gəlirik. Deməli, tarixçinin problemə obyektiv yanaşmasına, yaradıcılığına tarixi, ictimai, siyasi amillər, hakimiyyətin həyata keçirdiyi ideologiya mühüm təsir göstərir. Lakin bu demək deyildir ki, sovet dövründə yazılmış əsərlər artıq əhəmiyyətsizdir. Bu əsərlərdən istifadə edərkən tarixçi Cümhuriyyət qurucuları tərəfindən yazılmış əsərlərlə müqayisə aparmalı, obyektiv nəticəyə gəlməlidir. Tarix fakültəsində tədris zamanı paradigmaları belə ədəbiyyatlar əsasında öyrənmək olur.

Bəs tarixçinin vəzifələri nədir? Tarixin cəmiyyət üçün rolu nədən ibarətdir?

Tarix elmini sadəcə bir tarixçinin fəaliyyəti qismində nəzərdən keçirmək kifayətdir ki, onun əhəmiyyətini dərk etmək mümkün olsun. Azərbaycanda tarix elminin inkişafında, xüsusilə də Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünün öyrənilməsində tarixçi Ziya Bünyadovun mühüm rolu olmuşdur. Zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığı sayəsində Ziya Bünyadov respublikamızda tarix elminin yeni mərhələyə yüksəldilməsi işinə layiqli töhfələr vermişdir. Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərinə dair uzun illər ərzində meydana gətirdiyi fundamental tədqiqatlar, eləcə də orta əsrlərə aid çox sayda mənbələrin tərcüməsi ilə yanaşı onlara yazdığı geniş şərhlər alimə böyük şöhrət qazandırmışdır. Azərbaycanda yeni ərəbşünas tarixçilər nəslinin formalaşmasında onun fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Ziya Bünyadov Azərbaycanın orta əsr tarixinin öyrənilməsinə erməni tarixçilərinin inhisarından, təhrifçilərin məkrindən xilas etmişdir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Mehman Abdullayevin qeyd etdiyi kimi, *“Ziya Bünyadov haqqında yazmaq bir tərəfdən böyük məsuliyyətdir. Çünki onun fəaliyyəti çoxşaxəlidir, yaradıcılığı elmin hansısa bir sahəsi ilə məhdudlaşmır. Digər tərəfdən isə asandır. Ona görə ki, Ziya Bünyadov böyük alim olsa da, yüksək vəzifələr daşısı da çox sadə insandır, son dərəcə təvazökardır.*

Ziya Bünyadovla cəmi bir neçə dəqiqə təmasda olmaq kifayətdir ki, onun geniş erudisiyasına, tariximizin hər səhifəsini incəliklərinə qədər bilməsinə, xalqına qəlbən bağlı olmasına, Vətənin ağır gününə necə ürəkdən yanmasına heyran kəsiləsən” [1].

Kim idi Ziya Bünyadov? O, mübarizə silahı qələm və söz olan bir ziyalı, bir fikir adamı idi. Görkəmli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyev Ziya Bünyadovun şəxsiyyəti barədə deyirdi: *“Bilirsinizmi, Ziya Bünyadov xüsusi bir xarakterə malik adam idi. Onun özünəməxsus elə keyfiyyətləri var idi ki, bunun təkrarını mən cəmiyyətdə görməmişəm, bəlkə də olmayacaqdır... O, xalqımızın XX əsrdə yetirdiyi ən görkəmli alimlərdən, ən görkəmli tarixçilərdən və ən görkəmli insanlardan biri idi”* [9].

Ziya müəllim konsepsiya verən tarixçi idi. O, təkcə tariximiz üçün zəruri olan faktları tapıb üzə çıxarmaqla, onları sadəcə təsbit etmək, yaxud şərh etməklə kifayətlənmirdi. O, mötəbər mənbələrdən əldə etdiyi tutarlı faktlara istinad edərək, elmin konseptual strukturunu yaradır, bu və digər tarixi mərhələdə cəmiyyətin ictimai fizionomiyasını araşdırıb təhlil edir, onun siyasi, iqtisadi, mədəni inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirirdi. Ən başlıcası isə o, tez-tez ənənəvi tədqiqat yolunun trafaret qəlibindən kənara çıxıb olduqca cəsarətli elmi fikirlər söyləyir, yeni qənaət və idealar irəli sürürdü. Bu mənada o, heç kəsi, hətta özü-özünü belə təkrar etməyən novator tarixçi idi [13].

Vaqif Piriyeu qeyd edir ki, *“Ziya Bünyadovun elmi fəaliyyətində 3 cəhət-elmi istiqamət bariz şəkildə nəzərə çarpır. Onun yaradıcılığının əsas istiqaməti Azərbaycanın, həmçinin digər xalqların orta əsrlər tarixinin araşdırılmasına yönəldilmişsə, digər istiqaməti dünyanın bir çox dillərində olan ilk mənbələrin Azərbaycan və rus dillərinə tərcümələrinə həsr olunmuşdur. Alimin yaradıcılığını səciyyələndirən üçüncü cəhət onun vətənpərvərliyindən nəşələnən, son dövrün tələblərindən doğan siyasi fəaliyyətidir. Ərəb, fars, rus, türk, ingilis, italyan və.s. dilləri bilən, müxtəlif dillərdəki tarixi ədəbiyyatdan istifadə edən Ziya Bünyadov qeyd olunan istiqamətlərin hər üçündə böyük nailiyyətlər qazandı, hər üç sahədə samballı tədqiqatlar apardı, elmi əsərlər yazdı”* [15].

Z. Bünyadov ilk gənclik illərini II dünya müharibəsinin döyüş meydanında keçirmiş, elm sahəsində fəaliyyətə isə yalnız müharibə bitdikdən sonra başlamışdır. O, 1954-cü ildə “İtalya İmperializmi Afrikada” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmiş və bununla da dünya tarixi məsələlərinə bu istiqamətdə yanaşması A.A. Bakıxanov irsindən dərin qaynaqlandığının sübutu idi. Azərbaycana qayıtdıqdan sonra Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunda elmi araşdırmalar, eyni zamanda Bakı Dövlət Universitetində də müəllimlik fəaliyyətinə başlayır. “Azərbaycan VII-IX əsrlərdə” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə edərək, tarix elmlər doktoru elmi dərəcəsinə və professor elmi adına layiq görülür. Ona böyük şöhrət gətirən “Azərbaycan VII-IX əsrlərdə” monoqrafiyası tarix elmi üçün dönüş nöqtəsi olmuşdur [3, s.11]. Bu, Azərbaycan tarixinin Ərəb xilafəti dövrünə dair sovet tarixşünaslığında yazılmış ilk tədqiqat əsəri idi. Eyni zamanda əsər bu gün də tarixçi ixtisası üzrə ixtisaslaşan bütün tələbələrin istifadə etdiyi əsas tədqiqatlardan biridir. Əsərin qarşısında duran vəzifə, ərəb hakimiyyəti dövründəki Azərbaycan tarixini nəzərdən keçirmək, habelə ərəb hakimiyyətinin ortadan qaldırılması ilə nəticələnib Azərbaycan

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

xalqının uzun sürən təşəkkülü tarixində yeni səhifə açan sosial-iqtisadi və siyasi prosesləri, səbəb və şəraiti xarakterizə etməkdir. [2, s.4-5]

Ziya Bünyadov VII-IX əsrlərdə Azərbaycan tarixini yazarkən bu dövrdə olan bir sıra problemlərin izahını verməyə çalışmışdır. Ən mühüm məsələlərdən biri “Alban tarixi” əsərinin müəllifi ilə bağlıdır. O, tarixşünaslıqda əsaslı şəkildə bu əsərin müəllifinin müəyyən edilməsi və monoqrafiyanın hansı məqsədlə yazılmasını şərh etmişdir [11]. VII əsrdə Albaniyada meydana gəlmiş antifeodal pavlikianlar hərəkatı məsələsi Azərbaycan tarixində yeni problemdir. Ermənistanda qədim əlyazmaları mühafizə olunan Matenadaranda pavlikianlar haqqında mövcud əsərlər belə bir cəhəti müəyyən etməyə imkan vermişdir ki, bu hərəkat məhz Albaniyada meydana gəlmiş və buradan müasir Ermənistan ərazisinə və Bizansa keçmişdir. Buna görə də, Ziya Bünyadov pavlikianlar hərəkatının guya Ermənistanda meydana gəldiyi barədə bu vaxtadək mövcud olan mülahizələri əsassız saymışdır [2, s.33].

Monoqrafiyada xəzərlər haqqında dəyərli məlumatlar verilir. Azərbaycan tarixində Xəzər problemi mühüm yer tutur. Məlum olduğu kimi, ölkənin şimal hissəsində xəzərlər 150 ilə yaxın ağalıq etmiş və ölkənin cənubuna, Xilafətin içərilərinə tərəf dağıdıcı basqınlar etmişlər. Xəzər xaqanlığı və xəzərlərin Qafqaz ölkələrinə hücumları haqqında mənbələrdə çoxlu məlumat vardır. Bu barədə bir neçə əsər də yazılmışdır ki, bunların içərisində M.İ.Artamonov və D.M.Danlopun kitablarını, M.Kmoşko, A.J.Krımski, Z.M.Bünyadov, K.Tseqledi, S.B.Şişmanın məqalələrini qeyd etmək lazımdır. Xəzərlərin Albaniyada nə qədər qaldıqları haqqında iki rəy vardır. Bunlardan biri A.J.Krımskinin rəyidir ki, xəzərlərin burada 100 il qaldığını qeyd edir; ikinci rəy isə M.İ.Artamonovundur, onun fikrincə, xəzərlər bu ölkədə cəmi üç il ağalıq etmişlər. Ziya Bünyadov mənbələrdə verilən məlumatları ətraflı öyrənmək və tutuşdurmaqla müəyyən etmişdir ki, həqiqətdə xəzərlər ölkədə 150 ildən də çox qalmışlar. Beləliklə, M.İ.Artamonovun tezisi rədd edilmiş olur [2, s.37].

“Azərbaycan VII-IX əsrlərdə” monoqrafiyasında Ziya Bünyadov qeyd edir: *“Beləliklə, A.Y.Krımski deyəndə ki, xəzərlər Arranda yüz il hökmranlıq etmişlər, daha haqlıdır. Baxmayaraq ki, yüz il ərzində Arran daim xəzərlərin hakimiyyəti altında olmamışdır. Ancaq onların ölkə üzərində nəzarəti və hücumlarının arası, demək olar, kəsilmirdi. Onlar ölkəni daim gərgin vəziyyətdə saxlayır və ondan böyük bac alırdılar. A.Y.Krımski xəzərlərin Arrandakı hökmranlığı və dağıdıcı hücumlarının təqribən 737-ci ildə qurtardığını yazırsa da, mənbələrdən aydın olur ki, xəzərlər hətta VIII əsrin axırında: 796 və ya 799-cu illərdə Arran ərazisinə hücum etmişlər”* [2, s.147].

Ziya Bünyadov Sacilər dövləti haqqında məlumat verərkən müxtəlif mənbələrdən istifadə edir. Dövlətin tarixini və onların müasir Ermənistanda yeritdiyi siyasəti öyrənmək üçün Stepannos Taronskinin “Ümumi tarix” əsərinin üçüncü hissəsində verilən məlumat maraqlıdır. Bu əsərdə Baqratilər xanədanının 885-ci ildən 1004-cü ilədək 119 illik tarixi, daha doğrusu, bu sülalənin yeddi nümayəndəsinin hakimiyyət dövrü təsvir olunur [2, s.17].

Ziya Bünyadov qeyd edir: *“Sacilər dövləti, IX əsrin axırncı rübündə Xilafətdən ayrılmaq nəticəsində Azərbaycan ərazisində əmələ gəlmiş feodal dövləti idi. M.X.Şərifli qeyd edir ki, bu dövlətin tarixi son vaxtlaradək ətraflı öyrənilməmişdir. Doğrudan da, bu dövlətin meydana gəlməsi, tərəqqisi və süqutu tarixi tədqiqatçıların diqqətindən qaçmışdır. Professor P.K.Juze qeyd etdiyi kimi, Sacilər “IX əsrin ikinci yarısında meydana gələn Azərbaycan və Ermənistanı bir neçə bacarıqlı hökmdar verən türk*

sülaləsindən" idilər. Sacilərin nümayəndəsi olan Əbu-s-Sac Divdad ibn Yusif ibn Divdast Uşruşanda dağlıq Cankakat kəndindəndir, bir mənbədə verilən məlumata görə, o, adlı-sanlı türk sərkərdələrindən olub eyni adlı sülalənin banisi idi, bu sülalə Xilafət qarşısındakı xidmətlərinə görə Xilafətin çox böyük əyaləti olan Azərbaycanı bir mülk kimi almışdı" [2, s.259-260].

Akademik, həmçinin Azərbaycan xalqının xilafətə qarşı azadlıq hərəkatını geniş tədqiq edən müəlliflərdən biridir. O, məzdəkilərlə xürrəmilər ideologiyasının atəşpərəstliklə əlaqələri kimi mürəkkəb və müstəqil bir məsələyə “xürrəm” termininin izahına xüsusi diqqət çəkmiş, həmçinin Xürrəmilərin əsas sığınacağı olan və mənbələrdə “Bazz” adlandırılan Bəzz qalasının harada yerləşməsi ilə bağlı maraqlı faktlar irəli sürmüşdür [11].

Ziya Bünyadov ermənilərin tarixi saxtakarlığının bir nümunəsi kimi “erməni xristianlığı” və “erməni Apostol kilsəsi” məsələsinə toxunur və bu zaman bir daha geniş və dərin erudisiyasını nümayiş etdirir. Belə ki, erməni müəlliflərinin guya ermənilərin dünyada birinci olaraq 301-ci ildə, yəni Bizans imperiyasından 12 il əvvəl xristianlığı rəsmi din kimi qəbul etməsi iddialarını elmi mənbələrə istinadən təkzib edir, 313-cü ildə xristianlığın əvvəl Alban, sonar Gürcü və daha sonra Bizans tərəfindən qəbul edildiyini, ermənilərin isə yalnız 270 ildən sonra xristianlığa gəldiyini sübut edir [16].

Müəllif əsərdə Səhl ibn Sumbatın geneologiyası haqqında tutarlı mənbələrə əsasən məlumat verir. Erməni tarixçiləri Şəki hakimi Səhl ibn Sumbatı erməni hesab edərək, onun hakimiyyəti altında olan ərazilərin ermənilərə məxsus olduğunu iddia edirdilər. Lakin Ziya Bünyadov Səhl ibn Sumbatın Alban knyazı olduğunu bildirir və ermənilərin əsassız iddialarına qarşı tutarlı cavab verir.

Ziya Bünyadov “Qarapapaqlar” adlı məqaləsində istifadə etdiyi mənbələrə əsasən onların tarixi və Azərbaycan ərazisində məskunlaşmaları haqqında məlumat verir. Tarixçi qeyd edir ki, *“Dil və mədəniyyət baxımından sıx yaxınlıq göstərən, bir çox boyları, içərisindəki ailələr arasında birlik, iqtisadi, dil, qan və ya evlilik bağları olan, keçmişdə köçəri, indi isə oturmaq həyat sürən böyük türk əşirətlərindən biri də Qarapapaqlardır. Bir çox alimlərin qəbul etdiyi fikrə görə, qarapapaqlar qara quzu dərisindən papaq geyindikləri üçün bu adla tanınmışlar.*

Qarapapaqlar ilə eyni mənə daşıyan qaraqalpaq arasında bir yaxınlıq axtarmaqla bərabər, qıpçaqlardan qarabörklü əşirətinin də Qarapapaqlar ilə bir yerdə öyrənilməsi mümkündür. Aralarında qarabörklülərdən başqa Borçoğlu əşirətinin də olduğu, qıpçaqların Qafqazın Dəryal və Dərbənd keçidindən iki qolunun Azərbaycana keçdikləri və Azərbaycan Atabəylər sülaləsini quran İldənizin qıpçaq olduğu məlumdur. Dəryaldan keçən qıpçaqlar Qazax, Borçalı, Sığınaq və Zaqatala tərəflərdə, Dərbənddən keçənlər isə Azərbaycanın mərkəz bölgələrində yerləşmişlər, Şərqi Gürcüstandakı Sığınaq qıpçaqlar tərəfindən təsis olunduğu kimi, Qazax mahalındakı Qarapapaq kəndi ilə Göyçay mahalına bağlı Qarabörk kəndini də eyni əşirətin müxtəlif qolları tərəfindən qurulması kimi qəbul edilə bilər” [5].

Müəllif bu məqaləsində Rəşidəddinin “Came ət-təvarix”, 1584-cü ildə Loru və Ağça-qalanı (Axalkalaki) fəth edən Osmanlı ordusunun səfər katibi Subhi Talikzadənin yazdığı “Tarixçə”, üstündə III Muardın tuğrası olan və 1587-1590-cı illərdə yazılan “Loru vilayətinin Dirlik (Gəlir) dəftərləri”ndən mənbə kimi istifadə edir.

Ziya Bünyadov orta əsrlər tarixinin öyrənilməsində mənbəşünaslıq və tarixşünaslıq sahəsində tanınmış bir tədqiqatçı kimi türk, ərəb, fars, rus, gürcü, alban və

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Qərbi Avropa mənbələrindən geniş istifadə yolu ilə elmi araşdırmalarına məhz az öyrənilmiş yazılı abidələri cəlb edirdi. Orta əsr müəlliflərinin əsərlərinin, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixinə, elm və mədəniyyətinə dair qədim əsərlərin Ziya Bünyadov tərəfindən tədqiqi, tərcüməsi və nəşri elmi dairələrdə çox yüksək qiymətləndirilmişdir. Onlardan bəzilərini diqqətinizə çatdırırıq:

Əsərin adı	Əsərin müəllifi	Nəşr olunduğu il
Alban xronikası	Mixitar Qoş	Moskva: 1960 rus dilində; Bakı: 1993, 2006 Azərbaycan dilində
Abidələrin xülasəsi və qüdrətli hökmdarların möcüzələri	Əbdürrəşid Bakuvi	Moskva: 1971 rus dilində; Bakı: 1992 Azərbaycan dilində
Sirat əs-sultan Cəlal əd-Din Mankburnı	Şihabəddin Məhəmməd ən-Nasəvi	Bakı: Elm, 1973, 1996
Əxbar əd-daulət əs-səlcukiyyə	Sədrəddin Əli əl-Hüseyni	Moskva: Nauka, 1980
Cərrahiyyə və alətlər haqqında traktat	Əbülqasim əz-Zəhravi	Moskva: Nauka, 1982
Nuzhət-əl-qulub	Həmdullah Qəzvini	Bakı: Elm, 1983
Tarix-i Selaniki 1563-1600-cü illər	Selaniki Mustafa Əfəndi	Bakı: Elm, 1992
Solakzadə Tarixi, Tarix-i Solakzadə və ya Fihrist-i Şahan	Mehmed Solakzadə	Bakı: Elm, 1992
Zəfərnəmə	Nizaməddin Şami	Bakı: Elm, 1992
Peçevi tarixi	İbrahim Peçevi	Bakı: Elm, 1988

Səlcuq və erkən monqol dövrünün tədqiqi Ziya Bünyadovun yaradıcılığının ana xəttidir desək, zənnimizcə, yanılmırıq. Onun alimlik həyatının ən yetkin və məhsuldar çağında yazdığı ən ciddi və fundamental monoqrafiyalar-“Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225-ci illər)”, “Xarəzmşahlar-Anuşəkinlər dövləti (1097-1231-ci illər)” məhz bu dönəmlə, yəni XII-XIII əsrlərlə bağlıdır.

Türkiyənin nüfuzlu tarixçilərindən biri olan İlber Ortaylı onun elmi yaradıcılığına diqqət yetirməklə qeyd edir ki, Ziya Bünyadov 1966-cı ildə Türk Tarix Qurumuna üzv seçilən ilk sovet tarixçisidir. Onun səyi nəticəsində Türk Tarix Qurumunun 40-a qədər üzvü 90-cı illərdə Bakıya dəvət olunub. 1988-ci ildə o, Aral dənizini xilas etmə komitəsinin tərkibinə daxil edilmiş, həmin ildə Urgənc şəhərinin 340 illiyinin bayram edilməsi ilə əlaqədar olaraq şəhərin tarixinin öyrənilməsi yönündə göstərdiyi xidmətlərə görə yeni təsis olunmuş “Urgənc şəhərinin fəxri vətəndaşı” adı verilmişdir [3, s.12].

Ziya Bünyadovun vətənpərvər insan və tarixə obyektiv yanaşmaq xüsusiyyətlərini göstərən daha bir fakta nəzər salaq. 60-cı illərin ikinci yarısında Azərbaycanın 150 il əvvəl Rusiyanın tərkibinə necə daxil olması haqqında elmi mübahisələr gedirdi. Bununla belə, 1964-cü ildə qərar qəbul edilmişdi ki, bir əsr yarım öncə Azərbaycan “köntüllü” surətdə Rusiyanın tərkibinə daxil olub. Hətta bu, bir bayram kimi qeyd edilmişdi. Həmin münasibətlə Azərbaycan Lenin ordeni ilə təltif olunmuşdu. Amma Ziya Bünyadov bir

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

alim kimi heç nədən qorxmayaq, heç kəsdən çəkinməyərək öz elmi fikirlərini söyləyirdi. 1967-1968-ci illərdə Ziya Bünyadov artıq bir neçə dəfə açıq bildirmişdi ki, doğrudur, Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə daxil olub, amma bu addım könüllü atılmayıb. Odur ki, tarixi həqiqəti demək lazımdır [7]. 60-cı illərdə hökm sürən ideoloji-siyasi mühitdə, bütün sahələrdə olduğu kimi elmdə də ümumi konyukturanın hakim kəsildiyi bir şəraitdə belə fikir söyləmək hökumət və partiyaya qarşı çıxmaq kimi qiymətləndirilirdi [14]. Təsədüfi deyil ki, Ziya Bünyadov həmin illər ciddi təzyiqlərə məruz qalır, lakin dediyindən nəinki dönmür, əksinə bu müddəanı bütün Sovet tarixşünaslığı səviyyəsində mübahisə predmentinə çevirərək onun ətrafında elmi diskussiya yaratmağa nail olur, gənc Azərbaycan alimləri üçün isə bu məsələni ən azı sual altına qoymaq imkanı yaradır. Zaman Ziya Bünyadovun bu məsələdə haqlı olduğu qədər, prinsipial və cəsarətli olduğunu göstərir [16].

Levi-Stross qeyd edir: *“Alim düzgün cavabları verən yox, düzgün sualları qoyandır”*. Ziya Bünyadov da araşdırmaları zamanı aktual suallar qoyaraq onlara cavab verir. Bunlara “Hansı Naxçıvan?”, “Niyə Sumqayıt?” məqalələrini misal göstərmək olar. “Hansı Naxçıvan?” məqaləsində tarixçi qeyd edir: *“Bəzi həvəskar tədqiqatçılar uzun-uzadı və yorucu “axtarışlar” nəticəsində belə bir qənaətə gəmişlər ki, həm Qarabağ, həm də Naxçıvan süni surətdə Azərbaycan Respublikasının tərkibinə daxil olunub və buna görə də həmin yerlər “sahibinə” qaytarılmalıdır. Bu iddiaların arasında B.Ulubabayan, Z.Balayan, Ş.Smbatyan, A.Akopyan və başqaları vardır. Belə bir hökm əsassızdır və onun əsassızlığını sübut edən tarixi həqiqətin üzə çıxarılması vacibdir, gərəklidir”* [6].

Ziya Bünyadov Sumqayıt hadisələrinə də biganə qalmamışdı. O, “Niyə Sumqayıt?” məqaləsində bu hadisələrin niyə xalqlar dostluğunun simvolu olaraq yaradılmış Sumqayıt şəhərində başlanmasının səbəblərini izah etmişdir.

Bir tarixçi və bir azərbaycanlı kimi sovet dövründə də öz xalqına qarşı törədilən cinayətləri görüb deyə bilməmək ona əziyyət verirdi. Z.Bünyadov arxivlərdə işləməyi sevirdi və sovet sistemi artıq dağıldığı ərəfədə çoxdan gözlədiyi fürsəti əldən buraxmadı. O “Arxivlər açılır” başlığı ilə qazetlərə verdiyi məqalələrdə Azərbaycan xalqının bilinməyən faciələrini açırdı. 1993-cü ildə “Qırmızı Terror” adı ilə nəşr etdirdiyi kitabda Azərbaycan xalqının sistemli şəkildə necə qətl edildiyini göstərirdi. Z.Bünyadov Azərbaycan xalqının başına gələn fəlakətləri belə izah edirdi: *“Biz doğurdan da, böyük xalq... Bu qədər qırıb-töküblər yenə də məhv olmamışıq ”* [4, s.39].

Ümummilli lider Heydər Əliyev xalqımızın görkəmli oğullarından olan Ziya Bünyadov haqqında qeyd etdiyi kimi, *“Ziya Bünyadov haqqında çox danışmaq olar və güman edirəm, bundan sonra daha da çox danışılacaq, haqqında kitablar, xatirələr yazılacaqdır. Çünki o, öz varlığı ilə elə bir insan idi ki, böyük, şərəfli həyat yolu ilə elə bir yüksək səviyyəli şəxsiyyət adı almışdı ki, onun haqqında nə qədər çox desək də, yenə də tam qiymətini verə bilməyəcəyik”* [9].

Düşünürük ki, belə tarixçilər gənclərin tarix elminin vəzifələrini düzgün anlamaları və baxışlarının formalaşmasında mühüm təsirə malikdirlər. Eyni zamanda, universitet mühitində belə alimlərin olması, onların əsərlərinin istifadəsi təhsilin əsas məqsədlərinə nail olması üçün mühümdür.

“Tarixi olmayan ölkə ölü ölkədir” fikrini vurğulayan Sinkler Lyuisin sözləri bizləri vətənimizə, mədəniyyətimizə, dövlətimizə, həmçinin tariximizə dəyər verməyə, təhsilin insan həyatında mühüm rol oynadığına bir daha nəzər salmağa vadar edir.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abdullayev M. Vətənə, xalqına qəlbən bağlı insan // Bakı qəzeti, 1995, 21 oktyabr.
2. Bünyadov Z. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 424 s.
3. Bünyadov Z. Biblioqrafiya. Bakı: Nurlan, 2004. s.128.
4. Bünyadov Z. Qırmızı terror. Bakı: Qanun, 2017. s.304
5. Bünyadov Z. Qarapapaqlar // Borçalı, 1993. № 1. Ss.14-19.
6. Bünyadov Z. Hansı Naxçıvan? // Ulduz, 1988 № 3. Ss.61-63.
7. Əliyeva İ. Qəhrəman kimi döyüşdü, qəhrəman kimi yaşadı // Azərbaycan qəzeti 2010, 9 may.
8. Ələsgərov M., Mərdanov M., Vahidov F.. “Bakı Dövlət Universiteti” (xüsusi buraxılış), Bakı, BU nəşriyyatı, 1994, 142 s.
9. Görkəmli alim və ictimai xadim, akademik Ziya Bünyadovla vidalaşma mərasimində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. Azərbaycan qəzeti, 25 fevral 1997s.1
10. Xələfov A. Professor V.İ. Razumovskidən akademik A.M.Məhərrəmov qədər keçilmiş inkişaf və tərəqqi yolu // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya. №2. Bakı, 2009. - s. 28-47
11. Qasımova S. Ziya Bünyadov medevist kimi. Tarix və onun problemləri, № 2, Bakı, Adiloğlu, 2012.
12. Qəhrəmanova A. Azərbaycan Demokratik Respublikasında xalq maarifinin təşkili yolları (Elmi red. ped.elm. dok. Ə.Ağayev). Bakı,2005.156(2)s.
13. Mustafayev A. Cəngavər qiyafəli elm fədaisi. Tarix və onun problemləri, 2001, №1,s 6-13
14. Nəbiyev B. Ziya müəllim-Görkəmli alim // Elm qəzeti, 1999, №2, s.5.
15. Piriye V. Şeyxlər nəslinə mənsub şəxsiyyət. // https://www.ziyabunyadov.com/blank-cr65;https://docviewer.yandex.ru/view/0/?*=u8iB7G0piBx7zlh6dryxQ8%2FWkDN7InVybcI6InlhLWRpc2stcHVibGljOi8vZkY5NU0rOS9TZGczZExiNnl2OXNZMU85c242K2RoRXpJOTd1czZnenowVT0iLCJ0aXR5ZSI6IIZBUcSwRiBQxLBSxLBZRVYg4oCTIMWeRVlYTMaPUiBOxo9TTMSwTktGjyBNxo9OU1VCICDFnsaPSFPEsFlZxo9ULnBkZiIsIm5vaWZyYW1lIjpmYWxzZSwidWlkIjojMCIslRzIjoxNTk4OTc1MjU3MDk4Lj5dS16IjQ1ODA5NDUxNDE1OTcwNDg2ODkifQ%3D%3D
16. Rüstəmov-Tohidi S. Ziya Bünyadov-Böyük ziyalı. Tarix və onun problemləri, № 2 2012. Bakı-BDU nəşriyyat.
17. Tahirzadə Ə, Tahirli O. Azərbaycan Cümhuriyyəti tələbələri (Tarixi arayış, bəlgələr, yaşamlar). Bakı, TEAS Press Nəşriyyat evi, 2016, 1222s.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİNDƏN NOBEL MÜKAFATINA APARAN YOL

Fatimə Carullazadə

Bakı Dövlət Universiteti, SABAH qrupu tələbəsi
fatima.jarullazada@gmail.com

Açar sözlər: *Lev Davidoviç Landau, Azərbaycan Dövlət Universiteti, Nobel mükafatçıları, Sovet “Nəzəri fizika”nın banisi, Stalin repressiyaları*

Keywords: *Lev Davidovich Landau, Azerbaijan State University, Nobel Laureates, founder of the Soviet Theoretical Physics, Stalin repression*

Ключевые слова: *Лев Давыдович Ландау, Азербайджанский государственный университет, нобелевские лауреаты, основатель советской теоретической физики, сталинские репрессии*

Путь от Бакинского Государственного Университета до Нобелевской премии

Бакинский Государственный Университет за прошедший век подарил науке многочисленных выдающихся личностей. Одним из них является академик Лев Ландау, чье имя произносится наряду с именами таких великих гениев и физиков мира, как Альберт Эйнштейн и Нильс Бор, и который является первым на Востоке, и единственным в Азербайджане ученым, кому присвоили Нобелевскую Премию. Ученый, который считается основоположником "Теоретической физики" одновременно, стал лауреатом премий Нобеля, Ленина и трижды получил награду Сталина, и Героя социалистического труда. Несмотря на его достижения, репрессии Сталина не обошли Л. Ландау. Он, в 1938 году был арестован и осужден по поводу составления шпионажных листочек против Сталина, и проведения антисоветской пропаганды. В 1939 году Ландау освободили, и он снова стал заниматься наукой. Но в 1962 году он перенес тяжелое автомобильное происшествие, что оборвало его жизнь и научную деятельность. Достижения, подаренные миру основоположником советской "Теоретической физики" Львом Давидовичем Ландау, на сегодняшний день играют значительную роль в процессе воспитания многочисленных ученых.

A Path from Baku State University to Nobel Prize

Baku State University has given many outstanding personalities to the field of science during last century. One of them is Lev Landau, academician remembered in the same row with well-known physicians Albert Einstein and Neals Bohr, only Noble Prize winner scientist in Azerbaijan. Scientist, considered as a founder of Theoretical physics, became the laureate of Nobel, Lenin and Stalin prizes for three times and gained the title of Socialist labor Hero. Nevertheless, his successes, Stalin repressions were not far behind L. Landau also. He was arrested in 1938 due to spying and drawing up anti-Soviet leaflets and conducting anti-Soviet propaganda. Landau, who released in 1939, began to be engaged in scientific activity against. But in 1962, he suffered a serious car accident, which cut short his life and scientific activity.

Achievements gained by Lev Davidovich Landau, the founder of Soviet Theoretical physics known to whole the world have been playing enormous and significant role in upbringing of the several scientists up to date.

Bakı Dövlət Universiteti keçən bir əsr ərzində elm aləminə bir çox görkəmli şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Bunlardan biri də “Nəzəri fizikanın” banisi sayılan Lev Davidoviç Landaudur. Bütün Şərq aləmində ilk, Azərbaycanda isə yeganə beynəlxalq Nobel mükafatına layiq görülmüş alimin adı indi də dünyanın ən məşhur fizikləri

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

sayılan Albert Eynşteyn, Kvant mexanikasının banisi sayılan Nils Bor kimi dahilərlə bir sırada çəkilməkdədir. Lev Davidoviç Landau Nobel mükafatından əlavə, 3 dəfə dövlət mükafatı, Lenin və üç dəfə Stalin mükafatları laureatı, Lenin ordeni ilə tətif olunmuş, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adını qazanmışdır. O, 1951-ci ildən Danimarka Kral Elmlər Akademiyasının, 1956-cı ildən Niderland Kral Elmlər Akademiyasının, 1960-cı ildən London Kral Cəmiyyətinin, ABŞ Milli Elmlər Akademiyasının, bir çox digər xarici ölkələrin Elmlər Akademiyalarının və cəmiyyətlərinin üzvü seçilmişdir.

XX yüzilin əfsanəvi fiziki L.Landau 1908-ci ildə yanvarın 22-də Bakıda yəhudi ailəsində anadan olmuşdur. Onun riyaziyyata olan marağı uşaqlıqdan özünü büruzə vermişdi. Artıq on iki yaşında diferensiallaşma, integrallaşma əməliyyatlarını bilirdi. 1916-cı ildə Bakıda yəhudi gimnaziyasında təhsil alan Landau burada öz xüsusi bacarığı ilə seçilirdi. Landau on üç yaşında məktəbi bitirsə də, Universitetə yaş çatmadığından valideynlərinin məsləhəti ilə Bakı İqtisadiyyat Texnikumuna daxil olur. 1922-ci ildə texnikumu bitirən 14 yaşlı Lev Landau müvəffəqiyyətlə Azərbaycan Dövlət Universitetinə (BDU) daxil olmuşdur. O, Universitetdə eyni vaxtda iki fakültədə - Fizika-riyaziyyat və Kimya ixtisaslarında təhsil alırdı. Kimya elmi Landaunu çox maraqlandırsa da, birinci semestrdən sonra Fizika elminin onun üçün daha uyğun və ürəyincə olduğunu yəqin edir [2].

Azərbaycan Dövlət Universitetində riyaziyyat elminə çox geniş yer verilir, burada dünyaca məşhur alimlər mühazirə deyirdilər. Landaunun burada aldığı təhsil gələcək elmi nailiyyətlərinin, nəzəri fizikaya gətirdiyi fundamental yeniliklərin, nəzəri fizika sahəsində yaratdığı böyük məktəbin sarsılmaz əsası olmuşdu. L.D.Landau da ilk elmi çıxışlarına məhz Azərbaycan Dövlət Universitetində “Matezis” Tələbə Elmi Cəmiyyətində başlayır. “Matezis” Tələbə Elmi Cəmiyyətində Lev Landaunun əsas çıxışlarından biri və onun istedadının olduqca geniş olduğunu xarakterizə edən ilk elmi məruzəsi o vaxtlar yeni çapdan çıxmış Orest Xvolsonun beş cildlik fizika kursu və Abram İoffenin “Molekulyar fizika” əsəri haqqında məruzəsi olmuşdur. Gənc tələbənin məruzəsi hamıda, hətta universitetin adlı-sanlı alimlərində də böyük maraq doğurmuşdur [1, s.8].

Bura Landauya böyük təsir etmiş, onda nəzəri fizikaya maraq məhz burada yaranmışdır. Çıxışları, universitetdə əla oxuması və imtahanlarda olduqca yüksək nəticələr göstərməsi Landaunu Universitetində məşhurlaşdırmış və ona diqqəti artırmışdı. Azərbaycan, Lev Landaunu çox gənc olmasına baxmayaraq gələcək dahi alim kimi sabiq SSRİ-nin o vaxtki elm mərkəzi sayılan Leninqrada yola salmışdı. 16 yaşlı Landau 1924-cü ildən təhsilinə Leninqrad Dövlət Universitetinin Fizika-riyaziyyat fakültəsində davam etmişdir. O, burada oxuyarkən “İki atomlu molekulların spektrləri nəzəriyyəsi” adlı ilk elmi əsəri çap edilir. On doqquz yaşlı Landau 1927-ci ildə Leninqrad Fizika-Texnika İnstitutunun aspiranturasına daxil olur. Məhz bu zamandan etibarən gənc alimin nəzəri fizika sahəsində ciddi tədqiqatları başlayır. O, şüalanma nəticəsində tormozlanma mexanizmini analiz edərək kvant mexanikasına yeni anlayışı - “sıxlıq matrisəsi” anlayışını daxil edir. Cəmi 21 yaşında doktorluq dərəcəsi almış gənc alim ilk dəfə 1929-cu ildə Avropaya getmək şansı əldə edir və Maarif Komissarlığının göndərişi ilə Berlin, Qettingen, Leypsiq, Kopenhagen, Kembric və Surix şəhərlərinə il yarım müddətinə elmi ezamiyyətə göndərilir. Landaunun, fizikanın dühaları sayılan Albert Eynşteyn, Nils Borla tanışlığı məhz bu zaman baş verir. Lev Landau 1929-cu ildə Berlinə gəlir və burada onun “Nisbilik nəzəriyyəsi” ilə fizika

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

elminə inqilab etmiş alimlə, Albert Eynşteynlə görüşü baş tutur. O zaman bu məşhur fiziklə hər alim elmi polemikaya girişməyə cürət etmirdi. Lakin Lev Landaunun özünə əminliyi onun belə bir addım atmasına səbəb olmuş və o, Albert Eynşteynlə evində görüşmüşdü.

21 yaşlı gənc alim, Albert Eynşteynlə kvant mexanikası haqqında elmi mübahisə edir və qeyri-müəyyənlik prinsipinin kvant mexanikasının əsas prinsipi olduğunu sübut etməyə çalışır. Landaunun əminliyi, dəqiq və aydın mülahizələri Albert Eynşteynin xoşuna gəlsə də o, dahi fiziki razı sala bilmir. Sonralar bu iki böyük alimin görüşmək imkanları olmur. Belə ki, faşistlər Almaniyada hakimiyyətə gəldikdən sonra Albert Eynşteyn Almaniya'dan Amerika Birləşmiş Ştatlarına qaçmaq məcburiyyətində qalır [3].

Kvant mexanikasının banisi sayılan Nils Bor Landaunun yaradıcılığına böyük təsir göstərmişdi. Lev Landau 1930-cu ildə Danimarkanın paytaxtı olan Kopenhagenə yollanır və burada Nils Borun Nəzəri fizika İnstitutunda çalışır. Landaunun fitri istedadı Nils Boru valeh edir. Landau, Boru ömrünün sonuna qədər özünə müəllim hesab edir. 1931-ci ilin martında gənc alim elmi ezamiyyət vaxtı başa çatdığından Leninqrada geri qayıdır. Yalnız, Landau burada Fizika-Texnika İnstitutunda işə başlasa da, bu uzun müddətli olmur. İnstitutun rəhbəri Abram İoffe ilə aralarında olan anlaşmazlıq üzündən buranı tərk etmək məcburiyyətində qalır və 1932-ci ildə Xarkova göndərilir. Burada işlədiyi dövr olduqca məhsuldar olmuşdur. Landau burada 1937-ci ilə qədər fəaliyyət göstərir. O, Ukrayna Fizika-Texnika İnstitutunun Fizika kafedrasının müdiri işləməklə yanaşı, Xarkov Mexanika-Maşınqayırma İnstitutunda nəzəri fizika kafedrasına rəhbərlik etmiş, eyni zamanda Ukrayna Dövlət Universitetində də mühazirələr oxumuşdur. Landaunun nəzəri fizikanın bütün sahələrini əhatə edən tədqiqatlarının qeyri-adi geniş diapazonu Xarkovda böyük rezonans doğurmaqla yanaşı, gənc və istedadlı alimlər onun ətrafında toplanmışdır. L.Landau 1937-ci ildə SSRİ EA Fizika Problemləri İnstitutunda işləmişdi. Metalların elektron diamagnetizminin nəzəriyyəsini yaratmış, maqnit sahəsində elektronların diskret səviyyələrini (Landau səviyyələrini) hesablamış və güclü yerlərdə qavrayıcılığın sahədən asılı olaraq dövrü dəyişməsinə qabaqcadan söyləmişdir. Alim antiferromagnetizm nəzəriyyəsini və faza keçidlərinin ümumi nəzəriyyəsini vermiş, Y.B.Rumerlə birlikdə kosmik şüalarda elektron selinin kaskad nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır. Bundan başqa, maye heliumun ifrat axıcılıq nəzəriyyəsini, zərbə dalğalarının nəzəriyyəsini, elektron plazması rəqslərinin nəzəriyyəsini, ifrat keçiricilik nəzəriyyəsini (V.L.Ginzburqla birlikdə) yaratmışdır. İfrat keçiricilik haqqında sonrakı nəzəriyyələrin yaranmasında onun ideyalarından geniş istifadə olunmuşdur. Landaunun bu kəşfi fizikada bir sıra yeni istiqamətlərdə tədqiqat işlərinin aparılmasına səbəb olmuşdur. Akademik Lev Landau Kvant elektrodinamikasının əsaslarını tədqiq etmiş (A.A.Abrikosov və digərləri ilə birlikdə), iki komponentli neytrino nəzəriyyəsini və Fermi mayesinin nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır [4]. İkinci dünya müharibəsi dövründə Lev Landau yanma və partlayışların, xüsusilə uzaq məsafədən zərbə dalğalarının tədqiqatı ilə məşğul olmuşdur. Müharibə bitdikdən sonra, 1962-ci ilə qədər o, müxtəlif məsələlərin həlli, o cümlədən yüksək sıxlığın riyazi nəzəriyyəsi ilə bağlı tədqiqatlar aparmışdır.

Elmi nailiyyətlərindən əlavə Landau eyni zamanda, mərkəzi Xarkov şəhəri olmaqla keçmiş Sovetlər birliyində nəzəri fizika elminin aparıcısı “Landau Məktəbinin” əsasını qoymuşdur. Onun yaratdığı bu məktəb Sovet elminə Lev Pitayevski, Aleksey Abrikosov, Yevgeni Lifşitz, Lev Gorkov, İsak Xalatnikov və Boris Yoffe kimi fizikləri bəxş etmişdir. Elə Xarkovda işlədiyi dövrdə dostu və keçmiş tələbəsi Y.M.Lifşitslə on cildlik məşhur

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

“Nəzəri Fizika kursu” kitabını yazmışdır. Belə ki, Landau ilk dəfə olaraq “Nəzəri minimum” proqramını hazırlamağa başlamışdır və bu proqramı nəzəri-fizik olmaq istəyən hər bir kəs yerinə yetirməli idi. Bunun üçün istənilən adi diferensial tənliyi həll etməyi bacarmaq, vektor analizi, tenzor cəbrini bilmək və kompleks dəyişənli funksiyalar nəzəriyyəsinə bilmək tələb olunurdu. Bu testlərdən keçən şəxslər bundan sonra nəzəri fizikanın bütün sahələri üzrədə imtahan verməli idilər. Yalnız bundan sonra onlar Landau Məktəbinə qəbul olunurdular. Bu imtahanların 1934-cü ildən 1961-ci ilədək davam etməsinə baxmayaraq, cəmi 43 nəfər bu məktəbə qəbul ola bilmişdi. Onlardan 1968-ci ilədək 7 nəfəri SSRİ EA-nın üzvü, 16 nəfəri elmlər doktoru, qalanları isə elmlər namizədi olmuş, ikisi isə (Abrikosov və Ginzburq) Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

1934-cü ildə görkəmli alimə dissertasiya müdafiə etmədən fizika-riyaziyyat elmləri doktoru elmi dərəcəsi verilmişdir. 1935-ci ildə Xarkov Dövlət Universitetinin ümumi fizika kafedrasının rəhbərliyinə başlamış və həmin il ona professor adı verilmişdi. L.Landau 1937-ci ilin fevral ayında Moskva Fizika Problemlər İnstitutunun direktoru Pyotr Kapitsadan aldığı dəvəti qəbul edir və İnstitutda nəzəriyyə şöbəsinə rəhbərlik etməyə başlayır. O, ömrünün sonuna qədər burada işləmişdir.

Məlum olduğu kimi, XX əsrin 30-cu illərində bütün ölkəni repressiya dalğası bürümüşdü. Alimin bütün uğurlarına baxmayaraq, Stalin represssiyaları L.Landaundan da yan keçmir. O, 1938-ci il aprel ayının 27-də həbs edilərək SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin təcridxanasına salınır, casusluq və antistalin vərəqlərinin tərtib edilməsi, antisovet təbliğat aparmaqda ittiham edilərək həbs edilir. Bunu eşidən N.Bor dərhal gəlir. N.Bor və P.L.Kapitsa Stalinə məktub yazırlar. Onlar məktublarında Landaunun fizika elmi üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu bildirirlər [7]. P.L.Kapitsa eyni zamanda Lavrenti Beriya ilə görüşərək Landaunun günahsız olduğunu sübut etməyə çalışır, Stalinə yazdığı məktubdan cavab almadığını görüb, Molotova məktub yazır. P.L. Kapitsa məktubunda Landaunun “bundan sonra heç bir əks inqilabi fəaliyyətinin olmayacağına” zəmanət verdiyini, “əgər belə bir hal baş verərsə, özünün şəxsən NKVD-yə xəbər verəcəyini” bildirir. Bu iki böyük elm adamını müdaxiləsi və P.L. Kapitsanın zəmanəti ilə 1939-cu ildə Lev Landau azadlığa buraxılır [3]. Yalnız bundan sonra o, bütün həyatı boyu orqanların nəzarətini daim öz üzərində hiss elədi. Həbsdən azad olunan Landau həyatının sonuna qədər Moskva Fizika Problemləri İnstitutunda çalışdı. İnstitutda mövcud olan sağlam yaradıcı mühit onun daha məhsuldar işləməsinə şərait yaratdı. O vaxtlar bu elm ocağında maye helium üzrə tədqiqatlar aparılırdı. Lev Landau problemin həllinə nail oldu və 1940-1941-ci illərdə “Maye heliumun yüksək axıcılığı” nəzəriyyəsini yaratdı. 1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsi başlayanda Moskva Fizika Problemlər İnstitutu kollektivi ilə birlikdə Kazan şəhərinə köçürüldü. Landau həmkarları ilə xüsusi tapşırıq üzərində çalışırdı. Ona qədər aparılan ciddi tədqiqatlarda müsbət nəticələr alınmamış, həlli qeyri-mümkün hesab edilən bir çox məsələləri Lev Landau yoluna qoymağı bacarmışdı [5].

Sovet İttifaqında yalnız Landau atom bombası yaradılmasının nəzəri hesablamasını apara bilirdi. ABŞ-ın Xirosima və Naqasakiyə atom bombası atmasından dərhal sonra SSRİ dövləti də atom bombası yaradılması istiqamətdə təcili fəaliyyətə başlayır. Yaradılan alimlər qrupunun tərkibində Lev Landau da vardı. Yeri gəlmişkən, Kapitsa bu sahədə işləməkdən qətiyyətlə imtina etdiyinə görə, SSRİ dövləti onu elmdən tamamilə uzaqlaşdırmış və alimi Moskva kənarındakı bağ evində ev dustağı kimi yaşamağa məhkum etmişdi. Həmin illərdə bir çox alimlər Kapitsaya məktub yazmağa belə cürət etmədikləri

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

halda, Landau tez-tez onu ziyarət edərdi.

Lev Landau 1943-cü ildə “Şöhrət ordeni”nə layiq görülür. Landau bu mükafata çox önəm verirdi. Belə ki, hərbi sahədə bir çox uğurlara imza atmış, hətta məşhur “Katyuşa”nın yaranmasında belə onun rolu olmuşdur. Müharibə bitdikdən sonra da o, yenidən müxtəlif elmi problemlərin həlli ilə məşğul olmağa başladı. Bütün bu uğurlara və dünya elminə qazandırdığı kəşflərə baxmayaraq, SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi L.Landau haqqında dosye toplamağa davam edirdi. Maraqlıdır ki, dünya şöhrətli alimə ancaq 1990-cı ildə - Sovet imperiyasının süqutu ərəfəsində, ölümündən 22 il sonra bəraət verildi. 1950-ci illərin sonunda və 1960-cı illərin əvvəllərində o, fizikanın bir çox sahələrində tədqiqatlar aparır, elmi əsərlər yazır, müxtəlif universitetlərdə və institutlarda mühazirələr oxuyurdu [8, s.19-20].

1962-ci ildə L.Landau ağır avtomobil qəzası keçirir və xəstənin vəziyyətinin kəskin pisləşməsinə və həyatını xilas etməyin nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq Sovet rəhbərliyi onun Kreml xəstəxanasına yerləşdirilməsinə razılıq vermir. Landau kəllə-beyin travması və ciddi bədən xəsarətləri ilə huşsuz vəziyyətdə 50 nömrəli xəstəxanaya aparılır. Həmin gündən bu xəstəxana dünyanın ən şöhrətli alimlərinin, fiziklərinin diqqət mərkəzinə çevrildi. Landau 59 gün komada qaldı. Kanada, Fransa, Çexoslovakiya və Sovet ittifaqının həkimləri ilə bərabər dünyanın onlarla nüfuzlu alimi onu həyata qaytarmaq uğrunda mübarizəyə qatıldılar. Çatışmayan dərmanlar təyyarə ilə Amerika və Avropa ölkələrindən gətirilirdi. Çox ciddi yaralara baxmayaraq, Landau ölümün caynağından alınıb həyata qaytarılsa da, o daha əvvəlki Landau ola bilmədi. Aldığı güclü kəllə beyin zədələnməsindən sonra demək olar ki, yaddaşı itmiş, fenomenal qabiliyyətindən əsərləmət qalmamışdı.

Toplanmış materiallardan məlum olur ki, Lev Landau sovet rejimini heç vaxt qəbul etməmişdi. Və bundan qaynaqlanan belə ehtimallar mövcuddur ki, onun avtomobil qəzasına düşməsi də məhz DTK tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırılmış əməliyyat olmuşdur. Həmin vaxt Stokholmda Nobel mükafatlarına nominantların qəbulu müddətinin başa çatmasına 3 həftə qalırdı. Landaunun bütün ömrü boyu özünə müəllim saydığı N.Bor, onun Nobel mükafatına namizədliyini irəli sürmüşdü. Buna qədər iki dəfə - 1956 və 1960-cı illərdə N. Bor, Landaunun, Kapitsa ilə birlikdə Nobel mükafatına namizədliyini irəli sürmüşdü. Bu dəfə N.Borun təşəbbüsü uğurla nəticələndi. 1962-ci ilin noyabr ayında Landaunun yatdığı xəstəxanaya onun Nobel mükafatına layiq görüldüyü ilə bağlı məktub göndərilir. Alim xəstəxanada olduğu üçün Nobel mükafatını özü ala bilməzdi. Məşhur fizikin Stokholma gedə bilməyəcəyi nəzərə alınır və Nobel Komitəsinin tarixində ilk dəfə xüsusi hal kimi İsveçin Moskvada olan səfiri Nobel mükafatını xəstəxanada ona təqdim edir [2, s.61].

“Mən yalnız düşünmək və analiz etmək qabiliyyətinə malikəm, bundan başqa heç nə bacarmıram” söyləyən alim, ömrünün sonuna yaxın bu fəvqəladə qabiliyyətindən də məhrum olmuşdu. Bu hadisədən sonra 6 il daha yaşadı. 1968-ci ilin mart ayında vəziyyəti kəskin pisləşdiyindən yenidən xəstəxanaya aparılır və aprel ayının 1-də Moskvada 60 yaşında vəfat edir.

Yaxınları ona “Dau” deyə səslənərdi. Özünə “Lev Davidoviç” kimi xitab olunmasından heç xoşu gəlməzdi. Landau 1932-ci ildə onun üçün Moskvaya köçən Kora ilə evlənmişdi. Landaunun oğlu İqor da sonralar fizik-eksperimentator olur, atasının çox böyük elmi nəticələr aldığı institutda çalışır. Yalnız o, atası səviyyəsində alim olmağı bacarmır.

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

XX əsrin ən görkəmli fiziklərindən sayılan Lev Landau, Fizika elminin inkişafı üçün kəşfləri və yazılı əsərləri ilə, həm də görkəmli fizik-alimlərin yetişdiyi Landau məktəbini yaratması ilə əvəzolunmaz xidmətlər göstərmişdir. Onun əsərləri hal-hazırda da ABŞ, Yaponiya, Çin, İngiltərə, Polşa və başqa ölkələrdə çap olunmaqdadır. Sovet “Nəzəri fizika”sının banisi sayılan Lev Davidoviç Landaunun dünyaya qazandırdığı nailiyyətlər bu gün də bir çox alimin yetişməsində mühüm rol oynamışdır.

Landaunun “fizikadan kənar” daha bir nəzəriyyənin – “xoşbəxtlik nəzəriyyəsi”nin müəllifi olduğu haqda da fikirlər mövcuddur. Belə ki, Landau hesab edirdi ki, hər bir insan mütləq xoşbəxt ola bilər və olmalıdır da. Bunun üçün 3 parametrdən ibarət olan sadə bir formül mövcuddur: iş, sevgi və insanlarla ünsiyyət. Bütün zamanlar üçün gerçək olan həqiqət...

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Köçəri İmanov. Lev Davidoviç Landau - XX yüzilliyin əfsanəvi fiziki // Xalq qəzeti, 21 iyun 2009, s.8. (Online). Mənbə: http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_iyun2009/83502.htm [Baxılıb: 28.09.2019]
2. Ə.Q.Ağamaliyev. Akademik L.D.Landau-100 Görkəmli alim və pedaqoq// Bakı Dövlət universitetinin xəbərləri, №:3, 2008, s-183-188. (Online) Mənbə: http://static.bsu.az/w8/Xeberler%20Jurnali/riyaz%20%202008%20%20%203/183-188_curves.pdf
3. Lev Davidovich Landau, Soviet Physicist and Nobel Laureate / Physics Today, 1 February 2004, 62 p. (Online). Mənbə: <https://physicstoday.scitation.org/doi/abs/10.1063/1.2408530?journalCode=pto> [Baxılıb: 28.09.2019]
4. Vitaly L. Ginzburg. Landau's Attitude Toward Physics and physicists / Physics Today, May, 1989, p.54-61. (Online). Mənbə: <https://pdfs.semanticscholar.org/088d/d588ae0a06bab67317ed475009760d21f586.pdf> [Baxılıb: 28.09.2019]
5. Great Baku native Lev Landau // Vestnik Kafkaza, 24 jan 2018. (Online). Mənbə: <http://vestnikkavkaza.net/articles/Great-Baku-native-Lev-Landau.html> [Baxılıb: 28.09.2019]
6. J J O'Connor and E F Robertson. Lev Davidovich Landau// LOC/EFR, Jan, 2014. (Online). Mənbə: http://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Landau_Lev.html [Baxılıb: 14.11.2019]
7. Stephen Blundell. Superconductivity: A Very Short Introduction // Oxford University Press, New York, 2009. P-67. (Online). Mənbə: https://books.google.az/books?id=GxUWMrm4dxsC&pg=PA67&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. [Baxılıb: 14.11.2019]
8. Shifman M.. Theoretical Physics Institute University of Minnesota, May, 2015. P-50. (Online) Mənbə: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1508/1508.03578.pdf> [Baxılıb: 14.11.2019]
9. Celso Luis Levada, Huemerson Maceti//The Conflicting Case of Lev Davidovich Landau's Cerebral Death, International Journal of Humanities Social Sciences and Education (IJHSSE), March, 2018, p-30-35 (Online) Mənbə: <https://www.arcjournals.org/pdfs/ijhsse/v5-i3/3.pdf> [Baxılıb: 14.11.2019]

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

KONFRANS DAN FOTOLAR

Konfransdan əvvəl Tarix fakültəsinin professor-müəllim və tələbə heyəti Fəxri xiyabanda BDU-nun dünya şöhrətli məzununu, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin məzarını ziyarət edib. 08.10.2019

Konfrans iştirakçıları Şəhidlər Xiyabanını və Tarix fakültəsinin məzununu olan Milli qəhrəmanların məzarlarını ziyarət edib. 08.10.2019

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

*Tarix fakültəsinin professor-müəllim və tələbə heyəti
Milli qəhrəman Məzahir Rüstəmovun məzarını ziyarət edib. 08.10.2019*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Konfransın açılışında iştirakçıların xatirə şəkli. 08.10.2019

Konfransın açılışında Azərbaycanın dövlət himni oxunub. 08.10.2019

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Bakı Dövlət Universitetinin rektoru Elçin Babayevin təbrik nitqi. 08.10.2019

*Azərbaycan tarixi kafedrasının professoru İbrahim Zeynalovun məruzəsi.
08.10.2019*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

*Milli Məclisin deputatı, BDU-nun Tarix fakültəsinin professoru
Fəzail İbrahimlinin təbrik nitqi. 08.10.2019*

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun direktor
müavini professor
Eynulla Mədətlinin təbrik nitqi.
08.10.2019*

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
Siyasi idarəetmə fakültəsinin dekanı, Tarix
fakültəsinin məzunu professor
Elçin Əhmədovun təbrik nitqi. 08.10.2019*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

*Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının müdiri, AMEA A.A.Bakıxanov
adına Tarix İnstitutunun direktoru akademik Yaqub Mahmudovun məruzəsi.
08.10.2019*

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
kafedra müdiri, Tarix fakültəsinin məzunu Firdovsiyyə Əhmədovanın təbrik nitqi.
08.10.2019*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

*Konfransın bölmə iclaslarında dosent Səidə Əliyızı və dosent Azad Rzayevin
məruzələri 09.10.2019*

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Azərbaycan tarixi kafedrasının dosenti Boran Əzizin məruzəsi. 09.10.2019

Konfransda bütün məruzəçilərə Təşkilat komitəsi tərəfindən sertifikatlar təqdim edilmişdir. 09.10.2019

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Konfransın bölmə iclaslarında professor İradə Hüseynova və dosent Sevinc Qasımovanın məruzələri. 09.10.2019

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Konfransda gənc tədqiqatçıların da məruzələri dinlənilmişdir. 09.10.2019

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Konfransın təşkilində könüllülərin xüsusi rolu olmuşdur. 08.10.2019

Konfrans zamanı Tarix fakültəsinin 100 illik tarixinə həsr edilmiş elmi əsərlərin sərgisi diqqəti cəlb etmişdir. 08.10.2019

“Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin yeri və rolu”
Respublika elmi konfransı, 8-9 oktyabr 2019-cu il

Konfransın bağlanışında BDU-nun ilk azərbaycanlı rektoru Tağı Şahbazi barədə tamaşa göstərilmişdir. 09.10.2019

Konfransın bağlanışında iştirakçıların xatirə şəkli. 09.10.2019